

www.ieeeturkiye.wordpress.com adına yüklenmiş olup toplumları geliştiren bilginin herhangi bir şekilde ulaşışlamaz olmasını kabullenemeyen kişi veya kişiler tarafından upload edilmiştir.saygilarumzla...

Bilgisayar ve Elektronik Mühendisliğinde

Lojik Devre Tasarımı

Dr. Taner ARSAN ve Dr. Rifat ÇÖLKESEN

PAPATYA YAYINCILIK
İstanbul, Ankara, İzmir, Adana

© PAPATYA YAYINCILIK EĞİTİM

Bilgisayar Sis. San. ve Tic. A.Ş.

Ankara Caddesi, Prof. Fahreddin Kerim Gökay Vakfı İşhanı Girişi,
No: 11/3, Cağaloğlu (Fatih)/İstanbul

Tel : (0 212) 527 52 96 - (0 532) 311 31 10

Faks : (0 212) 527 52 97

e-Posta : admin@papatya.gen.tr

Web : <http://www.papatya.gen.tr>

Lojik Devre Tasarımı - Taner ARSAN ve Rifat ÇÖLKESEN

3. Basım Ocak 2013

Yayın Danışmanı : Dr. Cengiz UĞURKAYA (Post-Edu Institute)

Türkçe Dil Uzmanı : M. Çetin ALKİŞ

Üretim : Olcay KAYA

Öğrenci Gözüyle : Batuhan AVCI (Bilgisayar Mühendisliği)

Satış : Mustafa DEMİR

Sayfa Düzenleme : Papatya - Kelebek Tasarım

Kapak Tasarım : Papatya - Kelebek Tasarım

Basım ve Ciltleme : Altan Basım San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No:11968)
Matbaacilar Sit. 222/A Bağcılar/İstanbul (0 212 629 03 74)

© Bu kitabın her türlü yayın hakkı Papatya Yayıncılık Eğitim A.Ş.'ye aittir. Yayinevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, kısmen veya tamamen hiçbir şekil ve teknikle ÇOĞALTILAMAZ, BASILAMAZ, YAYIMLANAMAZ. Kitabın, tamamı veya bir kısmının fotokopi makinesi, ofset gibi teknikle çoğaltılmazı, hem çoğaltan hem de bulunduranlar için yasası bir davranıştır.

Lütfen kitabımızın fotokopi yöntemiyle çoğaltılmamasına engel olunuz. Fotokopi hırsızlıktır.

Arsan, Taner ve Çölkesen, Rifat.

Lojik Devre Tasarımı / Arsan, Taner - Çölkesen, Rifat – İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim, 2013.

xii, 400 s. ; 24 cm.

Kaynakça ve dizin var.

Sertifika No: 11218

ISBN 978-975-6797-07-X

1. Dijital Devre Tasarımı. 2. Sayısal Devre Tasarımı. 3. Bilgisayar Donanımı. 4. Sayı Sistemleri.

I.Title.

Üniversite öğrencilerimizin ve mühendislerimizin lojik devre tasarım konusundaki bilgilerinin gelişmesine yararlı olacağına inandığımız bu kitabımızı; Çalışma titizliği ve kişilikleriyle bizleri derinden etkileyen doktora hocalarımız

Prof. Dr. Atilla BİR

ve

Prof. Dr. Bülent ÖRENÇİK'e

ithaf ediyoruz.

Teşekkür

Kitabın hazırlanması sırasında daha iyi olması için görüşlerini söyleyen ve eleştiren hocalarımız ve meslektaşlarımız;

Sayın,

Prof.Dr. Atilla BİR'e,

Prof.Dr. Bekir KARAOĞLU'na

Prof.Dr. Bülent ÖRENÇİK'e,

Prof.Dr. Gökhan UZGÖREN'e

Prof.Dr. İbrahim EKSİN'e,

Doç.Dr. Metin GÖKAŞAN'a,

Doç.Dr. Müjde GÜZELKAYA'ya

Deneysel kısmının ve benzetim ortamında lojik devre tasarım bölümünün hazırlanmasında emeği geçen ve birkaç tane örnekle destekleyen;

Sayın,

Murat BAŞKAN'a.

Tüm bölümleri öğrenci gözüyle okuyan ve görüşlerini söyleyen;

Sevgili,

Aysenur KARAYAĞIZ'a,

Olcay KAYA'ya.

Benzetim ortamı için gerekli yazılımı sağlayan

ERA firmasına,

teşekkür ederiz. Hoşgörü ve sevgi her zaman sizinle olsun; başarı ve mutluluk arkasından gelir.

Taner ARSAN

Rifat ÇÖLKESEN

İçindekiler

Önsöz	11
Bölüm 1 Lojik Devre Tasarım Dünyası	13
Analog İşaret & Sayısal Veri	14
Kodlama & Kod Tabloları	14
Kombinezonsal Devre & Ardışıl Devre	15
Kanonik Model & Algoritmik Model	16
Tasarım Adımları ve Üretim	16
Transistör & Kapılar	17
Saklayıcı & Bellek	18
Teknoloji: TTL ve CMOS	19
Tasarım ve Benzetim Ortamları	19
Maliyet	20
Kart & ASIC	20
Kenar & Düzey Tetiklemesi	20
bit, <i>nipple</i> ve Byte (birli, dörtlü, sekizli)	21
Analóg Sayısal Dönüşüm (ADC, DAC)	21
Donanım Tanımlama Dili (HDL)	21
Sorular	22
Bölüm 2 İşaretler ve Analog/Sayısal Dönüşüm	23
2.1. İşaretlerin Sınıflandırılması	23
Sayısal İşaret	25
2.2. Analog/Sayısal Dönüşüm	27
2.2.1. ADC'nin Mimarisi	28
Örnekleme ve Tutma İşlemleri	28
Kuantalama	29
Kodlama	30
2.2.2. DAC'in Mimarisi	32
2.3. Özet	33
2.4. Sorular	34
Bölüm 3 Sayı Sistemleri	35
3.1. Çeşitli Sayı Sistemleri	36
İkili Sayı Sistemi	37
İkili Sayılar Üzerinde Aritmetik İşlemler	38
Tümleyen Aritmetiği	38
Sekizli Sayı Sistemi (Octal)	39
Onaltılık Sayı Sistemi (Hexadecimal)	39

BCD Sayı	39
Sayıların Bilgisayarda Gösterilimi	40
Bir Sayının Genel İfadesi	42
3.2. Sayı Sistemleri Arasında Dönüşüm Kuralları	42
3.2.1. n Tabanından 10 Tabanına Dönüşüm	42
3.2.2. 10 Tabanından n Tabanına Dönüşüm	45
3.2.3. m Tabanından n Tabanına Dönüşüm	50
3.2.3.1. 2 Tabanından 8/16 Tabanına Dönüşüm	52
3.3. İşaretli Sayıların Gösterilimi	53
3.3.1. İşaretli Sayılarda Tümleme Aritmetiği	53
3.3.1.1. Taban'a Göre Tümleme	53
3.3.1.2. (Taban-1)'e Göre Tümleme	55
3.3.2. Çıkarma İşlemiin Tümleyen Aritmetiğiyle Yapılması	56
3.3.3. Çıkarmanın (Taban-1)'e Tümleyen Aritmetiğiyle Yapılması	58
3.4. Özet	60
3.5. Sorular	60
Bölüm 4 Kodlama	63
4.1. Kodlamamanın Tanımı	64
4.2. Sayısal Kodlama	66
4.2.1. İkiili Kodlanmış Ondalık (BCD) Gösterim	67
BCD Sayılar Üzerinde Aritmetik İşlemler	68
BCD Toplama	68
BCD Çıkarma	69
4.2.2. Üç Fazlalık Kodu (Excess-3)	70
Üç Fazlalık Kodunda Aritmetik İşlemler	70
4.2.3. Aiken Kodu	71
Aiken Kodunda Aritmetik İşlemler	72
4.2.4. Bitişik Kodlar ve Gray Kodu	73
Hamming Uzaklılığı	74
Gray Kodu	75
4.3. Hata Sezme ve Onarma	76
4.3.1. Eşlik Biti Ekleme	76
4.3.2. Boyuna Fazlalık Sınaması - LRC	77
4.3.3. Çevrimli Fazlalık Sınaması - CRC	79
4.3.4. Hamming Kodlaması	81
4.4. Alfanumerik Kodlar	82
ASCII	83
Unikod (Unicode)	84
Türkçe Karakter Tablosu	84
4.5. Özet	85
4.6. Sorular	86

Bölüm 5 Lojik Devre Temelleri	87
5.1. Lojik İşlemlerin Temeli	88
5.1.1. VE İşlemi (AND)	88
5.1.2. VEYA İşlemi (OR)	90
5.1.3. TÜMLEME İşlemi (NOT)	91
5.2. Türetilen İşlemler	93
5.2.1. TÜMLEYEN-VE (TVE) İşlemi (NAND)	93
5.2.2. TÜMLEYEN-VEYA (TVEYA) İşlemi (NOR)	94
5.2.3. YA DA İşlemi (XOR)	95
5.2.4. EŞDEĞERLİK (TYA DA) İşlemi (XNOR)	96
5.3. Temel Lojik İşlemlerinin Kümeler Cebri İle Gösterilişi	97
5.3.1. Küme Kavramı	97
5.3.2. Kümeler Cebrinde Kesişim	99
5.3.3. Kümeler Cebrinde Birleşim	99
5.3.4. Kümeler Cebrinde Tümleme	99
5.3.5. Kümeler Cebrindeki Diğer Kavramlar	100
5.4. Boole Cebrinin Aksiyom ve Teoremleri	100
5.4.1. Boole Cebrî Aksiyomları	101
5.4.2. Boole Cebrî Teoremleri	101
5.5. Boole Cebrî Fonksiyonları ve Standart Biçimler	107
Minimum ve Maksimum Terimler	107
5.5.1. Minimum Terimler Kanonik Biçimi	108
5.5.2. Maksimum Terimler Kanonik Biçimi	110
5.6. Kanonik Biçimler Arasındaki Dönüşüm	112
5.7. Doğruluk Tablosundan Kanonik Biçimlerin Bulunması	113
5.8. Kanonik Biçimlerin Lojik Kapılarla Gerçeklenmesi	116
5.9. Özet	118
5.10. Sorular	118
Bölüm 6 Lojik Fonksiyonların İndirgenmesi	121
6.1. Görüle Dayanarak İndirgeme	122
6.2. Karnaugh Diyagramı Yöntemi	124
Karnaugh Yönteminde Komşuluk Kavramı	129
6.3. Quine-Mc Cluskey Yöntemi	139
6.4. Eksik Boole İşlevleri	144
6.5. Türetilmiş Kapılarla Temel Lojik Kapıların Yapılması	146
TÜMELEME Kapısı	146
VE Kapısı	146
VEYA Kapısı	147
6.6. İndirgenmiş İfadelerin Aynı Tür Kapılarla Gerçekleştirilmesi	148
Çarpımlar Toplami - TVE Tasarımı	148
Çarpımlar Toplami - TVEYA Tasarımı	149
Toplamlar Çarpımı - TVE Tasarımı	151
Toplamlar Çarpımı - TVEYA Tasarımı	152
6.7. Özet	153
6.8. Sorular	154

Bölüm 7 Kombinezonsal Devreler	159		
7.1. Kombinezonsal Devreler	160	Durum Tablosu, Durum Diyagramı	235
7.2. Kombinezonsal Devre Elemanları	161	Sonlu Durum Makineleri	238
7.3. Kombinezonsal Devre Tasarımı	162	Durum İndirgeme ve Durum Atama	241
7.4. Kombinezonsal Tümleşik Devreler	167	Eşdeğerlik Tablosu ile Durum İndirgeme	241
7.4.1. Aritmetik Toplama/Cıkarma Devreleri	167	10.1.4. Standart Tasarım Birimleri	245
Yarı Toplayıcı (Half Adder)	168	10.1.5. Kenar ve Düzey Tetikleme	248
Tam Toplayıcı (Full Adder)	168	10.1.6. Saat İşareti ve Senkron Hücrelerin Zaman Davranışı	250
Yarı Çıkarıcı (Half Subtractor)	170	Senkron Ardışıl Devrelerde Zamanlama Parametreleri	251
Tam Çıkarıcı(Full Subtractor)	171	Senkron Hücrenin Zaman Diyagramı	252
Toplama/Cıkarma Devresi (Adder and Subtractor)	173	10.2. Flip-Flop'lar	253
7.4.2. Seçiciler (Multiplexer-MUX)	174	Ana-Uydu Flip-Flop	257
7.4.3. Dağıtıcılar (Demultiplexer-DEMUX)	179	10.3. Tutucular (Latches)	258
7.4.4. Kod Çözülcüler (Decoder)	182	10.4. Ardışıl Lojik Devre Analiz Yöntemi	260
7.4.5. Kodlayıcı (Encoder)	184	10.5. Ardışıl Devre Tasarım Yöntemi	266
7.4.6. ALU Tasarımı (Arithmetic Logic Unit)	186	10.6. Özet	274
7.4.7. 7-Parçalı Göstergе (7-Segment Display)	188	10.7. Sorular	274
7.5. Çıkış Bağlantı Şekilleri	191		
7.6. Özет	193		
7.7. Sorular	193		
Bölüm 8 Maliyet Faktörü ve Karmaşıklık Hesabı	201		
8.1. Maliyet Hesabı	202	Bölüm 11 Saklayıcı, Sayıcı ve Bellek Elemanları	277
8.2. Karmaşıklık Hesabı	204	11.1. Saklayıcılar	278
Zaman Karmaşıklığı/Çalışma Hızı	205	Ötelemelili Saklayıcı (Shift Register)	279
Eleman Karmaşıklığı	208	PIPO, PISO, SIPO, SISO ve Üniversal Saklayıcı	280
8.3. Büyüük O Notasyonu ve Karmaşıklık	210	11.2. Sayıcılar	282
8.4. Özet	211	İkili, Ondalık, Gray-Kod, Halka, Modulo, Ripple	284
8.5. Sorular	211	11.3. Bellekler	287
Bölüm 9 Programlanabilir Kombinezonsal Devreler	213	RAM, ROM, PROM, EPROM, E2ROM CAM	289
9.1. Programlanabilir Kombinezonsal Devreler-PLD	214	11.4. Programlanabilir Ardışıl Devreler	298
9.2. Programlanabilir Kombinezonsal Devre Elemanları	215	11.5. Özet	300
9.2.1. PROM'un İç Yapısı	217	11.6. Sorular	301
9.2.2. PAL'in İç Yapısı	219		
9.2.3. PLA'nın İç Yapısı	223		
9.3. Özet	225	Bölüm 12 Ardışıl Devre Tasarım Yöntemleri	303
9.4. Sorular	226	12.1. Kanonik Yaklaşım/Tasarım Yöntemi	304
Bölüm 10 Ardışıl Devre Temelleri	229	12.2. Modüler Yaklaşım/Tasarım Yöntemi	307
10.1. Ardışıl Devrelerin Genel Yapısı	230	12.3. Algoritmik Yaklaşım/Tasarım Yöntemi	314
10.1.1. Mealy ve Moore Makineleri	231	12.4. Özet	323
10.1.2. Asenkron & Senkron Ardışıl Devreler	232	12.5. Sorular	323
10.1.3. Durumlar ve Durum Diyagramları	234		
		Bölüm 13 Benzetim Ortamında Lojik Devre Tasarımı	327
		13.1. multiSIM Programının Özellikleri	328
		multiSIM Kullanıcı Arayüzü	329
		multiSIM Tasarım Araç Çubuğu	331
		multiSIM Kullanıcı Arayüzünlü Özelleştirme	332
		multiSIM Kullanıcı Tercihlerinin Tanımlanması	334
		multiSIM Benzetim Ortamı Arayüzü	337
		13.2. Lojik Devrelerin Benzetimi	339
		13.3. Örnek Çalışmalar	341

Lojik Düzey Algılayıcısı	342
Lojik Probe	342
4-bit BCD Sayıcı ve 7-parçalı gösterge	344
4-bitlik İkili Yukarı Sayıcı	344
13.4. Lojik Devre Şemasından Baskılı Devreye Geçiş	345
13.5. Özeti	347
13.6. Sorular	347
Ek A Lojik Devre Katalog Bilgileri	349
Kombinezonsal Devreler	351
Tümleşik Kombinezonsal Devreler	351
Ardışıl Devreler	353
Bazı Tümdevrelerin Şematik Gösterimleri	354
Ek B TTL ve CMOS Tümdevre Özellikleri	357
TTL Tümdevre Özellikleri	357
Propagasyon Gecikmesi	358
CMOS Tümdevreler	359
Propagasyon Gecikmesi	360
TTL ve CMOS Karşılaştırılması	360
Ek C Lojik Devreler Lab. Deney Önerileri	361
Deney 1. Lojik Kapılar ve Fonksiyon İndirgeme	362
Deney 2. TTL ve CMOS Özelliklerinin Çıkarılması	364
Deney 3. Kombinezonsal Devre Tasarımı	367
Deney 4. Aritmetik İşlem Devreleri	369
Deney 5. PLD Uygulamaları	371
Deney 6. İşaret Üreteçleri	374
Deney 7. Üç-Durumlu Çıkış ve Ortak Yol Kullanımı	376
Deney 8. Saklayıcı ve Sayıcı Uygulamaları	378
Deney 9. Ardışıl Devre Uygulaması	380
Deney 10. ADC Uygulamaları	382
Kaynakça	387
Yazarlarımız	389
Dizin	395

Önsöz

Eskilerin mantık olarak adlandırdıkları lojik, kesin usavurum ilkelerini konu edinen ve temelleri antik felsefeye dayanan çok eski bir bilim dalıdır. Çağdaş bilim ve teknolojinin rasyonel ilkeleri bu geleneksel batı felsefesinde gelişerek bugünkü tartışılmaz konumuna ulaşmıştır. Çağdaş teknolojide karmaşık sistemlerin tümü, bir dizi mantıksal işlevleri gerçekleştiren işlem ya da aygitlarından oluşur. Bu mantıksal işlemleri temsil eden yapı elemanları, her ne kadar artık bundan yirmi sene önceki toplu parametreli elektronik devrelerle gerçekleştirilmese de, hala daha lojik devreler olarak adlandırılır. Lojik devreler, günümüz teknolojisinde sayısal bir ortamda modellenir ve değerlendirilir. Bu amaca yönelik olarak, çağdaş mühendisler fiziksel olaylar arasındaki etkileşimleri tanımlayıp yeterince gerçeğe uygun modelleyebilmeli, temel bağlantılar arasındaki ilişkileri kurabilmeli ve şüphesiz ki gün geçtikçe karmaşıklasan sistemleri rasyonel ve güvenilebilir bir şekilde tasarlayabilmelidir. Sürekli gelişen ve her gün biraz daha ucuzlayan kişisel bilgisayarlar (PC), programlanabilir lojik kontrolörler (PLC) ve bunlara yüklenen gelişmiş yazılımlar yukarıda belirtilen tüm işlem ve tasarımların, daha kolay ve hassas bir şekilde gerçekleştirilebilmesini sağlar.

Lojik devre tasarımını konu edinen bu kitap, yukarıda ifade edilen şekliyle öğrenmek ve bildiklerini uygulamak isteyen Elektrik, Elektronik, Bilgisayar, Endüstri ve Makina Mühendisleri ile, bu mühendislik dallarında lisans seviyesinde eğitim gören, tüm mühendis adayları ve Meslek Yüksekokul Öğrencilerine yönelikir. Yazaların, sıkıcı akademik bir yaklaşımı benimsemek yerine, uygun yerlere çok sayıda özgün tasarım ve uygulama örnekleri ekleyerek konuyu uygulamalı akademik yaklaşılma ilginç kıldıkları görmekteydir. Bu yaklaşım, ülkemizde lojik devre tasarımında bir ilki temsil etmektedir. Bu kolay okunabilir eseri Öğrenci, Mühendis ve Araştırmacıların hizmetine sunmuş ve bu konudaki büyük bir eksikliği gidermiş olmalarından dolayı yazarlarını tebrik ederim.

Prof. Dr. Atilla Bir*

* Öğretim Üyesi, ITÜ Elektrik Elektronik Fakültesi Kontrol ve Kumanda Sistemleri AnaBilim Dalı Başkanı.

www.ieeeturkiye.wordpress.com adına yüklenmiş olup toplumları geliştiren bilginin herhangi bir ekilde ulaşılmaz olmasını kabullenemeyen ki i veya ki iler tarafından upload edilmiş tir saygularımızla...

1.

Lojik Devre Tasarım Dünyası

Lojik devre tasarımlı sayısal devre tasarımlı konusuna girer; sayısal sistemlerde tüm işlemler sonlu sayıda ayrık değerler üzerinde gerçekleştirilir; aynı bir merdivenin basamakları gibi... Yukarı çıkılmak veya aşağıya ineilmek için merdiven basamakları düzeyinde adım atılması gereklidir, aksi durumda aynı basamakta kalmır. Doğada oluşan hemen hemen tüm fiziksel değişiklikler için ise "analog"tur denilebilir. Analog sistemlerde giriş ve çıkış değerlerinde kesintisiz bir süreklilik vardır. Bu bir karayoluna benzetilebilir; yol dolambaçlı olabilir, ancak ani sıçramalar yoktur ve süreklilik gösterir. Fiziksel değişikliklerin, doğada analog olmasına karşın, günümüzde bilgisayar dahil kamera, müzik sistemleri, saat, endüstriyel cihazlar, ev cihazları gibi hemen herşey sayısal tabanlı tasarlanıp üretilmektedir. Çünkü sayısal tabanlı sistem geliştirmenin birçok olumlu yanı, esnekliği ve kolaylığı vardır.

Sayısal sistemler, analog sistemlere göre birçok açıdan avantajlıdır. Herşeyden önce hata oluşma olasılığı daha azdır denilebilir ve hatalarda düzeltme yapılması kolaydır; ve, bilgi sayısal hale dönüştürüldükten sonra üzerinde her türlü işlem, olağanince hızlı ve kesin sonuçla bitirilecek şekilde gerçekleştirilebilir:

- Hata olasılığı zayıf; olursa da sezilmesi ve düzeltilmesi kolay.
- Daha hassas hesaplamalar yapılabilir.
- Sayısallaştırılmış bilgi (veri) kolay işlenir.
- Veri her şekilde ve uygulamada kullanılabilir.
- Verinin saklanması, büyük miktarlarda bile olsa daha kolaydır.
- Verinin sistemleri arası iletişimi kolaylaşır ve esnekleştir.
- Mikroelektronik teknolojisindeki gelişmeler her geçen gün daha performanslı ve ekonomik tasarımlar yapılmasına olanak vermektedir.

Lojik devre tasarımlı, herhangi bir işi sayısal olarak kotaracak sistemlerin tasarımla ilgilendir; burada söz konusu olan 2 tabanında sayı sistemidir ki buna kısaca ikili sayı sistemi denir. İkili sayı sisteminde bir durumu ifade edebilmek için, en

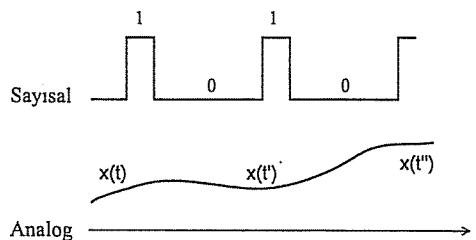
temelde, "var" ve "yok" ifadeleri kullanılır; ilki lojik 1, ikincisi lojik 0 değerine karşı düşer. Herşey bu iki ifadenin kombinezonuyla elde edilir.

Lojik devre tasarımını basitten karmaşa bir çok sayısal devrenin tasarımını içerir. En basitinden iki nesnenin varlığını tespit eden bir lojik VE kapısı da bir lojik devredir; bir kapıdan içeri girenleri sayan devre, sayısal saat veya bilgisayarın içerisindeki işlemci de birer lojik devredir.

Lojik devre tasarımında çeşitli yaklaşım yöntemleri ve sınıflamalar vardır. Tasarlanacak sistemin yalnızlığı veya karmaşıklığına göre en uygun yaklaşım yöntemi seçilmelidir. Böylece, en optimum tasarım yapılmış olunur. Ters yönde bir yaklaşım seçilmesi hem tasarım maliyetini hem de üretim maliyetini oldukça artırabilir.

Analog İşaret & Sayısal Veri

Analog işaret, bulunduğu aralık içerisinde her değeri alabilen ve süreklilik özelliği olan fiziksel işaretlerdir; doğadaki fiziksel olayların hemen hepsi analog işaret şeklinde ortaya çıkmaktadır: rüzgarın esmesi, bir ortamın ıslık değişimini, bir cisimin hareket şekli, bir canlıının yaşam evreleri gibi hersey analog işaret şeklindedir. Bir kalemi kağıt üzerine koyup soldan sağa veya sağdan sola kesintisiz olarak birleşmeler çizildiğinde tipik bir analog işaret elde edilmiş olunur. Sayısal işaret ise, belirli bir aralık içerisinde atlamlı değerler alabilen işaretlerdir.

ken, kapının açılması veya kapatılması durumunu gösteren işaret analog'tur. Yukarıda, sayısal ve analog işaretlerin grafiksel şekli gösterilmiştir. Görüleceği gibi sayısal işarette yalnızca 0 ve 1 düzeyleri varken, analog işarette her düzey vardır.

Kodlama & Kod Tablolari

Kodlama, bilgisayar veya benzeri sayısal ortamlarda bilgiyi/veriyi tutmak için kullanılan bir simge atama işlemidir. Bu amaçla kod tablosu kullanılır; bu tablolarda herbir simgeye karşılık gelecek ikili bir sayı karşılaştırılır. Çünkü sayısal sistemlerde simgeler değil ikili tabanda sayılar saklanabilmektedir. Böylece ikili tabanda sayı olmayan A, B, C gibi alfabe harfleri ve @, Ω, π, τ, ⊕ ve √ gibi alfabe

dışı karakterler sayısal sistemlerde saklanabilir ve işlemlerde kullanılabilir. Örneğin, ASCII olarak adlandırılan kod tablosunda 128 tane karakter vardır¹ ve bu tablo aracılığıyla herhangi bir yazı ve simge bilgisayar ortamında saklanabilir. Örneğin, ASCII'ye göre 65 sayısı A, 66 sayısı B harflerine ve 97, 98, 33 sayıları da sırasıyla a, b ve ! harf/karakterlerine karşılıktır. Bu durumda *Baba!* sözcüğünü sayısal ortamda saklamak için 65, 97, 98, 97 ve 33 sayılarının saklanması yeterlidir.

Kod	10 tabanında		Baba! sözcüğünün saklanması
	2 tabanında		
...	
!	33	010 0001	
A	65	100 0001	Baba! ⇒ 65 97 98 97 33 ⇒
B	66	100 0010	
C	67	100 0011	1000001 1100011 1100010 10 0011 010 0001
...	B a b a !
a	97	110 0001	
b	98	110 0010	
...	

Eğer kodlara verilecek ikili sayıların mutlak değerleri doğrudan kodlara aynı ise kod tablosu kullanılmadan doğrudan kodlama yapılır. Örneğin 7 sayısına ait kod doğrudan 7 sayısının ikili karşılığı olan 0111 veya 65535 sayısına ait kod doğrudan bu sayının ikili karşılığı olan 111111111111111 ise kod tablosu kullanılmadan doğrudan ikili karşılıklarında kodlama yapılır. Bilgisayar sistemlerinde sayılar doğrudan kodlama, harfler ve özel karakterlerde kod tablosu üzerinden kodlama yapılarak tutulurlar.

Kombinezonsal Devre & Ardışıl Devre

Bu bir sınıflamadır; sayısal sistemler, genel olarak, biri kombinezonsal diğeri ardışıl devre olmak üzere iki sınıf altında toplanırlar. Kombinezonsal devrelerde t anındaki çıkışlar yine t anındaki girişlere bağlıdır; çıkış ile giriş arasında yalnızca küçük bir zaman dilimi gecikmesi (τ_g) vardır.

$$z(t + \tau_g) = G(x(t))$$

► z: çıkış, G: geçiş, x: giriş fonksiyonlarıdır.

¹ ASCII, ilk tanımlamasında 7 bitliktir; dolayısıyla $2^7=128$ 'den 128 tane karakter vardır. Bu karakterlerden ilk 33 tanesi kontrol karakterleri (veya yazılamayan karakterler) olarak adlandırılır. Diğerleri ise, alfabeeki harfler ve özel karakterlerdir. Daha sonra ASCII'nin 8 bitlik uyarlaması tanımlanmıştır; bu genişletilmiş ASCII olarak bilinir ve $2^8=256$ 'den 256 tane karakter içerir. Genişletilmiş ASCII'de ikinci yarıdaki 128 karakter genelde grafiksel karakterler ve İngiliz alfabetesinde olmayan, ancak başka dillerde olan Ç, ş, Ü gibi karakterlerdir.

Ardışıl devrelerde ise, t anındaki çıkışlar t anındaki girişlere ek olarak t anından önceki girişlerin etkisine de bağlıdır; bu tür devrelerde geçmiş bilgisini tutmak için bellek veya saklayıcı gibi bilgi tutan birimlere ihtiyaç vardır.

$$z(t) = G_1(x(t), d(t))$$

$$d(t+1) = G_2(x(t), d(0..t))$$

► d : durum, G_1 : çıkış geçiş, G_2 : durum geçiş fonksiyonlarıdır; $d(t)$: t anındaki durumu, $d(0..t)$: tüm geçmiş durumları göstermektedir.

Kanonik Model & Algoritmik Model

Bunlar birer yaklaşım şeklidir; sayısal sistemler, temelde, biri kanonik model diğeri algoritmik model olmak üzere iki yaklaşım yönteminden biri kullanılarak tasarılanır. Kanonik model, daha çok, basit uygulamalar için tutulan yol olurken, algoritmik model karmaşık sayısal sistemlerin tasarımında kullanılır.

Algoritmik modele dayanan tasarımlar daha karmaşıktır; model, temel işleri yapan donanımsal yapı üzerine program benzeri bir süreç ekleyp daha karmaşık işlerin temel işlemlerle kotarılmamasına dayanır. Örneğin, toplama, çıkarma, tümleme ve öteleme gibi basit işlemlerle oldukça karmaşık işlemler yapılabilir. Bu dört temel işlem bir algoritmik ifade altında yürütülürse karekök alma, standart sapma vs. gibi hesaplamalar gerçekleştirilebilir. Algoritmik modele dayalı tasarımlarda kullanılan temel birimler şunlardır:

- Saklama/bellek birimleri
- Operatör anlamında işlem birimleri
- Denetim işaretü uretçeleri

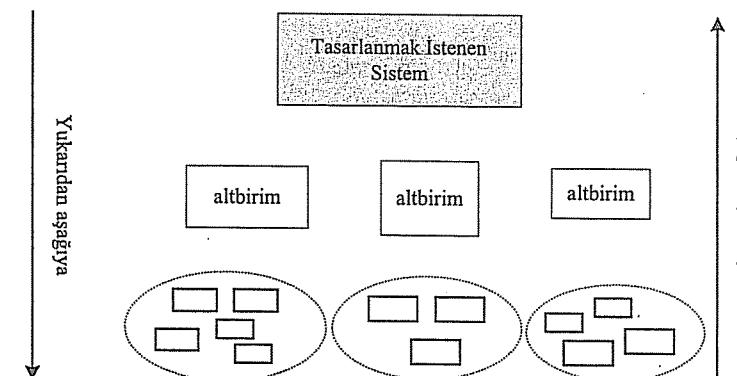
Kanonik modele göre tasarım, bu işin başlangıcıdır denilebilir. Giriş değerleri ve bunlara karşı üretilen çıkış değerleri vardır; bunu sağlayan devrede algoritmik bir ifade olmayı doğrudan Boole cebri ifadeleri kullanılır. Kanonik modele göre tasarım yapılmış devreler algoritmik tasarımında birer alt devre olarak kullanılabilir.

Tasarım Adımları ve Üretim

Herşeyden önce,

1. Tasarlanacak devrenin fonksiyonu açık ve net olarak tanımlanmalıdır.
2. Daha sonra tasarımını yapılır.
3. Analiz edilir; analiz sonuçları başlangıçta verilen tanıma uyuyorsa,
4. gerçekleştiriliyor ve
5. test aşamasına geçilir.

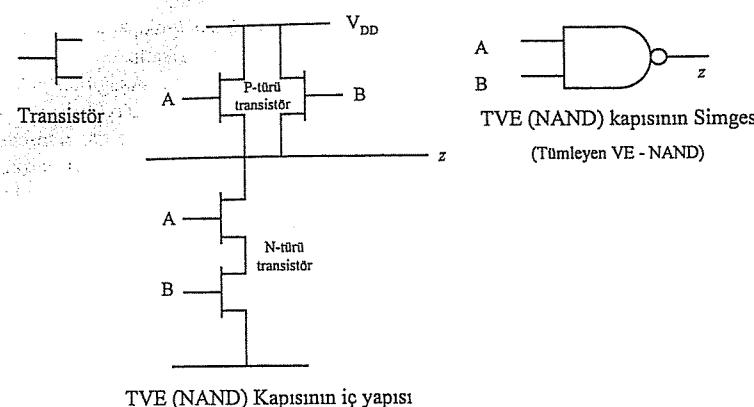
Tasarımda, biri yukarıdan aşağıya (*top-down*), diğeri aşağıdan yukarıya (*down-up*) doğru adlandırılan iki yöntemden biri kullanılır. İlkinde sistem alt parçala-ria/birimlere ayrılır ve tasarımını kolay birimler haline dönüştürülür. Aşağıdan yukarıya yaklaşındaysa, en küçük tasarım biriminden başlanarak daha büyük birimler oluşturulur; onlardan da daha büyük birimler ve en son hiyerarşide de tasaranmak istenilen sistem ortaya çıkarılır. Heriki yönteminde kolaylıklar ve zorlukları vardır. İstenirse, heriki yaklaşım birleştirilerek kullanılabilir; İşe yukarıdan aşağıya yaklaşımla başlanır; belirli bir aşamaya gelindiğinde aşağıdan yukarı yöntemi kullanılır ve orta bir yerde buluşulur...

Transistör & Kapılar

Transistör, aktif bir elektronik elemandır ve sayısal tümdevrelerin en temel birimidir; bir tümdevrenin büyüklüğü, çoğu zaman, içeriği transistör sayısıyla ifade edilir. Örneğin bir tümdevre bin, 10 bin, 500 bin, 1 milyon, 10 milyon transistör içerebilir; mikroelektronik teknolojilerindeki gelişmeler her geçen gün bir tümdevre içeresine yerleştirilebilecek transistör sayısının artmasını sağlamaktadır. Böylece, daha fonksiyonel ve daha performanslı sayısal tümdevreler tasarılanmasına imkan oluşturmaktadır.

Bilgisayarların içerisindeki işlemciler onbinler mertebesinde transistörden oluşmaktadır. Transistörler, elektronik devrelerde bolca kullanılan yarı iletken elemanlardır.

Kapılar ise, mantıksal işlemleri yapmak için kullanılan en temel lojik elemanlardır. Örneğin VE, TVE, VEYA gibi mantıksal işlemler, temelde, kapılar ile gerçekleştiriliyor. Kapılar da transistörlerin uygun şekilde bağlanmasıyla elde edilirler. Yukarıdaki şekilde TVE (Tümleyen VE - NAND) kapısının transistör düzeyindeki iç yapısı görülmektedir. Görüldüğü gibi bir TVE kapısı en azından dört tane transistörden oluşmaktadır.

Lojik devreler, Elektronik Mühendisliğinde transistörlerden, Bilgisayar Mühendisliğinde kapılardan başlar...

Saklayıcı & Bellek

Saklayıcı ve bellek birimleri lojik devre tasarımında önemli bir yer tutar; bilindiği gibi ardışık devrelerin t anındaki çıkışları, yine o andaki girişlere ve önceki durumlara bağlı olarak üretilir. Durum bilgilerinin tutulması için saklayıcı, bellek gibi saklama birimleri kullanılır. Eğer tutulması gereken durum bilgisi az sayıda ise saklayıcı, çok fazlaysa bellek birimleri kullanılır. Saklayıcılar bit düzeyinde birimlerle ifade edilirken, bellek birimleri sözcük, sekizli veya bit düzeyde birimlerle ifade edilirler. Örneğin, saklayıcılarından bahsedildiğinde 4 bitlik, 8 bitlik, 1 bitlik saklayıcı denilir; belleklerden bahsedildiğinde de 1024xSözcük, 512xSekizli, 256x4 gibi ifade edilir. İlk rakam bellek biriminde kaç tane göz olduğunu, ikincisi de bir bellek gözünde kaç bitlik veri saklanabileceğini gösterir. 256x4, her bir gözü 4 bit olan 256 gözlü bellek anlamına gelir; 4 bit ile 0 ile 15 arasındaki sayılar ifade edilebileceği düşünülürse, bu bellek biriminde 0 ile 15 arasında 256 tane sayı tutulabilir. Sekizli, 8 bitlik, Sözcük de yerine göre 16, 32 veya 64 bitlik veri anlamında kullanılır.

Teknoloji: TTL & CMOS

Lojik tümdevreler RTL, TTL, ECL, NMOS, CMOS olarak adlandırılan birçok teknolojiyle üretilmektedir; ancak küçük ve orta ölçekli üretimlerde TTL ve CMOS teknolojileri endüstri standartı olmuşlardır. Bu teknolojilerle üretilmiş çeşitli tümdevreler lojik devre tasarımcısının tüm ihtiyacını karşılayabilecek şekilde çeşitlidir; kapı, kodlayıcı/kod çözücü, aritmetik lojik işlem (ALU) yapan, bellek, sayıcı/saklayıcı gibi birçok birim ayrı birer tümdevre olarak üretilmiştir ve satılmaktadır.

Tümdevrelerden bahsedildiğinde TTL veya CMOS olduğu da belirtilir; çünkü teknolojilerin elektriksel ve zaman değerleri farklıdır. Örneğin (standart) CMOS tümdevreler daha az güç harcarlar ancak TTL'den daha yavaştır denilebilir. Bir TTL kapının gecikmesi tipik olarak 10-20 ns iken bir CMOS kapının gecikmesi tipik olarak 25-100 ns arasındadır (yüksek hızlı CMOS'larda bu değer 8-10 ns mertebesindedir!). Bir başka açıdan TTL ve CMOS arasındaki fark şöyledir: lojik 1 ve lojik 0 değerleri herhangi teknolojide farklıdır. Lojik 0 değeri giriş için TTL'de 0-0,8 V arası (besleme 5 V için); CMOS'da 0-3 V arasıdır (besleme 10 V için). Yani, lojik 0 ve 1 değerlerinin kaç Volt olduğu teknolojiye ve giriş çıkış olmasına göre değişmektedir. Teorik işlemlerde lojik 1 ve lojik 0 değerleri sırasıyla 5 V ve 0 V'a karşılık düşürülerek gösterilmesine karşın, uygulamada tümdevrenin üretim teknolojisine ve giriş/çıkış olmasına bağlıdır.

Tasarım ve Benzetim Ortamları

Lojik devre tasarımının bilgisayar ortamında yapılması için yardımcı araç niteliğinde birçok yazılım vardır. Bu yazılımlar aracılığıyla lojik devre tasarımını ve benzetimi yapabilen. Tümdevre olarak üretilen lojik devrelerin tasarımları, halihazırda, böyle yardımcı araçlarla yapılmaktadır. Kart şeklinde tasarım için de tasarım ve benzetim ortamları vardır; üstelik tasarılanan kartın baskılı devre çizimi de yaptırılabilir. Bu tür yazılımlara örnek olarak Verilog², Multisim³ ve SOLO⁴ verilebilir.

Bu tür ortamlar sunan yardımcı araçlara genel olarak CAD (*Computer Aided Design*) araçları denilmektedir; birçok karmaşık sistem bu araçlarla kolayca tasarlannıktır ve davranışları simülasyonu sağlanabilmektedir.

² Verilog ailesi, CADENCE firması tarafından geliştirilmiş ve ASIC tasarımda kullanılan oldukça güçlü bir yardımcı araçtır. Yazalarımızdan Dr. ÇÖLKESEN, doktora çalışmasının bir kısmını ETA Vakfı (İstanbul) Lab.da bu ailenin yazılımını kullanarak yapmıştır; laboratuvar ortamını kullanma imkanını sunan sayın Prof.Dr. Duran LEBLEBİCİ'ye teşekkür ederiz.

³ Multisim, Electronic Benchmark firması tarafından geliştirilmiş ve lojik devre tasarımını ve benzetimi yapılabilecek esnek bir yardımcı araçtır. Yazalarımızdan Dr. ARSAN birçok tasarımını bu ortamda yapmaktadır.

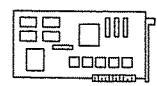
⁴ SOLO, ES2 (European Silicon Structures) firması tarafından geliştirilmiş ve ASIC tasarımda kullanılan oldukça güçlü bir yardımcı araç/tümdevre tasarım paketidir. Yazalarımızdan Dr. ÇÖLKESEN, ICTP (Trieste-İtalya)'de düzenlenen birçok eğitimde *ICTP-Microprocessor Lab.*da birçok tasarım yapmıştır.

Maliyet

Maliyet, tasarılan lojik devrenin transistör veya kapı sayısıyla ifade edilir. Aynı fonksiyonu yerine getirecek daha az sayıda transistör veya kapı içeren tasarım, çalışma hızında bir kayıp yoksa, daha iyi bir tasarımdır denilebilir. Genel olarak, transistör veya kapı sayısı, çalışma hızı ile ters orantılı olur; çok hızlı devreler tasarlanması çok fazla transistör veya kapı kullanulmasını gerektirir. Ancak, çoğu zaman, hızdan kayıp vermekszin transistör veya kapı sayısı azaltılabilir / indirgebilir. Bunun için de doğru tasarım yöntemi seçilmesi ve bilinçli bir tasarım yapılması gereklidir.

Kart & ASIC

Lojik devre tasarlandıktan sonra fonksiyonel davranışsı sinanmışsa iki türlü gerçekleştirilebilir. Biri, doğrudan ilgili birimlere ait tümdevreler kullanılarak kart şeklinde, diğeri yalnız başına bir tümdevre olarak. Tasarımın bir tümdevre olarak gerçekleştirilmesi genel olarak ASIC (*Application Specific Integrated Circuit*) tasarımları ve üretimi olarak adlandırılır; yani, uygulamaya dönük özel tümdevre anlamına gelir. Kart şeklinde gerçekleştirilecekse, tasarımda, halihazırda var olan ve kolayca satın alınabilecek tüm-devreler seçilmelidir; devre önce deney seti üzerinde veya bir CAD yardımcı araç ortamında sinanır ve ardından özel basılı devre hazırlanarak üstüne yerleştirilir. Yüksek frekanslar için baskılı devre üzerindeki bağlantılı yollarının şekli ve geçtiği yerler önemlidir; yollardan geçen işaretler birbirini olumsuz etkilememelidir.

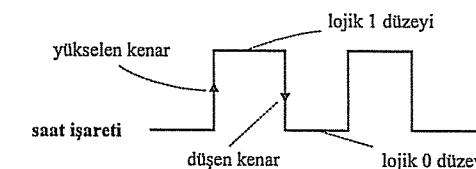

Kart

ASIC tasarımlarda tüm tasarım ve sinama, bir CAD yardımcı aracı sunduğu ortamda yapılır; tasarım bittikten sonra lojik devre, sürücü dosya (*driver file*) olarak adlandırılan ve olabilecek tüm giriş durumlarını içeren giriş bilgileriyle sinanır ve davranışlı gözlenir. İstenen davranış şekli elde edilmişse, tasarım bilgileri ve verileri tümdevre üretimi yapılan fabrikalara gönderilir ve örnek üretim yaptırılır. Üretilen tümdevrenin, fiziksel olarak ta; elektriksel ve fonksiyonel davranışını gerçek ortamda sinanmalıdır.

Kenar & Düzey Tetiklemesi

Tetikleme, bir ardışık devrenin o andaki durumunu değiştirdip bir sonraki duruma geçmesi için dışarıdan uygulanan uyarma işaretidir. Bu amaçla, lojik devrelerde saat işaretleri olarak adlandırılan ve genelde kare dalga biçiminde olan bir elektriksel işaret kullanılır. Bir ardışık devre, saat işaretinin yükselen kenarında, düşen kenarında ya da belirli bir düzeye gelmesi anında durumu değiştirerek bir sonraki duruma geçebilir; ilki, yükselen kenarda, ikincisi düşen kenarda ve üçüncüsü de düzey tetikleme olarak adlandırılır.

bit, nibble ve Byte (birli, dörtlü ve sekizli)

bit en küçük bellek birimidir ve binary digit sözcüklerinden türetilmiştir. Bu ikili tabanda sayı sisteminde 1 hanelik bir sayı anlamundadır; dolayısıyla 1 bitlik bilgi ya 0 ya da 1 olabilir. Çünkü ikili tabanda 0 ve 1 sayıları vardır ve 1 bitlik/hanelik sayı ile de ya 0 ya da 1 saklanabilir. **nibble** 4 bitlik veri paketi denilebilir; ikili tabanda 4 haneli bir sayı anlamundadır. 1 nibble'da 0_{10} - 15_{10} arasında bir sayı saklanabilir; bu sayılar 0000_2 , 0001_2 , 0010_2 ... 1110_2 , 1111_2 şeklinde toplam 16 tanedir. **byte**, sekiz bitlik veri paketi olarak değerlendirilir; ikili tabanda 8 haneli sayı anlamına gelir. 1 byte ile 0_{10} ile 255_{10} arasında bir sayı tutulabilir; bu sayılar $0000\ 0000_2$, $0000\ 0001_2$... $1111\ 1110_2$, $1111\ 1111_2$ şeklinde 256 tanedir. Dolayısıyla bir Byte'lik alanda hangi büyüklükte bir sayı saklanabilir sorusuna 0_{10} ile 255_{10} arasında denilmesi gereklidir.

Analog ⇔ Sayısal Dönüşüm (ADC, DAC)

Doğada işaretler, genel olarak analog biçimdedir; ancak, sayısal sistemler ikili tabanda sayı sisteminde işlem yaparlar. Bu nedenle, özellikle dış fiziksel büyüklerin giriş veya çıkış olarak kullanılan sayısal sistemlerde dönüştürücüler kullanılır; analog işaretin sayısal veriye veya tersi olarak sayısal veriyi analog işaret dönüştürmen birimlere sırasıyla ADC (*Analog-to-Digital Converter*) ve DAC (*Digital-to-Analog Converter*) denir. Bu tür dönüştürücüler iki temel özellik önemlidir; biri kaç bitlik olduğu diğer de dönüştürme hızıdır. Kaç bitlik olduğu, doğrudan dönüştürme duyarlılığını belirler. Örneğin giriş değeri 0 ile 16 Volt arasında ve dönüştürücü 4 bitlik ise, duyarlılık $16/2^4 = 16/16 = 1$ 'den 1 Volt olur. Aynı giriş gerilimi için dönüştürücü 8 bitlik ise, $16/2^8 = 16/256 = 0,0625$ V'dan 0,0625 V veya 62,5 mV olduğu görürlür. Kısaca dönüştürücünün bit sayısını artarsa duyarlılığı artar. Dönüştürme hızı ise, dönüştürmede kullanılan yöntemle göre değişir; değişik hızlarda dönüştürme yapan yöntemler vardır. Uygulama, ihtiyaca cevap verebilecek kabul edilebilen bir hız seçilmelidir.

Donanım Tanımlama Dili (HDL)

Donanım Tanımlama Dilleri (*Hardware Description Languages*), tasarımını yapılmak istenen lojik devrelerin, fiziksel olarak gerçekleştirmeden bilgisayar ortamında

benzetiminin yapılmasına olanak veren özel amaçlı dillerdir. Özellikle ASIC tasarımlarında, devrenin yapısal ve davranışsal modeline sinamak için kullanılır. Bir HDL ile VE, VEYA gibi kapılar, saklayıcı, sayıci gibi elemanlar tanımlanabildiği gibi tüm devrenin yapısı da tanımlanabilir ve davranışları sinanabilir. Genel olarak, bir lojik tasarım, tümdeve olarak gerçekleştirilecekse bir ASIC yardımcı aracı/yazılımı kullanılır, burada, devre içerisindeki kapı, MUX, sayıci gibi birimler ya çizilerek, ya hazır kütüphane elemanları kullanılarak ya da HDL ile tanımlanarak elde edilirler. Nesneye dayalı programlama dilleri de, örneğin C++, donanım tanımlama dili olarak kullanılabilirler; öyle ki, bu dillerle tüm tasarımın benzetimi yapılabilir. [ÇÖLKESEN ve ark.-2001]

Sorular

1. Cevrenizde gördüğünüz olayların hangisi analog; hangisi sayısal işaret biçimine uygundur? Bir kuşun uçması analog biçimde uygunsa, kuşun neler yapması sayısal biçimde uygun düşer?
2. ASCII bir kod tablosudur ve bilgisayar sistemlerinde en yaygın kullanılanlardan birisidir. Başka hangi kod tabloları vardır ve özellikleri nelerdir?
3. Bir kavşağın denetimi için lojik devre tasarlanacaktır; devre kombinezonal mı veya ardışıl mı olmalıdır? Nedeniyle beraber açıklayınız.
4. Lojik devre tasarımında en temel birim kapılardır. Aslında, kapıların da temel yapı taşı olan transistörlerdir. Bir kapı kaç tane transistör içermektedir?
5. Elimizde $2Kx2^8$ lik 8 tane bellek elamanı vardır. Bunları kullanarak hangi boyutta bellek elemanları oluşturabiliriz? Göstererek açıklayınız.
6. Güç harcaması az olması istenen bir lojik devre kart şeklinde tasarlanacaktır. Hangi teknoloji, TTL mi CMOS mu seçilmelidir? Cevabınızın tersi seçilmiş olsaydı, yani daha fazla güç harcasaydı, bu seçimin hangi özelliği daha iyi olurdu?
7. Bir lojik devre kart olarak üretilince ne lere dikkat edilmelidir? ASIC tasarımını yapılmış olsayıdı aynı noktalara dikkat edilmesi gereklidir miydi? Açıklayınız.
8. Lojik devre tasarımında maliyet unsurları nelerdir? Açıklayınız.
9. Ardisil lojik devrelerde tetikleme için saat işaretini kullanılır; tetikleme, işaretin nerede yapılabilmektedir? Sizce herbirinin olumlu ve olumsuz yanları nelerdir?
10. Bir ADC türmdevresi 16 bitlidir. Sayısal çevrilmesi istenen analog işaret ise 65 Volt'tur. ADC'nin duyarlılığı yaklaşık kaç mV olur? ADC 8 bitlik olsaydı duyarlılık kaç mV olurdu? Hesaplayarak karşılaştırınız.
11. Lojik 1 ve lojik 0 değerleri, giriş için, TTL'de 0-0,8 V arası; CMOS'da 0-2,6 V arasındadır; bu değerler, çıkış için, TTL ve CMOS'da kaç Volt arasındadır? Lojik 1 veya 0 olduğu anlaşılmayan belirsiz bölge var mıdır?
12. En küçük bellek birimi *bit*'tir. Daha sonra sırayla *nibble* ve *Byte* gelir; *Byte* bellek biriminin üst katları nasıl adlandırılır?

2.

İşaretler ve Analog/Sayısal Dönüşüm

İşaret, fizikal bir olayın elektriksel olarak gösterilmesidir. Örneğin bir odadaki ısı değişimi veya bir elektrik devresinden çekilen akımın değişimi işaretle gösterilebilir. Doğadaki fizikal olayların hemen hemen tümü işaretlerle gösterilebilir ve tanımlanabilir. Lojik devre tasarımının konusunun temeli de belirli özellikte işaretleri giriş olarak alıp belirli bir işi yerine getirecek biçimde çıkış işaretini üretmektedir. Fizikal işaretlerin doğal hali analog yapıdadır; ancak lojik devre uygulamalarında sayısal (veya ikili) işaretler kullanılır. Bu bölümde analog ve sayısal işaretlerin şekli ve analog işaretten sayısal işarette dönüşüm veya tersinin nasıl yapılabileceği aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

<p>2.1. İşaretlerin Sınıflandırılması
Sayısal İşaret</p> <p>2.2. Analog / Sayısal Dönüşümü
Örneklemme ve Tutma İşlemleri
Kuantalama, Kodlama</p>	2.3. Özeti 2.4. Sorular

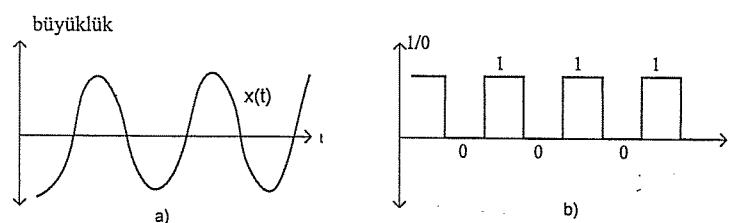
Lojik devreler, kendilerine gelen sayısal işaretleri giriş olarak alıp üzerinde işlem yaparlar ve yine sayısal olan sonuç işaretleri üretirler. Ancak, lojik devreler ile analog özelliklere sahip sistemler de kontrol edilebilir. Bu durumda analog özelliğe sahip giriş bilgileri önce sayısal dönüştürülmelidir; tersi olarak ta, sayısal olarak üretilen sonuçların analog'a çevrilmesi gerekebilir. Bu dönüştürme işlemleri ADC/DAC (*Analog Digital Converter/Digital Analog Converter*) olarak adlandırılan birimler ile gerçekleştirilir.

2.1. İşaretlerin Sınıflandırılması

İşaretler çeşitli şekillerde sınıflanmaktadır; lojik devre tasarımcısı, bunlardan analog/sayısal sınıflamaya ilgilenir. Analog işaretlerde bir sürekliilik vardır; çünkü

fiziksel büyütüklerin çoğu kesintisiz sürekli değişen işaretlerdir. Sayısal işaretler ise, bilginin veya analog işaretin belirli aralıklarla öneklenmesi/kodlanmasıyla elde edilir. Dolayısıyla sayısal işaretlere ayrık işaretler de denir; analog'da olduğu gibi bir süreklilik yoktur, geçişler arasında merdiven basamağı gibi atlamlar vardır.

Aşağıda, Şekil-2.1 de analog ve sayısal işaret örnekleri görülmektedir; dikey eksen bağımlı, yatay eksen ise bağımsız değişkeni temsil eder. Şekil-2.1.a da sinüs benzeri bir analog işaret görülmektedir; işaretin dikey eksenin büyütüğü yatay eksen ise zamanı göstermektedir. Analog işaretlerde büyütük çoğunu zaman gerilim veya akım değerleridir. Şekil-2.1.b de ise sayısal işaretin bir örneği olabilecek bir ikili işaret görülmektedir. İkili işaretlerde önemli olan büyütüğün değeri değil, o andaki durumun, yani durumun var olup olmamasıdır; lojik tasarımcılar işaretin var olmasının lojik 1, olmamasını da lojik 0 değerleri olarak adlandırırlar.

Şekil-2.1. İşaret örnekleri a) analog b) ikili işaret.

İ işaretin şekli belirli zaman aralıklarında kendini tekrarlayan biçimdeyse, bu tür işaretler periyodik özelliğe sahiptirler. Şekil-2.1 de gösterilen işaretler periyodik özellikte çizilmiştir. Periyodik işaretlerin bir periyot zamanı, diğer frekans olmak üzere iki önemli parametresi vardır. Periyot (T), işaretin tekrarını içermeyen en küçük zaman dilimidir; birimi saniye (s) cinsindendir. Frekans ise, birim zamanda işaretin kaç kere tekrarlandığını gösterir; birimi Hertz (Hz) cinsindendir. Periyot ile frekans arasında $f=1/T$ şeklinde bir bağlantı vardır. Örneğin periyodu 1 ns olan bir periyodik işaretin frekansı, $f = 1/T = 1/10^{-9} = 10^9 \text{ Hz} = 1 \text{ MHz}$ 'dır.

Fiziksel büyütüklerin çoğu sürekli değişen işaretlerdir, ancak bilgisayar sistemlerinde ve sayısal kontrol sistemlerinde zamanda ayrık işaretler olan sayısal işaretler kullanılır.

Analog ve sayısal işaretlerdeki kavramı göstermek kapı örneği ele alınabilir. Bir kapının açıklığının az veya çok olması, yani ne kadar açık olduğunun gösterilmesi analog işaretdir; ancak kapının aralık olmasından çok kapının açık veya kapalı olduğu bir ikili işaretdir. Kapı açık ise lojik 1; kapalı ise lojik 0'dır denilebilir.

$1/0$ veya açık/kapalı gibi 2 değerli büyütüklerin gösterilebilmesi için "ikili işaret" kullanılır ve ikili işaret lojik 1 veya lojik 0 değerlerini alabilir. Bir ikili işaret bir

hanelik 2 tabanında sayı ile temsil edilir. Bir hanelik 2 tabanında sayının alabileceği degerse, 1 veya 0'dır.

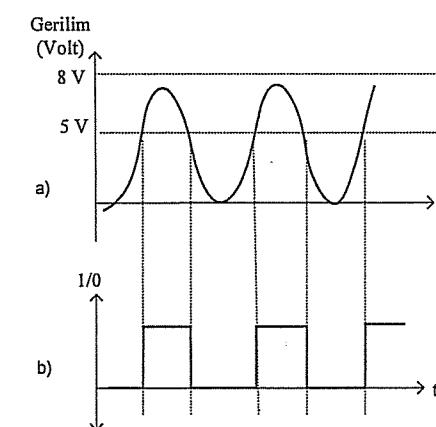
bit, sayısal sistemlerde en küçük saklama birimidir ve 2 tabanında hane anlamına gelir; 1 bitlik bir sayı, 1 hanelik 2 tabanında sayı demektir. İkili işaretler bir bitlik sayılar ile gösterilirler.

Sayısal İşaret

Sayısal işaret, en temelde bir ikili işaretdir. Yani, 1 ya da 0 durumu vardır; işaret, herhangi bir anda ya 1 veya 0 değerinde bulunabilir. Örneğin bir lambanın yanması 1, sönük olması 0 ile temsil edilebilir; bu aşamada, lambanın ne kadar akım çektiği veya lambaya uygulanan gerilim büyütüğü önemli değildir. Önemli olan lambanın yanması veya sönük olmasıdır. Çünkü lambanın birisi, yanarken 100 mA akım çekerken, bir başkası 500 mA çeker. Dolayısıyla birinde lojik 1 değeri 100 mA iken, diğerinde 500 mA olabilir. Genel anlamda sayısal işaret iki sınıfı ayırlar:

- İkili işaret (Binary signal)
- Kodlanmış sayısal işaret (Encoded digital signal)

İkili işaret, herhangi bir anda 1 ya da 0 değerini alabilen bir bitlik işaretidir. Kodlanmış sayısal işaret ise, herhangi bir anda 2^n den çok ayrık durumdan birini alabilen işaretlerdir. Örneğin 7 sayısını ikili tabanda göstermek için kodlanmış ikili işaret kullanılır. Çünkü 1 bit ile tamsayılar kümesindeki 7'yi temsil etmek mümkün değildir; en azından 3 bit gereklidir. Çünkü 3 bit ile 2^3 bağıntısında 8 farklı durum gösterilebilir; 0, 1, 2, 3...7 gibi.

Şekil-2.2. Analog işaretten ikili işaret elde edilmesi.

İkili işaret ile kodlanmış sayısal işaret arasındaki fark aşağıdaki gibi de açıklanabilir: Şekil-2.2.a da tepe değeri 6 V olan bir analog işaret görülmektedir; bu işaretin 5 Volt'un ve üstü, lojik 1, altı ise lojik 0 ile temsil edilirse, Şekil-2.2.b deki gibi bir ikili işaret elde edilebilir. Artık lojik 1 değeri 5 Volt ve üstüdür; kaç Volt olduğu o kadar önemli değildir.

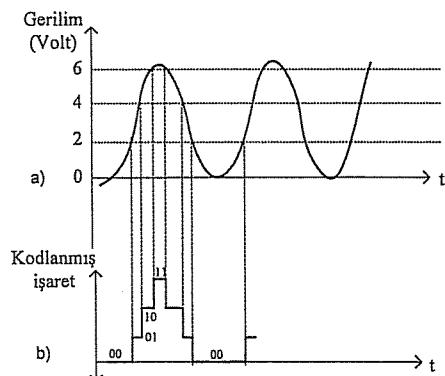
Bu şekilde ikili işaret, en temel sayısal işarettir ve 1 bit ile temsil edilebilir. Şekil-2.2.b deki ikili işaret aşağıdaki gibi gösterilebilir:

0 1 0 1 0 1

Ancak, Şekil-2.2.a daki analog işaretin ise, periyodik bir işaret olduğu varsayılsa, aşağıdaki gibi gösterilir:

$$Z = \sin(\omega t)$$

Şekil-2.2.a da verilen analog işaret Şekil-2.3 de görüldüğü gibi merdiven basamağı şeklinde de gösterilebilir. Örneğin, her basamağın 2 Volt'a karşı düşüğü varsayılsa 4 farklı basamak vardır ve işaret herhangi bir anda bu basamaklardan birinde olabilir; basamaklar arasında olamaz. Dolayısıyla bu basamaklar analog işaretin kodlandığı yerlerdir ve kuanta düzeyleri olarak isimlendirilirler.

Şekil-2.3. Analog işaretten kodlanmış sayısal işaret elde edilmesi.

Kodlanmış sayısal işaretteki basamakların gösterilmesi için birden çok bit kullanılır. Kaç bit kullanılacağını, doğrudan, basamak sayısı belirler.

Örneğin, Şekil-2.3 de olduğu gibi 4 farklı basamak varsa, 2 bit gereklidir.

- 0 → 00 (0 Volt)
- 1 → 01 (2 Volt)
- 2 → 10 (4 Volt)
- 3 → 11 (6 Volt)

Cünkü, 2 bit ile 4 farklı durum temsil edilebilir; 2 bit, 2 tabanında 2 haneli sayı anlamına gelir.

2.2. Analog/Sayısal Dönüşüm

Analog bir işaretin ikili işaret dönüştürülmesi oldukça kolaydır; bir kırıcı devreyle yapılabilir. Çünkü analog giriş işaretin belirli bir seviyeyi geçince 1, altında kalınca 0 üretilerek gerçekleştirilebilir. Ancak, analog işaretten kodlanmış sayısal işaret karşılığının elde edilmesi veya tersine sayısal işaretten analog işaret üretimi için özel tasarılanmış birimler kullanılır. Bu birimler, analog'tan sayısal dönüştürmede ADC (Analog-to-Digital Converter), sayıdan analog'a dönüştürmede DAC (Digital-to-Analog Converter) olarak adlandırılır:

- ADC : analog \Rightarrow sayısal
- DAC : sayısal \Rightarrow analog

Bu tür dönüştürme işi yapan birimlerde anahtar sözcükler kodların kaç bit olacağı ve dönüştürme hızıdır. Kodların bit sayısı doğrudan birimin kaç bitlik olduğunu gösterir. Örneğin kod 2 bitlik olacağsa 2 bitlik ADC veya 2 bitlik DAC denir. Uygulamada, 2 bitlik ADC veya DAC kılık kalmaktadır; bunun yerine 8, 10 veya 16 bitlik ADC veya DAC kullanılır. Dönüştürme hızı ise, bir dönüştürme işlemini en kötü durumda ne kadar sürede yapacağını belirtir.

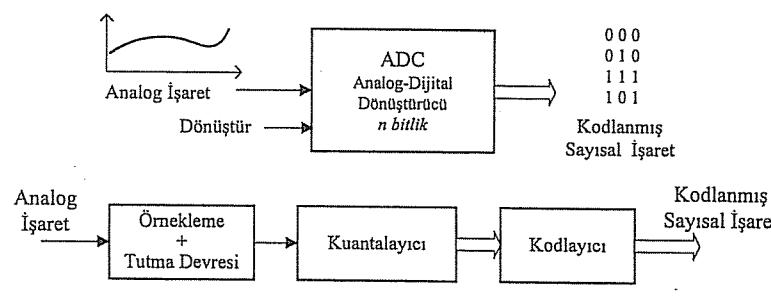
Analog sayısal dönüşümde kodların bit sayısı duyarlık olarak adlandırılır. Örneğin ses bilgileri 8-bit yerine 10-bit, 12-bit veya 16-bitlik kodlara dönüştürültürse daha kaliteli/duyarlı bir dönüşüm yapılmış olunur. Çünkü, aynı analog veriyi kodlamak için daha fazla kod kullanılmış olunur; 8-bitlikte $2^8=256$, 10-bitlikte $2^{10}=1024$, 16-bitlikte $2^{16}=65536$ ayrık durum vardır. Ayrık durum sayısı fazla olacak şekilde kodlamak daha duyarlı çalışılmış olunur; ancak, uygulamada çok fazla olmasının da anlamsız yoktur. Olması gereği kadar yeterlidir.

Dönüştürme hızı (conversion speed), analog-sayısal veya sayısal-analog dönüşümünün hızını ve hangi parametrelerle bağlı olduğunu gösterir. Dönüştürme işlemi için birçok yöntem kullanılmaktadır ve dönüştürme hızları farklıdır. En hızlı dönüştürme şipşak (flash) dönüştürme yöntemidir. Ancak bu yöntemde dönüştürme yapan birimlerin eleman maliyeti yüksek olur; ardışıl yaklaşım (successive-approximation) dönüştürme gibi dönüştürme hızını belirli bir periyod süresinde yapan birimler daha ekonomik olabilir.

2.2.1. ADC'nin Mimarisi

Bir ADC'nin gösterilimi ve temel birimleri Şekil-2.4 de gösterildiği gibidir. Kodlanmış sayısal işaret elde edilmesi, analog işaret üzerine kuantalama ve kodlama işlemlerinin uygulanmasıyla kotarılr. Analog/Sayısal dönüştürme işlemi, analog işaretin taşıdığı bilginin kuantalanmış ve kodlanmış şeklini sayısal bir kod sözcüğü ile ifade etmek anlamına gelmektedir.

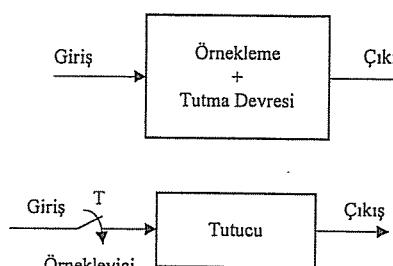
Analog işaret önce örnekleştir ve tutulur; ardından, kuantalanır ve bir kodlayıcıyla karşılık düşen kod elde edilir; kod birden çok bit'ten oluşur.

Şekil-2.4. Analog-Dijital dönüştürme işlemi.

Örnekleme ve Tutma İşlemleri

Şekil-2.4 de verilen ADC yapısındaki ilk eleman örnekleme ve tutma elemanıdır. Bu elemanın görevi, belirli aralıklarla analog işaretten örnekler alıp bu değerleri belirli bir süre tutmaktadır. Elemanın yapısı Şekil-2.5 te gösterildiği gibidir. Burada, T örnekleme zamanını belirtir; örnekleme süresi, örnekleme periyodundan çok küçük olduğu için sıfır kabul edilir.

Şekil-2.5. Örnekleme-Tutma devresi.

Örnekleme elemanın çalışma ilkesi *Shannon* teoremi olarak da bilinen örnekleme teoremine dayanmaktadır. Örnekleme teoremi, band sınırlı herhangi bir $x(t)$ işaretin, belirli aralıklarla örneklendikten sonra, alınan örnek değerlerden herhangi bir bozulma olmaksızın $x(t)$ işaretini tekrar elde edebilmek için örnekleme frekansının seçilmesini bir kurala bağlamaktadır. Buna göre, $x(t)$ işaretine ait en yüksek frekanslı bileşenin frekansı ω_c radyan/saniye ise seçilebilecek en düşük örnekleme frekansı, en yüksek frekans olan ω_c 'in iki katı olmalıdır. Bu durumda, ω_s örnekleme frekansı olmak üzere,

$$\omega_s \geq 2\omega_c$$

örnekleme teoreminin en genel ifadesi olarak belirlenir.

Kuantalama

Kuantalama, sürekli bir büyüklüğü, belirli sayıda eşit aralıklı basamaklara ayırma işlemi olarak tanımlanabilir. Bu şekilde basamaklara ayrılan büyülüğe ise kuantalanan büyülüklük adı verilir. Her bir kuanta düzeyini diğerinden ayırt etmek mümkündür. Ayrıca, kuantalama kombinasyonundaki eleman sayısı arttıkça duyarlılık artar. Duyarlılık, çıkış kodunda değişiklik oluşturabilecek en küçük giriş değeridir. Kuantalama işleminin duyarlılığı kullanılan Analog Dijital Çevirici (ADC)'nin yapısına göre değişir.

n bit ile kodlama yapılacak düşünülürse, 2^n tane kuanta düzeyi ve $2^n - 1$ tane kuantalama aralığı elde edilir. Maksimum ile minimum gerilim arasındaki fark V_{max} olarak tanımlanırsa, α ile gösterilen her bir kuantalama aralığının yüksekliği (duyarlılık),

$$\alpha = \frac{V_{max}}{2^n}$$

olar (Duyarlılık hesabı için bazı uygulamalarda, $\alpha = V_{max} / (2^n - 1)$ ifadesi de kullanılmaktadır).

Örnek-2.1.

-3 Volt ile +5 Volt arasında değişen bir analog işaretin 1 Volt duyarlılıkla sayısal olarak ifade etmek için kaç bit kullanmak gereklidir?

Burada $V_{max}=5-(-3)=8$ Volt'tur. İstenen ise $V_{max} / 2^n \leq 1$ Volt olmalıdır. $8 \leq 2^n$ olmasından yararlanarak, bu analog gerilimin ancak 3 bit kullanılarak 1 Volt duyarlılıkla ifade edilebileceği bulunur.

Örnek-2.2.

Bir analog işaret 0 ile 15 Volt arasında kesintisiz değerler alabilmektedir; bu işaretin 100 mV duyarlılıkla kodlanmış sayısal işaretе dönüştürülmesi için kaç bitlik bir ADC gereklidir.

Burada, $V_{maks} = (15-0) = 15$ V bulunur. Duyarlığın 100 mV olması istenmişti; bu 0,1 V'a karşılık gelir. Buradan $\text{duyarlılık} = V_{maks}/2^n$ bağıntısında parametreler yerine koymulsan kaç bit gerektiği aşağıdaki gibi bulunur:

$$V_{maks}/2^n = 0,1$$

$$2^n = V_{maks}/0,1 = 15/0,1 = 150 \text{ çıkar.}$$

Bir başka deyişle $2^n = 150$ bulunmuştur. $n = \log_2 150 = 7,23$ bulunur. Buradan görüldüğü gibi 7,23 bit gereklidir; dolayısıyla 7,23'ün bir üst tamsayısı olan 8 bit gereklidir.

Kodlama

Kodlama kuantalama düzeylerine ikili sayı sisteminde birer kod verme işlemidir. Kuantalanmış işaretin kodlanması aşağıdaki gibi açıklanabilir:

S : Sonlu bir simge kümesi (0,1),

B : Sonlu veya sonsuz bir öğe kümesi (K_0, K_1, \dots, K_7),

Σ : Sıralanmış simge dizileri kümesi ($\Sigma = \{000, 001, \dots, 111\}$) olsun.

Her $b_i \in B$ elemanına, Σ kümesinde bir ve yalnız bir kod sözcüğü karşı düşürlmesi işlemine *kodlama* adı verilir. Bir diğer geçerli tanım ise; her genlik ve karaktere 2 tabanında farklı bir sayı karşı düşürmeye kodlama denir. Bu sayıya kod sözcüğü, hane sayısına da kod uzunluğu adı verilir. Kodlanacak kuanta sayısı n ise kod uzunluğu en az $s = \lceil \log_2 n \rceil$ 'dır.

Örnek-2.3.

Bir analog işaret 0 ile 16 Volt arasında değişmektedir. Bu işaretin 3 bit ile temsil edebilecek şekilde kodlanmış sayısal işaret dönüştürülmesi istenmektedir. Buna göre kodlanmış sayısal işaret dizisini elde ediniz.

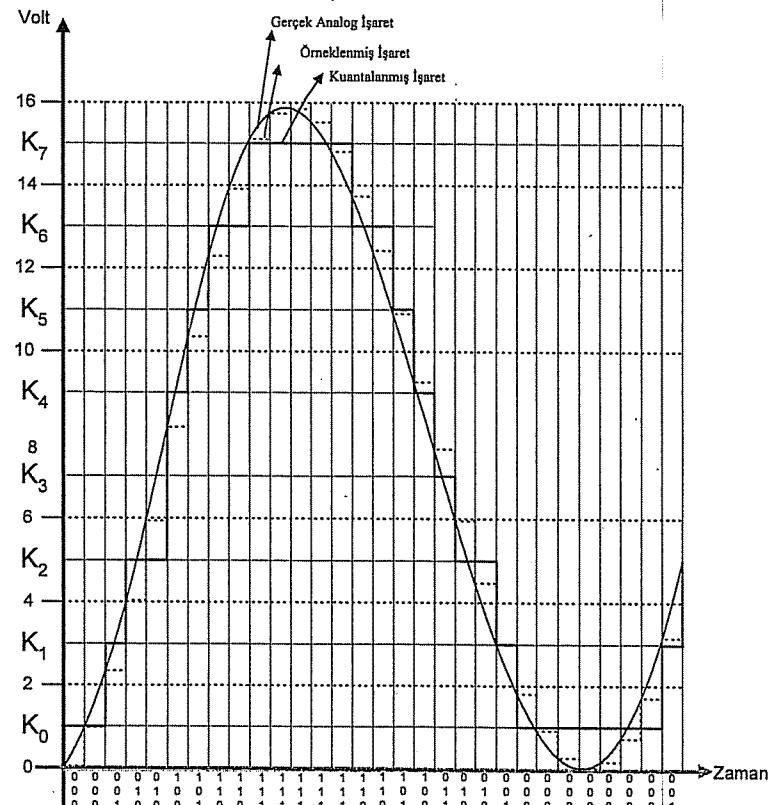
Kodlanmanın $n=3$ bit ile yapılacağı düşünülsürse, $2^n = 8$ kuanta düzeyi ve $2^n-1 = 7$ kuantalama aralığı olduğu görülür. Her bir kuantalama aralığı yüksekliği $V_{maks}/2^n = 16/8$ bağıntısından 2 Volt olarak bulunur. Kuanta düzeyleri ise,

$$\begin{array}{ll} [0,2] \rightarrow 1V, & [2,4] \rightarrow 3V, \\ [4,6] \rightarrow 5V, & [6,8] \rightarrow 7V, \\ [8,10] \rightarrow 9V, & [10,12] \rightarrow 11V, \\ [12,14] \rightarrow 13V, & [14,16] \rightarrow 15V \end{array}$$

seviyelerine karşı düşürülmüştür. Bu kuanta düzeyleri $K_0, K_1, K_2, K_3, K_4, K_5, K_6, K_7$ şeklinde isimlendirilir. Bundan sonra yapılacak işlem her bir kuanta düzeyine kod anlamında bir ikili sayı karşı düşürmektir. Bu işlem ise,

$$\begin{array}{ll} K_0 \rightarrow 000, & K_4 \rightarrow 100, \\ K_1 \rightarrow 001, & K_5 \rightarrow 101, \\ K_2 \rightarrow 010, & K_6 \rightarrow 110, \\ K_3 \rightarrow 011, & K_7 \rightarrow 111, \end{array}$$

olacak biçimde gerçekleşir; Şekil-2.6 da bütün anlatılanların grafiksel gösterilimi verilmeye çalışılmıştır.

Şekil-2.6. Analog işaretin kuantalanması ve kodlanması.

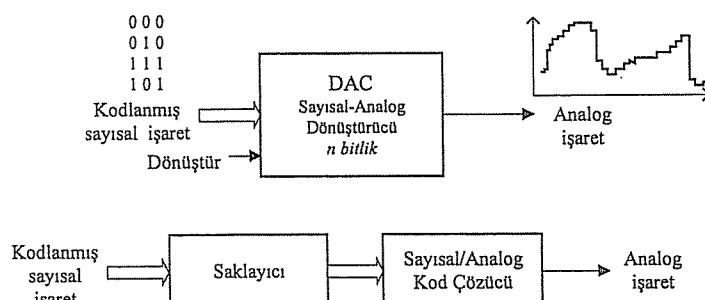
Sonuç olarak analog gerilim, bit katarı şeklinde ifade edilmiştir. Örnek dikkatli bir şekilde incelediğinde kuanta düzeylerinin 1 V'tan başladığı ve 15 V'ta sonlandığı

görlür. Eğer kuanta düzeylerinin 0 V'dan başlayıp, 16 V'da sona ermesi istenirse kuanta aralığının yüksekliğini bulmak için kullanılan $\alpha = V_{max} / 2^n$ ifadesinin yerine $\alpha = V_{max} / (2^n - 1)$ şeklindeki ifadeyi kullanmak, yani kuanta aralığını daha yüksek seçmek gerekir.

2.2.2. DAC'in Mimarisi

DAC sayısal veriden analog işaret üreten bir elemandır; girişlerine n bitlik sayısal işaret uygulanır ve çıkışlarında buna karşılık düşen analog işaret elde edilir. Girişlerindeki sayısal işaretin değişmesi belirli bir gecikmeyle çıkışa analog olarak yansır. DAC'in iç mimarisi, sayısal verinin tutulması ve ilgili koda ait analog çıkışın üretilmesini yapacak şekilde elemanlar içerecek yapıdadır.

Tipik bir DAC mimarisi Şekil-2.7 de gösterildiği gibidir; şekeiten görüleceği üzere sayısal giriş önce bir saklayıcıda tutulmaka ve orada tutulan sayının analog karşılığı üretilmektedir¹.

Şekil-2.7. Sayısal-Analog dönüştürme işlemi.

Örnek-2.4.

4-bitlik bir DAC devresinin çıkış gerilim aralığı 0 V ile 6 V arasında değişmekte- dir. 0000 sayısal girişi 0 V'a, 1111 sayısal girişi 6 V'a karşılık düşecek biçimde DAC'a ait dönüştürme tablosu oluşturunuz.

Bu sorunun çözümünde ilk önce analog gerilim değişim aralığını belirlemek gere- kir. Bu da ADC'lerde kullanılan duyarlık formülüyle mümkün olur. Duyarlık hesa- bi için iki yaklaşım şekli vardır. Bu durumda analog çıkış değerini bulabilmek için ya $\alpha = V_{max} / 2^n = 6/16 = 0,375$ V ya da $\alpha = V_{max} / (2^n - 1) = 6/15 = 0,4$ V artımla dö-

¹ Sayısal veriyi analog'a dönüştürmek için birçok yöntem kullanılır. Çoğuunda, ağırlık orantılı direnç devresiyle işlemel kuvvetlendirici olarak adlandırılan bir eleman kullanılır.

nüştürme tablosunu oluşturma yoluna gidilir. Heriki yaklaşım için de artımlar adım adım Tablo-2.1 de gösterilmiştir; $\alpha = V_{max} / (2^n - 1)$ şeklindeki yaklaşım, soruda ve- rilen 0000 sayısal girişi 0 V'a, 1111 sayısal girişi 6 V'a karşılık düşmesi koşulunu sağlamaktadır. Birinci yaklaşımında 1111 sayısal işaretinin 5,750 V'a karşılık düşü- gü görülmektedir.

Tablo-2.1. Analog dönüştürme tablosu.

Sayısal Girişler	Analog Çıkış $\frac{V_{max}}{2^n}$	Analog Çıkış $\frac{V_{max}}{2^n - 1}$
DCBA	Vout	Vout
0 0 0 0	0,000	0,0
0 0 0 1	0,375	0,4
0 0 1 0	0,750	0,8
0 0 1 1	1,125	1,2
0 1 0 0	1,500	1,6
0 1 0 1	1,875	2,0
0 1 1 0	2,250	2,4
0 1 1 1	2,625	2,8
1 0 0 0	3,000	3,2
1 0 0 1	3,375	3,6
1 0 1 0	3,750	4,0
1 0 1 1	4,125	4,4
1 1 0 0	4,500	4,8
1 1 0 1	5,000	5,2
1 1 1 0	5,375	5,6
1 1 1 1	5,750	6,0

2.3. Özet

Fiziksel bir olayın elektriksel olarak gösterilmesi işaret olarak adlandırılır. İşaretler genel olarak, biri analog diğeri sayısal olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Doğada fizik- sel olaylar genel olarak analog işaret olarak ortaya çıkmasına karşın, bilgisayar gibi sayısal sistemler bu analog işaretleri doğrudan kullanamazlar. Dolayısıyla, analog işaret önce sayısal hale dönüştürülür; üzerinde işlem yapılır ve isteniyorsa sonuç değerler tekrar analog hale dönüştürülerek fiziksel sisteme uygulanır. Analog'tan

sayısal dönüştüren birimler ADC, sayısal'dan analog'a dönüştüren birimler ise DAC olarak adlandırılır.

Analog işaret, biri ikili işaret diğeri ise kodlanmış ikili işaret, yani sayısal veri olmak üzere iki şekilde sayısal hale dönüştürülebilir. İkili işaret yalnızca iki genlik değerine sahip bir işaretken sayısal veri analog işaretin herhangi bir andaki mutlak değerini gösteren ve genel olarak birden çok bitten oluşan bir koddur.

Fiziksel dünya ile doğrudan bağlantısı olan sayısal sistemlerde birer adet ADC/DAC çifti bulunmaktadır. Bu tür birimlerde iki önemli anahtar sözcük vardır; biri duyarlılık diğeri dönüştürme hızıdır. Duyarlılık, doğrudan ilgili birimin kaç bit olduğuna bağlıdır ve bit sayısı arttıkça duyarlılık artar. Örneğin, 10-bitlik bir ADC, 8-bitlik bir ADC'den daha duyarlıdır.

2.4. Sorular

1. a) Analog İşaret, Sayısal İşaret, Analog Sistem ve Sayısal Sistem kavramlarını açıklayınız. Her birine bir örnek veriniz.
- b) +15 Volt ile -5 Volt arasında değişen bir gerilimi 0,1 Volt duyarlılıkla ölçmek için kaç bitlik ADC kullanmak gereklidir?
- +6 Volt ile -4 Volt arasında değişen bir analog gerilimi en az 0,05 Volt duyarlılıkla sayısal olarak ifade etmek için en az kaç bit kullanmak gereklidir? Kuantalama ve kodlama işini yapınız.
- 60°C ile -10°C arasındaki sıcaklığı 1°C hassasiyetle gösterebilmek için en az kaç bitlik kodlanmış işarette ihtiyaç vardır? Bu soruya, -10°C karşılığı sıfırıncı kuanta düzeyi, 60°C ise sonuncu kuanta düzeyine karşı gelecek biçimde çözünüz.
- 5,12 metrelük mesafeyi 1 cm'lik duyarlılıkla gösterebilmek için en az kaç bit kullanmak gereklidir ve 5,12 metreyi gösteren kombinasyonu belirtiniz.
- Örnek-2.2 de Şekil-2.2 ile verilen 0 ile 16 Volt arasında değişen analog gerilimi, kodlama uzunluğu 3 bit olacak şekilde ve sıfırıncı kuanta düzeyi 0 V'a, yedinci kuanta düzeyi 16 V'a gelecek biçimde kuantalayınız. Kodlama işlemi sonucunda analog gerilime karşı düşen bit katarını elde ediniz. Sonucu Örnek-2.2 de verilen ile karşılaşmanız ve farklılıklarını belirtiniz.
- Analog'dan sayısal dönüştürmek için birçok mimari vardır; örneğin bir tanesi ardisık yaklaşım yöntemi olarak adlandırılır. Bunun dışında hangi yöntemler olduğunu araştırınız ve aralarındaki farkı dönüştürme hızı açısından karşılaştırınız.
- Sayısaldan analog'a dönüştürmek için birçok mimari vardır. Bunların adlarını ve aralarındaki farkları araştırınız. Hangisi daha az maliyetle yapılabilmektedir.

3.

Sayı Sistemleri

Sayılar değişik tabanlara dayanılarak farklı şekillerde gösterilebilir. Örneğin, günlük yaşamda kullandığımız sayı sistemi 10 tabanına dayanır; yaptığımız toplama, çarpana gibi işlemler 10 tabanına göre yapılmaktadır ve buna oldukça alışıkız. Ancak 10 tabanı dışında da sayı sistemleri vardır ve birçok uygulamada bu sayı sistemleri işin doğasına daha uygunlardır. Örneğin sayısal uygulamalarda ve doğal olarak bilgisayar uygulamalarında ikili (2 tabanı), sekizli (8 tabanı) ve onaltılık (16 tabanı) sayı sistemleri kullanılması yaygındır. Üstelik ikili sayı sistemi, bilgisayar sistemleri ve lojik devre tasarımlarının temelini, başlangıç noktasını teşkil eder. Bu bölümde 2'li, 8'li ve 16'lık sayı sistemlerinde sayıların gösterimleri ve aritmetik işlemler aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

3.1. Çeşitli Sayı Sistemleri
İkili Sayı Sistemi
İkili Sayılar Üzerinde Aritmetik İşlemler
Tümleyen Aritmetiği
Sekizli Sayı Sistemi
Onaltılık Sayı Sistemi
BCD Sayı
Sayıların Bilgisayarda Gösterimi
Bir Sayının Genel İfadesi	3.3. İşareti Sayıların Gösterilimi
İşareti Sayılarda Tümleme Aritmetiği
Taban'a Göre Tümleme
(Taban-1)'e Göre Tümleme
Çıkarma İşlemi ve Tümleyen Aritmetiği
Çıkarma İşlemi ve (Taban-1)'e Tüm. Ar.
3.2. Sayı Sistemleri Arasında Dönüşüm
n Tabanından 10 Tabanına
10 Tabanından n Tabanına
m Tabanından n Tabanına
2 Tabanından 8/16 Tabanına	3.4. Özeti
3.5. Sorular

İkili sayı sisteminde 2 tane rakamı vardır; biri 0 ve diğeri 1'dir. Dolayısıyla bir ikili sayı 0 ve 1'lerin dizisinden oluşur: 100111, 1100110, 10001 gibi. İkili sayı sisteminde hane yerine bit sözcüğü kullanılır. Örneğin biraz önce verilen 3 tane sayıdan ikisi 6, ikincisi 7 ve üçüncüsü 5 haneli birer ikili sayıdır. Dolayısıyla bu sayılarla, sırasıyla, 6, 7 ve 5 bitlik sayılar denir.

bit kavramı doğrudan 10 tabanındaki haneye karşılık düşer. Örneğin 1999 dört haneli 10 tabanında bir sayıdır. Dört haneli 10 tabanında bir sayı ile en büyük 9999 sayısı temsil edilebilir.

3.1. Çeşitli Sayı Sistemleri

Çeşitli sayı sistemleri vardır. Rakamların yanyana koymuşla oluşturulan bir sayının gerçek değeri, o sayı için temel alınan tabana bağlıdır. Yani bir sayının ifade edilmesindeki en önemli nokta o sayının tabanıdır. Örneğin, 37 sayısının hangi tabanda yazılmış olduğu büyük önem taşımaktadır. Bu sayı 10 tabanında yazılmışsa farklı, 8 tabanında yazılmışsa farklı değere sahiptir. Genel olarak bir sayı, örneğin 37 sayısı, 37_{10} , 37_8 şeklinde yazılarak gösterilir; sayının sağ altına tabanı yazılır. Ancak, tabanı yazılmayan sayılar 10 tabanında olduğu kabul edilir.

Tablo-3.1 de 0 ile 15 arasındaki sayıların 10, 2, 8 ve 16 tabanlarındaki karşılıkları verilmiştir; görüleceği üzere 15_{10} sayısı 2'li tabanda 1111_2 , 8'li tabanda 17_8 , 16'lı tabanda F_{16} olarak gösterilmektedir. Sayısal sistem tasarımlarında veya bilgisayar uygulamaları geliştirilirken 10 tabanı yerine 2'li, 8'li veya 16'lı tabanlarda sayı kullanılması işin doğasına daha uygun olmaktadır. Dolayısıyla, sayıların, bu sayı sistemlerindeki göstergeleri ve aralarındaki dönüşümü nasıl yapılacağını bilinmesi oldukça yararlı olur.

Tablo-3.1. Çeşitli tabanlarda verilmiş sayılar.

10 Tabanı	2 Tabanı	8 Tabanı	16 Tabanı
0	0000	0	0
1	0001	1	1
2	0010	2	2
3	0011	3	3
4	0100	4	4
5	0101	5	5
6	0110	6	6
7	0111	7	7
8	1000	10	8
9	1001	11	9
10	1010	12	A
11	1011	13	B
12	1100	14	C
13	1101	15	D
14	1110	16	E
15	1111	17	F

• İkili Sayı Sistemi (*Binary*)

İkili sayı sisteminde rakamlar 0 ve 1 şeklindedir; bunlar ardarda konularak ikili sayı oluşturulur. Bir ikili sayının en soldaki biti en anlamlı (en yüksek anlamlı), en sağdaki biti de en anlamsız (en düşük anlamlı) bit olarak adlandırılır. Gerçekten de en soldaki bit en anlamlıdır. Çünkü bu bit üzerindeki bir değişiklik sayının değerini büyük oranda değiştirir; ancak, en sağdaki bit üzerindeki bir değişiklik sayının değerini yalnız 1 azaltır veya arttırır.

$$\begin{array}{ccc} & 1 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 \\ \text{en anlamlı} & \longrightarrow & & & & & \longleftarrow & \text{en anlamsız} \end{array}$$

İkili-Ondalık Dönüşüm : Bir ikili sayı, $(b_{n-1} b_{n-2} b_{n-3} \dots b_1 b_0)_2$, $b_i \in \{0, 1\}$ ise, bu sayının ondalık karşılığı, $\sum_{i=0}^{n-1} b_i 2^i$ bağıntısıyla hesaplanır.

$$1000101_2 \Leftrightarrow 1 \cdot 2^6 + 0 \cdot 2^5 + 0 \cdot 2^4 + 0 \cdot 2^3 + 1 \cdot 2^2 + 0 \cdot 2^1 + 1 \cdot 2^0 \Leftrightarrow 64 + 8 + 1 \Leftrightarrow 73_{10}$$

Ondalık-İkili Dönüşüm : Bir ondalık sayı, $(d_{n-1} d_{n-2} d_{n-3} \dots d_1 d_0)_{10}$, $d_i \in \{0, 1 \dots 9\}$ ise ve bu sayının ikili karşılığı $\sum_{i=0}^{n-1} d_i 2^i$ ise, $(d_{n-1} d_{n-2} d_{n-3} \dots d_1 d_0)_{10} = (b_{n-1} b_{n-2} b_{n-3} \dots b_1 b_0)_2$ 'dir. Bu yöntem ondalık-ikili dönüşümün genel yoludur; ancak, pratikte çok kestirme bir yol vardır. Örneğin, 10 tabanında verilen sayı, önce 2'ye tam bölmeye yapılarak bölünür; bölüm ve kalan bir yere yazılır. Ardından bölüm 2'ye bölünür ve yeni bölüm ve kalan bir yere yazılır. Bu işleme, bölüm 0 olana kadar devam edilirse, kalanlar 10 tabanında verilen sayının 2'li karşılığını gösterir.

Örnek-3.1.

21_{10} sayısının 2'li tabandaki karşılığı bulunmak istensin. Aşağıda görüleceği üzere önce sayı, ardından bölüm ard arda 2'ye bölünerek kalanlar bulunmuştur. Kalanlar aşağıdan yukarıya doğru değerlendirilmesiyle 2'li karşılık bulmuş olunur.

Sayı	Bölen	Bölüm	Kalan
21	:	2	=
10	:	2	=
5	:	2	=
2	:	2	=
1	:	2	=
			↑

Sonuç olarak 21_{10} sayısının 2'li karşılığı 10101_2 olarak bulunur.

İkili Sayılar Üzerinde Aritmetik İşlemler

İkili sayılar üzerinde toplama, çıkarma gibi aritmetik işlemler, genel olarak 10 tabanında olduğu gibi gerçekleştirilir. Ancak çıkarma işleminde tutulacak bir ikinci yol daha vardır ve bu yol toplama işlemi yapılarak çıkarma yapılmasını sağlar.

- Toplama işlemi; günlük yaşamda 10 tabanı için kullanılan yöntemle gerçekleştirilir
 - Çıkarma işlemi
 1. 10 tabanı için kullanılan yöntemle
 2. Tümleyen aritmetiğiyle

gerçekleştirilir. Burada öncelikle tümleyen aritmetiği açıklanarak çıkarma işleminin gerçekleştirilebilmesi için gerekli temel adımlar tanılmuştur.

Tümleven Aritmetiği

Tümleyen aritmetiğinde, ikili sayı önce tımlenir. Biri 1'e tımlama ve diğer 2'ye tımlama olarak adlandırılan iki tımlama şekli vardır.

- 1'e tümleme: 1 olan bitler 0, 0 olan bitler 1 yapılarak bulunur.
 - 2'ye tümleme: 1'e tümlemeyle elde edilen sonuca 1 ekleneerek bulunur.

Örnek-3.2.

2_{10} ve 5_{10} sayısını önce 2^2 'li tabana dönüştürünüz ve 21_{10} 'den 5_{10} 'ı ikili düzeyde çıkartınız.

2_{10} sayısı Örnek-3.1 de dönüştürülmüştü ve 10101_2 olarak bulunmuştur. 5_{10} sayısının ikili karşılığı ise 101_2 'dir. Bunlara göre çıkartma işlemi için önce 101_2 (5_{10}) sayısının 2'ye tümleyeni bulunmalı ve 10101_2 (21_{10}) ile toplanmalıdır. Burada her ne kadar toplama işlemi yapılıyor olsa da aslında çıkartma yapılmıştır.

sayı	\Rightarrow	00101 ₂
bir tümleyeni	\Rightarrow	11010 ₂
ikiye tümleyeni	\Rightarrow	11011 ₂
21 ₁₀ -5 ₁₀ =16 ₁₀	\Rightarrow	1 0 1 0 1
		1 1 0 1 1
+	-----	
		1 0 0 0 0
	\Rightarrow	$1 \cdot 2^4 + 0 \cdot 2^3 + 0 \cdot 2^2 + 0 \cdot 2^1 + 0 \cdot 2^0 \Rightarrow 16$

- Sekizli Sayı Sistemi (*Octal*)

İkili sayı dizinindeki sayının sağdan sola doğru 3'erli gruplanması ve gruba bir rakam düşürülmesiyle elde edilir. Örneğin 21_{10} sayısının sekizli tabandaki karşılığı şöyle bulunabilir:

$$(21_{10}) \Leftrightarrow \frac{10101_2}{2 \quad 5} \Leftrightarrow 10\ 101 \Leftrightarrow 25_8$$

- Onaltılık Sayı Sistemi (*Hexadecimal*)

İkili sayı dizisinin sayının sağdan sola doğru 4'lerli gruplanması ve her gruba [0, 1 ... 9, A, B, C, D, E, F] kümesinden bir rakam düşürtülmesiyle elde edilir. Örneğin 21₁₀ sayısının onaltılık tabandaki karşılığı söyle bulunabilir:

$$10101_2 (21_{10}) \Rightarrow 10101 \Rightarrow 15_{16}$$

Örnek-3.3.

010100111111010, sayısının 16'lık tabandaki gösterimini bulunuz.

$$\frac{0101}{5} \frac{0011}{3} \frac{1111}{E} \frac{1010}{A} \Rightarrow 53FA_{16}$$

• BCD Sav

BCD sayı ikili tabanda kodlanmış ondalık sayı demektir. BCD sayılar on tabanındaki rakamlara 4 bitlik ikili kod atanmasıyla elde edilir. Dolayısıyla BCD sayının bir hanesi 4 bit yer işgal eder; bu bit ile temsil edilebilen 0 ile 16 arasındaki sayı kombinasyonlarından 0-9 arası kullanılırken 10-15 (onaltılık tabanda A-F) arası kullanılmaz. Tablo-3.2 de ondalık sayılara karşılık gelen ikili kodlanmış ondalık sayılar verilmiştir.

Tablo-3.2. BCD savılıarda rakamlar:

Rakam	İkili kodlanmış rakam
0	0000
1	0001
2	0010
3	0011
4	0100
5	0101
6	0110
7	0111
8	1000
9	1001

Eğer 9'dan büyük ondalık sayı ikili kodlanmış ondalık gösterilim ile ifade edilmek istenirse her hanenin farklı değerlendirilerek BCD koduna çevrilmiş olması gerekir. Aksi takdirde yapılan işlem bir ondalık/ikili taban dönüşümü şekline gelir ki bu yaklaşım BCD sayılırlarda yanlış sonuçlar doğurur. Bu işlemin bir örnekle ifade etmek gerekirse; 21_{10} sayısının BCD olarak aşağıdaki gibi gösterilmesi gereklidir:

$$21_{10} \Leftrightarrow (0010\ 0001)_{BCD}$$

• Sayıların Bilgisayarda Gösterilimi

Sayılar, bilgisayarda, belirli sayıda bit kullanılarak gösterilir. Örneğin 8, 16, 32, 64 bit kullanılabilir. Sayının temsil edilmesi için kullanılan bit sayısı arttıkça gösterilebilecek sayının maksimum değeri de artar.

Sayıların bilgisayar ortamındaki gösterilimi yapısı tamsayılar ve kesirli sayılar için farklıdır. Yani, farklı format kullanılır. Üstelik format yapısı, sayının işaretli olup olmaması, kayan noktalı veya sabit noktalı olmasına göre de sayının gösterilim formatı değişir.

▪ Tamsayı • <i>İşaretli</i> • <i>İşretsiz</i>	▪ Kesirli sayı • <i>Kayan noktalı</i> • <i>Sabit noktalı</i>

Bilgisayar ortamında ikili tabanda kodlama kullanılır. Bilgisayar ortamında, en yalnız sayı işaretsiz tamsayıdır. Çünkü, sayının doğrudan 2'li tabandaki karşılığı kullanılır. Örneğin, 39 sayısı işaretsiz tamsayı olarak aşağıdaki gibi bulunur:

$$39_{10} = 100111_2$$

Ancak sayı işaretli ise yani eksi değerler de alabiliyorsa gösterilim farklı olur. Çünkü işaretli sayılırlarda hem sayının mutlak değeri hem de işaretini gösterilmektedir. Bunun için iki temel yöntem kullanılır. Birincisi, sayının mutlak değerini gösteren bitlerin en soluna (en anlamlı bitin soluna) bir adet işaret biti eklenir; bu bit 1 ise eksi, 0 ise artı diye değerlendirilir. Buna göre yukarıda verilen 39_{10} sayısı -39_{10} olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$39_{10} = 0100111_2$$

$$-39_{10} = 1100111_2$$

İşaretli sayıların gösteriliminde ikinci yöntem, 2'ye tümleyen aritmetiği kullanılmıştır. Burada sayının artı değerinin 2'ye tümleyeninin bulunması sayının eksi değerinin elde edilmesini sağlar. Örneğin, 39_{10} sayısının karşılığı aşağıdaki gibi bulunur.

$$39_{10} = 0100111_2 \xrightarrow{1'ye\ tümleme} 1011000_2 \xrightarrow{2'ye\ tümleme} 1011001_2$$

Burada görüldüğü gibi mutlak değeri aynı olmasına rağmen eksi karşılıkları birinde 1100111_2 , diğerinde ise 1011001_2 bulunmaktadır. İkili tabanda gösterilimleri farklı olsa da bu sayılar 10 tabanında -39'a karşılık düşer, yalnızca format yapıları farklıdır.

Kesirli sayılırlarda sayının toplam bitlerinden bir kısmı tam, bir kısmı da kesirli tarafı göstermek için kullanılır. İki tarafı ayırmak için bir nokta vardır; noktanın sol tarafı tam, sağ tarafı kesirli kısmı gösterir. Aşağıda sabit noktalı gösterilim için format görülmektedir.

$$a_{q-1}a_{q-2}\dots a_0 + a_{-1}\dots a_{-p}$$

Bu sayının tam kısmı q , kesirli kısmı ise p basamaklıdır. Eğer sayı 10 tabanında ise a_0 bırler basamağı, a_1 onlar basamağı, a_2 ise yüzler basamağıdır ve bu şekilde devam eder. Benzer şekilde a_{-1} onda birler basamağı, a_{-2} yüzde birler basamağı, a_{-3} binde birler basamağı adını alır ve diğer basamaklar da benzer şekilde isimlendirilirler.

Sabit noktalı kesirli sayılırlardan farklı olarak, özellikle bilimsel hesaplamalarda kayan noktalı kesirli sayılar kullanılmaktadır. Kayan noktalı kesirli bir sayı iki bölgümden oluşur; işaretti de içeren kesirli kısım ve yine işaretti içeren üs kısımı. Örneğin, on tabanında verilmiş olan +39,345 sayısının kayan noktalı gösterilimi;

<u>Kesir</u>	<u>Üs</u>
+39345	+02

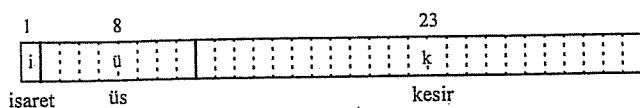
şeklindedir. Bu sayının bilimsel gösterilimi ise $+39345 \times 10^{+02}$ ($\text{kesir} \times \text{taban}^{\text{üs}}$) biçiminde ifade edilebilir. Eğer aynı işlem ikili tabandaki +1101,01 sayısını 8-bit kesirli kısım ve 6-bit üs kullanılarak gerçekleştirilmek istenirse;

<u>Kesir</u>	<u>Üs</u>
01101010	000100

elde edilir. Buradaki üs kısmının on tabanında 4 olması gereklidir. Bu üs değeri ikili tabanda ifade edilirse 000100 kullanılması yeterlidir. Kesir kısmında en soldaki hane sayının artı veya eksisi olmasını ifade etmektedir. Eğer bu değer 0 ise sayı artı, 1 ise eksidir. Kesirli kısım için 8-bit ayrıldığı için sayı değeri işaret bitinden hemen sonra gelir. Hane sayısı 7'den az ise eksikler 0 ile doldurulur; hane sayısı 7'den fazla ise sayı kırpılır.

İkili tabandaki kayan noktalı sayıların gösterilimi için standart IEEE¹ tarafından önerilmiştir ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu standarda göre kayan noktalı sayılar 32-bit ile aşağıdaki gibi ifade edilir:

¹ IEEE: Institute of Electrical and Electronics Engineering

Bu gösterimde, işaret kısmı, kesir'in işaret bilgisini taşır; 0 ise sayı pozitif, 1 ise sayı eksidir. Sayının değeri ise $(-1)^i \cdot 2^{ü-127} \times (1.k)$ formülüyle hesaplanır.

Bir Sayının Genel İfadesi

İster tamsayı, ister kesirli olsun bir sayı genel olarak aşağıdaki verilen polinomla ifade edilir. Burada, n tabanı, q tam kısmın hane sayısını, p ise kesirli kısmın hane sayısını ve a_i 'larda katsayıları gösterir:

$$N_n = a_{q-1}n^{q-1} + \cdots + a_0n^0 + a_{-1}n^{-1} + \cdots + a_{-p}n^{-p} = \sum_{i=-p}^{q-1} a_i n^i$$

Bu polinom $n > 1$ ve $0 \leq a_i \leq n-1$ için tanımlıdır. Örneğin, 10 tabanında bir sayı ifade edilirken $n=10$ ve $0 \leq a_i \leq 9$; 2 tabanında bir sayı ifade edilirken $n=2$ ve $0 \leq a_i \leq 1$ olur. Aşağıda 10 ve 2 tabanında sayılar görülmektedir.

37_{10}	$45,125_{10}$
100101_{12}	$101101,001_2$

Bu sayılar aşağıda verilen şekilde bir yapıya sahiptirler:

$$N_n = a_{q-1}a_{q-2} \cdots a_0 \cdot a_{-1}a_{-2} \cdots a_{-p}$$

3.2. Sayı Sistemleri Arasında Dönüşüm Kuralları

Bir sayının değişik tabanlarda karşılıklarının bulunması için dönüşüm işlemi yapılır. Uygulama böyle dönüşüm işlemlerine zaman zaman ihtiyaç duyulur. Yani herhangi bir tabandaki bir sayının diğer tabanlardaki karşılığına gerek duyulur.

3.2.1. n Tabanından 10 Tabanına Dönüşüm

Bu dönüşüm işlemi için iki yöntemden bir kullanılabilir. Birinci yöntemde, n tabanında verilmiş olan bir sayıyı 10 tabanına dönüştürmek için aşağıda verilen polinomun hesabı yapılır.

$$(N)_n = a_{q-1}n^{q-1} + a_{q-2}n^{q-2} + \cdots + a_0n^0 + a_{-1}n^{-1} + \cdots + a_{-p}n^{-p}$$

İkinci yöntemde ise, önce sayının tam kısmı sonra da kesirli kısmı ayrı ayrı dönüştürülür. Sadece tamsayılara uygun yöntemde,

$$(N)_n = n(a_{q-1}n^{q-2} + a_{q-2}n^{q-3} + \cdots) + a_0$$

$$(N)_n = n[n(a_{q-1}n^{q-3} + a_{q-2}n^{q-4} + \cdots) + a_1] + a_0$$

$$(N)_n = n[n[n(a_{q-1}n^{q-4} + a_{q-2}n^{q-5} + \cdots) + a_2] + a_1] + a_0$$

ve sonuç olarak,

$$(N)_n = n[n[\cdots n(a_{q-1}n + a_{q-2}) \cdots + a_2] + a_1] + a_0$$

polinomun sayısal değerini hesaplamak gerekmektedir. Sadece kesirli sayılar için uygun yöntemde ise, tam sayılar için verilen ifadeye benzer şekilde

$$(N)_n = n^{-1}[n^{-1}[n^{-1}[\cdots n^{-1}(a_{-p}n^{-1} + a_{-(p-1)}) \cdots + a_{-3}] + a_{-2}] + a_{-1}]$$

polinomun sayısal değerini hesaplamak gerekmektedir.

Örnek-3.4.

$3CD8_{16}$ sayısının 10 tabanına dönüştürülmesi için,

$$3CD8_{16} = 3 \times 16^3 + 12 \times 16^2 + 13 \times 16^1 + 8 \times 16^0$$

polinomunun sayısal değeri bulunmalıdır. Bu durumda,

$$\begin{aligned} 3CD8_{16} &= 3 \times 16^3 + 12 \times 16^2 + 13 \times 16^1 + 8 \times 16^0 \\ &= 12288 + 3072 + 208 + 8 \\ &= 15576_{10} \end{aligned}$$

elde edilir.

Örnek-3.5.

$547,6_8$ sayısının 10 tabanına dönüştürülmesi için,

$$547,6_8 = 5 \times 8^2 + 4 \times 8^1 + 7 \times 8^0 + 6 \times 8^{-1}$$

polinomunun sayısal değeri bulunmalıdır. Bu durumda,

$$\begin{aligned}547,6_8 &= 5 \times 8^2 + 4 \times 8^1 + 7 \times 8^0 + 6 \times 8^{-1} \\&= 320 + 32 + 7 + 0,75 \\&= 359,75_{10}\end{aligned}$$

elde edilir. Görüldüğü gibi bu tip problemlerde polinom değerini doğru olarak bulabilmek için katsayıların doğru basamak değerleriyle çarpılması gerekmektedir. Bunun için pratik bir yöntem virgülden sonra ve virgülden önce numaralandırma yapmaktadır. Bu durumda;

$$\begin{array}{r}210-1 \\547,6\end{array}$$

5'in 8^2 ve takiben 4'ün 8^1 , 7'nin 8^0 ve 6'nın 8^{-1} ile çarpılacağı anlaşılmıştır.

Örnek-3.6.

$1001,0111_2$ sayısının 10 tabanına dönüştürülmesi için,

$$1001,0111 = 1 \times 2^3 + 0 \times 2^2 + 0 \times 2^1 + 1 \times 2^0 + 0 \times 2^{-1} + 1 \times 2^{-2} + 1 \times 2^{-3} + 1 \times 2^{-4}$$

polinomunun sayısal değeri bulunmalıdır. Bu durumda,

$$\begin{aligned}1001,0111_2 &= 1 \times 2^3 + 0 \times 2^2 + 0 \times 2^1 + 1 \times 2^0 + 0 \times 2^{-1} + 1 \times 2^{-2} + 1 \times 2^{-3} + 1 \times 2^{-4} \\&= 8 + 0 + 0 + 1 + 0 + 0,25 + 0,125 + 0,0625 \\&= 9,4375_{10}\end{aligned}$$

elde edilir.

Örnek-3.7.

641_8 sayısının 10 tabanına dönüştürülmesi için,

$$641_8 = 8(6 \times 8 + 4) + 1$$

polinomunun sayısal değeri bulunmalıdır. Bu durumda,

$$\begin{aligned}641_8 &= 8(6 \times 8 + 4) + 1 \\&= 417_{10}\end{aligned}$$

elde edilir.

Örnek-3.8.

$0,6725_8$ sayısının 10 tabanına dönüştürülmesi için,

$$0,6725_8 = 8^{-1}(8^{-1}(8^{-1}(5 \times 8^{-1} + 2) + 7) + 6)$$

polinomunun sayısal değeri bulunmalıdır. Bu durumda,

$$\begin{aligned}0,6725_8 &= 8^{-1}(8^{-1}(8^{-1}(5 \times 8^{-1} + 2) + 7) + 6) \\&= 0,8645_{10}\end{aligned}$$

elde edilir.

3.2.2. 10 Tabanından n Tabanına Dönüşüm

10 tabanında verilen bir sayıyı n tabanına, tam ve kesirli kısımları ayrı ayrı işlemen实行ilerek dönüştürülür. $(N)_{10}$ sayısının tam kısmı n tabanında,

$$(N)_{10} = a_{q-1}n^{q-1} + a_{q-2}n^{q-2} + \dots + a_1n^1 + a_0n^0 = \sum_{i=0}^{q-1} a_i n^i$$

polinomu ile ifade edilir. a_i 'leri bulmak için bu polinom önce n 'e bölünür.

$$\begin{aligned}\frac{(N)_{10}}{n} &= Q_0 + \frac{a_0}{n} \quad \Rightarrow \quad (N)_{10} = n \times Q_0 + a_0 \\(N)_{10} &= n \times (a_{q-1}n^{q-2} + a_{q-2}n^{q-3} + \dots + a_1n^0) + a_0\end{aligned}$$

Böylece eğer $(N)_{10}$, n tabanına bölünürse sonuçta Q_0 gibi bir tamsayı ve a_0 gibi bir kalan elde edilmektedir. Buradaki a_0 kalanı, $(N)_n = a_{q-1}a_{q-2}\dots a_0$ şeklinde olan sayının en sağındaki terimdir. a_1 'i bulmak için Q_0 , n 'e bölünür.

$$\frac{Q_0}{n} = Q_1 + \frac{a_1}{n} \quad \Rightarrow \quad Q_0 = n \times Q_1 + a_1$$

Burada a_1 kalan sayıdır ve bu bölüm işlemine Q_{q-1} sıfır olana kadar devam edilir.

Örnek-3.9.

21_{10} sayısının 2 tabanına dönüştürülmesi için,

<u>Bölen</u>	<u>Bölüm</u>	<u>Kalan</u>
21	: 2 =	10 1
10	: 2 =	5 0
5	: 2 =	2 1
2	: 2 =	1 0
1	: 2 =	0 1

şeklinde tekrarlama bölmeye işlemi yapılır. Bu işlem bölüm sıfır olana kadar sürer. Kalan sütunundaki sayılar ters sırada yazılıarak yeni tabana dönüşüm gerçekleşmiş olur. Sonuç olarak,

$$21_{10} = 10101_2$$

elde edilir.

Örnek-3.10.

16527_{10} sayısının 16 tabanına dönüştürülmesi için,

<u>Bölen</u>	<u>Bölüm</u>	<u>Kalan</u>
16527	: 16 =	1032 15 (F)
1032	: 16 =	64 8
64	: 16 =	4 0
4	: 16 =	0 4

şeklinde tekrarlama bölmeye işlemi yapılır. Bu işlem bölüm sıfır olana kadar sürer. Kalan sütunundaki sayılar 16 tabanında ifade edilir ve ters sırada yazılıarak yeni tabana dönüşüm gerçekleşmiş olur. Sonuç olarak,

$$16527_{10} = 408F_{16}$$

elde edilir.

$(N)_{10}$ sayısının kesirli kısmı n tabanında,

$$(N)_{10K} = a_{-1}n^{-1} + a_{-2}n^{-2} + \dots + a_{-p}n^{-p+1}$$

polinomu ile ifade edilir. a_{-i} 'i bulmak için bu polinom önce n ile çarpılır.

$$n \times (N)_{10K} = a_{-1} + a_{-2}n^{-1} + \dots + a_{-p}n^{-p+1}$$

$$n \times (N)_{10K} = a_{-1} + P_1$$

Böylece a_{-1} gibi bir tamsayı ve P_1 gibi bir kesirli sayı elde edilmektedir. Bu durumda,

$$n \times (N)_{10K} < 1 \text{ ise } a_{-1} = 0 \text{ dir.}$$

$$n \times (N)_{10K} \geq 1 \text{ ise } a_{-1} \neq 0 \text{ dir ve tamsayılı kısım } a_{-1} \text{ e verilir.}$$

a_{-2} 'yi bulmak için $n \times (N)_{10K}$ çarpımının kesirli kısmı, P_1 sayısı, b_1 ile çarpılır.

$$\begin{aligned} n \times P_1 &= n \times (a_{-2}n^{-1} + a_{-3}n^{-2} + \dots + a_{-p}n^{-p+1}) \\ &= a_{-2} + a_{-3}n^{-1} + \dots + a_{-p}n^{-p+2} \\ &= a_{-2} + P_2 \end{aligned}$$

Böylece a_{-2} gibi bir tamsayı ve P_2 gibi bir kesirli sayı elde edilmektedir. Bu durumda,

$$n \times P_2 < 1 \text{ ise } a_{-2} = 0 \text{ dir.}$$

$$n \times P_2 \geq 1 \text{ ise } a_{-2} \neq 0 \text{ dir ve tamsayılı kısım } a_{-2} \text{ ye verilir.}$$

Genelde sonu olmayan bu işleme aynı adımlar kullanılarak devam edilir.

Kesirli sayılar için 10 tabanından n tabanına geçiş işlemi, çarpmaya işlemlerde kesirli kısmın hiçbir zaman sıfır olmaması halinde sonsuza kadar gidebilir. Bu durumda, işlemi bir yerde sonlandırmak gereklidir. m tabanında p hane ile gösterilen kesirli bir sayının, n tabanında kaç hane ile ifade edilebileceği,

$$\begin{aligned} m^{-p} &= n^{-r} \\ -p \ln m &= -r \ln n \end{aligned}$$

$$r = p \frac{\ln m}{\ln n}$$

ilişkisi ile belirlenebilir. Eğer bu ifadede $m=10$ ise,

$$r = p \frac{\ln 10}{\ln n}$$

olacaktır.

Örnek-3.11.

$0,37_{10}$ sayısının 2 tabanına dönüştürülmesi için, $n=2$ ve $p=2$ olduğundan,

$$r = p \frac{\ln 10}{\ln n} = 2 \frac{\ln 10}{\ln 2} = 6,64$$

haneye ihtiyaç vardır. Bunun anlamı 6 haneden büyük ifade edilebilmesidir. Bu durumda 2 tabanındaki sayının kesirli kısmını 7 haneye kadar hesaplamak yeterli olacaktır. On tabanındaki kesirli sayıyı iki tabanına dönüştürmek için,

$$0,37 \times 2 = 0,74 < 1 \Rightarrow a_{-1} = 0$$

$$0,74 \times 2 = 1,48 \geq 1 \Rightarrow a_{-2} = 1$$

$$0,48 \times 2 = 0,96 < 1 \Rightarrow a_{-3} = 0$$

$$0,96 \times 2 = 1,92 \geq 1 \Rightarrow a_{-4} = 1$$

$$0,92 \times 2 = 1,84 \geq 1 \Rightarrow a_{-5} = 1$$

$$0,84 \times 2 = 1,68 \geq 1 \Rightarrow a_{-6} = 1$$

$$0,68 \times 2 = 1,36 \geq 1 \Rightarrow a_{-7} = 1$$

işlemleri gerçekleşir ve a_{-7} bulunana kadar tekrarlanır. Sonuç olarak, $(0,37)_{10} = (0,010111)_2$ elde edilir.

Örnek-3.12.

$0,25_{10}$ sayısının 2 tabanına dönüştürülmesi için, $n=2$ ve $p=2$ olduğundan,

$$r = p \frac{\ln 10}{\ln n} = 2 \frac{\ln 10}{\ln 2} = 6,64$$

haneye ihtiyaç vardır. Bu durumda 2 tabanındaki sayının kesirli kısmını 7 haneye kadar hesaplamak gerekecektir. On tabanındaki kesirli sayıyı iki tabanına dönüştürmek için,

$$0,25 \times 2 = 0,50 < 1 \Rightarrow a_{-1} = 0$$

$$0,50 \times 2 = 1,00 < 1 \Rightarrow a_{-2} = 1$$

Kalan: 0,00

işlemleri gerçekleşir. Ancak kalan 0 olduğu için işlem burada otomatik olarak sonlanır. Dolayısıyla sayıyı 2 tabanında ifade etmek için 7 haneli kesirli sayıya ihtiyaç yoktur. Sonuç olarak,

$$0,25_{10} = 0,01_2$$

elde edilir.

Örnek-3.13.

$253,263_{10}$ sayısının 8 tabanına dönüştürülmesi için, önce tam kısım için,

Bölen	Bölüm	Kalan
253 : 8	=	31 5
31 : 8	=	3 7
3 : 8	=	3 3

şeklinde tekrarlamalı bölme işlemi yapılır. Bu işlem bölüm sıfır olana kadar sürer. Kalan sütunundaki sayılar ters sırada yazılarak yeni tabana dönüşüm gerçekleşmiş olur. Sonuç olarak,

$$253_{10} = 375_8$$

elde edilir. Kesirli kısım için, $n=8$ ve $p=3$ olduğundan,

$$r = p \frac{\ln 10}{\ln n} = 3 \frac{\ln 10}{\ln 8} = 3,32$$

haneye ihtiyaç vardır. Bu durumda 8 tabanındaki sayının kesirli kısmını 4 haneye kadar hesaplamak gerekecektir. On tabanındaki kesirli sayıyı sekiz tabanına dönüştürmek için,

$0,263 \times 8 = 2,104 \geq 1 \Rightarrow a_{-1} = 2$	
$0,104 \times 8 = 0,832 < 1 \Rightarrow a_{-2} = 0$	
$0,832 \times 8 = 6,656 \geq 1 \Rightarrow a_{-3} = 6$	
$0,656 \times 8 = 5,248 \geq 1 \Rightarrow a_{-4} = 5$	

işlemleri gerçekleşir ve a_{-4} bulunana kadar tekrarlanır. Sonuç olarak,

$$0,263_{10} = 0,2065_8$$

bulunur. Sayının tam ve kesirli kısımları birleştirilirse,

$$253,263_{10} = 375,2065_8$$

elde edilir.

3.2.3. m Tabanından n Tabanına Dönüşüm

m tabanından n tabanına geçiş aynen Ayrık 3.2.2 de anlatılan 10 tabanından n tabanına geçiş işlemlerini gibi gerçekleştirilebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli nokta işlemlerin m tabanında yapılması gerekliliğidir. Gerek tam kısımın gerekse kesirli kısımın dönüştürülmesinde bölme ve çarpma işlemleri m tabanına göre gerçekleştirilmelidir.

Örnek-3.14.

$0,7304_8$ sayısının 2 tabanına dönüştürülmesi için, $m=8$, $n=2$ ve $p=4$ olduğundan,

$$r = p \frac{\ln m}{\ln n} = 4 \frac{\ln 8}{\ln 2} = 12$$

haneye ihtiyaç vardır. Sekiz tabanındaki kesirli sayıyı iki tabanına dönüştürmek için bundan sonra klasik yöntem takip edilir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken önemli nokta çarpma işlemlerinin 8 tabanında gerçekleştirilmesinin gerekliliğidir.

$$\begin{array}{lll} 0,7304 \times 2 = 1,6610 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-1} = 1 \\ 0,6610 \times 2 = 1,5420 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-2} = 1 \\ 0,5420 \times 2 = 1,3040 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-3} = 1 \\ 0,3040 \times 2 = 0,6100 < 1 & \Rightarrow & a_{-4} = 0 \\ 0,6100 \times 2 = 1,4200 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-5} = 1 \\ 0,4200 \times 2 = 1,0400 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-6} = 1 \\ 0,0400 \times 2 = 0,1000 < 1 & \Rightarrow & a_{-7} = 0 \\ 0,1000 \times 2 = 0,2000 < 1 & \Rightarrow & a_{-8} = 0 \\ 0,2000 \times 2 = 0,4000 < 1 & \Rightarrow & a_{-9} = 0 \\ 0,4000 \times 2 = 1,0000 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-10} = 0 \end{array}$$

Kalan: 0,000

İşlemi kalan 0 olduğu için burada sonlandırılır. Çarpma işlemlerinin 8 tabanına göre yapıldığını burada belirtmek gerekmektedir. Sonuç olarak,

$$0,7304_8 = 0,111011000100$$

elde edilir.

Örnek-3.15.

$1234,567_8$ sayısının 4 tabanına dönüştürülmesi için, önce tam kısım için,

Bölen	Bölüm	Kalan
1234	: 4	= 247 0
247	: 4	= 51 3
51	: 4	= 12 1
12	: 4	= 2 2
2	: 4	= 0 2

şeklinde tekrarlamalı bölme işlemi yapılır. Bu işlem bölüm sıfır olana kadar sürer. Kalan sütunundaki sayılar ters sırada yazılıarak yeni tabana dönüşüm gerçekleşmiş olur. Sonuç olarak,

$$1234_8 = 22130_4$$

elde edilir. Kesirli kısım için, $m=8$, $n=4$ ve $p=3$ olduğundan,

$$r = p \frac{\ln m}{\ln n} = 3 \frac{\ln 8}{\ln 4} = 4,5 \approx 5$$

haneye ihtiyaç vardır. Sekiz tabanındaki kesirli sayıyı dört tabanına dönüştürmek için,

$$\begin{array}{lll} 0,567 \times 4 = 2,734 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-1} = 2 \\ 0,734 \times 4 = 3,560 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-2} = 3 \\ 0,560 \times 4 = 2,700 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-3} = 2 \\ 0,700 \times 4 = 3,400 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-4} = 3 \\ 0,400 \times 4 = 2,000 \geq 1 & \Rightarrow & a_{-5} = 2 \end{array}$$

Kalan : 0,000

İşlemi kalan 0 olduğu için burada sonlandırılır. Çarpma işlemlerinin 8 tabanına göre yapıldığını burada belirtmek gerekmektedir. Sonuç olarak,

$$0,567_8 = 0,23232_4$$

bulunur. Sayının tam ve kesirli kısımları birleştirilirse,

$$1234,567_8 = 22130,23232_4$$

elde edilir.

3.2.3.1. 2 Tabanından 8/16 Tabanına Dönüşüm

2 tabanında ifade edilen bir sayı, üçer üçer grüplənərək ve grüplənən terimlərin 8 tabanındaki karşılığı yazılarak 8 tabanına dönüştürülebilir. Aynı şekilde bu sayı dörderli grüplənərək ve grüplənən terimlərin 16 tabanındaki karşılığı yazılarak 16 tabanına dönüştürülebilir.

Benzer biçimde, 8 tabanında ifade edilen bir sayının her terimi, üç bittə ifade edilərək 2 tabanına, 16 tabanında ifade edilen bir sayının her terimi, dört bittə ifade edilərək 2 tabanına dönüştürülür.

Örnek-3.16.

$(0,7304)_8$ sayısının 2 tabanına dönüştürülmesi için, 8 tabanındaki bir sayının üç bitlik 2 tabanındaki bir sayı ile ifade edilebileceği gerçəgi göz önünden bulundurularak,

Sekiz Tabanı	İki Tabanı
7	= 111
3	= 011
0	= 000
4	= 100
$0,7304_8$	= $0,111011000100_2$

şəklində yazılıbilir.

Örnek-3.17.

$1234,567_8$ sayısının 4 tabanına dönüştürülmesi için, 8 tabanındaki bir sayının üç bitlik 2 tabanındaki bir sayı ile ifade edilebileceği gerçəgi göz önünden bulundurularak,

Sekiz Tabanı :	1 2 3 4 , 5 6 7
İki Tabanı :	001 010 011 100 , 101 110 111

elde edilir. Daha sonra bu sayıyı 4 tabanında ifade etmek için 2 tabanındaki sayı hem tam kism hem de kesirli kism virgülünden başlanarak ikişerli grüplənir. Bu durumda,

İki Tabanı :	001 010 011 100 , 101 110 111
Dört Tabanı :	0 2 2 1 3 0 , 2 3 2 3 2

elde edilir. Sonuç olaraq,

$$1234,567_8 = 22130,23232_4$$

şəklində yazılıbilir.

3.3. İşaretli Sayıların Gösterilimi

İşaretli sayılarda sayının artı veya eksi olduğu da belirtilir. Bu amaca, sayının mutlak değerine ek olarak işaret de belirtilmelidir; temelde iki yöntemden biri kullanılır. Birinde sayının en solundaki bit (en anlamlı bit) işaret biti olarak kullanılır. Bu bit 1 ise eksi, 0 ise artı olarak değerlendirilir. Diğer yöntemde ise, sayının işaretini 2'ye tümleyen aritmetiği kullanılır. 2'ye tümleme, sayının 1'e tümleme-sine 1 eklənərək bulunur; 1'e tümleme ise, sayının tüm bitlerinin ters çevrilmesiyle (1 olan 0, 0 olanlar 1 yapılır) elde edilir.

Buna görə, örneğin -5_{10} sayısının gösterilim şöyledə olabilir:

1. Yönteme görə;

$$-5_{10} \Leftrightarrow 10101_2$$

2. Yönteme görə;

$$-5_{10} \Leftrightarrow 0101 \Leftrightarrow 1\text{'e tümlenmiş} \Leftrightarrow 1010 \Leftrightarrow 2\text{'ye tümleme} \Leftrightarrow 1011$$

den, -5_{10} sayısının işaretli ikili karşılığı,

$$-5_{10} \Leftrightarrow 1011_2$$

olarak bulunur.

3.3.1. İşaretli Sayılarda Tümleme Aritmetiği

Tümleme aritmetiği işaretli sayılar üzerinde aritmetik işlem yapılırken kullanılır. İkili sayı sisteminde 2'ye ve 1'e tümleme işlemi, çikartma işleminin toplama işlemiyle kotarılmamasını sağlar. Taban'a göre tümleme ve taban-1'e göre tümleme...

3.3.1.1. Taban'a Göre Tümleme

Genel olaraq, n tabanında verilmiş, q -lı rakamlı tam kismından oluşan $(N)_n$ sayısının tabana göre tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - (N)_n$$

şəklində tanımlanır. n^q sayısı q adet 0 ve daha üst kademedə 1'den oluşur.

Örnek-3.18.

23_{10} sayısının 10'a tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - (N)_n = 10^2 - 23 = 100 - 23 = 77_{10}$$

olarak bulunur. Tümleyen işlemine genelde çıkartma işlemlerinde ihtiyaç duyulur. Örneğin, $47_{10} - 23_{10}$ işlemi, tümleyen yardımıyla toplama işlemine dönüştürülür. $47_{10} + 77_{10} = 124_{10}$ bulunur. Burada elde olması sonucun pozitif çıktılığını gösterir. Bu yüzden, sayı değerlendirilirken başında yer alan 1 sayısı dikkate alınmaz.

Örnek-3.19.

18684_{10} sayısının 10'a tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - (N)_n = 10^5 - 18684 = 100000 - 18684 = 81316_{10}$$

olarak bulunur.

Örnek-3.20.

$0,6642_{10}$ sayısının 10'a tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - (N)_n = 10^0 - 0,6642 = 1 - 0,6642 = 0,3358_{10}$$

olarak bulunur. Buradan da görüldüğü gibi tam kısım olmadığı için $q=0$ alınmıştır.

Örnek-3.21.

111101_2 sayısının 2'ye tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - (N)_n = 2^6 - 111101 = 1000000 - 111101 = 000011_2$$

olarak bulunur. Bu noktada, ikili tabanındaki bir sayının 2'ye tümleyeni bulmak için bir kolay yöntemden bahsedilebilir. Sayıda 1'ler yerine 0, 0'lar yerine 1 yazılır ve sonuca 1 eklenir. Bu durumda 111101_2 sayısı için $000010_2 + 1 = 000011_2$ elde edilir. Sonuç yukarıdakiyle aynıdır.

Örnek-3.22.

$0,101_2$ sayısının 2'ye tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - (N)_n = 2^0 - 0,101 = 1 - 0,101 = 0,011_2$$

olarak bulunur. Basit yöntemle aynı işlem gerçekleştirirse, tam kısım 0 olduğu için dikkate alınmayarak, $101 \Rightarrow 010 + 1 = 011$ ve sonuç olarak $0,011_2$ elde edilir.

3.3.1.2. (Taban-1)'e Göre Tümleme

n tabanında verilmiş, $q-1$ rakamlı tam ve p rakamlı kesirli kısımdan oluşan $(N)_n$ sayısının $(taban-1)$ 'e göre tümleyeni,

$$(T)_b = n^q - n^{-p} - (N)_n$$

şeklinde tanımlanır. Eğer sayıda kesirli kısım yok ise $p=0$ alınır.

Örnek-3.23.

18684_{10} sayısının 9'a tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - n^{-p} - (N)_n = 10^5 - 10^0 - 18684 = 99999 - 18684 = 81315_{10}$$

olarak bulunur.

Örnek-3.24.

$0,6642_{10}$ sayısının 9'a tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - n^{-p} - (N)_n = 10^0 - 10^{-4} - 0,6642 = 1 - 0,6642 = 0,3357_{10}$$

olarak bulunur. Buradan da görüldüğü gibi tam kısım olmadığı için $q=0$, kesirli kısım göz önünde bulundurularak $p=4$ alınmıştır.

Örnek-3.25.

111101_2 sayısının 1'e tümleyeni,

$$(T)_n = n^p - n^{-q} - (N)_n = 2^6 - 2^0 - 111101 = 1000000 - 111101 = 000010_2$$

olarak bulunur.

Bu noktada, iki tabanındaki bir sayının 1'e tümleyeni bulmak için bir kolay yöntemden bahsedilebilir. Sayıda 1'ler yerine 0, 0'lar yerine 1 yazılır. Ancak burada 2'ye tümleyeni bulma işlemindeki gibi sonuca 1 eklenmez, işlem burada tamamlanır. Bu durumda 111101_2 sayısı için 000010_2 elde edilir. Sonuç yukarıdakiyle aynıdır.

Örnek-3.26.

$0,101_2$ sayısının 1'e tümleyeni,

$$(T)_n = n^q - n^{-p} - (N)_n = 2^0 - 2^{-4} - 0,101 = 1 - 0,110 = 0,010_2$$

olarak bulunur. Basit yöntemle aynı işlem gerçekleştirirse, tam kısım 0 olduğu için dikkate alınmayarak, $101 \Rightarrow 010$ ve sonuç olarak $0,010_2$ elde edilir.

3.3.2. Çıkarma İşleminin Tümleyen Aritmetiğiyle Yapılması

Örnek-3.15 te de belirtildiği gibi çıkarma işleminin gerçekleştirilmesinde taban'a veya (taban-1)'e tümleme mantığından yararlanılır. Tabana göre tümlemeyle çıkıştırma işleminde, çıkarılacak sayı bir eksi sayı olarak değerlendirilir, bu sayının tabana göre tümleyeni alınır ve pozitif sayı ile toplanır. Eğer sonuçta bir elde oluşursa, kalan sayının pozitif bir sayı olduğu anlaşılır. Elde dikkate alınmaz ve sonuç yazılır. Eğer sonuçta elde oluşmazsa, kalan sayının eksi olduğu anlaşılır. Bu durumda kalan sayının tabana göre tümleyeni alınır ve sayının önüne bir eksi işaretini konularak sonuç yazılır.

Örnek-3.27.

$$\begin{array}{r} 66358_{10} \\ - \quad 2164_{10} \\ \hline \end{array}$$

çıkarma işleminin tümleyen aritmetiği ile gerçekleştirilmesi örnek olarak verilmiştir.

Bu amaçla ilk olarak 2164 sayısının tabana göre tümleyenini bulmak gereklidir. Bu işlem yapılırken dikkat edilmesi gereken bir nokta bulunmaktaadır. 2164 sayısının tam kısmı 4 haneden oluşmasına rağmen çıkartma işlemi yapılacak sayı 5 haneli bir tam kısma sahiptir. Bu durumda;

$$(T)_n = n^q - (N)_n = 10^5 - 2164 = 100000 - 2164 = 97836_{10}$$

olarak bulunur. Bu aşamadan sonra işlem bir toplama işlemine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla ilk sayı ile tabana tümleyeni alınmış sayı toplanır. Sonuçta,

$$\begin{array}{r} 66358 \\ + \quad 97836 \\ \hline 1 \quad 64194 \end{array}$$

elde edilir. Elde oluşmasından dolayı bu işlemin sonucunun pozitif olduğu anlaşılır. Elde göz önünde bulundurulmaksızın sonucun $+64194_{10}$ olduğu söylenir.

Örnek-3.28.

$$\begin{array}{r} 2164_{10} \\ - \quad 66358_{10} \\ \hline \end{array}$$

şeklindeki çıkarma işlemi gerçekleştirilmeye çalışılsın. Bu amaçla ilk olarak 66358 sayısının tabana göre tümleyenini bulmak gereklidir. Bu durumda;

$$(T)_n = n^q - (N)_n = 10^5 - 66358 = 100000 - 66358 = 33642_{10}$$

olarak bulunur. Bu aşamadan sonra işlem bir toplama işlemine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla ilk sayı ile tabana tümleyeni alınmış sayı toplanır. Sonucunda,

$$\begin{array}{r} 2164 \\ + \quad 33642 \\ \hline 35806 \end{array}$$

elde edilir. Elde oluşmadığından bu işlemin sonucunun eksi olduğu anlaşılır. Bu durumda elde edilen sayının tabana göre tekrar tümleyeni alınır,

$$(T)_n = n^q - (N)_n = 10^5 - 35806 = 100000 - 35806 = 64194_{10}$$

Bulunan sonuç kesinlikle eksi bir sayıdır. Bu durumda sonucun -64194_{10} olduğu söyleynir.

Örnek-3.29.

$$\begin{array}{r} 1110011_2 \\ - \quad 1101010_2 \\ \hline \end{array}$$

şeklindeki çıkarma işlemi tabana göre tümleme alarak gerçekleştirilmeye çalışılsın. Bu amaçla ilk olarak ikinci sayının tabana göre tümleyeni alınır. Bu durumda, basit yöntemle,

$$1101010_2 \xrightarrow{\text{1'e tümleme}} 0010101_2 \xrightarrow{\text{sonuc 1 eklenir}} 0010110_2$$

olarak bulunur. Bu aşamadan sonra işlem bir toplama işlemine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla ilk sayı ile tabana tümleyeni alınmış sayı toplanır. Sonucunda,

$$\begin{array}{r} 1110011_2 \\ + \quad 0010110_2 \\ \hline 1 \quad 0001001_2 \end{array}$$

elde edilir. Elde oluşmasından dolayı bu işlemin sonucunun pozitif olduğu anlaşılır. Elde göz önünde bulundurulmaksızın sonucun $+0001001_2$ olduğu söylenir.

Örnek-3.30.

$$\begin{array}{r} 1101010_2 \\ - 1110011_2 \\ \hline \end{array}$$

şeklindeki çıkarma işlemi tabana göre tümleme alarak gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla ilk olarak ikinci sayının tabana göre tümleyeni alınır. Bu durumda, basit yöntemle,

$$1110011_2 \xrightarrow{\text{1'e tümleme}} 0001100_2 \xrightarrow{\text{sonuca 1 eklenir}} 0001101_2$$

olarak bulunur. Bu aşamadan sonra işlem bir toplama işlemine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla ilk sayı ile tabana göre tümleyeni alınmış sayı toplanır. Sonučta,

$$\begin{array}{r} 1101010_2 \\ + 0001101_2 \\ \hline 1110111_2 \end{array}$$

elde edilir. Sonučta elde oluşmadığı için bu işlemin sonucunun negatif olduğu anlaşılır. Bu durumda, en son elde edilen sayının tabana göre tümleyeni alınır ve başına eksı işaret konarak sonuç elde edilir. Kısaca;

$$1110111_2 \xrightarrow{\text{1'e tümleme}} 0001000_2 \xrightarrow{\text{sonuca 1 eklenir}} 0001001_2$$

elde edilir ve -001001_2 şeklinde işlem sonucu bulunur.

3.3.3. Çıkarmanın (Taban-1)'e Tümleyen Aritmetiğiyle Yapılması

(Taban-1)'e göre tümlemeye çalışma işleminde, çıkarılacak sayının (taban-1)'e göre tümleyeni alınır ve pozitif sayı ile toplanır. Eğer bir elde oluşursa, oluşan elde sonuçta elde edilen sayıya eklenir. İşlemin sonucu pozitiftir. Bu durumda işlem tamamlanmış sayılır. Eğer sonuçta elde oluşmazsa, kalan sayının negatif olduğu anlaşılır. Bu durumda kalan sayının (taban-1)'e göre tümleyeni alınır ve sayının önüne bir eksı işaret konularak sonuç yazılır.

Örnek-3.31.

$$\begin{array}{r} 1101_2 \\ - 0111_2 \\ \hline \end{array}$$

çıkarma işlemi (taban-1)'e göre tümlenerek gerçekleştirilsin. Bu amaçla ilk olarak ikinci sayının (taban-1)'e göre tümleyeni alınır. Bu durumda, basit yöntemle,

$$0111_2 \xrightarrow{\text{1'e tümleme}} 1000_2$$

olarak bulunur. Bu aşamadan sonra işlem bir toplama işlemine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla ilk sayı ile tabana göre tümleyeni alınmış sayı toplanır. Sonučta,

$$\begin{array}{r} 1101_2 \\ - 1000_2 \\ \hline 1 0101_2 \\ + 1 \\ \hline 0110_2 \end{array}$$

elde edilir. Elde oluşmasından dolayı bu işlemin sonucunun pozitif olduğu anlaşılır. Oluşan elde sayıya eklenir ve sonucun $+00100_2$ olduğu söylenir.

Örnek-3.32.

$$\begin{array}{r} 0111_2 \\ - 1101_2 \\ \hline \end{array}$$

çıkarma işlemi (taban-1)'e göre tümlenerek gerçekleştirilsin. Bu amaçla ilk olarak ikinci sayının 1'e tümleyeni alınır. Bu durumda, basit yöntemle,

$$1101_2 \xrightarrow{\text{1'e tümleme}} 0010_2$$

olarak bulunur. Bu aşamadan sonra işlem bir toplama işlemine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla ilk sayı ile tabana göre tümleyeni alınmış sayı toplanır. Sonučta,

$$\begin{array}{r} 0111_2 \\ - 0010_2 \\ \hline 1001_2 \end{array}$$

elde edilir. Burada elde oluşmadığı için sayının negatif olduğu anlaşılır. Sonucu elde etmek için sayının 1'e tümleyeni alınır ve başına eksı işaret ilave edilir. Bu durumda,

$$1001_2 \xrightarrow{\text{1'e tümleme}} 0110_2 \xrightarrow{\text{Sayı}} -0110_2$$

elde edilir.

3.4. Özet

Sayı sistemlerini, özellikle ikili ve onaltılı tabandaki sayıları iyi bilmek ve bu sayı sistemlerini çok iyi kullanabilmek lojik devre tasarımcısının öğrenmesi gereken temel ve en önemli konulardan biridir. Lojik devre tasarımcısı, bakış açısını sadece lojik tümdevrelerle sınırlamadıracak mikroişlemci tabanlı sistemlere yöneltme ihtiyacını er ya da geç duyacaktır. Bu durumda özellikle program geliştirme aşamasında hem ikili taban hem de onaltılı taban üzerinde işlemlere ihtiyaç duyacak, eğer iyi bir sayı sistemleri bilgisine sahipse bu zorlukları kolaylıkla aşacaktır. Benzer biçimde, lojik devre tasarımında sayı sistemlerine duyulan ihtiyaç sayı sistemlerini kullanabilme yeteneğine sahip veya bir başka deyişle sayı sistemleri konusunu özümsemiş kullanıcı için herhangi probleme sebep olmadan ortadan kalkacaktır. Bu aşamalardan değerlendirildiğinde, sayı sistemlerini bilmek; kullanılan tabanları, tabanlar arası dönüşüm kurallarını, işaretli sayıların gösterimini, toplama ve tümleyen aritmetiği ile çıkarma işlemlerini bilmek demektir. Bu bilgilere sahip tasarımcı ise, gerek lojik devre tasarımda gerekse mikroişlemci sistem tasarımda en önemli adımı atmış olacaktır.

3.5. Sorular

1. 65_{10} sayısının 2, 8 ve 16 tabanındaki karşılıklarını bulunuz.
2. $0,5714_8$ sayısını 2 tabanına dönüştürünüz.
3. $4,654_8$ sayısını 2 ve 4 tabanına dönüştürünüz.
4. $4,654_{10}$ sayısını 8 tabanına dönüştürünüz.
5. 8 tabanında verilmiş olan $(3746,72)$ sayısını 8 tabanında işlem yaparak ve bu işlemleri göstererek 6 tabanındaki sayıya çeviriniz.
6. 16 tabanında verilmiş olan $(A3,FB)_{16}$ sayısının 8 tabanındaki karşılığını bulunuz.
7. 8 tabanında verilmiş olan $(7364,64)$ sayısını 8 tabanında işlem yaparak ve bu işlemleri göstererek 6 tabanındaki sayıya çeviriniz.
8. $32K \times 8$ şeklinde tanımlanmış bir bellek birimi bulunmaktadır. Bu bellek biriminin en yüksek adresi $32K = (32 \times 1024)-1$ şeklinde hesaplanır. Buna göre bellek biriminin en yüksek adresini 16 tabanında ifade ediniz. Bulduğunuz 2 tabanındaki adresi doğru sayıda gruplayarak 16 tabanına çeviriniz.
9. $16K \times 8$ şeklinde tanımlanmış bir bellek birimi bulunmaktadır. Bu bellek biriminin en yüksek adresi $16K = (16 \times 1024)-1$ şeklinde hesaplanır. Buna göre bellek biriminin en yüksek adresini 2 tabanında ifade ediniz. Bulduğunuz 2 tabanındaki adresi doğru sayıda gruplayarak 16 tabanına çeviriniz.
10. 10101011_2 sayısının 1 ve 2'ye tümleyenlerini bulunuz.
11. $0,11011_2$ sayısının 1 ve 2'ye tümleyenlerini bulunuz.

Sayı Sistemleri

$$\begin{array}{r} 3269_{10} \\ - 65536_{10} \\ \hline \end{array}$$

Şeklindeki çıkarma işlemi tümleyen aritmetiğiyle gerçekleştiriniz.

$$\begin{array}{r} 01001_2 \\ - 10100_2 \\ \hline \end{array}$$

Çıkarma işlemi (taban-1)'e tümleyen aritmetiğiyle gerçekleştiriniz.

14. $(BF)_{16}$ sayısını 2-tabanında ifade ediniz.

$$\begin{array}{r} 25_{10} \\ - 84_{10} \\ \hline \end{array}$$

Şekilde verilen sayıları önce 8 tabanında ifade ediniz, daha sonra çıkarma işlemini tabana tümleme aritmetiği ile gerçekleştiriniz.

$$\begin{array}{r} 10110_2 \\ - 01111_2 \\ \hline \end{array}$$

Şekilde verilen çıkarma işlemini 2'ye tümleme alarak gerçekleştiriniz.

17. 9 tabanında verilmiş olan $(846,8)_9$ sayısını 9-tabanında işlem yaparak ve bu işlemleri göstererek 4-tabanına çeviriniz $\{\ln 9 / \ln 4 \cong 1,6 \text{ alınabilir}\}$.

$$\begin{array}{r} 10110_2 \\ - 01111_2 \\ \hline \end{array}$$

Şekilde verilen çıkarma işlemini önce 1'e sonra da 2'ye tümleme alarak gerçekleştiriniz.

4.

Kodlama

Kodlama, bilginin veya verinin sayısal olarak gösterilmesi için kullanılan yöntemdir. Lojik devre tasarımları temelde ikili sayı düzene dayanır; dolayısıyla sayısal olarak gösterilmesi gereken bilgi/veri önce kodlanarak sayısal olarak sembolize edilmelidir. Örneğin alfabede bulunan harflerin sayısal olarak gösterilmesi için, önce alfabeteki her harfe bir kod verilmelidir; örneğin A harfine 65 kodu verilmişse, bu harfin sayısal bir sistemde saklanması için 65'in ikili karşılığı saklanır; veya iki sistem arasında A harfi aktarılacaksa 65 sayısının ikili karşılığı aktarılır. Benzer şekilde alfabeteki tüm harflere birer kod verilirse, bir metnin saklanması, aslında 65, 66, 67 gibi sayıların saklanması demektir. Değişik kodlama çeşitleri vardır; bazılarının verinin saklanması için kullanılırken, bazıları da veri haberleşmesinde kullanılır. Bu bölümde, sayısal sistemlerde kullanılan kodlama yöntemleri ve kod çeşitleri aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

4.1. Kodlama Tanımı	4.3. Hata Sezme ve Onarma
4.2. Sayısal Kodlama	Eşlik Biti Ekleme
BCD Gösterim	Boyuna Fazlalık Sınaması - LRC
BCD Sayılarla Aritmetik İşlemler	Çevrimli Fazlalık Sınaması - CRC
BCD Toplama	Hamming Kodlaması
BCD Çıkarma	4.4. Alfanumerik Kodlar
Üç Fazlalık Kodu	ASCII
Üç Fazlalık Kodunda Aritmetik İşl.	Unikod
Aiken Kodu	Türkçe Karakter Tablosu
Aiken Kodunda Aritmetik İşlemler	4.5. Özeti
Bitişik Kodlar ve Gray Kodu	4.6. Sorular

Bir sayısal sistem ile insanın diyalog kurabilmesi için kodlamadan yararlanılır. Sayısal sistemler 0 ve 1'den oluşan ikili sayılarla işlem yapabilmekte, ancak insan on tabanındaki sayıları mantıklı bulup, bu sayılarla çalışabilmektedir. Bu iki sistemin bir arada çalışabilmesi için sürekli bir kod dönüştürmenin yapılması gerekmektedir. Buna bir örnek olarak insanın matematiksel işlemler için kullandığı hesap makinası

verilebilir. Hesap makinasının işlemleri gerçekleştiren kısmı Merkezi İşlem Birimi midir (ya da yalnızca işlemci de denir). Ancak bu sistem ikili sayı sistemiyle çalışabilmektedir. Oysaki insan onlu sayı sistemiyle işlemleri düşünmektedir. Bu durumda tuş takımından girilecek olan değerlerin işlemciye uygun hale getirilmesi gerekmektedir. İşte burada iki birimi uyumlaştıran bir Kodlayıcı kullanılır. Bu kodlayıcı, verilen onlu sayıyı ikili bir sayıya çevirir. İşlemci, sonucu bulduktan sonra bu sonucu insana bildirmek için 7-parçalı bir göstergeden yararlanabilir. Ancak bu işlem için de bir kod dönüştümüne ihtiyaç duyulur. Merkezi işlem biriminden alınan sonuç, 7-parçalı göstergenin istenen parçasının yakılması suretiyle insanın anlayabileceği bir biçimde dönüştürülür. Bu örnekte de görülebileceği gibi, insan makina diyalogunda, insan dilini makina diline çeviren bir kodlayıcı ve makina dilini insanın anlayabileceği dile dönüştüren kod çözücü kullanmak zorunluluğu bulunmaktadır.

Bilgisayar ortamında da, yazırlara ait karakterler ikili sayı olarak saklanırlar; bu amaçla alfabebedeki karakterlere birer sayısal kod verilir. Örneğin A için 65_{10} , B için 66_{10} kodları seçilmişse BABA sözcüğünün saklanması için bilgisayar belleğine sırasıyla 66, 65, 66 ve 65 sayılarının ikili tabandaki karşılıkları saklanır; yani, 1000010, 100001, 1000010 ve 1000001 ikili sayıları saklanır. Benzer şekilde alfabebede bulunan harf, rakam, nokta virgül ve özel işaretler gibi karakterlere sayısal kod atanır. Farklı birçok alfabe/karakter kümesi vardır; aynı karaktere farklı kodlar verilmiş olunabilir. A'ya 65, B'ye 66 kodu ASCII tabloda geçerlidir (bkz. Ayrit 4.4).

4.1. Kodlama Tanımı

Kodlama, sonlu elemanlı bir kümenin her bir elemanına birer tane kod verilmesi olarak ifade edilebilir. Daha sonra, bilgi bu kodlara dayanılarak gösterilir. Örneğin Türkçe alfabe 29 tane harf vardır; yani, alfabe sonlu elemanlı bir kümedir. Alfabebedeki her bir harfe 0 ile 28 arasında birer sayı karşılığı atanarak kodlama tablosu elde edilebilir. Bu aşamadan sonra, Türkçe bir metin bu kodlama tablosuna dayanılarak saklanabilir.

Diğer bir örnek Mors alfabesi verilebilir; Mors alfabesinde biri nokta, diğerleri çizgi ve boşluk olmak üzere üç karakter vardır. Mors alfabesine dayanılarak ifade edilen birşey bu üç ögenin kombinasyonu ile ifade edilir. Dolayısıyla kod tablosu üç elemanlıdır. Kodlamanın genel ifadesi aşağıdaki gibi verilebilir. Burada,

S: Sonlu bir simge kümesi ($0, 1$)

Σ : Sıralanmış simge dizileri kümesi ($\Sigma = \{000, 001, \dots, 111\}$)

B: Sonlu veya sonsuz bir öğe kümesi (K_0, K_1, \dots, K_7) olsun.

ile tanımlanmış olsun. Buna göre, her $b_i \in B$ elemanına, Σ kümesinde bir kod sözcüğü karşılaştırılması işlemine Kodlama adı verilir. Burada $000, 001, \dots, 111$ gibi

simgeler b_i 'nin birer kod sözcüğüdür; b_i 'ler için sıralı simge dizisi kümesinde yalnızca bir kod sözcüğü vardır. Farklı iki ögenin kod sözcükleri her zaman birbirlerinden farklı olur.

Örnek-4.1.

Dört ögeli bir B kümesinin 0 ve 1 işaretleriyle kodlanması aşağıdaki gibi gerçekleştirilebilir:

0 1 00 10

Eğer kod uzunluğu hepsi için iki olması istenirse,

00 01 10 11

elde edilir. Kod sözcüğü uzunluğu n ve simge kümesindeki simgelerin sayısı m ise, sabit uzunlukta bir kodda m^n tane kod sözcüğü bulunabilir. Örneğin, simge kümesindeki simge sayısı $m=2$ ve kod sözcüğündeki simge sayısı $n=2$ ise, oluşturulacak olan kodda $m^n = 2^2 = 4$ tane kod sözcüğü vardır denir.

Bazı durumlarda oluşturulan kodların hepsi birden kullanılmayabilir. Örneğin kullanılan kod sözcüğü uzunluğu k ise,

$$m^{n-1} \leq k \leq m^n$$

olabilir. Eğer kodlamada $k=m^n$ tane kod sözcüğü de kullanılıyorsa, bu şekilde oluşturulan kodlara Artiksız Kodlar adı verilir. Eğer $k < m^n$ olarak seçilmişse Artıklı Kodlar adı verilir.

Örnek-4.2.

Bir alfabe 8 tane harf olduğu varsayılsın. Buna göre bu alfabetin kod tablosunu $S=\{0, 1\}$ kümesine dayanarak oluşturunuz.

Simge kümesinde 0 ve 1 var; dolayısıyla bir simge kümesindeki bir öğe ile iki değişik durum ifade edilebilir. Ancak alfabe 8 değişik harf var; yani, sekiz değişik durumun ifade edilmesi gerekdir. Bunun için bir harf birden çok simge kullanılarak temsil edilmelidir. Dolayısıyla, $n^2=8 \Rightarrow n=3$ hesabıyla kod uzunluğu olan $n=3$ olarak bulunur. 0 ve 1 simgeleri kullanılarak 3 uzunluktaki kodlar aşağıdaki gibidir:

$$\Sigma = \{000, 001, 010, 011, 100, 101, 110, 111\}$$

Her harfe Σ kümesinden bir kod verilecek, alfabebedeki harflere karşılık düşen kodlar da şöyle olabilir:

Harf	Kod	Harf	Kod
H ₁	000	H ₅	100
H ₂	001	H ₆	101
H ₃	010	H ₇	110
H ₄	011	H ₇	111

Örnek-4.3.

Bir isim kümесinin üyeleri {Oğuzhan, Volkan, Batuhan, Alper, Ege, Barış, Pınar ve Tayfun} olsun. Bu bilgileri sayısal olarak saklamak için her harfe verilen kodlar kullanılır ya da buradaki her isme bağımsız bir kod verilir. Bağımsız kod verilmesi durumunda her isme verilecek kodları belirleyiniz ve birinci yöntemle arasındaki farkı bellek gereksinimi açısından açıklayınız.

Her isme bağımsız bir kod verilmesi isteniyorsa şöyle bir yaklaşım yapılabilir: Sekiz tane isim vardır; dolayısıyla $n=8$ olur. her isme ikili tabanda bir kod (sayı) verilecek olduğu için $n=2^k$ dan $k=\log_2 n$ bağıntısından $k=3$ bulunur. Yani her isim için 3 bitlik bir sayı kullanılmalıdır. Bu durumda her isme verilecek kodlar aşağıdaki gibi olur:

000	Oğuzhan	100	Ege
001	Volkan	101	Barış
010	Batuhan	110	Pınar
011	Alper	111	Tayfun

Böyle bir kod atama işlemi yapıldıktan sonra, artık, Oğuzhan bilgisi sayısal olarak 000, Volkan bilgisi 001 ile temsil edilir.

İsimlerin saklanması için birinci yöntem kullanılmış olsaydı, her karaktere bir kod verilecekti; Türkçe'de 29 tane harf olduğu düşünülürse herbir harf ancak 5 bit ile kodlanabilecektir. Dolayısıyla herbir isimdeki karakter sayısı çarpı 5 miktardında bit gerekecekti. Bu da, aynı bilgileri saklamak için daha çok bit, dolayısıyla bellek gerektirecektir.

4.2. Sayısal Kodlama

Sayısal kodlama, sayıların bellekte tutulması şeklini belirler; sayılar ya doğrudan ikili karşılıkları kullanılarak ya da sayının her hanesindeki rakama bir kod atanarak temsil edilirler. Sayıların doğrudan ikili tabandaki karşılıkları kullanıldığından, ilgili sayı doğrudan ikili tabana dönüştürülür ve bellekte öyle temsil edilir. Örneğin, 6 sayısı 0110, 32 sayısı 100000, 63 sayısı 111111 olan karşılıklarıyla temsil edilirler. Diğer bir saklama şekliyle, sayının hanelerine ait rakamlara birer kod karşı düşürtülmesiyle yapılır. Örneğin BCD saklama şeklinde 0 ile 9 arasındaki her rakama 4 bitlik bir kod atanır ve sayı saklanırken sayının hanelerindeki rakamlara ait kodlar

kullanılır. Örneğin 6 sayısı 0110, 32 sayısı 0011 0010, 63 sayısı 0110 0011 olan karşılıklarıyla temsil edilirler. BCD dışında üç fazlalık, Aiken ve Gray kodlama şekli kullanılır. İllerleyen kısımlarda bu kodların genel yapısı ve temel işlemler ele alınmıştır. Sayıların bilgisayar ortamında saklanması için birçok format kullanılır; bu formatların durumu sayının tamsayı, kesirli sayı, işaretsiz, işaretli olmasına göre değişir. Bu konuda ayrıntılı bilgi Bölüm 3'de verilmiştir; ayrıntılı bilgi için bakınız Bölüm 3.

4.2.1. İkili Kodlanmış Ondalık (BCD) Gösterim

10 tabanındaki bir sayıyı göstermek için 0, 1, ... 9 simgeleri kullanılır; bu simgelerden bir veya daha fazlası yanyana yazılıarak 10 tabanında sayı yazılabilir: 1999, 1962, 16, 37 gibi. Böyle bir 10 tabanında sayı, sayısal ortamda değişik şekillerde saklanabilir; nasıl saklanacağını uygulama belirler. Örneğin, bilgisayar uygulamalarında, 10 tabanında bir tamsayı doğrudan ikili karşılığı bulunarak gösterilir. Ancak, lojik devre tasarımda ise, 10 tabanında sayıların gösterilimi için kısaca BCD diye adlandırılan kodlama yöntemi kullanılır. BCD'de ondalık her rakam uzunluğu 4 bit olan simgelerle temsil edilirler. Yani, $n=4$ 'tür. Kod sözcüğündeki simge sayısı ise sadece 0 ve 1'ler kullanıldığı için $m=2$ 'dir. Kullanılabilen kod sözcüğü sayısını ise,

$$\begin{aligned} m^{n-1} \leq k \leq m^n &\rightarrow 2^3 \leq k \leq 2^4 \\ 8 \leq k \leq 16 \end{aligned}$$

olarak belirlenebilir. Bunun anlamı, birbirinden farklı 8 ile 16 arasında kod sözcüğü kullanılabileceğidir. BCD'de bu 16 sözcükten sadece 10 tanesi kullanılır. Bu yüzden BCD kodu artık bir kodlamadır. Tablo-4.1 de BCD'de kullanılan kodlar verilmiştir. Görüleceği üzere 0-9 arasındaki her rakama karşılığı olan bir ikili sayı döşürülmüştür.

Tablo-4.1. İkili kodlanmış ondalık (BCD) gösterim

SAYI	BCD KOD SÖZCÜĞÜ
0	0 0 0 0
1	0 0 0 1
2	0 0 1 0
3	0 0 1 1
4	0 1 0 0
5	0 1 0 1
6	0 1 1 0
7	0 1 1 1
8	1 0 0 0
9	1 0 0 1

Burada belirtilmesi gereken bir önemli nokta da, 10 tabanında verilmiş olan bir sayının 2 tabanındaki ifadesi ile BCD kodundaki ifadesinin tamamen birbirinden farklı olduğunu. Çünkü BCD ifade, onlu sayının ikili kodlanmasıyla elde edilir ve bir taban dönüşümü kesinlikle değildir. Örneğin $(24)_{10}$ sayısının iki tabanındaki karşılığı dönüşüm kuralları aracılığıyla $(11000)_2$ olarak elde edilirken BCD kodlanmayla $(0010\ 0100)_{BCD}$ yazılır. Dikkat edilirse, BCD kodlama, on tabanındaki sayının ikili kodlanmasıyla elde dilmektedir. Bu durumda BCD kodlamada sadece 0-9 arasındaki sayıların değerlendirildiği diğer ifadelerin kullanılmadığı göze çarpar. Bu da BCD kodunun gerçekten bir artıklı kod olduğunu göstermektedir.

BCD Sayılar Üzerinde Aritmetik İşlemler

BCD sayılar üzerinde aritmetik işlem yapmak günlük yaşamda kullanılan aritmetik işlemlere benzer. örneğin 2 sayı toplamına en sağdaki haneden başlanır soldaki hanelere doğru ilerlenir. Bu işlemler sırasında, bir hanenin sonucu 9'dan büyük olabilir. Bu durumda, o hane için, sonučtan 9 çıkarılır ve haneye kalan yazılır; bir soldaki haneye elde geçer.

- **BCD Toplama**

1. Hanelerin toplanması sırasında sonuç 9'a eşit veya küçükse sonuç zaten BCD'dir.

Örnek-4.4.

$(22)_{10}$ sayısı ile $(14)_{10}$ sayısının BCD kodunda ifade edilmesi ve toplama işlemi aşağıdaki gibi gerçekleşir:

$$\begin{array}{r} (22)_{10} & (0010\ 0010) \\ + (14)_{10} & + (0001\ 0100) \\ \hline (36)_{10} & (0011\ 0110) \end{array}$$

Elde edilen sonuç da BCD kodundandır ve toplama işlemi sırasında herhangi bir elde olmuşmamıştır.

2. Toplama sonucu [10-16] arasında ise, sonuç BCD kodunda değildir. Sonucu BCD olarak ifade etmek için, ikili kodlanmış 6 ekleyip oluşan eldeyi bir üst kademeyle aktarmak gereklidir.

Örnek-4.5.

$(24)_{10}$ sayısı ile $(38)_{10}$ sayısının BCD ifade edilmesi ve toplama işleminin gerçekleştirilmesi aşağıdaki gibi yapılır:

Kodlama

$$\begin{array}{r} (24)_{10} & (0010\ 0100) \\ + (39)_{10} & + (0011\ 1001) \\ \hline (63)_{10} & (0101\ 1101) \end{array} \quad BCD \text{ kodunda değil}$$

$$\begin{array}{r} + 0110 \\ + 1\ 0011 \\ \hline (0110\ 0011) \end{array}$$

3. Toplama sonucu [16-20] arasında ise, 5 bitli bir sonuç oluşur. Bu durumda sonuca yine ikili kodlanmış 6 ekleyip, oluşan beşinci bit komşu haneye yazılır.

Örnek-4.6.

$(7)_{10}$ sayısı ile $(9)_{10}$ sayısının BCD kodunda ifade edilmesi ve toplama işleminin gerçekleştirilmesi aşağıdaki gibi gerçekleşir:

$$\begin{array}{r} (7)_{10} & (0111) \\ + (9)_{10} & + (1001) \\ \hline (16)_{10} & (0001\ 0000) \\ + 0110 \\ \hline (0001\ 0110) \end{array}$$

- **BCD Çıkarma**

BCD'de çıkarma işlemini gerçekleştirmek için öncelikle çıkarılacak sayının 10'a tümleyenini almak gereklidir. Bu aşamadan sonra 10 tabanındaki sayı BCD olarak ifade edilir ve toplama işlemi gerçekleştirir.

Örnek-4.7.

$$\begin{array}{r} (69)_{10} \\ - (32)_{10} \end{array}$$

İşleminin gerçekleştirilmesi şu şekilde yapılır:

Öncelikle 32 sayısının 10'a tümleyeni: $10^2 - 32 = 68$ şeklinde bulunur. bu aşamadan sonra işlem toplama işlemine indirgenmiş olur.

$$\begin{array}{r}
 (69)_{10} & (0110 1001) \\
 + (68)_{10} & + (0110 1000) \\
 \hline
 (1 37)_{10} & (1100 10001) \text{ ikisi de BCD kodunda değil}
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 \downarrow \\
 (37)_{10} \\
 \downarrow \\
 10010 10111 \\
 \downarrow \quad \downarrow \\
 + 1 \\
 \hline
 1 (0011 0111)
 \end{array}$$

Oluşan bu elde sayının pozitif olduğunu belirttiği için dikkate alınmaz ve işlem sonucu on tabanındaki gösterilim ile aynı ve doğru olarak bulunmuş olur.

4.2.2. Üç Fazlalık Kodu (Excess-3)

Tablo-4.2 de gösterildiği gibi ikili sistemin üç fazlası alınarak oluşturulan kodlama işlemidir. Örneğin 0 sayısı, ikili sayı sistemindeki 3 sayısına eşittir.

Tablo-4.2. Üç fazlalık kodu.

SAYI	ÜÇ FAZLALIK KODU
0	0 0 1 1
1	0 1 0 0
2	0 1 0 1
3	0 1 1 0
4	0 1 1 1
5	1 0 0 0
6	1 0 0 1
7	1 0 1 0
8	1 0 1 1
9	1 1 0 0

Üç Fazlalık Kodunda Aritmetik İşlemler

BCD kodunda olduğu gibi, üç fazlalık kodunda iki sayının toplamından elde edilen sayının yine üç fazlalık kodunda olması gerekmektedir. Ancak bazı durumlarda üç fazlalık kodunda bir sayıyı ifade etmek için ilave işlemlere ihtiyaç duyulur. Toplama işlemi şu aşamalardan geçer;

- Toplamada mevcut hanelerin dışında üst haneye geçen bir sayı bulunmazsa, ikili tabanda 3 çıkarmak gerekir.

Örnek-4.8.

$(2)_{10}$ sayısı ile $(3)_{10}$ sayısının üç fazlalık kodunda ifade edilmesi ve toplama işlemi aşağıdaki gibi gerçekleşenir:

$$\begin{array}{r}
 (2)_{10} & (0101) \\
 + (3)_{10} & + (0110) \\
 \hline
 (5)_{10} & (1011) \\
 - (0011) & \\
 \hline
 (1000)
 \end{array}$$

Elde edilen sonuç da üç fazlalık kodundadır ve on tabanında 5'e karşılık gelir.

- Toplamada üst haneye geçen bir sayı oluşursa, ikili tabanda 3 eklenir. Bu eklemme işlemi, üst haneye geçen sayı için de yapılır.

Örnek-4.9.

$(5)_{10}$ sayısı ile $(8)_{10}$ sayısının üç fazlalık kodunda ifade edilmesi ve toplama işlemi aşağıdaki gibi gerçekleşenir:

$$\begin{array}{r}
 (5)_{10} & (1000) \\
 + (8)_{10} & + (1011) \\
 \hline
 (13)_{10} & (1 0011) \\
 + (0011) & \\
 \hline
 (0001 0110) \\
 + (0011) & \\
 \hline
 (0100 0110)
 \end{array}$$

Elde edilen sonuç da üç fazlalık kodundadır ve on tabanında 13'e karşılık gelir.

4.2.3. Aiken Kodu

Aiken kodu Tablo-4.3 de verildiği gibi 0 ile 9 arasındaki sayıların ilk beş ve son beş rakamlarının ikili karşılıklarından oluşur; simetrik bir koddur.

Tablo-4.3. Aiken kodu.

SAYI	AIKEN KODU
0	0 0 0 0
1	0 0 0 1
2	0 0 1 0
3	0 0 1 1
4	0 1 0 0
5	1 0 1 1
6	1 1 0 0
7	1 1 0 1
8	1 1 1 0
9	1 1 1 1

Bu kodlama türünün özelliği, [0-4] arasındaki ilk beş sayının bilinen ikili kodlamaya eşdeğer olduğu, (5-9) arasındaki ikinci beş sayının ise, ilk beş sayının "1"'e tümleyeni olduğu söylenebilir. Örneğin 3_{10} sayısı bu kodlamada 0 0 1 1 şeklinde ifade edilir. Bu sayının 1'e tümleyeni 1 1 0 0'dır ve bu sayı aynı zamanda Aiken kodunda 6_{10} sayısına karşılık gelmektedir.

Aiken Kodunda Aritmetik İşlemler

Aiken kodunda toplama işlemi şu aşamalardan geçer;

1. *Toplama işleminin sonucu yine Aiken kodunda olduğundan düzeltmeye gerek olmayan durumlar vardır.*

Örnek-4.10.

$(3)_{10}$ sayısı ile $(6)_{10}$ sayısının Aiken kodunda ifade edilmesi ve toplama işlemi aşağıdaki gibi gerçekleşen:

$$\begin{array}{r} (3)_{10} \\ + (6)_{10} \\ \hline (9)_{10} \end{array} \quad \begin{array}{r} (0011) \\ + (1100) \\ \hline (1111) \end{array}$$

Elde edilen sonuç Aiken kodundadır ve on tabanında 9 sayısına karşılık gelir.

2. *Toplama işlemi sonucunda doğru netice ile karşılaşılmaması halinde üst kademeye geçen bir elde yoksa sonuca ikili tabanda 6 eklenir.*

Örnek-4.11.

$(2)_{10}$ sayısı ile $(3)_{10}$ sayısının Aiken kodunda ifade edilmesi ve toplama işlemi aşağıdaki gibi gerçekleşen:

$$\begin{array}{r} (2)_{10} \\ + (3)_{10} \\ \hline (5)_{10} \end{array} \quad \begin{array}{r} (0010) \\ + (0011) \\ \hline (0101) \\ + (0110) \\ \hline (1011) \end{array}$$

Elde edilen sonuç da üç fazlalık kodundadır ve on tabanında 5'e karşılık gelir.

3. *Toplam işlemi sonucunda üst haneye geçen bir elde oluşursa, sonuctan ikili tabanda 6 çıkarılır.*

Örnek-4.12.

$(8)_{10}$ sayısı ile $(9)_{10}$ sayısının Aiken kodunda ifade edilmesi ve toplama işlemi aşağıdaki gibi gerçekleşen:

$$\begin{array}{r} (8)_{10} \\ + (9)_{10} \\ \hline (17)_{10} \end{array} \quad \begin{array}{r} (1011) \\ + (1100) \\ \hline (1\ 0111) \\ - (0110) \\ \hline (0001\ 1101) \end{array}$$

Elde edilen sonuç da üç fazlalık kodundadır ve on tabanında 17 sayısına karşılık düşer.

4.2.4. Bitişik Kodlar ve Gray Kodu

Birbirini izleyen sayılara karşılık alınan ikili kod sözcükleri arasındaki Hamming uzaklığı 1 ise, bu tür kodlara "bitişik kodlar" adı verilir. Eğer kod sözcüklerinin ilki ile sonucusu arasındaki uzaklık Hamming'e göre yine 1 ise bu tür kodlamalara gevrimli bitişik kod denilir.

Hamming Uzaklığı

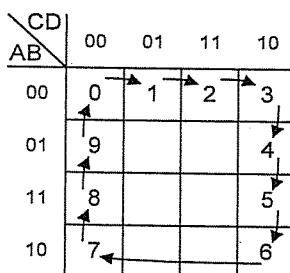
Hamming uzaklığı, Lojik Devre ifadelerin indirgenmesinde kullanılacak *Karnaugh* Diyagramlarının temelini oluşturan ve bu bakış açısından büyük önem taşıyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Matematisel olarak tanımlamak gerekirse; n bileşenli bir \underline{x} vektörü $\underline{x} = (x_1, \dots, x_n)$ şeklinde tanımlansın. \underline{x}^0, B_2^n 'de bir nokta veya bir kombinasyon olsun. Bu durumda

$$x_i \in B_2 \Rightarrow \underline{x} \in B_2^n$$

yazılabilir. Bu tanımlar çerçevesinde B_2^n 'in iki noktası \underline{x}^0 ile \underline{x}^1 arasındaki uzaklık, noktaların farklı bileşenlerinin sayısı olarak tanımlanır, $d(\underline{x}^0, \underline{x}^1)$ ile gösterilir ve iki kod kelimesi arasındaki farklı bileşenlerin sayısı olarak yorumlanır. Örneğin, $d(01101, 01111) = 1$ dir.

Örnek-4.13.

Bu örnekte, dört bitten oluşan çevrimli bir BCD kodlama oluşturulacaktır. Bu amaçla, Şekil-4.1 de verilen, 2 girişli, 4 satırlı ve 4 sütunlu bir diyagram çizilir. Bu diyagrama *Karnaugh* Diyagramı adı verilir. Bu tablonun bir özelliği kenar hanelerin birbirine komşu olduğunu kabul edilmesidir. Dolayısıyla bu kenarların *Hamming* uzaklıkları bir olur. Oluşturulan kodlama Tablo-4.4 te gösterilmiştir. Şekil-4.1 den görülebileceği gibi oluşan kod, birbirine *Hamming* Uzaklığı 1 olan kod sözcüklerinden oluşmuştur. Bu yüzden oluşturulmuş olan kod çevrimli bir kod olmasına rağmen 16 kod sözcüğünden sadece 10 tanesi kullanıldığı için aynı zamanda artıklı bir kod olarak nitelendirilir.

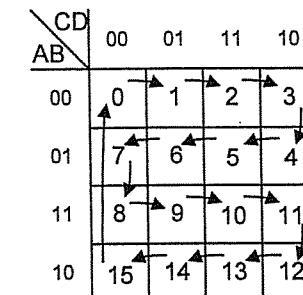
Şekil-4.1. *Karnaugh* diyagramı.

Tablo-4.4. Oluşturulan kodlama.

SAYI	KOD
0	0000
1	0001
2	0011
3	0010
4	0110
5	1110
6	1010
7	1000
8	1100
9	0100

• Gray Kodu

Gray kodu, 2^n öğeli bir küme için 2 tabanında artıksız ve çevrimli bir kodlama oluşturmak suretiyle elde edilir. Bu amaçla, Şekil-4.2 de verilen, 2 girişli, 4 satırlı ve 4 sütunlu *Karnaugh* diyagramı oluşturulur. Bu diyagramda kenar hanelerinin birbirile *Hamming* uzaklıkları bir olur. Oluşturulan kodlar Tablo-4.5 te gösterilmiştir.

Şekil-4.2. Gray koduna ilişkin *Karnaugh* diyagramı

Tablo-4.5. Gray kodu rakamları.

SAYI	İKİLİ SİSTEM	GRAY KODU
0	0000	0000
1	0001	0001
2	0010	0011
3	0011	0010
4	0100	0110
5	0101	0111
6	0110	0101
7	0111	0100
8	1000	1100
9	1001	1101
10	1010	1111
11	1011	1110
12	1100	1010
13	1101	1011
14	1110	1001
15	1111	1000

4.3. Hata Sezme ve Onarma

Hata sezme ve onarma, sayısal ortamda saklanan veya iki nokta arasında aktarılan verinin bozulması durumunda hatanın sezilmesi ve onarılması konusunu kapsar. Sayısal verilerin saklanması ve aktarılmasında en çok karşılaşılan hata biçimi, herhangi bir yerdeki 1'in yerini 0'in veya 0'in yerini 1 almasıdır; veya bir grup bit'in değer değiştirmesi şeklinde kendisini gösterir. Böyle durumlarda, hatanın sezilmesi ve belirli düzeye kadar onarılması için, kod sözcüğü hata sezme ve onarma bilgilerini de içerecek şekilde oluşturulabilir.

Hata sezilmesi için kullanılabilecek birçok yöntem vardır; en basitleri belirli sayıda bit grubuna 1 adet eşlik bit'i eklenmesidir. Eşlik bit'i ekleme, bir nebzə hata oluştuğunu algılatır. Hatanın hissedilme olasılığının artırılması için LRC, CRC olarak adlandırılan yöntemler kullanılır. Uygulama da, genel olarak, bilginin saklanmasımda eşlik bit'i ekleme, bilgisayara ağları üzerinden veri haberleşmesinde CRC yöntemleri kullanılır.

Hata sezmenin yanında hatanın düzeltmesi de gereklidir. Hata düzeltme, hatalı kısmın tekrar istenmesiyle veya kodlamanın hata düzeltme özellikleri içerecek biçimde yapılmasıyla kotarılr. Hata düzeltmeli kodlamada, en yaygın kullanılan yöntem *Hamming* kodlamasıdır.

İlerleyen ayrıtlarda sırasıyla eşlik bit'i ekleme ve LRC, CRC ve *Hamming* kodlama ele alınmıştır.

4.3.1. Eşlik bit'i Ekleme

Eşlik bit'i ekleme bit dizisi (veri) içerisindeki tek sayıda hatayı sezmemek için kullanılır. Eşlik bitinin değeri katar içindeki 1'lerin sayısına göre belirlenir; 1'lerin sayısının çift veya tek olmasına göre eşlik bitinin değeri 1 ya da 0 yapılır. Çift (*even*) ve tek (*odd*) olarak adlandırılan iki ayrı uygulaması vardır: Çift eşlikte eşlik bitiyle beberbirlerin sayısı çift, tek eşlikte ise tek olur. Bu uygulama daha çok boyu 7, 8 bit gibi kısa olan verilerin saklanmasımda veya aktarılmasında kullanılır. Ancak, hata sayısı çift olursa hata sezilemez; tek sayıda hata olursa sezilir. [ÇÖLKESEN ve ÖRENÇİK-1999]

Örneğin, BCD kodunda tek eşlik için kodlar ve eşlik bitleri Tablo-4.6 da, çift eşlik için kodlar ve onlara ait eşlik bitleri Tablo-4.7 de gösterilmiştir.

Kodlama

Tablo-4.6. Tek eşlik biti ve BCD kodu.

SAYI	BCD KODU	Eşlik Biti (tek)
0	0 0 0 0	1
1	0 0 0 1	0
2	0 0 1 0	0
3	0 0 1 1	1
4	0 1 0 0	0
5	0 1 0 1	1
6	0 1 1 0	1
7	0 1 1 1	0
8	1 0 0 0	0
9	1 0 0 1	1

Tablo-4.7. Çift eşlik biti ve BCD kodu.

SAYI	BCD KODU	Eşlik Biti (çift)
0	0 0 0 0	0
1	0 0 0 1	1
2	0 0 1 0	1
3	0 0 1 1	0
4	0 1 0 0	1
5	0 1 0 1	0
6	0 1 1 0	0
7	0 1 1 1	1
8	1 0 0 0	1
9	1 0 0 1	0

Eşlik bitinin kullanılması halinde sadece hatanın varlığı sezilir; ancak hangi bitte olduğunu belirlemek mümkün değildir. Eğer hatanın hangi bitte olduğu öğrenilmek isteniyorsa, denetim biti olarak adlandırılan ikinci bir eşlik biti kullanılabilir. Bu yöntem Boyuna Fazlalık Sınaması (LRC) olarak adlandırılır.

4.3.2. Boyuna Fazlalık Sınaması - LRC

Boyuna Fazlalık sınaması, kısaca LRC (*Longitudinal Redundancy Check*) birden çok bit dizisi içeren veri türlerindeki hatayı sezmemek için kullanılır. Bu yöntemde bit dizisi alt alta koyulur ve hem yatay hem de dikey olarak eşlik bitleri bulunur. Yatay olan eşlik biti, dikey olan sınama (kontrol) biti olarak adlandırılır. Bu yöntemde bir bitin

bozulması hem bir bit dizisine ait eşlik bitinin, dikey olarak elde edilen sınama bitinin değerini etkileyeceği için hatanın yerini de bulmak (hata düzeltme) mümkün olur. Bu yöntemde en kötü durum 2 ayrı bit dizisinde aynı bit pozisyonundaki ikişer bitinin birden bozulması durumudur; dört bitin bozulduğu bu durumda hata sezilemez.

Örnek-4.14.

7294 sayısı BCD kodunda kodlanacak ve bir noktadan diğerine, "1"lerin sayısını tek yapan eşlik biti ve "1"lerin sayısını çift yapan kontrol biti kullanılarak aktarılacaktır. Bu durumda,

Sayı	BCD Karsılığı	Eşlik biti
7	0 1 1 1	0
2	0 0 1 0	0
9	1 0 0 1	1
4	0 1 0 0	0
Sınama biti	1 0 0 0	

elde edilir. Eğer BCD sözcüğün aktarımı sırasında herhangi bir bit hatası oluşursa bu hatanın hangi sayıda ve hangi bit'te olduğunu belirlemek mümkündür. Örneğin, 2 sayısının kodu karşı tarafa 0010 yerine 0000 şeklinde aktarılırsa eşlik ve sınama bit'leri aracılığıyla hatanın yerini belirlemek olasıdır. Öncelikle eşlik bit'ini tek yapan yerler belirlenir ve hemen 2 sayısına karşılık gelen 0000 sözcüğünde hata olduğu anlaşılır. Sınama bit'lerine bakılarak yukarıdan aşağıya 1000 hanesinde sınıma bit'inin çift olmadığı görülür. Aşağıda hatanın nasıl algılanacağı gösterilmiştir.

Sayı	BCD Kodu Karşılığı	Eşlik Biti
7	0 1 1 1	0
2	0 0 0 0	0
9	1 0 0 1	1
4	0 1 0 0	0
Sınama biti	1 0 0 0	

Hatalı aktarılan sözcükteki hatalı bit

4.3.3. Çevrimli Fazlalık Sınaması – CRC

Bu yöntemde, bir grup bit dizisi arkasına CRC (Cyclic Redundancy Check) olarak adlandırılan sınama bitleri eklenir. CRC sınama bitleri şöyle hesaplanır:

- Veriye ait bit dizisi $P(x)$ adı verilen bir polinom ile gösterilir. Polinomun katsayıları gönderilen veri katarının ilgili pozisyonundaki bitlerinin değeridir. Aktarılacak bilginin uzunluğu n bit ise, buna göre polinom aşağıdaki gibi olur:

$$P(x) = b_{n-1} \cdot x^{n-1} + b_{n-2} \cdot x^{n-2} + \dots + b_1 \cdot x^1 + b_0 \cdot x^0$$

İlk bitin değeri, polinomun x^{n-1} teriminin katsayısı; 2. bitin değeri, x^{n-2} teriminin katsayısı, ..., bilginin son bitinin değeri de polinom x^0 teriminin katsayısı olur. Örneğin aşağıdaki veri katarına karşı düşen $P(x)$ polinomu hemen yanında gösterildiği gibi olur.

1 0 1 0 0 1 0 1 1 1 bit dizisine karşı düşen polinom

$$\begin{aligned} P(x) &= 1 \cdot x^9 + 0 \cdot x^8 + 1 \cdot x^7 + \dots + 1 \cdot x^0 \\ &= x^9 + x^7 + x^4 + x^2 + x + 1 \end{aligned}$$

- Bu $P(x)$ polinomu x^p ile çarpılır. Bu işlem sonucu elde edilen yeni polinoma karşı düşen bit katarı, aslında, önceki bit katarı ile onun sonuna ilişirilmiş p tane 0 bitinden oluşur:

1 0 1 0 0 1 0 1 1 1 0 0 0

p tane sıfır

- $x^p \cdot P(x)$ polinomu, p . dereceden $G(x)$ adı verilen bir üreteç (generating) polinomuna bölünür. Üreteç polinomları belirli hata sezme özellikleri bulunan bir takım standart polinomlardır; aşağıda 3 tane örnek üreteç polinomu verilmiştir:

$$x^{16} + x^{15} + x^2 + 1; x^{16} + x^{12} + x^5 + 1; x^{12} + x^{11} + x^3 + x^2 + x + 1$$

- $x^p \cdot P(x) / G(x)$ bölümünü kodlayan hesaplasın. Bu bölümde işleminde bölüm $Q(x)$, kalanı $R(x)$ ile gösterelim.

$$x^p \cdot P(x) = Q(x) \cdot G(x) + R(x)$$

İşlemlerde modülo 2 aritmetiği kullanalım. Bu durumda toplama ve çıkarma aynı işlemi tanımlar:

$$\begin{aligned}
 0 + 0 &= 0 ; 0 - 0 = 0 \\
 0 + 1 &= 1 ; 0 - 1 = 1 \\
 1 + 0 &= 1 ; 1 - 0 = 1 \\
 1 + 1 &= 0 ; 1 - 1 = 0 \quad \text{Yani,}
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 x^p P(x) - R(x) &= Q(x) G(x) \\
 x^p P(x) + R(x) &= Q(x) G(x)
 \end{aligned}$$

olmalıdır.

Kodlayan, kod çözücüye $P(x)$ polinomuna karşı düşen bit dizisi yerine $x^p P(x) + R(x)$ polinomunu göndersin. Bu bit dizisi asıl gönderilecek bilgi bit dizisi ile bunun sonuna eklenmiş p uzunluğunda ek bir diziden ibarettir. Gönderilen toplam diziye ilişkin polinom, $G(x)$ polinomunun bir tam katı idi ve $G(x)$ alıcı tarafından önceden bilinmekteydi. Herhangi bir bitin bozulmadığını ve $Q(x) G(x)$ 'ın kod çözücüye aynen ulaştığını varsayılmı: Kod çözücü, kendisine gelen bit dizisine karşı düşen polinomu $G(x)$ 'e böler. Bu bölümün sonunda kalan olmamalıdır; kod çözmen *kalan* = 0 olması durumunda hatasız iletim olduğunu belirler; gelen bit dizisinin en sonundaki p tanesini atar; geriye kalan n bit bilgiyi belirtir. [ÇÖLKESEN ve ÖRENCİK-1999]

Örnek-4.14.

1010010111 bit dizisine eklenecek CRC sinama bitlerini hesaplayınız.

Buna karşı düşen polinom, $P(x) = x^9 + x^7 + x^4 + x^2 + x + 1$ olur. Üreteç fonksiyonu, $G(x) = x^4 + x^2 + x + 1$ seçilmiş olsun. Bu durumda polinom ile üreteç fonksiyonunun çarpımı şöyle olur:

$$x^4 P(x) = x^{13} + x^{11} + x^8 + x^6 + x^5 + x^4$$

Buradan CRC sinama bitleri aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\begin{array}{r}
 x^{13} + x^{11} + x^8 + x^6 + x^5 + x^4 \\
 \hline
 x^{13} + x^{11} + x^{10} + x^9 \\
 \hline
 x^{10} + x^9 + x^8 + x^6 + x^5 + x^4 \\
 x^{10} + x^8 + x^7 + x^6 \\
 \hline
 x^9 + x^7 + x^5 + x^4 \\
 x^9 + x^7 + x^6 + x^5 \\
 \hline
 x^6 + x^4 \\
 x^6 + x^4 + x^3 + x^2 \\
 \hline
 x^3 + x^2 \text{ kalan}
 \end{array}
 \quad \left| \begin{array}{l} x^4 + x^2 + x + 1 \\ \hline x^9 + x^6 + x^5 + x^2 \text{ bölüm} \end{array} \right.$$

Kodlama

$$\begin{aligned}
 x^p P(x) &= x^{13} + x^{11} + x^8 + x^6 + x^5 + x^4 && - \text{bölen} \\
 G(x) &= x^4 + x^2 + x + 1 && - \text{bölen} \\
 Q(x) &= x^9 + x^6 + x^5 + x^2 && - \text{bölm} \\
 R(x) &= x^3 + x^2 && - \text{kalan}
 \end{aligned}$$

Bu işlemler sonucu sinama bitleri dahil toplam bit dizisi,

$$\begin{aligned}
 Q(x) G(x) &= x^p P(x) + R(x) = x^4 (x^9 + x^7 + x^4 + x^2 + x + 1) + x^3 + x^2 \\
 &= x^{13} + x^{11} + x^8 + x^6 + x^5 + x^4 + x^3 + x^2
 \end{aligned}$$

polinomuna göre aşağıdaki gibi olmalıdır.

$$\begin{array}{ll}
 \begin{array}{c} 1 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 & 1 & 0 & 0 \\ \hline \text{bilgi bitleri} \end{array} & \begin{array}{c} \text{CRC bitleri} \end{array}
 \end{array}$$

Kod çözücü, bu diziye karşı düşen polinomu $G(x) = x^4 + x^2 + x + 1$ 'e böler, doğal olarak kalanı 0 bulur; en son gelen 4 bit atar ve veriye ait bitlerini böylece doğru olarak elde etmiş olur. CRC hesabı, lojik olarak öteleme ve TVEYA işlemleriyle yapılabilir. CRC yönteminde p , dereceden bir üreteç polinomu kullanıldığında bit dizisi içinde ilk bozulan bit ile son bozulan bit arasındaki uzaklığın p 'den kısa olması durumunda bu hata alıcıda kesin olarak sezilir; çünkü bu durumda $E(x)$ 'in, $G(x)$ 'e tam olarak bölünmesi mümkün değildir.

4.3.4. Hamming Kodlaması

Hata düzeltmek için kullanılan en yaygın yöntem *Hamming* kodlamasıdır. Bu kodlamada üretilen kod bir ölçüde bozulmuş bile olsa da yeniden doğru olarak elde edilebilir. Herbir kod sözcüğünün en çok j bitinin bozulması durumunda hatayı düzeltmenin mümkün olduğu koda j bit hata bağılılığı olan kod denir. Örneğin kodlanan karakter kümesi {A, B}, kod kümesi {000, 111} seçilmişse, 1 bitlik hata bağılılığı olan veya 2 bitlik hataların sezilebildiği bir kod elde edilir. Bu kodun her sözcüğünün 1 veri biti ve 2 sinama biti vardır. Örneğin, *Hamming* (7, 4) kodunda, 4 adet bilgi biti ve 3 adet sinama biti kullanılarak 7 bitlik kod sözcükleri elde edilir. Kodlanan karakter kümesi 16 elemanlıdır. Kod sözcüğü: I₁ I₂ I₃ I₄ C₁ C₂ C₃

$$C_1 = I_1 I_2 I_4 \quad \text{'e ilişkin çift eşlik biti}$$

$$C_2 = I_1 I_3 I_4 \quad \text{'e ilişkin çift eşlik biti}$$

$$C_3 = I_2 I_3 I_4 \quad \text{'e ilişkin çift eşlik biti}$$

Bu kod, bir bitlik hata düzeltilebilir veya 2 bitlik hata sezebilir. Bir başka açıdan ele alınırsa, en çok 1 bitin bozulacağını varsayılmı: Bilgi bitlerini I₁, I₂, ..., I_n ile gösterelim. Hatayı düzeltmek için bilgiye eklenen bitleri (sinama bitleri) de C₁, C₂, ..., C_m ile gösterelim.

$C_i = f(I_1, I_2, \dots, I_n)$ şeklinde hesaplanacaktır. f olarak bir TVEYA \oplus fonksiyonu kullanılır:

$$C_1 = I_1 \oplus I_2 \oplus I_4$$

$$C_2 = I_1 \oplus I_3 \oplus I_4$$

$$C_3 = I_2 \oplus I_3 \oplus I_4$$

Kodlayıcı ve kod çözücü C_i 'lerin $i \in \{1, \dots, m\}$, I_j 'ler $j \in \{1, \dots, n\}$ cinsinden nasıl hesaplanacağını bilmelidir.

Yukarıdaki örnekte 4 bilgi biti ve 3 denetim biti kullanılır. Gönderilen bit dizisi,

$$I_1 \ I_2 \ I_3 \ I_4 \ C_1 \ C_2 \ C_3$$

En çok 1 bit bozulmuş olarak geldiğini varsayıyalım. I_1 bozulduğunda hem C_1 hem C_2 'nin alıcıda hesaplanan değeri ile kendisine ulaşan değerleri farklı olacaktır. I_2 'de aynı durum C_1 ve C_3 için, I_3 'de C_2 ve C_3 için, I_4 'de C_1 , C_2 ve C_3 için olur. C_1 bozulduğunda ise yalnız C_1 'in hesaplanan ve alınan değerleri farklı olur. Aynı şey C_2 veya C_3 bozulduğunda da söylenebilir; 1 bit bozulduğunda alıcı kesin olarak hangi bitin bozulduğunu anlayabilir ve bunu düzeltebilir.

Örnek-4.15.

Kod çözücüye

$$\begin{matrix} I_1 & I_2 & I_3 & I_4 & C_1 & C_2 & C_3 \\ 1 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 & 1 \end{matrix}$$

gönderilmiş olsun, ancak 1 0 0 0 1 0 1 gelsin. Hatanın nasıl düzeltileceğini açıklayınız.

Kod çözücü C_1 , C_2 ve C_3 'ü, I_1 I_2 I_3 I_4 cinsinden hesaplar: $C_1 = 1$, $C_2 = 1$, $C_3 = 0$. Hem C_2 , hem de C_3 'ün hesaplanan ve gelen değerleri birbirinden farklı; o halde I_3 bozuk. Alıcı I_3 'ün değerini değiştirerek doğru bilgiye ulaşır. [ÇÖLKESEN ve ÖRENÇİK-1999]

4.4. Alfanumerik Kodlar

Alfanumerik kodlar, sayısal sistemlerde rakamlar dışında harf, simge ve özel karakterlerin kodlanması için kullanılır. Örneğin yazı, denklem alfanumerik kodlar aracılığıyla sayısallaştırılabilir; bu yöntemde bir karakter tablosu vardır ve herbir karaktere birer ayrık kod verilir. Böylece, o karakter kümelerindeki (alfabeden) karakterlerden oluşan veri, karakterlere ait sayısal kodların saklanmasıyla oluşturulur. Bilgisayar sistemlerin yaygın olarak kullanılan alfanumerik kodlama ASCII olarak adlandırılan kod tablosuna göre yapılır; bir de *unikod* olarak adlandırılan kodlama tablosu vardır.

ASCII (*American Standard Code for Information Interchange*)

ASCII kodlamada, temelde, herbir karakter için 7 bit kullanılır; dolayısıyla 128 farklı karakter vardır. Genişletilmiş ASCII (Extended ASCII) olarak adlandırılan ve toplam 256 karakter içeren uyarlamasında ise her karakter 8 bit'ten oluşur. Tablo-4.8 de ASCII tablodaki karakterler ve onların 10 ve 16'lık tabandaki sayısal kodları görülmektedir.

Tablo-4.8. ASCII tablodaki karakterler ve sayısal kodlar (7 bitlik).

On Onaltı kr.	On Onaltı kr.	On Onaltı kr.	On Onaltı kr.
0 0 NULL	32 20 boşluk	64 40 @	96 60 `
1 1 SOH	33 21 !	65 41 A	97 61 a
2 2 STX	34 22 "	66 42 B	98 62 b
3 3 ETX	35 23 #	67 43 C	99 63 c
4 4 EOT	36 24 \$	68 44 D	100 64 d
5 5 ENQ	37 25 %	69 45 E	101 65 e
6 6 ACK	38 26 &	70 46 F	102 66 f
7 7 BELL	39 27 ^	71 47 G	103 67 g
8 8 BS	40 28 (72 48 H	104 68 h
9 9 HT	41 29)	73 49 I	105 69 i
10 A LF	42 2A *	74 4A J	106 64 j
11 B VT	43 2B +	75 4B K	107 6B k
12 C FF	44 2C ,	76 4C L	108 6C l
13 D CR	45 2D -	77 4D M	109 6D m
14 E SO	46 2E .	78 4E N	110 6E n
15 F SI	47 2F /	79 4F O	111 6F o
16 10 DLE	48 30 0	80 50 P	112 70 p
17 11 DC1	49 31 1	81 51 Q	113 71 q
18 12 DC2	50 32 2	82 52 R	114 72 r
19 13 DC3	51 33 3	83 53 S	115 73 s
20 14 DC4	52 34 4	84 54 T	116 74 t
21 15 NAK	53 35 5	85 55 U	117 75 u
22 16 SYN	54 36 6	86 56 V	118 76 v
23 17 ETB	55 37 7	87 57 W	119 77 w
24 18 CAN	56 38 8	88 58 X	120 78 x
25 19 EM	57 39 9	89 59 Y	121 79 y
26 1A SUB	58 3A :	90 54 Z	122 7A z
27 1B ESC	59 3B ;	91 5B I	123 7B {
28 1C FS	60 3C <	92 5C \	124 7C }
29 1D GS	61 3D =	93 5D]	125 7D }
30 1E RS	62 3E >	94 5E ^	126 7E ~
31 1F US	63 3F ?	95 5F _	127 7F del

ASCII tablodaki ilk 32 karakter kontrol karakterleri olarak adlandırılır; daha çok belirli bir işlev sahiptirler. Örneğin 7 nolu karakter *bip* sesi üreten bir kontrol karakteridir. Kontrol karakterleri uygulama alanına göre farklı işlevlere sahip olabilir. Örneğin bilgisayar ortamında yapılan dosyalama işlemlerinde farklı bilgisayar haberleşmesinde farklı olabilir.

Tablo-4.8 den görüleceği üzere büyük harflerle küçük harfler farklı kodlara sahiptirler. Örneğin büyük A, 65; küçük a, 97 koduna sahiptirler.

Örnek-4.16.

ASCII tabloya göre “Baba bana top al” cümlesi hangi sayısal kodların ard arda gelmesiyle oluşur?

Yapılması gereken herbir karaktere ait sayısal kodların bulunması ve ard arda yazılmasıdır. Buna göre “Baba bana top al” cümlesi”

66 97 98 97 98 97 110 97 116 111 112 97 108

sayısal kodlardan oluşur.

Unikod (*Unicode*)

Unikod'da herbir karakter için 16 bit kullanılır; dolayısıyla 2^{16} dan 65536 tane farklı kod olabilir. ASCII tabloda 128 tane birbirinden farklı kod vardı; genişletilmişse ise 256 tane. Unikod da bu rakam çok çok artmıştır. Unikod tablo içerisinde birçok dile ait özel karakterler, çok çok özel simgeler koyulabilir. ASCII'de kod sayısı sınırlı olduğu için ancak gerekli karakterler ve simgeler koyulabilmisti. Örneğin, Tablo-4.8 den görüleceği üzere normal ASCII'de Türkçe karakterler yoktur. Ancak Türkçe karakterlerin de olduğu ASCII tablo yapılabılır.

Türkçe Karakter Tablosu

Özel olarak Türkçe karakter tablosu oluşturulabilir. Örneğin Tablo-4.8 de görülen ve İngilizce için olan ASCII tabloda Türkçe'de kullanılmayan veya az kullanılan karakterler çıkarılmış yerine Ç, Ö, Ş gibi Türkçe'de olan harfler koyulabilir. Tablo-4.9 da olabilecek örnek Türkçe ASCII tablo verilmiştir. Bu tablo herhangi bir yer kullanılmayıp tamamen alfanumerik kodlamının gösterilmesi için üretilmiştir. Tablodan görüleceği gibi Türkçe karakterler, TL simgesi ve papatya tabloya birer simge olarak eklenmiştir. Örneğin, “10 Milyon TL” cümlesinin Tablo-4.9 a göre kodlanması durumunda aşağıdaki sayısal kodlar bulunur:

45 44 76 104 107 120 110 109 35

Tablo-4.9. Örnek Türkçe ASCII tablo.

On Onaltı kr.	On Onaltı kr.	On Onaltı kr.	On Onaltı kr.
0 0 NULL	32 20 boşluk	64 40 Ç	96 60 ç
1 1 SOH	33 21 !	65 41 D	97 61 d
2 2 STX	34 22 "	66 42 E	98 62 e
3 3 ETX	35 23 TL	67 43 F	99 63 f
4 4 EOT	36 24 %	68 44 G	100 64 g
5 5 ENQ	37 25 ^	69 45 Ģ	101 65 ġ
6 6 ACK	38 26 (70 46 H	102 66 h
7 7 BELL	39 27)	71 47 I	103 67 i
8 8 BS	40 28 +	72 48 İ	104 68 i
9 9 HT	41 29 ,	73 49 J	105 69 j
10 A LF	42 2A -	74 4A K	106 6A k
11 B VT	43 2B .	75 4B L	107 6B l
12 C FF	44 2C 0	76 4C M	108 6C m
13 D CR	45 2D 1	77 4D N	109 6D n
14 E SO	46 2E 2	78 4E O	110 6E o
15 F SI	47 2F 3	79 4F Ö	111 6F ö
16 10 DLE	48 30 4	80 50 P	112 70 p
17 11 DC1	49 31 5	81 51 R	113 71 r
18 12 DC2	50 32 6	82 52 S	114 72 s
19 13 DC3	51 33 7	83 53 Ş	115 73 ş
20 14 DC4	52 34 8	84 54 T	116 74 t
21 15 NAK	53 35 9	85 55 U	117 75 u
22 16 SYN	54 36 :	86 56 Ü	118 76 ü
23 17 ETB	55 37 ;	87 57 V	119 77 v
24 18 CAN	56 38 <	88 58 Y	120 78 y
25 19 EM	57 39 =	89 59 Z	121 79 z
26 1A SUB	58 3A >	90 5A [122 7A papatya
27 1B ESC	59 3B ?	91 5B \	123 7B {
28 1C FS	60 3C @	92 5C]	124 7C }
29 1D GS	61 3D A	93 5D a	125 7D }
30 1E RS	62 3E B	94 5E b	126 7E ~
31 1F US	63 3F C	95 5F c	127 7F del

4.5. Özeti

Kodlama, lojik devre tasarımının ve sayısal sistemlerinin önemli bir yanıdır. Herşeyden önce, üzerinde yapılacak bilgi veya veri belirli bir düzende sayısal

olarak kodlanmalıdır. Bir bilgi, farklı kodlama teknikleri kullanılarak değişik şekillerde kodlanabilir. BCD kodu lojik devre tasarımda önemli bir konuma sahiptir. Özellikle sayıcılarda ve insan-makina diyalogunun yoğun olarak yaşandığı bütün elektronik sistemlerde (hesap makinası gibi) BCD kodu kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, haberleşme/ veri iletimi (Üç fazlalık, Aiken kodları gibi) ve lojik devrelerin indirgenmesinde kullanılan yöntemlerde yararlanılan özel kodlar (Bitişik kodlar gibi) da yer almaktadır. Alfanumerik kodlar, yazı ve denklem gibi verilerin sayısalştırılmasında kullanılır. En çok bilen alfanumerik kod tablosu ASCII'dir; bir de Unikod olarak adlandırılan kodlama tablosu vardır. Karakterler, ASCII'de 7 bit, genişletilmiş ASCII'de 8 bit ve Unikod'da 16 bit uzunluğundadır.

4.6. Sorular

- Örnek 4.2 de verilen soruda herbir isme sayısal kod verilerek birer kez saklanlığında toplam 24 bit gereklidir. Çünkü 8 isim vardır ve kod uzunluğu 3 bit'tir. Eğer herbir karaktere kod verilerek saklanmış olsaydı, Türkçe'de 29 harf olduğu varsayılarak herbir isim birer kez saklanırsa toplam kaç bitlik bellek gereklidir?
- Toplam 16 sözcükten oluşan bir dil olduğunu varsayılarak bu dilde bulunan herbir sözcüğe bir kod atayınız ve örnek cümleler vererek kodlanması nasıl yapıldığını gösteriniz. Dilde bulunan sözcükleri de kendinize göre belirleyiniz.
- Sayısal Kodlama ile alfanumerik kodlama arasındaki farkı açıklayınız. 123 sayısı heriki kodlama yöntemiyle de kodlanabilir mi? Kodlanırsa aralarındaki fark nedir?
- 1024 sayısının hem BCD hem de yalnız ikili olarak nasıl kodlandığını gösteriniz. Hangisi daha çok bit gerektirir? Neden?
- Üç fazlalık ve Aiken kodları ne tür uygulamalar için daha uygundur? Araştırınız.
- Başlangıç sayısı 011 olan 3 bitlik Gray kodu geliştiriniz.
- Hata sezme ile hata onarma arasındaki farkı açıklayınız. Eşlik, LRC, CRC ve Hamming, hangileri hata sezme ve hangisi hata onarma yöntemleridir.
- LRC, boyuna fazlalık sınımasına hatalı bit'in nerdede olduğu anlaşılabiliyor mu? Nasıl?
- "Baba bana top al" cümlesi İngilizce ASCII tabloya göre, 66 97 98 97 98 97 110 97 116 111 112 97 108 olarak bulunur (bakınız Tablo-4.8.). Aynı cümle Türkçe ASCII taboya göre nasıl kodlanır. Neden iki kodlama sonucu elde edilen kodlar farklı çıkmıştır?
- Türkçe ASCII tablosuna göre (bkz. Tablo-4.9.) "papatya" ve "PAPATYA" sözcükleri nasıl kodlanır? Hangisi daha az kodla temsil edilmiştir? Neden?
- BCD olarak kodlanmış olan 2 sayının çarpımını en az iki hanelik sayı üzerinde gösteriniz.
- BCD kodlama sayısal uygulamalarda nereerde kullanılır; BCD kodlamasının kullanıldığı bir uygulamaya karşılaşınız mı? Açıklayınız.

5.

Lojik Devre Temelleri

Lojik devreler ikili işaretler veya ikili kodlanmış veriler üzerinde çalışan ve temeli Boole Cebrine dayanan düzeneklerdir. Temel tasarım elemanı bildiğimiz modern mantıktaki ve, veya gibi işlemlere atanmış ve kapı olarak adlandırılan birimlerdir. Bu birimler ve türetilen birimler kullanılarak giriş ve çıkış fonksiyonları belirli ve ikili sayı sistemine dayanan hemen hemen her devrenin tasarımını yapabilir. Lojik devrelerde biri lojik 0, diğer lojik 1 olarak adlandırılan iki durum vardır. Bilgisayar dahil tüm sayısal sistemler bu iki lojik değerin farklı şekilde kombinasyonları yapılarak tasarılanırlar. Bu bölümde lojik devre temellerine ait temel lojik işlemler, Venn diyagramları, Boole Cebri aksiyon ve teoremleri, Boole Cebri'nin kanonik biçimleri ve lojik kapı elemanlarıyla devre gerçekleştirmeye, aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

<p>5.1. Lojik İşlemlerin Temeli
<i>VE İşlemi (AND)</i>
<i>VEYA İşlemi (OR)</i>
<i>TÜMLEME İşlemi (NOT)</i></p>	<p>5.4. Boole Cebrinin Aksiyon ve Teoremleri
<i>Boole Cebri Aksiyomları</i>
<i>Boole Cebri Teoremleri</i></p>
<p>5.2. Türetilen İşlemler
<i>TÜMLEYEN-VE (TVE) İşlemi (NAND)</i>
<i>TÜMLEYEN-VEYA (TVEYA) İşlemi (NOR)</i>
<i>YA DA İşlemi (XOR)</i>
<i>ESDEĞERLİK (YA DA) İşlemi (XNOR)</i></p>	<p>5.5. Boole Cebrin Fonksiyonları ve Standart Biçimleri
<i>Minimum ve Maksimum Terimler</i>
<i>Minimum Terimler Kanonik Biçimi</i>
<i>Maksimum Terimler Kanonik Biçimi</i></p>
<p>5.3. Temel İşlemlerin Kümeler Cebriyle Gösterilisi
<i>Kümeler Kavramı</i>
<i>Kümeler Cebrinde Kesişim</i>
<i>Kümeler Cebrinde Birleşim</i>
<i>Kümeler Cebrinde Tümleme</i>
<i>Kümeler Cebrindeki Diğer Kavramlar</i></p>	<p>5.6. Kanonik Biçimler Arasındaki Dönüşüm
5.7. Doğruluk Tablosundan Kanonik Biçimlerin Bulunması
5.8. Kanonik Biçimlerin Kapıları
<i>Gerçeklenmesi</i></p>
	5.9. Özeti
	5.10. Sorular

5.1. Lojik İşlemlerin Temeli

Lojik işlemlerin temelini, çoğu kuralı geleneksel cebire benzeyen ama kendine has aksiyom ve teoremleri olan Boole Cebri oluşturur; 19 yüzyılda George Boole tarafından ikili sistemlerdeki bir takım kuralları matematiksel olarak ifade edilmiş ve buradan Boole Cebri'nin temelleri ortaya çıkmıştır. Boole Cebri, *De Morgan* ve *Huntington*'un yeni kurallar eklemesi ve *Shannon*'un Boole Cebri'ni kontaklı anahtar devrelerine uygulamasıyla günümüzdeki halini almıştır.

Boole Cebri işlemlerinin görsel olarak ifade edilmesi Venn diyagramları aracılığıyla yapılır. Boole Cebri içinde üç tane temel lojik işlem tanımlanmıştır. Bu işlemler VE, VEYA ve TÜMLEME işlemleridir. Herşeyden önce temel mantık işlemleri tanımları, doğruluk tabloları, anahtar devreleri, lojik devre gösterileri, zamanlama diyagramları üzerinde durulması yararlı olacaktır.

5.1.1. VE İşlemi (AND)

VE işlemi, Boole Çarpımı, Kesişim, lojik VE ya da AND işlemi olarak da isimlendirilir. Birbirine VE işlemi ile bağlı iki önermeden oluşan bir birleşik önermenin doğru olması, her iki önermenin de doğru olmasına bağlıdır. Burada adı geçen önermeler, a , b , c , d , ... gibi değişkenlerle ifade edilirler ve sadece "0" veya "1" değerinden birini alabilirler. a ve b ile ifade edilen önermelerin doğruluğu "1", yanlışlığı ise "0" ile gösterilir. VE işlemi “·” ile ifade edilir ya da herhangi bir özel işaret kullanılmaz. Birleşik önerme ise;

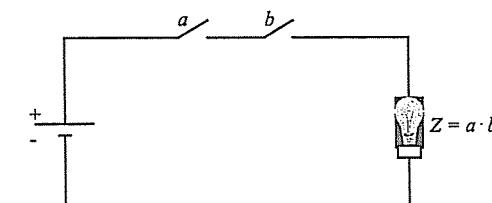
$$Z = a \cdot b \quad \text{ya da} \quad Z = ab$$

ile gösterilir. VE işlemine ilişkin doğruluk tablosu Tablo-5.1 de verilmiştir.

Tablo-5.1. VE işleminin doğruluk tablosu.

a	b	$Z=a \cdot b$
0	0	0
0	1	0
1	0	0
1	1	1

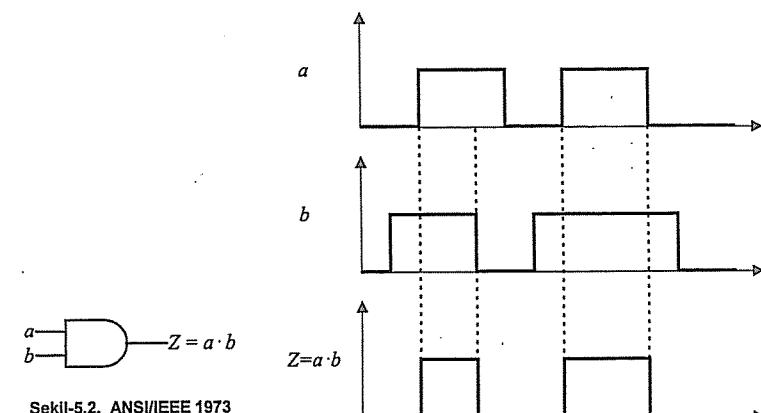
VE işleminin anahtar devreleriyle gösterilmesinde birbirine seri bağlanmış iki anahtar ele alınır. Anahtarların açık olması durumu "0", kapalı olması durumu "1", lambanın yanması durumu "1", lambanın söndük olması durumu "0" ile gösterilir. Bu yapıya ilişkin doğruluk diyagramı zaten Tablo-5.1 de verilmiştir, anahtar devreleriyle gösterilim ise Şekil-5.1 de görülmektedir.

Şekil-5.1. VE işleminin anahtar devrelerindeki karşılığı.

Seri anahtar devresinde a ve b anahtarlarının her ikisinin de kapalı olması durumunda çıkış ifadesinin değeri doğru olmakta, devre kapanmakta ve lambanın yanması sağlanmaktadır.

VE işleminin ANSI/IEEE 1973 standardına göre lojik devre gösterilişi Şekil-5.2 de verilmiştir. Bu aşamadan sonra VE işlemi yerine VE kapısı tanımlaması kullanılmaktadır. VE işlemi için yapılan bütün açıklamalar, VE kapısı için de geçerlidir. Rasgele seçilmiş a ve b girişlerine göre VE kapısının zamanlama diyagramı ise Şekil-5.3 de verilmiştir.

Şekil-5.2. ANSI/IEEE 1973 Standardına göre VE kapısı lojik gösterilimi.

Şekil-5.3. VE kapısının zamanlama diyagramı.

5.1.2. VEYA İşlemi (OR)

VEYA işlemi, Boole Toplamı, Birleşim, lojik VEYA ya da OR işlemi olarak da isimlendirilir. Birbirine VEYA işlemi ile bağlı iki önermeden oluşan bir birleşik önermenin doğru olması, birleşik önermeyi meydana getiren önermelerden en az birinin doğru olmasına bağlıdır. VEYA işlemi “+” ile ifade edilir. Birleşik önerme ise

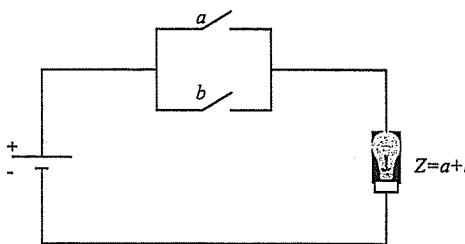
$$Z = a+b$$

ile gösterilir. VEYA işlemine ilişkin doğruluk tablosu Tablo-5.2 de verilmiştir.

Tablo-5.2. VEYA İşlemının doğruluk tablosu.

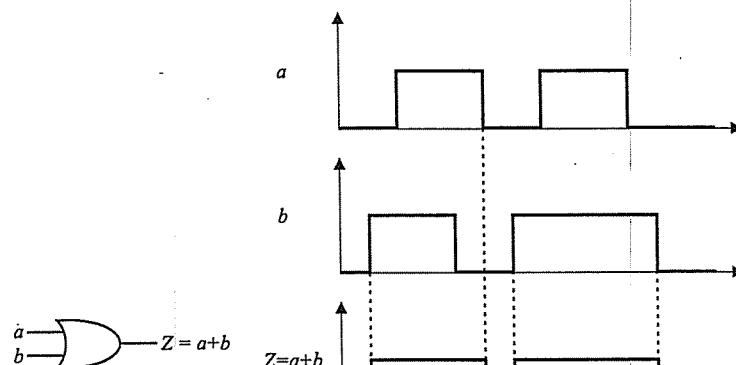
a	b	$Z=a+b$
0	0	0
0	1	1
1	0	1
1	1	1

VEYA işleminin anahtar devreleriyle gösterilmesinde birbirine paralel bağlanmış iki anahtar ele alınır. Anahtarların açık olması durumu "0", kapalı olması durumu "1", lambanın yanması durumu "1", lambanın söndürülmesi durumu "0" ile gösterilir. Bu yapıya ilişkin doğruluk diyagramı Tablo-5.2 de verilmiştir, anahtar devreleriyle gösterilim ise Şekil-5.4 de görülmektedir.

Şekil-5.4. VEYA İşlemının anahtar devrelerindeki karşılığı.

Paralel anahtar devresinde a ve b anahtarlarından sadece birinin kapalı olması durumunda çıkış ifadesinin değeri doğru olmakta, devre kapanmaktadır ve lambanın yanması sağlanmaktadır. VEYA işleminin ANSI/IEEE 1973 standartına göre lojik devre gösterilişi olan VEYA kapısı Şekil-5.5 de, rasgele seçilmiş a ve b girişlerine göre zamanlama diyagramı ise Şekil-5.6 de verilmiştir.

Şekil-5.5. ANSI/IEEE 1973
Standartına göre VEYA kapısı
Lojik gösterilimi.

Şekil-5.6. VEYA kapısının zamanlama diyagramı.

Bu noktaya kadar anlatılan VE ile VEYA işlemleri birden çok değişkene uygulanabilecek işlemlerdir. Tek bir değişkene uygulanabilen Lojik İşlemleri de bulunmaktadır. Bir sonraki alt bölümde tek bir değişkene uygulanabilen TÜMLEME işlemi tanıtılmaktadır.

5.1.3. TÜMLEME İşlemi (NOT)

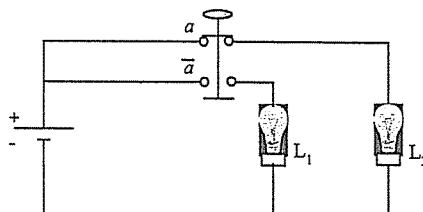
TÜMLEME işlemi, Boole komplementi, lojik tersleme olarak ya da NOT işlemi olarak da isimlendirilmektedir. TÜMLEME işlemi uygulanan önerme, başlangıçta doğru ise yanlış, yanlış ise doğru olacaktır. İkili gösterimde, önermenin aldığı değer "1" ise tümleme işlemi uygulanan önerme "0" değerini, önermenin aldığı değer "0" ise tümleme işlemi uygulanan önerme "1" değerini alır. a önermesine uygulanan TÜMLEME işlemi a' ya da \bar{a} ile ifade edilir. TÜMLEME işlemine ilişkin doğruluk tablosu Tablo-5.3 de verilmiştir.

Tablo-5.3. TÜMLEME İşlemının doğruluk tablosu.

a	$Z=\bar{a}$
0	1
1	0

TÜMLEME işleminin anahtar devreleriyle gösterilmesinde birbirine mekanik olarak bağlı, başlangıç durumunda biri açık diğeri kapalı bulunan iki anahtar kullanılır.

Başlangıçta a önermesi doğru olduğu için L_2 yanar, \bar{a} yanlış olduğundan L_1 ise sönktür. Düğmeye basılıncaya tersine durum söz konusu olur. Her iki durumda da a ile \bar{a} birbirinin tümleyenini olarak davranışları. Bu yapıya ilişkin doğruluk diyagramı Tablo-5.3 de verilmiştir, anahtar devreleri eşdeğeri ise Şekil-5.7 de görülebilir.

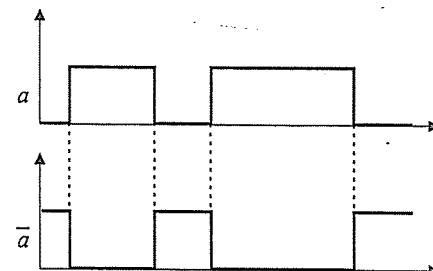

Şekil-5.7. TÜMLEME işleminin anahtar devrelerindeki karşılığı.

TÜMLEME işleminin ANSI/IEEE 1973 standartına göre lojik devre gösterilişi olan TÜMLEME kapısı Şekil-5.8 de, zamanlama diyagramı ise Şekil-5.9 da verilmiştir.

Şekil-5.8. ANSI/IEEE 1973 Standartına göre TÜMLEME kapısı lojik gösterimi.

Şekil-5.9. TÜMLEME kapısının zamanlama diyagramı.

VE, VEYA ile TÜMLEME temel lojik kapılarıdır. Bu kapı elemanlarının yanı sıra, yine bu elemanlardan türetilmiş işlemler, dolayısıyla kapı elemanları bulunur. TÜMLEYEN-VE, TÜMLEYEN-VEYA, YA DA ve ESDEĞERLİK olarak isimlendirilen bu kapı elemanları, lojik devre tasarımlarında temel lojik kapı elemanlarıyla birlikte yaygın şekilde kullanılırlar. Tasarımcıların temel kriterlerinden biri olan maliyet faktörünü en aza indirmek için tek tip kapı elemanlarıyla yapılan tasarımlarda özellikle türetilen işlemlerden yararlanılır. Türetilen işlemler Ayrıntı 5.2 de ayrıntılı olarak açıklanmıştır; tipki temel işlemlerde olduğu gibi, doğruluk tabloları, lojik gösterimleri ve zamanlama diyagramları verilmiştir.

5.2. Türetilen İşlemler

Lojik devre tasarım dünyasında, temel lojik işlemlerden yararlanarak yeni işlemler türetilmektedir. Bu bir anlamda lojik devre tasarımcısının ufku genişletmek ve esneklik sağlamak istedir. Şu ana kadar sadece üç kapı elemanı kullanarak tasarım yapmak zorunda olan tasarımcıya türetilen kapı elemanları ile birlikte toplam yedi kapılık bir üretim alanı sunulmaktadır. İllerleyen bölgelerde lojik devre dünyasının bu kadarla sınırlı kalmayacağı, hatta özel tasarımlara bile imkan sunulacağı ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Ancak öncelikle burada, temel lojik işlemlerinden türetilen TÜMLEYEN-VE (TVE), TÜMLEYEN-VEYA (TVEYA), YA DA ile EŞDEĞERLİK lojik işlemleri ve dolayısıyla lojik kapıları tanıtılmıştır.

5.2.1. TÜMLEYEN-VE (TVE) İşlemi (NAND)

TÜMLEYEN-VE (NAND) işlemi, VE işlemine TÜMLEME işleminin uygulanması ile elde edilir. VE işleminin tersine, birbirine TÜMLEYEN-VE işlemi ile bağlı iki önermeden oluşan bir birleşik önermenin yanlış olması, her iki önermenin de doğru olmasına bağlıdır. Aksi takdirde birleşik önerme sonucu doğrudur. Burada adı geçen önermeler, a , b , c , d , ... gibi değişkenlerle ifade edilirler ve sadece "0" veya "1" değerinden birini alabilirler, a ile b şeklinde ifade edilen önermelerin doğruluğu "1", yanlışlığı ise "0" ile gösterilir. TÜMLEYEN-VE işlemi TVE olarak da isimlendirilir ve TVE birleşik önermesi,

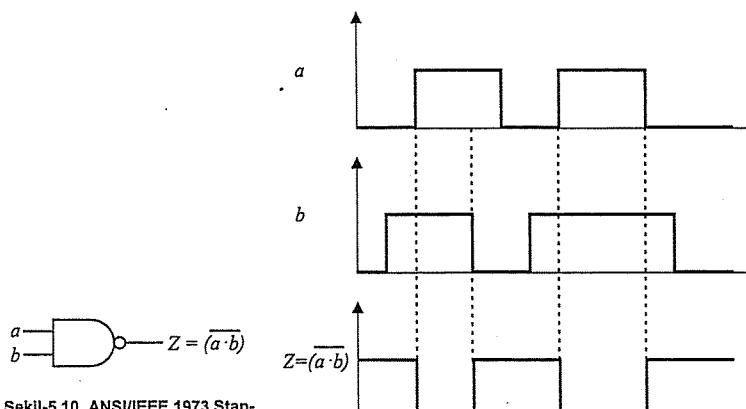
$$Z = (\overline{a \cdot b}) \quad \text{ya da} \quad Z = (\overline{ab})$$

ile gösterilir. TVE işlemine ilişkin doğruluk tablosu Tablo-5.4 de verilmiştir.

Tablo-5.4. TVE işleminin doğruluk tablosu.

a	b	$Z = (\overline{a \cdot b})$
0	0	1
0	1	1
1	0	1
1	1	0

TVE işleminin ANSI/IEEE 1973 standartına göre lojik devre gösterilişi olan TVE kapısı Şekil-5.10 da, rastgele seçilmiş a ve b girişlerine göre zamanlama diyagramı ise Şekil-5.11 de verilmiştir.

Şekil-5.10. ANSI/IEEE 1973 Standardına göre TVE kapısı lojik gösterilimi.

Şekil-5.11. TVE kapısının zamanlama diyagramı.

5.2.2. TÜMLEYEN-VEYA (TVEYA) İşlemi (NOR)

TÜMLEYEN-VEYA (NOR) işlemi, VEYA işlemine TÜMLEME işleminin uygulanması ile elde edilir. Birbirine TVEYA işlemi ile bağlı iki önermeden oluşan bir birleşik önermenin doğru olması, birleşik önermeyi meydana getiren önermelerden her ikisinin de yanlış olmasına bağlıdır. TVEYA işlemine ilişkin birleşik önerme,

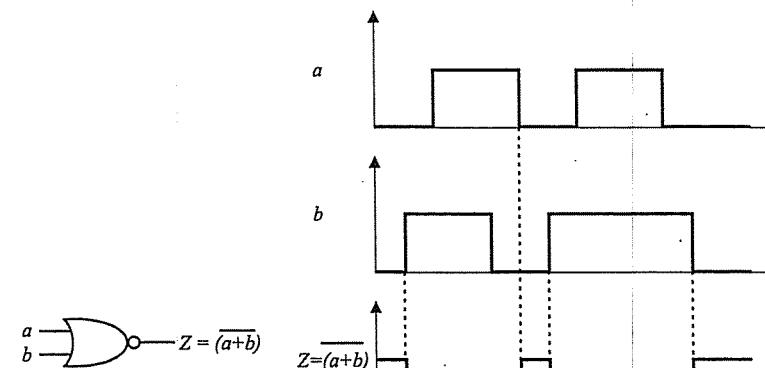
$$Z = \overline{(a + b)}$$

ile gösterilir. TVEYA işlemine ilişkin doğruluk tablosu Tablo-5.5 te verilmiştir:

Tablo-5.5. TVEYA İşlemının doğruluk tablosu.

a	b	$Z = \overline{(a + b)}$
0	0	1
0	1	0
1	0	0
1	1	0

TVEYA işlememin ANSI/IEEE 1973 standardına göre lojik devre gösterilimi olan TVEYA kapısı Şekil-5.12 de, rastgele seçilmiş a ve b girişlerine göre zamanlama diyagramı ise Şekil-5.13 de verilmiştir.

Şekil-5.12. ANSI/IEEE 1973 Standardına göre TVEYA kapısı lojik gösterilimi.

Şekil-5.13. TVEYA kapısının zamanlama diyagramı.

5.2.3. YA DA İşlemi (XOR)

YA DA (XOR) işlemi ile birbirine bağlı iki önermeden oluşan bir birleşik önermenin doğru olması, birelilik önermeyi meydana getiren önermelerden birinin doğru diğerinin ise yanlış olmasına bağlıdır. YA DA işlemi \oplus simgesiyle ifade edilir ve bu işlemeye ilişkin birleşik önerme,

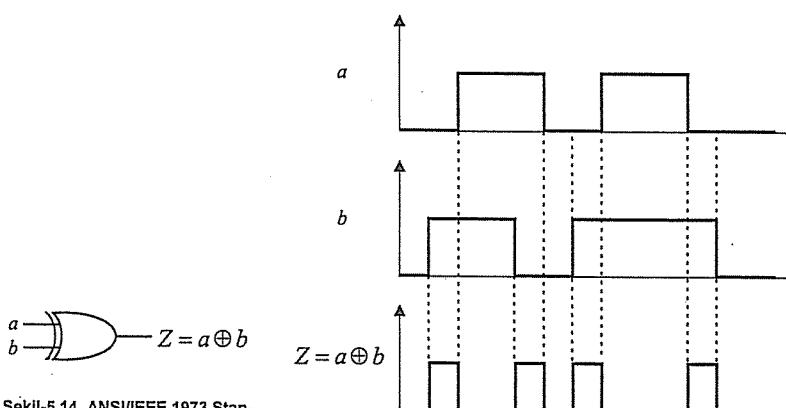
$$Z = a \oplus b = (\overline{a} \cdot b + a \cdot \overline{b}) \quad Z = a \oplus b$$

ile gösterilir. YA DA işlemine ilişkin doğruluk tablosu Tablo-5.6 da verilmiştir.

Tablo-5.6. YA DA İşlemının doğruluk tablosu.

a	b	$Z = a \oplus b$
0	0	0
0	1	1
1	0	1
1	1	0

YA DA işlememin ANSI/IEEE 1973 standardına göre lojik devre gösterilimi olan YA DA kapısı Şekil-5.14 de, rastgele seçilmiş a ve b girişlerine göre zamanlama diyagramı ise Şekil-5.15 da verilmiştir.

Şekil-5.15. YA DA kapısının zamanlama diyagramı.

5.2.4. EŞDEĞERLİK (TYA DA) İşlemi (XNOR)

EŞDEĞERLİK (XNOR) işlemi ile birbirine bağlı iki önermeden oluşan bir birleşik önermenin doğru olması, birleşik önermeyi meydana getiren önermelerden her ikisinin de doğru veya her ikisinin de yanlış olmasına bağlıdır. EŞDEĞERLİK işlemi ile ilişkin birleşik önerme,

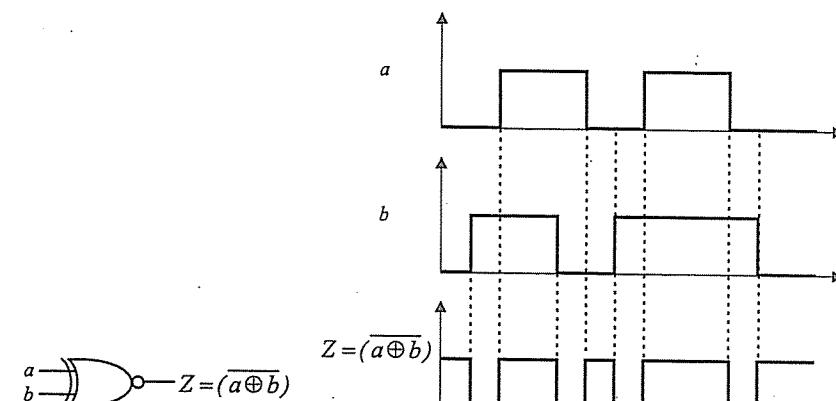
$$Z = (\overline{a \oplus b}) = (\overline{a \cdot \bar{b}} + a \cdot b)$$

ile gösterilir. Bu işlem YA DA'nın TÜMLEYEN'İdir ve TYA DA şeklinde ifade edilebilir. EŞDEĞERLİK işlemine ilişkin doğruluk tablosu Tablo-5.7 de verilmiştir.

Tablo-5.7. EŞDEĞERLİK İşlemi'nin doğruluk tablosu.

a	b	Z = $(\overline{a \oplus b})$
0	0	1
0	1	0
1	0	0
1	1	1

EŞDEĞERLİK işlemi ANSI/IEEE 1973 standardına göre lojik devre gösterilimi olan EŞDEĞERLİK kapısı Şekil-5.16 da, rasgele seçilmiş a ve b girişlerine göre zamanlama diyagramı ise Şekil-5.17 de verilmiştir.

Şekil-5.17. TYA DA kapısının zamanlama diyagramı.

Tanıtılan Lojik kapı elemanları toplu olarak Tablo-5.8 de verilmiştir. (Bu Tablo Kombinezonsal Devrelerin anlatıldığı Bölüm 7'de de ayrıca verilmiştir.)

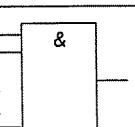
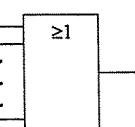
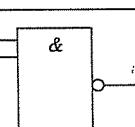
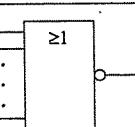
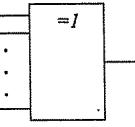
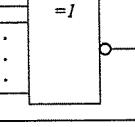
5.3. Temel Lojik İşlemlerin Kümeler Cebri ile Gösterilişi

Lojik işlemlerle kümeler cebri ifadeleri çok benzerlik göstermektedir. Kümeler cebrinin grafik olarak gösterilimi olan Venn Diyagramları, lojik işlemlerin sağladığı ifadeleri görsel olarak ifade etmeye arayan bir araç olarak kullanılabilir. Dolayısıyla, kümeler cebri ve Venn diyagramlarından lojik işlemlerin doğruluğunu göstermek için yararlanılabilir. Burada, öncelikle kümeler cebrinin temel kavramları açıklanmış daha sonra Venn diyagramlarına ilişkin gösterimler verilmiştir. Bu bilgiler ileride tanımlanmış olan Boole Cebri için iyi bir temel oluşturmaktadır.

5.3.1. Küme Kavramı

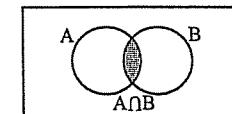
Küme, en az bir ortak özelliği bulunan elemanlar topluluğuna denir. A kümesi bir elemanı olan x'in gösterilimi $x \in A$ şeklindeki ve x, A kümelerinin elemanıdır şeklinde yorumlanır. Kümeler üzerine tanımlanan işlemler aynı zamanda Boole Cebri'nin işlemlerini de gerçekleştirler. Bu anlamda kümeler üzerinde Kesişim, Birleşim ve Tümleme işlemlerinden bahsedilir. Bu işlemler Boole Cebri'ndeki VE, VE-YA ve TÜMLEME işlemlerine birebir karşılık düşmektedir.

Tablo-5.8. Lojik kapı elemanları.

Lojik İşlem	Lojik İfadesi	ANSI/IEEE-1973 Std.	ANSI/IEEE-1984 Std.
VE (AND)	$Z = x_1 \cdot x_2 \cdot \dots \cdot x_n$		
VEYA (OR)	$Z = x_1 + x_2 + \dots + x_n$		
TVE (NAND)	$Z = (\overline{x_1 \cdot x_2 \cdot \dots \cdot x_n})$		
TVEYA (NOR)	$Z = (\overline{x_1 + x_2 + \dots + x_n})$		
YA DA (XOR)	$Z = x_1 \oplus x_2 \oplus \dots \oplus x_n$		
EŞ DEĞERLİK (TYA DA) (XNOR)	$Z = (\overline{x_1 \oplus x_2 \oplus \dots \oplus x_n})$		

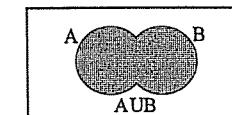
5.3.2. Kümeler Cebrinde Kesişim

A ve B gibi iki küme gözönünde bulundurulduğunda, A ve B kümelerinin ortak elemanları A ve B kümelerinin kesişim kümesini oluşturur. Kesişim kümesi içinde yer alan elemanlar hem A hem de B kümelerinin birer elemanı olmak zorundadır. Kesişme işlemi \cap ile ifade edilir ve A ile B kümelerinin kesişimi $A \cap B$ şeklinde gösterilir. Bu işlemin *Venn* diyagramlarındaki karşılığı Şekil-5.18 de verilmiştir.

Şekil-5.18. Kümelerin kesişmesi işleminin *Venn* diyagramı gösterilimi.

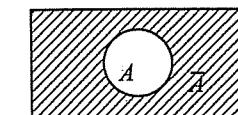
5.3.3. Kümeler Cebrinde Birleşim

A ve B gibi iki küme gözönünde bulundurulduğunda, A ve B kümelerinin elemanlarından oluşan yeni küme, A ve B kümelerinin birleşim kümesini oluşturur. Birleşim kümesi içinde yer alan elemanlar A ve B kümelerinin bütün elemanlarını içermelidir. Birleşme işlemi \cup ile ifade edilir ve A ile B kümelerinin birleşimi $A \cup B$ şeklinde gösterilir. Bu işlemin *Venn* diyagramlarındaki karşılığı Şekil-5.19 da verilmiştir.

Şekil-5.19. Kümelerin birleşim işleminin *Venn* diyagramı gösterilimi.

5.3.4. Kümeler Cebrinde Tümleme

Bir A kümesi gözönünde bulundurulduğunda, A kümelerinin elemanı olmayan elemanlardan oluşan yeni küme, A kümelerinin tümleyen kümesini oluşturur. Tümleyen küme içinde yer alan elemanlar, A kümelerine ait olmayan elemanları içermelidir. A kümelerinin Tümleyeni \bar{A} ile gösterilir. Bu işlemin *Venn* diyagramlarındaki karşılığı Şekil-5.20 de verilmiştir.

Şekil-5.20. Bir kümeyi tümleme işleminin *Venn* diyagramı.

Lojik işlemlerin kümeler cebrindeki karşılıkları böylece tanımlanmış oldu. Küme-ler cebrinde bazı temel kavramlar bir sonraki ayrıntıda açıklanmıştır.

5.3.5. Kümeler Cebrindeki Diğer Kavramlar

Kümeler cebrinde, A kümесinin elemanlarıyla bu kümenin tümleyeninin oluşturdu-ğu elemanların birleşiminden oluşan kümeye *Evransel Küme* adı verilir ve "1" ile gösterilir. Bu durumda,

$$A + \bar{A} = 1$$

ifadesi yazılabilir. Bir kümeye ait olan elemanlarla, o kümeye haricindeki elemanların birleşimi evransel kümeyi tanımlar.

A kümesiyle, bu kümenin tümleyeninin kesişimi *Boş Küme* olarak adlandırılır ve "0" ile gösterilir. Bu durumda aşağıdaki ifade yazılabilir:

$$A \cdot \bar{A} = 0$$

Evransel kümeye bütün elemanları içinde barındırıldığı için, bu kümenin herhangi bir kümeye birleşimi yine evransel kümedir. Evransel kümenin bir A kümesiyle kesişiminde, bu A kümесinin elemanları ortak elemanları oluşturduğu için işlem sonucu yine A küməsidir. Bu işlemler aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$1 + A = 1$$

$$1 \cdot A = A$$

Boş kümenin hiçbir elemanı bulunmamaktadır. Bu yüzden, herhangi bir A kümesiyle boş kümenin birleşimi boş kümə, herhangi bir A kümesiyle boş kümenin bir-leşimi, yine bu A küməsidir. Bu işlemler sırasıyla,

$$0 + A = A$$

$$0 \cdot A = 0$$

şeklinde ifade edilebilir.

5.4. Boole Cebrinin Aksiyom ve Teoremleri

Her disiplinde olduğu gibi lojik devre tasarımları da belirli kurallar çerçevesinde yapılır. Lojik devrelerde bu kurallar küməsinin dayanağı Boole Cebridir. Bütün ce-brisel yapıtlarda olduğu gibi Boole Cebrinde de, doğru olarak kabul edilen ve doğruluğu ispatlanabilen önermeler olmak üzere iki temel kurallar dizisi vardır. Doğru olarak kabul edilen önermelere *aksiyom*, doğruluğu ispat edilebilen önermelere ise *teorem* adı verilir.

5.4.1. Boole Cebrini Aksiyomları

"0" ve "1" ikilisinden oluşan bir B küməsinde "+" ve "·" işlemleri uygulanmış olsun. Bu durumda Boole Cebrini ilişkin aksiyomlar:

1. Her bir değişken, "0" ya da "1" değerinden sadece birini alabilir. Değişken eğer "0" değerini almıyorsa değeri "1", "1" değerini almıyorsa değeri "0" dır. Bir diğer değişle,

$$a \neq 0 \Rightarrow a = 1$$

$$a \neq 1 \Rightarrow a = 0$$

yazılabilir. Bundan sonraki aksiyomlar Tablo-5.1, Tablo-5.2 ve Tablo-5.3 de verilen doğruluk tablolarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

- a) $1+1=1$ 'dir. Birbirine VEYA işlemi ile bağlı iki önermenin her biri doğru ise birleşik önerme de doğrudur.
- b) $0 \cdot 0 = 0$ 'dir. Birbirine VE işlemi ile bağlı iki önermenin ikisi de yanlış ise birleşik önerme de yanlışdır.
- a) $0+0=0$ 'dir. Birbirine VEYA işlemi ile bağlı iki önermenin ikisi de yanlış ise birleşik önerme de yanlışır.
- b) $1 \cdot 1 = 1$ 'dir. Birbirine VE işlemi ile bağlı iki önermenin her biri doğru ise birleşik önerme de doğrudur.
- a) $1+0=1$ 'dir. Birbirine VEYA işlemi ile bağlı iki önermeden biri doğru diğeri yanlış ise birleşik önerme doğrudur.
- b) $0 \cdot 1 = 0$ 'dir. Birbirine VE işlemi ile bağlı iki önermeden biri doğru diğeri yanlış ise birleşik önerme yanlışır.

5.4.2. Boole Cebrini Teoremleri

- a) $a+b=b+a$
- b) $a \cdot b = b \cdot a$

Değişme Özelliği

- a) $a+b+c=(a+b)+c=a+(b+c)$
- b) $a \cdot b \cdot c=(a \cdot b) \cdot c=a \cdot (b \cdot c)$

Birleşme Özelliği

- a) $a+b \cdot c=(a+b) \cdot (a+c)$
- b) $a \cdot (b+c)=a \cdot b + a \cdot c$

Dağılma Özelliği

4. a) $a + a = a$
b) $a \cdot a = a$

Değişkende Fazlalık Özelliği

5. a) $a + a \cdot b = a$
b) $a \cdot (a + b) = a$

Yutma Özelliği

6. a) $\overline{(\bar{a})} = \bar{a}$
b) $\overline{(\bar{a})} = a$

İşlemde Fazlalık Özelliği

7. a) $\overline{(a + b + c + \dots)} = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} \cdot \dots$
b) $\overline{(a \cdot b \cdot c \cdot \dots)} = \bar{a} + \bar{b} + \bar{c} + \dots$

De Morgan Kuralı

8. a) $a + \bar{a} = 1$
b) $a \cdot \bar{a} = 0$

Sabit Özelliği

9. a) $0 + a = a$
b) $1 \cdot a = a$

Etkisizlik Özelliği

10. a) $1 + a = 1$
b) $0 \cdot a = 0$

Yutan Sabit Özelliği

11. a) $(a + \bar{b}) \cdot b = a \cdot b$
b) $a \cdot \bar{b} + b = a + b$

12. a) $(a + b) \cdot (\bar{a} + c) \cdot (b + c) = (a + b) \cdot (\bar{a} + c)$
b) $a \cdot b + \bar{a} \cdot c + b \cdot c = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$

13. a) $(a + b) \cdot (\bar{a} + c) = a \cdot c + \bar{a} \cdot b$
b) $a \cdot b + \bar{a} \cdot c = (a + c) \cdot (\bar{a} + b)$

14. a) $f(a, b, c, d, \dots) = [a + f(0, b, c, d, \dots)] \cdot [\bar{a} + f(1, b, c, d, \dots)]$
b) $f(a, b, c, d, \dots) = a \cdot f(1, b, c, d, \dots) + \bar{a} \cdot f(0, b, c, d, \dots)$

*Shannon Teoremi***Örnek-5.1.**

Boole Cebrinde tanımlanmış olan teoremlerin, Boole cebrine ilişkin aksiyom ve özellikler kullanılarak ispatlanması mümkündür.

Bu örnekte, dağılıma özelliği 3a)'nın doğruluk tablosu ile gerçeklenen ispatı verilmiştir. Bu amaçla a, b, c giriş değerlerine karşılık, $a + b \cdot c = (a + b) \cdot (a + c)$ ifadesinin sol tarafına ilişkin ifadeler yazılır ve her iki tarafın da birbirine eşit olduğu ifade edilir. Bu durumda Tablo-5.9 da oluşturulan doğruluk tablosundan yararlanılır.

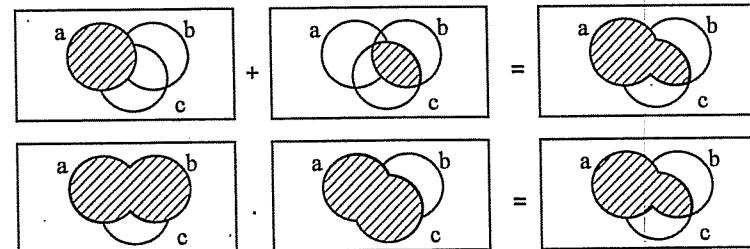
Tablo-5.9. $a + b \cdot c = (a + b) \cdot (a + c)$ İşlemine İlişkin doğruluk tablosu.

a	b	c	$b \cdot c$	$(a+b)$	$(a+c)$	$a+b \cdot c$	$(a+b) \cdot (a+c)$
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	1	0	0	1	0	0
0	1	0	0	1	0	0	0
0	1	1	1	1	1	1	1
1	0	0	0	1	1	1	1
1	0	1	0	1	1	1	1
1	1	0	0	1	1	1	1
1	1	1	1	1	1	1	1

Bu tablonun sağ tarafında verilen iki ifadedeki lojik değerler karşılaştırılır. Bu durumda, $a + b \cdot c$ ifadesi ile $(a+b) \cdot (a+c)$ ifadesinin birbirine eşdeğer olduğu görülmür.

Örnek-5.2.

Bu örnekte dağılıma özelliği 3a)'nın Venn diyagramlarıyla ispatı yapılacaktır. Bu amaçla a, b, c kümelerinden türetilen $a + b \cdot c$ ve $(a+b) \cdot (a+c)$ ifadelerinin Venn Diyagramlarındaki karşılıkları verilecektir. Bu yapılar Şekil-5.21 de gösterilmiştir.

Şekil-5.21. $a + b \cdot c$ ve $(a+b) \cdot (a+c)$ eşdeğerliğinin Venn diyagramlarıyla ifadesi.**Örnek-5.3.**

Bu örnekte Yutma özelliği 5a)'nın $a + a \cdot b = a$ şeklinde verilen ifadesinin doğruluğu Boole Cebri Aksiyom ve özelliklerini kullanılarak ispatlanmıştır. Bu durumda,

$$a + a \cdot b = a \cdot (1 + b) = a \cdot 1 = a$$

yazılabilir. Eğer lojik devrelerle bu işlem gerçekleştirse, $a + a \cdot b$ ifadesini gerçekleştirmek için bir adet VEYA kapısına, bir adet de VE kapısına ihtiyaç olur. Oysa

sadeleştirme neticesinde geriye sadece a değişkeni kaldığından herhangi bir lojik kapı elemanına ihtiyaç olmaksızın ifade gerçekleşir. Buradan da görülebileceği üzere lojik ifadelerin indirgenmesi maliyet faktörü ve devrenin karmaşıklığı konusunda son derece etkili olmaktadır. Lojik ifadelerin indirgenmesi konusu Bölüm 6'da, devrelerin karmaşıklık hesabı konusu ise Bölüm 8'de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Örnek-5.4.

Bu örnekte 7) ile verilen De Morgan Teoremlerinin doğruluğu Boole Cebri Aksiyom ve Özellikleri kullanılarak ispatlanmıştır. Önce 7a) ile verilen $(a+b+c+\dots)=\bar{a}\cdot\bar{b}\cdot\bar{c}\dots$ eşitliği ele alınır. Bu ifade öncelikle sadece iki değişken için ispatlanır $[(\bar{a}+\bar{b})=\bar{a}\cdot\bar{b}]$ ve sonra genelleştirilir. 8) teoremi ile verilen $a+\bar{a}=1$ ve $a\cdot\bar{a}=0$ göz önünde bulundurulur ve $b=\bar{a}$ olarak kabul edilirse, 8) teoremindeki ifadeler $a+b=1$ ve $a\cdot b=0$ şeklinde gelir. Bu durumda, $(a+b)+(\bar{a}\cdot\bar{b})=1$ ve $(a+b)\cdot(\bar{a}\cdot\bar{b})=0$ olduğunu göstermek gerekdir; ikinci ifadenin sağlandığını göstermek için;

$$\begin{aligned}(a+b)+(\bar{a}\cdot\bar{b}) &= (a+b)+\bar{a}\cdot\bar{b} = a+(b+\bar{a}\cdot\bar{b}) = a+(b+\bar{a})\cdot(b+\bar{b}) \\ &= a+b+\bar{a} = a+\bar{a}+b = 1+b \\ &= 1\end{aligned}$$

yazılır. İkinci ifadenin doğruluğu için:

$$\begin{aligned}(a+b)\cdot(\bar{a}\cdot\bar{b}) &= (a+b)\cdot\bar{a}\cdot\bar{b} = a\cdot\bar{a}\cdot\bar{b} + b\cdot\bar{a}\cdot\bar{b} \\ &= 0\cdot\bar{b} + 0\cdot\bar{a} \\ &= 0\end{aligned}$$

yazılır. Sonuçta, $(a+b)+(\bar{a}\cdot\bar{b})=1$ ve $(a+b)\cdot(\bar{a}\cdot\bar{b})=0$ dolayısıyla $(a+b)+\bar{a}\cdot\bar{b}=1$ ve $(a+b)\cdot\bar{a}\cdot\bar{b}=0$ sağlandığından $(\bar{a}\cdot\bar{b})=\bar{a}\cdot\bar{b}$ dir. Bu ifade çok değişken olması durumunda aşağıdaki gibi yazılır:

$$(\bar{a}\cdot\bar{b}\cdot\bar{c}\dots)=\bar{a}\cdot\bar{b}\cdot\bar{c}\dots$$

olduğu söylenebilir.

İkinci olarak 7b) ile verilen $(\bar{a}\cdot\bar{b}\cdot\bar{c}\dots)=\bar{a}+\bar{b}+\bar{c}+\dots$ eşitliğini ele alınır. Bu ifade önce, sadece iki değişken için ispatlanır $[(\bar{a}\cdot\bar{b})=\bar{a}+\bar{b}]$ ve sonra genelleştirilir. 8) teoremi ile verilen $a+\bar{a}=1$ ve $a\cdot\bar{a}=0$ göz önünde bulundurulur ve $b=\bar{a}$ olarak

kabul edilirse, 8) teoremindeki ifadeler $a+b=1$ ve $a\cdot b=0$ şeklinde gelir. Bu durumda, $(a\cdot b)+(\bar{a}\cdot\bar{b})=1$ ve $(a\cdot b)\cdot(\bar{a}\cdot\bar{b})=0$ olduğunu göstermek gerekir; birinci ifadenin sağlandığını göstermek için;

$$\begin{aligned}(a\cdot b)+(\bar{a}\cdot\bar{b}) &= (a\cdot b)+(\bar{a}+\bar{b}) = (a\cdot b+\bar{a})+\bar{b} = (a+\bar{a})\cdot(b+\bar{a})+\bar{b} \\ &= b+\bar{a}+\bar{b}=1+\bar{a} \\ &= 1\end{aligned}$$

Şimdi ise ikinci ifadenin doğruluğunu irdelemek gerekdir;

$$\begin{aligned}(a\cdot b)\cdot(\bar{a}\cdot\bar{b}) &= (a\cdot b)\cdot(\bar{a}+\bar{b}) = a\cdot b\cdot\bar{a} + a\cdot b\cdot\bar{b} \\ &= 0\cdot a + a\cdot 0 \\ &= 0\end{aligned}$$

Sonuçta, $(a\cdot b)+(\bar{a}\cdot\bar{b})=1$ ve $(a\cdot b)\cdot(\bar{a}\cdot\bar{b})=0$ dolayısıyla $(a\cdot b)+(\bar{a}+\bar{b})=1$ ve $(a\cdot b)\cdot(\bar{a}+\bar{b})=0$ sağlandığından $(\bar{a}\cdot\bar{b})=\bar{a}+\bar{b}$ dir. Bu ifade çok değişken olması durumunda aşağıdaki gibi yazılır:

$$(\bar{a}\cdot\bar{b}\cdot\bar{c}\dots)=\bar{a}+\bar{b}+\bar{c}\dots$$

Örnek-5.5.

Bu örnekte 12a) ile verilen $(a+b)\cdot(\bar{a}+c)\cdot(b+c)=(a+b)\cdot(\bar{a}+c)$ teoreminin doğruluğu Boole Cebri Aksiyom ve Özellikleri kullanılarak ispatlanmıştır. Sol taraifa ilişkin ifadedeki ilk iki parantez çarpılıp düzenlenir, c ortak parantezine alındıktan sonra $(b+c)$ ile çarpılır ve terimler birleştirilerek yazılır,

$$\begin{aligned}(a+b)\cdot(\bar{a}+c)\cdot(b+c) &= (a\cdot\bar{a}+a\cdot c+\bar{a}\cdot b+b\cdot c)\cdot(b+c) \\ &= (a\cdot c+\bar{a}\cdot b+b\cdot c)\cdot(b+c) \\ &= [c\cdot(a+b)+\bar{a}\cdot b]\cdot(b+c) \\ &= [c\cdot(a+b)\cdot(b+c)+\bar{a}\cdot b\cdot(b+c)] \\ &= [c\cdot(b+c)\cdot(a+b)+\bar{a}\cdot b\cdot(b+c)] \\ &= [c\cdot(a+b)+\bar{a}\cdot b\cdot(b+c)] \\ &= [c\cdot(a+b)+\bar{a}\cdot b+\bar{a}\cdot b\cdot c] \\ &= [c\cdot(a+b)+\bar{a}\cdot b\cdot(1+c)] \\ &= [c\cdot(a+b)+\bar{a}\cdot b] \\ &= a\cdot c+b\cdot c+\bar{a}\cdot b \\ &= (a+b)\cdot(\bar{a}+c)\end{aligned}$$

sonucuna ulaşılır.

Örnek-5.6.

Bu örnekte 12b) ile verilen $a \cdot b + \bar{a} \cdot c + b \cdot c = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$ teoreminin doğruluğu Boole Cebri Aksiyom ve özellikleri kullanılarak ispatlanır. Sol tarafa ilişkin ifade-deki $b \cdot c$ 'terimi $(a + \bar{a})$ ile çarpılırsa ifadenin değeri değişmez ancak, bu işlem kolaylığı getirir. Bu durumda,

$$\begin{aligned} a \cdot b + \bar{a} \cdot c + b \cdot c &= a \cdot b + \bar{a} \cdot c + b \cdot c \cdot (a + \bar{a}) \\ &= a \cdot b + \bar{a} \cdot c + b \cdot c \cdot a + b \cdot c \cdot \bar{a} \end{aligned}$$

elde edilir. Sağ taraftaki ilk terim ile üçüncü terim $a \cdot b$, ikinci terim ile dördüncü terim $\bar{a} \cdot c$ ortak parantezine alınırsa,

$$\begin{aligned} a \cdot b + \bar{a} \cdot c + b \cdot c &= a \cdot b + \bar{a} \cdot c + b \cdot c \cdot a + b \cdot c \cdot \bar{a} \\ &= a \cdot b \cdot (1 + c) + \bar{a} \cdot c \cdot (1 + b) \\ &= a \cdot b + \bar{a} \cdot c \end{aligned}$$

elde edilir ve teoremin doğruluğu ispatlanmış olunur.

Örnek-5.7:

Bu örnekte 14) ile verilen Shannon Teoremlerinin doğruluğu Boole Cebri Aksiyom ve özellikleri kullanılarak ispatlamıştır. Shannon Teoremleri, Minimum Terimler ve Maksimum Terimler Kanonik Biçimlerine temel oluşturduklarından oldukça önemli teoremlerdir. Bu yüzden, ispatları da büyük önem taşır. Bu teorem, $a = 1$, $\bar{a} = 0$ ve $a = 0$, $\bar{a} = 1$ verildiğinde eşitliğin sağ ve sol taraflarından aynı fonksiyon elde edildiğini göstermek suretiyle ispatlanır. Öncelikle, 14a) ile verilen

$$f(a, b, c, d, \dots) = [a + f(0, b, c, d, \dots)] \cdot [\bar{a} + f(1, b, c, d, \dots)]$$

şeklindeki ilk teoremi göz önünde bulundurulsun.

$a = 1$, $\bar{a} = 0$ için,

$$\begin{aligned} f(1, b, c, d, \dots) &= [1 + f(0, b, c, d, \dots)] \cdot [0 + f(1, b, c, d, \dots)] \\ &= f(1, b, c, d, \dots) \end{aligned}$$

ve $a = 0$, $\bar{a} = 1$ için,

$$\begin{aligned} f(0, b, c, d, \dots) &= [0 + f(0, b, c, d, \dots)] \cdot [1 + f(1, b, c, d, \dots)] \\ &= f(0, b, c, d, \dots) \end{aligned}$$

elde edilir. Her iki durumda da fonksiyonun sağ ve sol tarafları birbirine eşit çıktıktan ifade doğrudur.

14b) ile verilen $f(a, b, c, d, \dots) = a \cdot f(1, b, c, d, \dots) + \bar{a} \cdot f(0, b, c, d, \dots)$ şeklindeki ikinci teorem göz önünde bulundurulursa, $a = 1$, $\bar{a} = 0$ için,

$$\begin{aligned} f(1, b, c, d, \dots) &= 1 \cdot f(1, b, c, d, \dots) + 0 \cdot f(0, b, c, d, \dots) \\ &= f(1, b, c, d, \dots) \end{aligned}$$

ve $a = 0$, $\bar{a} = 1$ için,

$$\begin{aligned} f(0, b, c, d, \dots) &= 0 \cdot f(1, b, c, d, \dots) + 1 \cdot f(0, b, c, d, \dots) \\ &= f(0, b, c, d, \dots) \end{aligned}$$

elde edilir. Her iki durumda da fonksiyonun sağ ve sol tarafları birbirine eşit çıktıktan ifade doğrudur.

5.5. Boole Cebri Fonksiyonları ve Standart Biçimler

x_1, x_2, \dots, x_n değişkenlerine ve sabitlere, Boole Cebrinin VE, VEYA ile TÜMLEME işlemleri uygulanarak elde edilen n -değişkenli bir f fonksiyonuna *Boole Fonksiyonu* denilir.

Boole Cebri işlemlerinin iki temel biçimini bulmaktaadır. Bu biçimler, Minimum Terimler Kanonik Biçimi ve Maksimum Terimler Kanonik Biçimi olarak isimlenirler. Bu biçimler doğruluk tablosundan doğrudan doğruya elde edilebilen ifadelerdir. Bu biçimler, lojik ifadelerin en sade şekilleri veya başka bir değişle indirgenmiş ifadeleri değildirler. Bu iki biçimde ilişkin tanımları vermeden önce, *minimum terim (minterm)* ve *maksimum terim (maksterm)* kavramlarını açıklamak yararlı olur.

Minimum ve Maksimum Terimler

Oluşturulan doğruluk tablolarından da görülebileceği üzere, x ve y şeklindeki iki değişkenin VE işlemi ile birbirine bağlı $\bar{x}\bar{y}$, $\bar{x}y$, $x\bar{y}$ ve xy şeklinde dört değişik kombinasyon tanımlanabilir. Bu kombinasyonların her birine *minimum terim (minterm)* adı verilir. Venn diyagramıyla ifade edilirse bu ifadelerin her birinin farklı bir alanı tanımladığı görülür. n değişken 2^n adet minimum terim ile ifade edilebilir ve minimum terimler m_i ile gösterilir. Benzer şekilde, x ve y şeklindeki iki değişkenin VEYA işlemi ile birbirine bağlı $x+y$, $x+\bar{y}$, $\bar{x}+y$ ve $\bar{x}+\bar{y}$ şeklinde dört değişik kombinasyon tanımlanabilir. Bu kombinasyonların her birine *maksimum terim (maksterm)* adı verilir. Venn diyagramıyla ifade edilirse bu ifadelerin her

birinin farklı bir alanı tanımladığı görülür. n değişken 2^n adet maksimum terim ile ifade edilebilir ve minimum terimler M_i ile gösterilir. Tablo-5.10 da iki değişken için *minimum terimler* ve *maksimum terimler* gösterilmiştir.

Tablo-5.10. İki değişken için minimum ve maksimum terimler.

x	y	<i>Minterm</i>	m' ye İndis	<i>Maksterm</i>	M' ye İndis
0	0	$x \cdot \bar{y}$	m_0	$x + y$	M_0
0	1	$\bar{x} \cdot y$	m_1	$x + \bar{y}$	M_1
1	0	$x \cdot \bar{y}$	m_2	$\bar{x} + y$	M_2
1	1	$x \cdot y$	m_3	$\bar{x} + \bar{y}$	M_3

Bir lojik işlem, minimum terimlerin toplamı veya maksimum terimlerin çarpımıyla ifade edilebilir. Minimum terimlerin toplamından oluşan ifadeye *Minimum Terimler Kanonik Biçimi*, maksimum terimlerin çarpımından oluşan ifadeye ise *Maksimum Terimler Kanonik Biçimi* adı verilir. Ayrı 5.5.2 de bu biçimler ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

5.5.1. Minimum Terimler Kanonik Biçimi

Minimum terimlerin toplamından oluşan ya da bir diğer değişle mintermlerin toplamından oluşan ifadeye *Minimum Terimler Kanonik Biçimi* adı verilir. Minimum Terimler çarpımlardan olduğu için Minimum Terimler Kanonik Biçime, *Çarpımlar Toplamı Kanonik Biçimi* adı da verilir. Minimum terimler m_i şeklinde gösterilebildiklerine göre, bir Boole fonksiyonuna ilişkin Minimum Terimler Kanonik Biçimi $\sum m_i$ ile gösterilir. Bir diğer gösterilimi ise m_i 'deki terim numarasıdır. Bu durum da Boole fonksiyonu $\sum i$ şeklinde ifade edilir. Kanonik kelimesi, lojik fonksiyon oluşturan terimlerin ya kendilerinin ya da tümleyenlerinin çarpım terimlerin içinde mutlaka bulunması anlamına gelmektedir.

Örnek-5.8.

Bu örnekte, VEYA işlemine ilişkin minimum terimler kanonik biçimi elde edilecektir. Bu amaçla Tablo-5.11 de işleme ilişkin doğruluk tablosu verilmiş ve minimum terimler gösterilmiştir.

Tablo-5.11. VEYA işlemine ilişkin doğruluk tablosu ve minimum terimler.

a	b	$F=a+b$	<i>Minterm</i>	m' ye İndis
0	0	0	$\bar{a} \cdot \bar{b}$	m_0
0	1	1	$\bar{a} \cdot b$	m_1
1	0	1	$a \cdot \bar{b}$	m_2
1	1	1	$a \cdot b$	m_3

Minimum terimler kanonik biçimine ilişkin ifade yazılırken, VEYA işleminin lojik ifadesinde “1” olan minimum terimler değerlendirilir ve bu terimlerin toplamı minimum terimler kanonik biçimini oluşturur. Buna göre VEYA işleminin minimum terimler kanonik biçimini için;

$$F = a + b = \bar{a} \cdot b + a \cdot \bar{b} + a \cdot b = m_1 + m_2 + m_3 = \sum(1, 2, 3)$$

yazılır.

Aslında bir fonksiyonun, minimum terimler kanonik biçimini oluşturmak, o fonksiyona ilişkin 14-b)'de verilen *Shannon* teoremini yazmak ile eşdeğerdir. Bu durumda, n değişkenli ifade için,

$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, \dots, x_n) &= \bar{x}_1 \cdot f(0, x_2, \dots, x_n) + x_1 \cdot f(1, x_2, \dots, x_n) \\ &= \bar{x}_1 \cdot [\bar{x}_2 \cdot f(0, 0, x_3, \dots, x_n) + x_2 \cdot f(0, 1, x_3, \dots, x_n)] \\ &\quad + x_1 \cdot [\bar{x}_2 \cdot f(1, 0, x_3, \dots, x_n) + x_2 \cdot f(1, 1, x_3, \dots, x_n)] \\ f(x_1, x_2, \dots, x_n) &= \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot f(0, 0, x_3, \dots, x_n) + \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot f(0, 1, x_3, \dots, x_n) \\ &\quad + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot f(1, 0, x_3, \dots, x_n) + x_1 \cdot x_2 \cdot f(1, 1, x_3, \dots, x_n) \\ &\vdots \\ &= \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdots \bar{x}_n \cdot f(0, 0, 0, \dots, 0) + \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdots x_n \cdot f(0, 0, 0, \dots, 1) \\ &\quad + \cdots + x_1 \cdot x_2 \cdots x_n \cdot f(1, 1, 1, \dots, 1) \end{aligned}$$

yazılır. Bu ifadede yer alan değişkenler, lojik ifadeler olarak değerlendirilirken, f fonksiyon değeri lojik 0 veya lojik 1 değerini alarak, hangi terimlerin Minimum Terimler Kanonik Biçimine dahil olacağını belirler. Örneğin, a , b ve c gibi üç değişken için,

$$\begin{aligned} f(a, b, c) &= \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} \cdot f(0, 0, 0) + \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c \cdot f(0, 0, 1) + \bar{a} \cdot b \cdot \bar{c} \cdot f(0, 1, 0) + \bar{a} \cdot b \cdot c \cdot f(0, 1, 1) \\ &\quad + a \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} \cdot f(1, 0, 0) + a \cdot \bar{b} \cdot c \cdot f(1, 0, 1) + a \cdot b \cdot \bar{c} \cdot f(1, 1, 0) + a \cdot b \cdot c \cdot f(1, 1, 1) \end{aligned}$$

ifadesi bulunur.

Örnek-5.9.

Bu örnekte, $f(a, b, c) = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$ fonksiyonunun minimum terimler kanonik biçimini elde edilmiştir. Bu amaçla,

$$\begin{aligned} f(a, b, c) &= \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} \cdot f(0, 0, 0) + \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c \cdot f(0, 0, 1) + \bar{a} \cdot b \cdot \bar{c} \cdot f(0, 1, 0) + \bar{a} \cdot b \cdot c \cdot f(0, 1, 1) \\ &\quad + a \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} \cdot f(1, 0, 0) + a \cdot \bar{b} \cdot c \cdot f(1, 0, 1) + a \cdot b \cdot \bar{c} \cdot f(1, 1, 0) + a \cdot b \cdot c \cdot f(1, 1, 1) \end{aligned}$$

fonksiyonu göz önüne alınır. Bu fonksiyondaki her bir f değeri aşağıdaki gibi belirlenir.

$$\begin{aligned} f(0, 0, 0) &= 0 \cdot 0 + 1 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(0, 0, 1) &= 0 \cdot 0 + 1 \cdot 1 = 0 + 1 = 1 \\ f(0, 1, 0) &= 0 \cdot 1 + 1 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(0, 1, 1) &= 0 \cdot 1 + 1 \cdot 1 = 0 + 1 = 1 \\ f(1, 0, 0) &= 1 \cdot 0 + 0 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(1, 0, 1) &= 1 \cdot 0 + 0 \cdot 1 = 0 + 0 = 0 \\ f(1, 1, 0) &= 1 \cdot 1 + 0 \cdot 0 = 1 + 0 = 1 \\ f(1, 1, 1) &= 1 \cdot 1 + 0 \cdot 1 = 1 + 0 = 1 \end{aligned}$$

f fonksiyonlarından "1" değerini alan terimlerin toplamı, minimum terimler kanonik biçimini oluşturur. Bu durumda,

$$f(a, b, c) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot b \cdot c + a \cdot b \cdot \bar{c} + a \cdot b \cdot c = m_1 + m_3 + m_6 + m_7 = \sum (1, 3, 6, 7)$$

elde edilir.

5.5.2. Maksimum Terimler Kanonik Biçimi

Maksimum terimlerin çarpımından oluşmuş ya da bir diğer değişle makstermlerin çarpımından oluşan ifadeye *Maksimum Terimler Kanonik Biçimi* adı verilir. Maksimum Terimler toplamlardan olduğu için Maksimum Terimler Kanonik Biçime, Toplamlar Çarpımı Kanonik Biçimi adı da verilir. Maksimum terimler M , şeklinde gösterilebildiklerine göre, bir Boole fonksiyonuna ilişkin Maksimum Terimler Kanonik Biçimi $\prod M_i$ ile gösterilir. Bir diğer gösterilim ise M_i ifadesindeki terim numarasıdır. Bu durum da Boole fonksiyonu $\prod i$ şeklinde ifade edilir.

Örnek-5.10.

Bu örnekte, VE işlemine ilişkin maksimum terimler kanonik biçimini elde edilecektir. Bu amaçla Tablo-5.12 de işleme ilişkin doğruluk tablosu verilmiş ve maksimum terimler gösterilmiştir.

Tablo-5.12. VE İşlemine İlişkin doğruluk tablosu ve maksimum terimler.

a	b	$F=a \cdot b$	Maksterm	M 'ye İndis
0	0	0	$a+b$	M_0
0	1	0	$a+\bar{b}$	M_1
1	0	0	$\bar{a}+b$	M_2
1	1	1	$\bar{a}+\bar{b}$	M_3

Maksimum terimler kanonik biçimine ilişkin ifade yazılırken, VE işleminin lojik ifadesinde 0 olan minimum terimler değerlendirilir ve bu terimlerin çarpımı maksimum terimler kanonik biçimini oluşturur. Buna göre VE işleminin maksimum terimler kanonik biçimini için

$$F = a \cdot b = (a+b) \cdot (a+\bar{b}) \cdot (\bar{a}+b) = M_0 \cdot M_1 \cdot M_2 = \prod (0, 1, 2)$$

yazılır.

Aşında bir fonksiyonun, maksimum terimler kanonik biçimini oluşturmak, o fonksiyona ilişkin 14-a'da verilen Shannon teoremini yazmak ile esdegerdir. Bu durumda, n değişkenli ifade için,

$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, \dots, x_n) &= [x_1 + f(0, x_2, \dots, x_n)] \cdot [\bar{x}_1 + f(1, x_2, \dots, x_n)] \\ &= [x_1 + [\bar{x}_2 + f(1, 1, \dots, x_n)] \cdot [x_2 + f(0, 0, \dots, x_n)]] \\ &\quad [\bar{x}_1 + [\bar{x}_2 + f(1, 1, \dots, x_n)] \cdot [x_2 + f(0, 0, \dots, x_n)]] \\ &\quad \vdots \\ &= [x_1 + x_2 + \dots + x_n + f(0, 0, \dots, 0)] \cdot \\ &\quad [\bar{x}_1 + \bar{x}_2 + \dots + x_n + f(1, 1, \dots, 0)] \dots \\ &\quad [(\bar{x}_1 + \bar{x}_2 + \dots + \bar{x}_n) + f(1, 1, \dots, 1)] \end{aligned}$$

yazılır. Bu ifadede yer alan değişkenler, lojik ifadeler olarak değerlendirilirken, f fonksiyon değeri lojik 0 veya lojik 1 değerini alarak, hangi terimlerin maksimum terimler kanonik biçimine dahil olacağını belirler. Örneğin, a , b ve c gibi üç değişken için,

$$\begin{aligned} f(a, b, c) &= [a + b + c + f(0, 0, 0)] \cdot [a + b + \bar{c} + f(0, 0, 1)] \cdot [a + \bar{b} + c + f(0, 1, 0)] \\ &\quad \cdot [a + \bar{b} + \bar{c} + f(0, 1, 1)] \cdot [\bar{a} + b + c + f(1, 0, 0)] \cdot [\bar{a} + b + \bar{c} + f(1, 0, 1)] \\ &\quad \cdot [\bar{a} + \bar{b} + c + f(1, 1, 0)] \cdot [\bar{a} + \bar{b} + \bar{c} + f(1, 1, 1)] \end{aligned}$$

ifadesi bulunur.

Örnek-5.11.

Bu örnekte, $f(a, b, c) = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$ fonksiyonunun maksimum terimler kanonik biçiminin elde edilme aşamaları gösterilmiştir. Bu amaçla,

$$\begin{aligned} f(a, b, c) &= [a + b + c + f(0, 0, 0)] \cdot [a + b + \bar{c} + f(0, 0, 1)] \cdot [a + \bar{b} + c + f(0, 1, 0)] \\ &\quad \cdot [a + \bar{b} + \bar{c} + f(0, 1, 1)] \cdot [\bar{a} + b + c + f(1, 0, 0)] \cdot [\bar{a} + b + \bar{c} + f(1, 0, 1)] \\ &\quad \cdot [\bar{a} + \bar{b} + c + f(1, 1, 0)] \cdot [\bar{a} + \bar{b} + \bar{c} + f(1, 1, 1)] \end{aligned}$$

fonksiyon göz önüne alınır. Bu fonksiyondaki her bir f değeri aşağıdaki gibi belirlenir.

$$\begin{aligned} f(0, 0, 0) &= 0 \cdot 0 + 1 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(0, 0, 1) &= 0 \cdot 0 + 1 \cdot 1 = 0 + 1 = 1 \\ f(0, 1, 0) &= 0 \cdot 1 + 1 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(0, 1, 1) &= 0 \cdot 1 + 1 \cdot 1 = 0 + 1 = 1 \\ f(1, 0, 0) &= 1 \cdot 0 + 0 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(1, 0, 1) &= 1 \cdot 0 + 0 \cdot 1 = 0 + 0 = 0 \\ f(1, 1, 0) &= 1 \cdot 1 + 0 \cdot 0 = 1 + 0 = 1 \\ f(1, 1, 1) &= 1 \cdot 1 + 0 \cdot 1 = 1 + 0 = 1 \end{aligned}$$

f fonksiyonlarından 0 değerini alan terimlerin çarpımı, Maksimum Terimler Kanonik Biçimini oluşturur. Bu durumda,

$$\begin{aligned} f(a, b, c) &= [a + b + c] \cdot [a + \bar{b} + c] \cdot [\bar{a} + b + c] \cdot [\bar{a} + b + \bar{c}] \\ &= M_0 \cdot M_2 \cdot M_4 \cdot M_5 \\ &= \prod (0, 2, 4, 5) \end{aligned}$$

elde edilir. Bir lojik fonksiyonun sadece bir tane minimum terimler kanonik biçim ve bir tane de maksimum terimler kanonik biçim mevcuttur.

5.6. Kanonik Biçimler Arasındaki Dönüşüm

Minimum terimler kanonik biçimini verilen bir ifadenin maksimum terimler kanonik biçimini bulmak ve bunun tersini gerçekleştirmek mümkündür. Tablo-5.10 da verildiği üzere minimum terimlerin tümleyenini almakla maksimum terimleri elde etmek mümkün olabilmektedir. Bu işlem yapılrken Boole Cebri teoremleri 7)a ve b) de verilen De Morgan Kuralından yararlanılır.

Örnek-5.12.

Bu örnekte, $f(a, b, c) = \sum(1, 3, 5, 7)$ şeklinde minimum terimleriyle verilmiş fonksiyonun maksimum terimlerinin belirlenmesi anlatılmıştır. Bu amaçla öncelikle minimum terimlerin tümleyenleri olan $\bar{f}(a, b, c) = \sum(0, 2, 4, 6)$ fonksiyonu belirlenir. Buradaki terimler

$$\bar{f}(a, b, c) = \sum (0, 2, 4, 6) = m_0 + m_2 + m_4 + m_6$$

şeklinde minimum terimlerin toplamıdır. De Morgan kuralı yardımıyla bu ifade farklı bir şekilde yazılabilir. Bu durumda,

$$f = \overline{(m_0 + m_2 + m_4 + m_6)} = \overline{m_0} \cdot \overline{m_2} \cdot \overline{m_4} \cdot \overline{m_6}$$

elde edilir. Minimum terimlerin tümleyeni maksimum terimleri tanımladığından bu ifade yerine

$$f = \overline{(m_0 + m_2 + m_4 + m_6)} = \overline{m_0} \cdot \overline{m_2} \cdot \overline{m_4} \cdot \overline{m_6} = M_0 \cdot M_2 \cdot M_4 \cdot M_6$$

yazılır. Bu durumda Minimum Terim Kanonik Şekli $\sum(1, 3, 5, 7)$ olan bir $f(a, b, c)$ fonksiyonunun, Maksimum Terimler Kanonik Şekli $\prod(0, 2, 4, 6)$ olarak yazılabilir.

Örnek-5.12 den de görülebileceği üzere, minimum terimler ile maksimum terimler arasında, m' ye indis ile gösterilişinde,

$$\overline{m_i} = M_i$$

ilişkisi geçerli olur.

5.7. Doğruluk Tablosundan Kanonik Biçimleri Bulunması

Verilen bir lojik fonksiyonda değişkenlerin aldıkları değerler yerine konularak, bu fonksiyonun değerleri belirlenir ve buradan Minimum ya da Maksimum Terimler Kanonik Biçimi oluşturulabilir. Bir fonksiyonun aldığı değerler bir araya getirilek doğruluk tablosu oluşturulabilir. Doğruluk tablosunda "1" değerini alanlar lojik toplanarak (VEYA) minimum terimler kanonik biçimini, "0" değerini alanlar lojik çarpılarak (VE) maksimum terimler kanonik biçimini oluştururlar.

Örnek-5.13.

Burada Örnek-5.9 ve Örnek-5.11 de verilen $f(a, b, c) = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$ lojik fonksiyon ele alınmış ve doğruluk tablosu oluşturulduktan sonra, minimum ve maksimum terimler kanonik biçimde elde edilmesi aşamaları irdelenmiştir. Bu amaçla, her bir değişkenin aldığı değer göz önünde bulundurularak,

$$\begin{aligned} f(0, 0, 0) &= 0 \cdot 0 + 1 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(0, 0, 1) &= 0 \cdot 0 + 1 \cdot 1 = 0 + 1 = 1 \\ f(0, 1, 0) &= 0 \cdot 1 + 1 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(0, 1, 1) &= 0 \cdot 1 + 1 \cdot 1 = 0 + 1 = 1 \\ f(1, 0, 0) &= 1 \cdot 0 + 0 \cdot 0 = 0 + 0 = 0 \\ f(1, 0, 1) &= 1 \cdot 0 + 0 \cdot 1 = 0 + 0 = 0 \\ f(1, 1, 0) &= 1 \cdot 1 + 0 \cdot 0 = 1 + 0 = 1 \\ f(1, 1, 1) &= 1 \cdot 1 + 0 \cdot 1 = 1 + 0 = 1 \end{aligned}$$

elde edilir. f fonksiyonunun aldığı değerler, Tablo-5.13 de gösterildiği gibi, doğruluk tablosunda doğrudan yerine konulur.

Tablo-5.13. VE İşlemine İlişkin doğruluk tablosu ve maksimum terimler.

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	$f(a, b, c) = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$	Minterm	Maksterm
0	0	0	0	-	$a + b + c$
0	0	1	1	$\bar{a} \cdot b \cdot c$	-
0	1	0	0	-	$a + \bar{b} + c$
0	1	1	1	$\bar{a} \cdot b \cdot c$	-
1	0	0	0	-	$\bar{a} + b + c$
1	0	1	0	-	$\bar{a} + b + \bar{c}$
1	1	0	1	$a \cdot b \cdot c$	-
1	1	1	1	$a \cdot b \cdot c$	-

Bu tabloda fonksiyonun "0" değerini aldığı noktalarda Minimum Terimleri ve fonksiyonun "1" değerini aldığı noktalarda Maksimum Terimleri yazmaya gerek yoktur. Kanonik biçimleri elde etmek için, Minimum Terimler toplanır veya Maksimum terimler çarpılır. Bu durumda, $f(a, b, c) = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$ fonksiyonuna ilişkin Minimum Terimler Kanonik Biçimi, doğruluk tablosundaki fonksiyonun "1" değerini aldığı noktalardaki mintermlerin toplamıyla,

$$f(a, b, c) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c + \bar{a} \cdot b \cdot c + a \cdot b \cdot \bar{c} + a \cdot b \cdot c$$

şeklinde elde edilir. Benzer şekilde, aynı fonksiyona ilişkin Maksimum Terimler Kanonik Biçimi, yine fonksiyonun doğruluk tablosundaki 0 değerini aldığı noktalardaki makstermlerin çarpımıyla,

$$f(a, b, c) = [a + b + c] \cdot [\bar{a} + \bar{b} + c] \cdot [\bar{a} + b + \bar{c}] \cdot [\bar{a} + b + c]$$

şeklinde elde edilir. Bulunan bu değerler, Örnek-5.9. ve Örnek-5.11 de elde edilen sonuçlarla aynıdır.

Bazı durumlarda doğruluk tablosu doğrudan verilmiş olabilir. Bu durumda gerek Minimum Terimler Kanonik Biçiminin, gerekse Maksimum Terimler Kanonik Biçimimini elde etmek mümkündür.

Örnek-5.14.

Bu örnekte, Tablo-5.14 te doğruluk tablosu verilen lojik fonksiyona ilişkin, Minimum ve Maksimum Terimler Kanonik Biçimi elde edilmiştir.

Tablo-5.14. VE İşlemine İlişkin doğruluk tablosu ve maksimum terimler.

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	$f(a, b, c)$	Minterm	Maksterm
0	0	0	1	$\bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c}$	-
0	0	1	1	$\bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c$	-
0	1	0	0	-	$a + \bar{b} + c$
0	1	1	0	-	$a + \bar{b} + \bar{c}$
1	0	0	1	$a \cdot \bar{b} \cdot \bar{c}$	-
1	0	1	1	$a \cdot \bar{b} \cdot c$	-
1	1	0	0	-	$\bar{a} + b + c$
1	1	1	0	-	$\bar{a} + b + \bar{c}$

Bu tabloda fonksiyonun "1" olduğu noktalarda minimum terimler, "0" olduğu noktalarda maksimum terimler ifade edilir. Fonksiyonun "0" değerini aldığı noktalarda minimum terimleri ve 1 değerini aldığı noktalarda maksimum terimleri yazmaya gerek yoktur. Kanonik biçimleri elde etmek için, minimum terimler toplanır veya maksimum terimler çarpılır. Bu durumda, $f(a, b, c)$ fonksiyonuna ilişkin minimum terimler kanonik biçimini, doğruluk tablosundaki fonksiyonun 1 değerini aldığı noktalardaki mintermlerin toplamıyla,

$$f(a, b, c) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c + a \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + a \cdot \bar{b} \cdot c$$

şeklinde elde edilir. Benzer şekilde, aynı fonksiyona ilişkin maksimum terimler kanonik biçimini, yine fonksiyonun doğruluk tablosundaki 0 değerini aldığı noktalardaki makstermlerin çarpımıyla,

$$f(a, b, c) = [\bar{a} + \bar{b} + c] \cdot [a + \bar{b} + \bar{c}] \cdot [\bar{a} + \bar{b} + \bar{c}] \cdot [\bar{a} + b + \bar{c}]$$

şeklinde elde edilir.

5.8. Kanonik Biçimlerin Lojik Kapılarla Gerçeklenmesi

Bir lojik fonksiyonun kanonik biçimini elde edildikten sonra, lojik kapı elemanları kullanılarak fiziksel olarak gerçekleştirilebilir. Tabii bu noktada kullanılacak eleman ve lojik tasarım aşamaları çok büyük önem taşımaktadır. Kanonik biçim ifadeleriyle yapılan bazı tasarımlar maliyeti çok arttırdığı için tercih edilmezler. Bu yöntem yerine indirgenmiş fonksiyonlarla gerçekleştirilen tasarım yöntemleri kullanılır. Lojik fonksiyonları indirgeyerek ve maliyet faktörü göz önünde bulundurularak yapılan tasarımlara ilerleyen bölgelerde yer verilecektir. Bununla birlikte, lojik kapıları daha yakından tanımak ve bu kapıları kullanarak basit devreler kurmak amacıyla, bu bölümde kanonik biçimleri kullanarak gerçekleştirilen tasarımlara yer verilmiştir.

Kanonik biçim ifadelerinde iki kademeli bir lojik devre yapısından söz etmek doğru olur; ya önce çarpımlar gerçekleştirilen sonra toplamları alınır ya da önce toplamlar gerçekleştirilen sonra çarpımları alınır. Nitekim bu devre, gerek lojik fonksiyonun ifadesi en sade biçimde yazılmadığı, gerekse lojik devre fiziksel olarak gerçekleştirken tek tip eleman kullanılmadığı için ekonomik olarak tasarlanmış bir devre olarak yorumlanmalıdır. Mühendislikte yapılan tasarım kadar tasarımın ekonomik ya da bir başka deyişle en düşük maliyetli olması temel ilkelerden birisidir. Bu durumda doğrudan kanonik biçimleri elde edilmiş lojik fonksiyonları doğrudan kullanmak yerine ya bu fonksiyonlar tek tip eleman kullanılacak biçimde düzenlenir ya da lojik ifade en az terime indirgenerek tasarım yapılır.

Bu bölümde öncelikle kanonik biçimde verilmiş bir lojik ifadenin lojik kapı elemanları kullanılarak fiziksel gerçekleştirme açıklanmış, daha sonra mevcut kapı elemanları ile bilinen kapı elemanlarının tasarılanması için gerekli bilgiler verilmiştir. Lojik Devrelerde tek tip kapı elemanları kullanılarak tasarım yapılması Bölüm 6'da, karmaşalık hesabı ve maliyet faktörü kavramları Bölüm 8'de ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Örnek-5.15.

Bu örnekte, minimum terimler kanonik biçimini,

$$f(a, b, c) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c + \bar{a} \cdot b \cdot \bar{c} + a \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + a \cdot b \cdot c$$

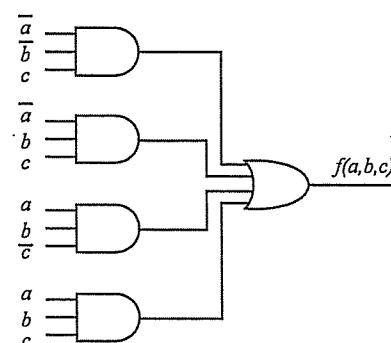
ve maksimum terimler kanonik biçimini,

$$f(a, b, c) = [a + b + c] \cdot [a + \bar{b} + c] \cdot [\bar{a} + b + c] \cdot [\bar{a} + b + \bar{c}]$$

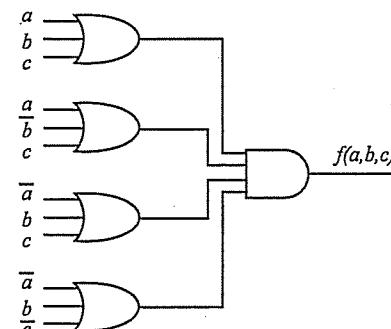
şeklinde verilmiş olan lojik fonksiyonun kapı elemanlarıyla fiziksel gerçekleştirme verilmektedir.

Her iki yapı da iki düzeyli bir lojik devre ile gerçekleştirir. Minimum terimler kanonik biçimini ifadesinde önce çarpım terimleri VE kapılarıyla gerçekleştirir, sonra VEYA kapıları ile toplamlar alınır. Dolayısıyla Şekil-5.22 de lojik devre şeması verilen çarpımlar toplamı ifadesi elde edilir.

Maksimum Terimler Kanonik Biçimi ifadesinde önce toplam terimleri VEYA kapılarıyla gerçekleştirir, sonra VE kapıları ile çarpımlar alınır. Dolayısıyla Şekil-5.23.'de lojik devre şeması verilen toplamlar çarpımı ifadesi elde edilmiş olunur.

Şekil-5.22. Minimum terimler kanonik biçimile oluşturulmuş bir lojik devre.

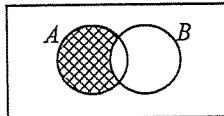
Şekil-5.23. Maksimum terimler kanonik biçimile oluşturulmuş bir lojik devre.

Kanonik biçimlerin gerçekleştirmesinde kullanılan iki kademeli devre yapısı Şekil-5.22 ve Şekil-5.23 de daha ayrıntılı olarak gözükmemektedir. Tek tür kapı elemanları kullanılarak indirgenmiş ifadeler üzerinde yapılan tasarımlar mühendislik açısından değerlendirilirse daha iyi gerçekleştirilmiş tasarımlar olarak yorumlanırlar. Durum böyle olunca da öncelikle lojik fonksiyonların indirgenmesi sonra da tek tür kapı elemanlarıyla tasarım yapılması konularının incelenmesi gereklidir; Bölüm 6'da da bu konu üzerinde durulmuştur.

5.9. Özet

Lojik kapılar, lojik devre tasarımlının temel taşıdır ve bilgisayar mühendisliğinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Boole cebri ise lojik elemanlar için temel kavramların ve özelliklerin belirlendiği cebir tabanlı bir kurallar kümesidir. Lojik devrelerle yapılan bütün tasarımlar Boole cebri kurallarına uygun olmak zorundadırlar. En temel tasarım elemanları VE, VEYA, TÜMLEME gibi kapı elemanlarıdır. Bunların dışında TVE, TVEYA, YA DA, TYA DA gibi türetilen kapı elemanları da vardır. Bu kapıların kümeler cebri ve Boole Cebri aksiyom ve teoremleri kullanılarak yalnız lojik ifadelerin gerçekleştirilmesi yapılabılır. VE kapısına dayanan lojik ifadeler minimum terimler, VEYA kapısına dayanan lojik ifadeler maksimum terimler kanonik biçimleri olarak adlandırılır. Tümleşik lojik devrelerde bile, kapılarla gerçekleştirilen yalnız lojik ifadeler bulunur.

5.10. Sorular

- $a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c$ şeklinde verilen eşitliğin sağlanıp sağlanmadığını doğruluk tablosu oluşturarak ve *Venn* diyagramlarını kullanarak gösteriniz.
- $a \cdot (a + b) = a$ şeklinde verilen eşitliğin sağlanıp sağlanmadığını doğruluk tablosu oluşturarak ve *Venn* diyagramlarını kullanarak gösteriniz.
- a) Aşağıda *Venn* diyagramı ile verilen taralı alanla ilişkin ifadeyi yazınız.

- Bu ifadeye ilişkin minimum terimler kanonik biçimini elde ediniz.
- Kanonik biçimine ilişkin ifadeyi *Venn* diyagramları ile çizerek iki ifadenin eşdeğer olup olmadığını tartışınız.
- $(a + b) \cdot (\bar{a} + c) = a \cdot c + \bar{a} \cdot b$ şeklinde verilen eşitliğin sağlanıp sağlanmadığını Boole Cebrine ilişkin aksiyom ve teoremleri kullanarak gösteriniz.

- $(a + \bar{b}) \cdot b = a \cdot b$ olduğunu Boole Cebrine ilişkin aksiyom ve teoremleri kullanarak gösteriniz.
- $(a \cdot \bar{b} + b) = a + b$ şeklinde bir lojik eşitlik verilmiştir. Bu ifadenin sağlanıp sağlanmadığını;
 - Doğruluk tablosu ile
 - Venn* diyagramları ile
 - Boole cebrine ait aksiyom ve teoremleri kullanarak gösteriniz.
- $(x_1 + x_2 + \dots + x_n) = \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot \dots \cdot \bar{x}_n$ Boole Cebri teoremini ispatlayınız. (Yol Gösterme: Boole Cebrinin diğer özelliklerini kullanarak önce iki değişken için ispatlayıp, sonra genelleştiriniz.)
- $f(a, b, c, d) = a \cdot b + \bar{a} \cdot \bar{c}$ şeklinde verilen fonksiyonun minimum terimler kanonik biçimini elde ediniz.
- $f(a, b, c) = \bar{a} \cdot b + a \cdot c$ fonksiyonu verilmiştir.
 - Bu fonksiyona ilişkin doğruluk tablosu oluşturunuz.
 - Fonksiyona ilişkin minimum ve maksimum terimler kanonik biçimlerini elde ediniz.
 - Lojik kapı elemanlarını kullanarak her iki kanonik şekli ilişkin ifadeleri gerçekleyecek devre şemalarını çiziniz.
- $f(a, b, c) = \bar{c} \cdot d \cdot (a + b) + c \cdot d \cdot (a + b)$ fonksiyonu verilmiştir.
 - Bu fonksiyona ilişkin doğruluk tablosu oluşturunuz.
 - Fonksiyona ilişkin minimum terimler kanonik biçimini elde ediniz.
 - Fonksiyona ilişkin maksimum terimler kanonik biçimini elde ediniz.
 - Lojik kapı elemanlarını kullanarak her iki kanonik şekli ilişkin ifadeleri gerçekleyecek devre şemalarını çiziniz.
- $f(a, b, c) = \sum(0, 1, 3, 5, 6)$ fonksiyonu verilmiştir.
 - Bu fonksiyona ilişkin doğruluk tablosu oluşturunuz.
 - Fonksiyona ilişkin minimum terimler kanonik biçimini değişkenler cinsinden ifade ediniz.
 - Fonksiyona ilişkin maksimum terimler kanonik biçimini değişkenler cinsinden ifade ediniz.
 - Lojik kapı elemanlarını kullanarak her iki kanonik şekli ilişkin ifadeleri gerçekleyecek devre şemalarını çiziniz.

6.

Lojik Fonksiyonların İndirgenmesi

Lojik fonksiyonların indirgenmesi, genel olarak, "*lojik ifadenin farklı giriş değerlerine göre çıkış değerinin değişikliğe uğratılmadan daha az sayıda terimle ifade edilmesidir*" denilebilir. Böylece daha az maliyetli tasarımlar yapılabilir ve yalnız ifadelerle uğraşma imkanı doğar. Mühendislikte temel faktörlerden biri tasarım maliyetidir. Daha doğrusu, tasarım, karmaşalık ve maliyet faktörü göz önünde tutularak yapılır. Bu durumda, tasarımcı devre tasarımindan elde ettiği lojik fonksiyonu aynı tür kapı elemanları kullanarak gerçekleştire ve bunu yaparken de lojik ifadenin yalnız halini kullanma yoluna gidebilir. Kısacası, doğrudan lojik ifadenin kullanılması maliyet ve devre karmaşılığı açısından pek uygun bir çözüm olmayabilir. Bu durumda lojik fonksiyonun indirgenmesi aklı gelir; indirgemeye hem kullanılan lojik kapı sayısı hem de değişken sayısını azaltılmaya çalışılır. Bu bölümde, lojik fonksiyonların indirgenmesi konusu aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

6.1. Görüse Dayanarak İndirgeme
6.2. <i>Karnaugh</i> Diyagramı Yöntemi
6.3. <i>Quine-McCluskey</i> /Tablo Yöntemi
6.4. Eksik Boole İşlevleri | 6.5. Türetilmiş Kapılarla Temel Lojik Kapıları
6.6. İndirgenmiş İfadelerin Aynı Tür Kapılarla — Gerçeklenmesi
6.7. Özet
6.8. Sorular |
|---|---|

Lojik fonksiyonlar çeşitli şekillerde indirgenebilir. Örneğin, görüse dayanılarak indirgeme yapılabilir; tabii ki, bu yöntemde tasarımcının iyi bir görüş düzeyi ve deneyimi olmalıdır. Diğer yöntemler ise diyagram tasarımı dayanan *Karnaugh* diyagramı yöntemi ve tablo yöntemi olarak bilinen *Quine-McCluskey* yöntemidir. İlerleyen kısımlarda görüse ve *Karnaugh* diyagramı yöntemine dayanan indirgeme yöntemleri ayrıntılı olarak ele alınmış olup *Quine-McCluskey* yöntemi kavramsal olarak incelenmiştir.

Lojik fonksiyonların değişik birçok cebirsel ifadeleri vardır. İndirgemeden amaç bu ifadelerden en uygun olanını seçmektir. En uygun olanı maliyet/karmaşıklık unsuru'na dayanılarak yapılmalıdır. O halde, indirgeme, cebirsel ifadeler açısından, maliyet / karmaşıklık ölçütünü en küçük düzeyde tutan ifadeyi seçme işlemidir; bu ölçüt, terim sayısı, transistör sayısı, ifadedeki değişken sayısı, değişkenlerin tekrarlanma sayısı, bir terimdeki değişken sayısı, aynı tür elemandan mümkün olduğunda çok kullanılması gibi parametrelerden bir veya birkaçına bağlı olabilir. [HARMANCI - 1987]

6.1. Görüse Dayanarak İndirgeme

Boole Cebrine ilişkin aksiyom ve teoremlerden yararlanarak bir lojik fonksiyonu daha az terimle ifade etmek mümkündür. Eğer indirgeme işlemi bu şekilde gerçekleştirirse bu işlem tasarımcının görüşüne bağlı olduğu için, görüşe dayanarak indirgeme olarak isimlendirilir. Sonuçta elde edilen ifadelere Boole Cebrinde geçerli bütün özellikler kullanılsa da lojik fonksiyon daha fazla basitleştirilemez. Dolayısıyla bu yöntemde kullanıcının görüşü ve konuya hakimiyeti ön plandadır.

Örnek-6.1.

Bu örnekte, $f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot b \cdot \bar{c} + a \cdot d + b \cdot \bar{c} \cdot \bar{d}$ şeklinde verilen ifadenin minimal elemanla ifade edilip edilmediği sorgulanmıştır. Eğer verilen ifade minimal bir ifade değilse bu ifade daha da basitleştirilmeye çalışılır ve bu işlem tamamen tasarımcının görüşü çerçevesinde gerçekleştirilir. Verilen ifadede üç terim yer almaktadır. Bu terimlerden ortak paranteze alınabilecek değişkenler değerlendirilir. Bu durumda birinci ve üçüncü terimlerde $b \cdot \bar{c}$ değişkenlerinin ortak olduğu görülmektedir. Bu değişkenler ortak paranteze alınırsa,

$$\begin{aligned} f(a, b, c, d) &= \bar{a} \cdot b \cdot \bar{c} + a \cdot d + b \cdot \bar{c} \cdot \bar{d} \\ &= b \cdot \bar{c} \cdot (\bar{a} + \bar{d}) + a \cdot d \end{aligned}$$

elde edilir. Buradaki $(\bar{a} + \bar{d})$ terimi $(\bar{a} \cdot \bar{d})$ ifadesine eşdeğerdir. Bu durumda,

$$f(a, b, c, d) = b \cdot \bar{c} \cdot (\bar{a} \cdot \bar{d}) + a \cdot d$$

yazılabilir. Buradaki $(a \cdot d)$ teriminin diğer iki terim üzerine dağıtmaya imkanı mümkündür. Bu özellik Boole Cebri teoremlerinden 3)a koşulundan görülebilir. Bu durumda,

$$f(a, b, c, d) = (b \cdot \bar{c} + a \cdot d) \cdot (\bar{a} \cdot \bar{d}) + a \cdot d$$

elde edilir. $(\bar{a} \cdot \bar{d})$ terimi $(a \cdot d)$ 'nin tümleyenidir. Bu yüzden $(\bar{a} \cdot \bar{d}) + a \cdot d = 1$ değerini alır ve ifade,

$$f(a, b, c, d) = (b \cdot \bar{c} + a \cdot d)$$

terime indirgenir. Bu ifadeye Boole Cebrinin diğer bütün özellikleri uygulansa bile daha basit bir ifade elde edilemez. Sonuçta bulunan bu ifade minimal bir ifadedir ve en başta verilen ifadenin indirgenmiş şeklidir. En baştaki ifade ise daha basit terimlere indirgendiği için minimal değildir.

Örnek-6.2.

Bu örnekte, $f(x, y, z) = \sum(0, 4)$ şeklinde minimum terimler kanonik şekliyle verilen ifadenin minimal bir ifade olup olmadığı irdelenmiştir. Eğer ifade minimal değilse bu ifade indirgenmeye çalışılır. Öncelikle minimum terimler kanonik bicimini oluşturan terimler belirlenir. Bu durumda,

$$f(x, y, z) = \sum(0, 4) = \bar{x} \cdot \bar{y} \cdot \bar{z} + x \cdot \bar{y} \cdot \bar{z}$$

elde edilir. Bu terimler $(\bar{y} \cdot \bar{z})$ ortak parantezine alınabilir. Bu durumda,

$$f(x, y, z) = \bar{y} \cdot \bar{z} \cdot (\bar{x} + x)$$

yazılabilir. Buradaki $(\bar{x} + x) = 1$ olduğundan ifade,

$$f(x, y, z) = \bar{y} \cdot \bar{z}$$

terime indirgenir. Bu ifadeye Boole Cebrinin diğer bütün özellikleri uygulansa bile daha basit bir ifade elde edilemez. Sonuçta bulunan bu ifade minimal bir ifadedir ve en başta verilen minimum terimler kanonik şeklindeki ifadenin indirgenmiş şeklidir. Minimum terimler kanonik şeklindeki ifade daha basit terimlere indirgendiği için minimal değildir.

Örnek-6.3.

Bu örnekte, $f(x, y, z) = \prod(1, 5)$ şeklinde maksimum terimler kanonik şekliyle verilen ifadenin minimal bir ifade olup olmadığı irdelenmiştir. Eğer ifade minimal değilse bu ifade indirgenmeye çalışılır. Öncelikle maksimum terimler kanonik bicimini oluşturan terimler belirlenir. Bu durumda,

$$f(x, y, z) = \prod(1, 5) = [x + y + \bar{z}] \cdot [\bar{x} + y + \bar{z}]$$

elde edilir. Parantez içindeki terimler dağıtılsrsa,

$$f(x, y, z) = x \cdot \bar{x} + x \cdot y + x \cdot \bar{z} + y \cdot \bar{z} + \bar{z} \cdot \bar{x} + \bar{z} \cdot y + \bar{z}$$

elde edilir. Bu ifadede $x \cdot \bar{x} = 0$ 'dır. Geriye kalan terimler y ve \bar{z} ortak parantezine alınırsa,

$$f(x, y, z) = y \cdot (x + \bar{x} + 1 + \bar{z} + \bar{z}) + \bar{z} \cdot (x + \bar{x} + 1)$$

bulunur. Her iki parantezin içi de 1 olduğundan sonuçta,

$$f(x, y, z) = y + \bar{z}$$

indirgenmiş terimi elde edilir. Bu ifadeye Boole Cebrinin diğer bütün özellikleri uygulansa bile daha basit bir ifade elde edilemez. Sonuçta bulunan bu ifade minimal bir ifadedir ve en başta verilen maksimum terimler kanonik şeklindeki ifadenin indirgenmiş şeklidir. Maksimum terimler kanonik şeklindeki ifade daha basit terimlere indirgenebildiği için minimal değildir.

6.2. Karnaugh Diyagramı Yöntemi

1952 yılında Veitch tarafından önerilen ve son halini 1953 yılında Karnaugh tarafından geliştirilen bu yöntemde lojik işlemlerin ifade edildiği doğruluk tablosu çevrimsel bir biçimde gösterilmiştir. Bu yöntem sayesinde lojik fonksiyonları indirgemek kolay ve sistematik bir şekilde getirilmiştir.

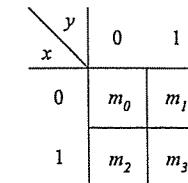
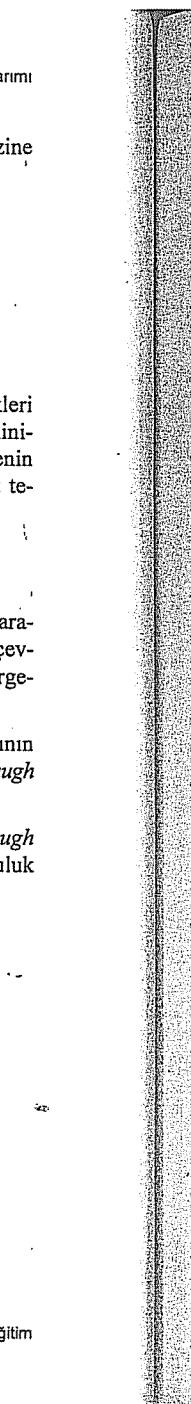
Yöntem açıklanırken, öncelikle doğruluk tablosundan Karnaugh diyagramlarının oluşturulması açıklanmış, daha sonra komşuluk kavramı anlatıldıktan sonra Karnaugh diyagramlarının indirgenmesi işleminin adımları ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Öncelikle iki değişkenli bir lojik fonksiyon için doğruluk tablosundan Karnaugh diyagramına geçiş işlemi anlatılmıştır. Bu amaçla, Tablo-6.1 de verilen doğruluk tablosundan yararlanılmıştır.

Tablo-6.1. Doğruluk tablosu gösterilimi.

x	y	$f(x,y)$
0	0	m_0
0	1	m_1
1	0	m_2
1	1	m_3

Bu doğruluk tablosu için Karnaugh diyagramı Şekil-6.1 de oluşturulmuştur.

Şekil-6.1. Tablo-6.1 de verilen doğruluk tablosuna ilişkin Karnaugh diyagramı.

Örnek-6.4.

Bu örnekte, $f(x, y) = x + y$ şeklindeki lojik fonksiyona ilişkin doğruluk tablosu oluşturulmuş ve bu tablodan yararlanarak Karnaugh diyagramı elde edilmiştir. $f(x, y) = x + y$ fonksiyonuna ilişkin doğruluk tablosu ve bu doğruluk tablosu için Karnaugh diyagramı aşağıda verilmiştir.

x	y	$f(x,y)$
0	0	0
0	1	1
1	0	1
1	1	1

	y	0	1
x			
0		0	1
1		1	1

Üç değişkenli bir lojik fonksiyon için doğruluk tablosundan Karnaugh diyagramına geçiş işlemi de benzer şekilde gerçekleşir. Bu amaçla, Tablo-6.2 de verilen doğruluk tablosu kullanılır.

Tablo-6.2. Doğruluk tablosu gösterilimi.

x	y	z	$f(x,y,z)$
0	0	0	m_0
0	0	1	m_1
0	1	0	m_2
0	1	1	m_3
1	0	0	m_4
1	0	1	m_5
1	1	0	m_6
1	1	1	m_7

Bu doğruluk tablosu için *Karnaugh* diyagramı Şekil-6.2 de verilmiştir. Şekilden de görülebileceği üzere *Karnaugh* diyagramı iki şekilde oluşturulabilir.

$x \backslash yz$	00	01	11	10
0	m_0	m_1	m_3	m_2
1	m_4	m_5	m_7	m_6

$xy \backslash z$	0	1
00	m_0	m_1
01	m_2	m_3
11	m_6	m_7
10	m_4	m_5

Şekil-6.2. Tablo-6.2 de verilen doğruluk tablosuna ilişkin *Karnaugh* diyagramı.

Örnek-6.5.

Bu örnekte, $f(x, y, z) = x + y + z$ şeklindeki lojik fonksiyona ilişkin doğruluk tablosu oluşturulmuş ve bu tablodan yararlanarak *Karnaugh* diyagramı elde edilme yoluna gidilmiştir. $f(x, y, z) = x + y + z$ fonksiyonuna ilişkin doğruluk tablosu,

x	y	z	$f(x,y)$
0	0	0	0
0	0	1	1
0	1	0	1
0	1	1	1
1	0	0	1
1	0	1	1
1	1	0	1
1	1	1	1

şeklinde elde edilir ve bu doğruluk tablosu için *Karnaugh* diyagramı,

$yz \backslash xy$	00	01	11	10
0	0	1	1	1
1	1	1	1	1

$z \backslash xy$	0	1
00	0	1
01	1	1
11	1	1
10	1	1

olarak bulunur.

Dört değişkenli bir lojik fonksiyon için doğruluk tablosundan *Karnaugh* diyagramına geçiş işlemi için de aynı yöntem kullanılır. Bu amaçla, Tablo-6.3 de verilen doğruluk tablosundan yararlanılmış ve *Karnaugh* diyagramı Şekil-6.3 deki gibi elde edilmiştir.

Tablo-6.3. Doğruluk tablosu gösterilimi.

x	y	z	w	$F(x,y,z,w)$
0	0	0	0	m_0
0	0	0	1	m_1
0	0	1	0	m_2
0	0	1	1	m_3
0	1	0	0	m_4
0	1	0	1	m_5
0	1	1	0	m_6
0	1	1	1	m_7
1	0	0	0	m_8
1	0	0	1	m_9
1	0	1	0	m_{10}
1	0	1	1	m_{11}
1	1	0	0	m_{12}
1	1	0	1	m_{13}
1	1	1	0	m_{14}
1	1	1	1	m_{15}

$xy \backslash zw$	00	01	11	10
00	m_0	m_1	m_3	m_2
01	m_4	m_5	m_7	m_6
11	m_{12}	m_{13}	m_{15}	m_{14}
10	m_8	m_9	m_{11}	m_{10}

Şekil-6.3. Tablo-6.3 de verilen doğruluk tablosuna ilişkin Karnaugh diyagramı.

Örnek-6.6.

Bu örnekte, $f(x, y, z, w) = x \cdot y + w \cdot z$ şeklindeki lojik fonksiyona ilişkin doğruluk tablosu oluşturularak Karnaugh diyagramı bulunmuştur. $f(x, y, z, w) = x \cdot y + w \cdot z$ fonksiyonuna ilişkin doğruluk tablosu ve bu doğruluk tablosu için Karnaugh diyagramı aşağıda verilmiştir.

x	y	z	w	$f(x, y, z, w)$
0	0	0	0	0
0	0	0	1	0
0	0	1	0	0
0	0	1	1	1
0	1	0	0	0
0	1	0	1	0
0	1	1	0	0
0	1	1	1	1
1	0	0	0	0
1	0	0	1	0
1	0	1	0	0
1	0	1	1	1
1	1	0	0	1
1	1	0	1	1
1	1	1	0	1
1	1	1	1	1

$xy \backslash zw$	00	01	11	10
00	0	0	1	0
01	0	0	1	0
11	1	1	1	1
10	0	0	1	0

Karnaugh Yönteminde Komşuluk Kavramı

Bu noktaya kadar, doğruluk tablosu oluşturulmuş bir lojik fonksiyon için Karnaugh Diyagramının nasıl oluşturulacağı gösterilmiştir. Ancak bu noktadan sonra önemli olan lojik fonksiyonların indirgenmiş ifadelerini elde etmektir.

Karnaugh Diyagramını doğru oluşturmak, fonksiyonu indirgeyebilmenin ilk ve en önemli adımdır. Zira ilk aşamada Karnaugh dizilişindeki farklılığı belirtmek yararlı olur. İki düzende iki bitlik bir sayının dizisi 00-01-10-11 şeklinde sıralanırken, Karnaugh Diyagramında Hamming uzaklığının en fazla bir olmasına izin verilen bitişik kodların özelliklerinden iki bitlik bir sayı dizisi Karnaugh diyagramında 00-01-11-10 şeklinde ifade edilmek zorundadır.

Karnaugh Diyagramlarının indirgenmesine imkan sağlayan komşuluk kavramı şu şekilde açıklanabilir: n değişkenli bir fonksiyonda 2^k ($k = 1, 2, 3, \dots$) tane terim kılalıp ($n-k$) çarpanlı bir tek terime dönüştürse bu 2^k tane terim k 'inci dereceden komşudur. Karnaugh diyagramı gösteriliminden önce lojik fonksiyon üzerinde bir örnek aşağıda verilmiştir.

Örnek-6.7.

$n=4$ değişkenli $2^k = 4$ tane terim indirgenip 2. dereceden bir komşuluk oluşturabilir.

$$f(x, y, z, w) = x \cdot \bar{y} \cdot \bar{z} \cdot \bar{w} + x \cdot \bar{y} \cdot \bar{z} \cdot w + x \cdot y \cdot \bar{z} \cdot \bar{w} + x \cdot y \cdot \bar{z} \cdot w$$

şeklindeki lojik fonksiyonda $x \cdot \bar{z}$ ortak çarpan parantezine alımarak,

$$f(x, y, z, w) = x \cdot \bar{z} \cdot (\bar{y} \cdot \bar{w} + \bar{y} \cdot w + y \cdot \bar{w} + y \cdot w)$$

şeklinde yazılabilir. Buradaki dört terimden oluşan ifadenin değeri 1'dir. Bu durumda 4 terim 2. dereceden komşuluk oluşturarak ortadan kaldırılmıştır.

Aşağıda verilen teoremlerde dört değişkenli bir fonksiyon için birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü dereceden komşuluklar tanımlanmıştır.

Teorem-6.1: İki terimin birinci dereceden komşu olabilmesi için gerek ve yeter koşul bunlara karşı düşen fonksiyonların alan üzerinde komşu olmasıdır.

Dört değişken için $2^k = 2$ terimin ($k=1$) birinci dereceden komşu olması durumunda $n-k=4-1=3$ çarpanlı bir terim oluşur.

Örnek-6.8.

Şekil-6.4 de verilen Karnaugh diyagramını indirgeyiniz.

		cd	00	01	11	10
		ab	00			
00	01	00				
		01	1	1		
11	10	00				
		01				
11	10	00				
		01				

Şekil-6.4. Karnaugh diyagramı.

Bu örneğin çözümünde öncelikle komşuluğu mertebesi ve özelliklerini belirlenmelidir. Görüldüğü gibi lojik fonksiyon dört değişkenlidir ve iki terim birbirine komşudur. Bu durumda, $n=4$, $k=1$ olarak bulunur. Bu terimler ikinci mertebeden komşuluk oluşturmaktır olup, sonuçta üç çarpanlı bir terim elde edilecektir.

Buradaki terimler bir çerçeveye içine alınarak gösterilirler ve ifadeleri lojik fonksiyonların alındıkları değerlere bağlı olarak verilir. Bu komşulukta a 'nın tümleyeni, b ve d değerleri VE işlemine tabi tutularak ifade edilirken c değeri hem 0 hem de 1 değerini aldığı için düşer. Bu durumda indirgenmiş ifade,

$$f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot b \cdot d$$

olarak elde edilir. Daha önce de belirtildiği gibi üç çarpanlı bir terim oluşması beklenmektedir. Bir Karnaugh diyagramında birden fazla ikinci derecedede komşuluk bulunabilir. Örneğin,

		cd	00	01	11	10
		ab	00			
00	01	00	1			1
		01	1	1		
11	10	00			1	
		01			1	
11	10	00				
		01				

şeklinde verilen Karnaugh Diyagramında tam üç tane birinci dereceden komşuluk bulunmaktadır. Bu durumda, her bir komşuluğun ifadesi belirlenir. Bu ifadeler VEYA, bir başka deyişle “+” işlemiyle birleştirilerek indirgenmiş fonksiyon elde edilir. Sonuçta indirgenmiş ifade olarak aşağıdaki bağıntı elde edilir:

$$f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot b \cdot d + b \cdot c \cdot d + \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{d}$$

Teorem-6.2: Dört terimin ikinci dereceden komşu olabilmesi için gerek ve yeter koşul bunlara karşı düşen fonksiyonların alan üzerinde bir sıra şeklinde olması veya alan içinde bir kare oluşturmasıdır.

Dört değişken için $2^k = 4$ terimin ($k=2$) ikinci dereceden komşu olması durumunda $n-k=4-2=2$ çarpanlı bir terim oluşur.

Örnek-6.9.

Şekil-6.5 de verilen Karnaugh Diyagramını indirgeyiniz.

		cd	00	01	11	10
		ab	00			
00	01	00				
		01	1	1		
11	10	00		1	1	
		01				
11	10	00				
		01				

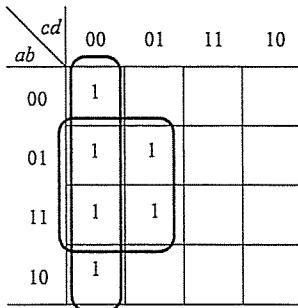
Şekil-6.5. Karnaugh diyagramı.

Bu örneğin çözümünde öncelikle komşuluğu mertebesi ve özelliklerini belirlenmelidir. Görüldüğü gibi lojik fonksiyon dört değişkenlidir ve dört terim birbirine komşudur. Bu durumda, $n=4$, $k=2$ olarak bulunur. Bu terimler ikinci mertebeden komşuluk oluşturmaktır olup, sonuçta iki çarpanlı bir terim elde edilecektir.

Buradaki terimler bir çerçeveye içine alınarak gösterilirler ve ifadeleri lojik fonksiyonların alındıkları değerlere bağlı olarak verilir. Bu komşulukta b ve d değerleri VE işlemine tabi tutularak ifade edilirken a ve c değişkenleri hem 0 hem de 1 değerini aldığı için düşer. Bu durumda indirgenmiş ifade,

$$f(a, b, c, d) = b \cdot d$$

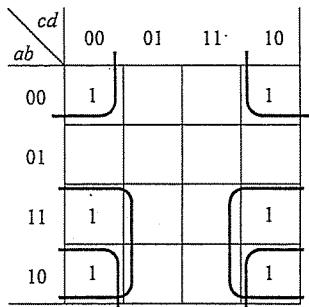
olarak elde edilir. Daha önce de belirtildiği gibi iki çarpanlı bir terim oluşması beklenmektedir. Bir *Karnaugh* diyagramında birden fazla ikinci derecede komşuluk bulunabilir. Örneğin,

Şekilde verilen *Karnaugh* Diyagramında iki tane ikinci dereceden komşuluk bulunmaktadır. Bu durumda, her bir komşuluğun ifadesi belirlenir. Bu ifadeler VEYA, bir başka deyişle “+” işlemiyle birleştirilerek indirgenmiş fonksiyon elde edilir. Sonuçta indirgenmiş ifade olarak,

$$f(a, b, c, d) = \bar{c} \cdot \bar{d} + b \cdot \bar{c}$$

elde edilir. Bir başka örnek ise,

Şekilde verilebilir ve bu *Karnaugh* Diyagramında da iki tane ikinci dereceden komşuluk bulunmaktadır. Bu durumda, her bir komşuluğun ifadesi belirlenir. Bu ifadeler “VEYA”, bir başka deyişle “+” işlemiyle birleştirilerek indirgenmiş fonksiyon elde edilir. Sonuçta indirgenmiş ifade olarak,

$$f(a, b, c, d) = \bar{b} \cdot \bar{d} + a \cdot \bar{d}$$

elde edilir.

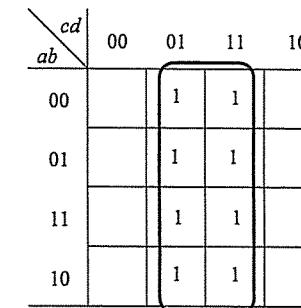
Teorem-6.3. Sekiz terimin üçüncü dereceden komşu olabilmesi için gerek ve yeter koşul bireklere karşı düşen fonksiyonların alan üzerinde komşu iki sıra oluşturmalıdır (İki değişkenli fonksiyonlarda mevcut değildir).

Sekiz değişken için $2^k = 8$ terimin ($k=3$) ikinci dereceden komşu olması durumunda $n-k=4-3=1$ diğer bir deyişle tek bir terim olur.

Örnek-6.10.

Şekil-6.6 da verilen *Karnaugh* Diyagramını indirgeyiniz.

Bu örneğin çözümünde öncelikle komşuluğu mertelesi ve özellikleri belirlenmelidir. Görüldüğü gibi lojik fonksiyon dört değişkenlidir ve sekiz terim birbirine komşudur. Bu durumda, $n=4$, $k=3$ olarak bulunur. Bu terimler üçüncü mertebeden komşuluk oluşturmaktır olup, sonuçta tek bir terim elde edilecektir.

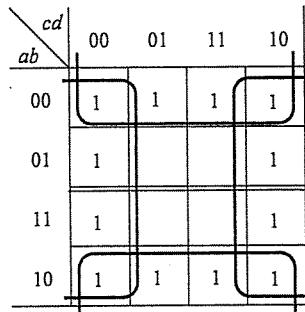

Şekil-6.6. *Karnaugh* diyagramı.

Buradaki terimler bir çerçeve içine alınarak gösterilirler ve ifadeleri lojik fonksiyonların alındıkları değerlere bağlı olarak verilir. Bu komşulukta sadece d değeri 1 değerini alır diğer bütün değişkenler 0 ve 1 değerlerinin ikisini birden alındıklarından dikkate almamazlar. Bu durumda indirgenmiş ifade,

$$f(a, b, c, d) = d$$

olarak elde edilir. Daha önce de belirtildiği gibi iki çarpanlı bir terim oluşması beklenmektedir. Bir Karnaugh diyagramında birden fazla ikinci derecede komşuluk bulunabilir. Örneğin,

Şeklinde verilen Karnaugh Diyagramında iki tane ikinci dereceden komşuluk bulunmaktadır. Bu durumda, her bir komşuluğun ifadesi belirlenir. Bu ifadeler “VEYA”, bir başka değişle “+” işlemiyle birleştirilerek indirgenmiş fonksiyon elde edilir. Sonuça indirgenmiş ifade olarak,

$$f(a, b, c, d) = \bar{d} + \bar{b}$$

elde edilir.

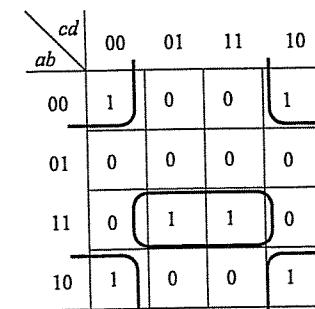
Theorem-6.4. Onaltı terimin dördüncü dereceden komşu olabilmesi için gerek ve yeter koşul bunlara karşı düşen fonksiyonların bütün alanı kaplıyor olması gerekmektedir (Üç değişkenli fonksiyonlarda mevcut değildir).

Örnek 6.11.

$f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} \cdot \bar{d} + a \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} \cdot \bar{d} + a \cdot b \cdot \bar{c} \cdot d + a \cdot b \cdot c \cdot d + \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c \cdot \bar{d} + a \cdot \bar{b} \cdot c \cdot \bar{d}$ şeklinde minimum terimler kanonik biçiminde verilen fonksiyona ilişkin doğruluk tablosunun oluşturulması ve bu fonksiyonun Karnaugh diyagramı yardımıyla indirgenmesi örnek olarak seçilsin. İlk olarak alınan fonksiyona ilişkin doğruluk tablosu,

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	$f(a, b, c, d)$
0	0	0	0	1
0	0	0	1	0
0	0	1	0	1
0	0	1	1	0
0	1	0	0	0
0	1	0	1	0
0	1	1	0	0
0	1	1	1	0
1	0	0	0	1
1	0	0	1	0
1	0	1	0	1
1	0	1	1	0
1	1	0	0	0
1	1	0	1	1
1	1	1	0	0
1	1	1	1	1

şeklinde oluşturulur. Bu aşamadan sonra Karnaugh diyagramına geçilir ve oluşan komşuluklar göz önünde bulundurularak ifade edilir. Bu durumda Karnaugh diyagramı,

şeklinde elde edilir ve ortada yer alan iki terim $a \cdot b \cdot d$ ifadesine, kenarlardaki dört terim ise $\bar{b} \cdot \bar{d}$ ifadesine indirgenir. Sonuç olarak,

$$f(a, b, c, d) = a \cdot b \cdot d + \bar{b} \cdot \bar{d}$$

indirgenmiş ifadesi elde edilir.

Örnek-6.12.

$f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + \bar{b} \cdot c \cdot \bar{d} + \bar{a} \cdot b \cdot c \cdot \bar{d} + a \cdot \bar{b} \cdot \bar{c}$ şeklinde verilen fonksiyonun Karnaugh Diyagramı yardımıyla indirgeyiniz.

Bir lojik fonksiyon ifadesi verildikten sonra bu ifadeyi doğruluk tablosu oluşturmadan Karnaugh Diyagramına aktarmak mümkündür. Lojik değişkenlerin aldığıları değerlere bakarak Karnaugh diyagramı oluşturulur ve bundan sonra komşuluklar belirlenerek indirgeme işlemine geçilir.

Karnaugh Diyagramı oluşturulurken, minimum terimler kanonik biçiminde olduğu gibi bütün değişkenlerin ifadede bulunması istenir. Örneğin, $f(a, b, c, d)$ fonksiyonundan ilk terimi olan $\bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c}$ aslında $\bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} \cdot (d + \bar{d})$ şeklinde ifade edilebilir. Bu durumda $(d + \bar{d}) = 1$ olduğundan fonksiyona bir etkisi yoktur. Ancak bu gösterilim Karnaugh Diyagramına geçiş açısından kolaylık sağlar. Diğer terimler de aynı şekilde değerlendirilirse,

		cd	00	01	11	10
		ab	00	01	11	10
00	1	1	0	1		
01	0	0	0	1		
11	0	0	0	0		
10	1	1	0	1		

şeklinde Karnaugh Diyagramı elde edilir ve komşuluklar,

		cd	00	01	11	10
		ab	00	01	11	10
00		1	1	0	1	
01		0	0	0	1	
11		0	0	0	0	
10		1	1	0	1	

şeklinde belirlenerek, indirgenmiş lojik fonksiyon,

$$f(a, b, c, d) = \bar{b} \cdot \bar{d} + \bar{b} \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot c \cdot \bar{d}$$

olarak elde edilir. Aynı indirgeme işlemi 0'ların bulunduğu terimler üzerinde komşuluklar belirlenerek de gerçekleştirilebilir. Ancak bu durumda toplamlar çarpımı şeklinde bir ifade bulunacaktır. 0'lar seçilerek oluşturulan Karnaugh diyagramında,

		cd	00	01	11	10
		ab	00	01	11	10
00	1	1	0	1		
01	0	0	0	1		
11	0	0	0	0		
10	1	1	0	1		

şeklinde komşuluklar belirlenir ve indirgenmiş lojik fonksiyon bu durumda,

$$f(a, b, c, d) = [\bar{c} + \bar{d}] \cdot [\bar{a} + \bar{b}] \cdot [c + \bar{b}]$$

olarak bulunur.

Örnek-6.13.

$f(a, b, c, d) = \sum(0, 3, 4, 5, 6, 7, 13, 14)$ şeklinde Minimum Terimlerin Toplamı şeklinde verilen fonksiyonun Karnaugh diyagramı yardımıyla indirgenmesi örneği inceleyecektir.

Bir lojik fonksiyon ifadesi verildikten sonra bu ifadeyi doğruluk tablosu oluşturmadan Karnaugh diyagramına aktarmak mümkündür. Lojik değişkenlerin aldığıları değerlere bakarak Karnaugh diyagramı oluşturulur ve bundan sonra komşuluklar belirlenerek indirgeme işlemine geçilir. Bu durumda minimum terimlerden yararlanarak,

<i>ab</i>	<i>cd</i>	00	01	11	10
00		1	0	1	0
01		1	1	1	1
11		0	1	0	1
10		0	0	0	0

şeklinde Karnaugh diyagramı elde edilir ve komşuluklar,

<i>ab</i>	<i>cd</i>	00	01	11	10
00		1	0	1	0
01		1	1	1	1
11		0	1	0	1
10		0	0	0	0

şeklinde belirlenerek, indirgenmiş lojik fonksiyon aşağıdaki gibi elde edilir:

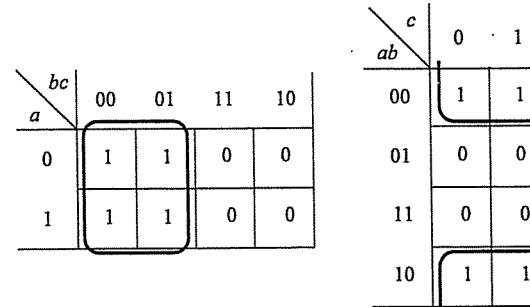
$$f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot \bar{c} \cdot \bar{d} + b \cdot \bar{c} \cdot d + \bar{a} \cdot c \cdot d + b \cdot c \cdot \bar{d}$$

Bu örneğin bir özelliği, mevcut olan en büyük komşuluğun değil de bütün terimleri kapsayan komşulukların seçilmiş olmasıdır. Gerçekten de dikkat edilirse yatay olarak yerleşen dört adet komşu, ikinci dereceden komşuluk oluşturmalarına rağmen dikkate alınmamış bunun yerine dört tane birinci dereceden komşuluk seçilmiş, bu komşuluklar bütün terimleri kapsadığı için ikinci dereceden komşuluk oluşturan terimler dikkate alınmamıştır.

Örnek-6.14.

$f(a, b, c) = \sum (0, 1, 4, 5)$ şeklinde minimum terimlerin toplamı şeklinde verilen fonksiyon üç değişkenli Karnaugh Diyagramı yardımıyla indirgenmesi örneği incelenecektir.

Öncelikle bu ifade üç değişkenli Karnaugh diyagramına aktarılır. Sonra da komşuluklar belirlenerek indirgeme işlemine geçilir. Minimum terimlerden yararlanarak üç değişkenli Karnaugh diyagramı aşağıda iki farklı biçimde ifade edilmiş ve komşuluklar her iki diyagramda da belirlenmiştir.

Bu aşamadan sonra, komşuluklardan yararlanarak fonksiyonun indirgenmiş ifadesini belirlenmelidir; ifade aşağıdaki gibi bulunur:

$$f(a, b, c) = \bar{b}$$

6.3. Quine-McCluskey/Tablo Yöntemi

Tablo yöntemiyle indirgeme yapılması "algoritmik ifadeye daha yakındır" denilebilir; lojik ifadenin var olan terimleri, içerdikleri 1'lerin sayısına göre sınıflanıp bir tablo üzerinde gruplanarak yerleştirilir. Daha sonra, gruplar arasındaki ilişkilere bakılarak, aralarında ilişki olup sadece bir değişkenle ilişkisi bozuk olan terimlerde ilişkiyi bozan değişkenler ayıklanarak terimler yalmlaştırılır; aralarında hiç ilişki olmayan terimler ise birbiriley işleme sokulmaz. Bu işlem, tüm terimlerin aralarında ilişki kalmayana kadar tekrarlanır; indirgenmiş lojik ifade tablo üzerinde işleme sokulmamış olan terimlerden elde edilir.

Tablo yöntemi, diğer adıyla kendisini geliştiren bilim adamlarına atfen verilmiş ismiyle Quine-McCluskey yöntemi olarak da bilinir; ilk olarak Quine tarafından algoritmik hale getirilmiş olup daha sonra McCluskey tarafından geliştirilmiştir. Tablo yöntemi, lojik ifadedeki değişken sayısı arttığında diğer indirgeme yöntemlerine göre avantaja sahiptir; algoritmik bir ifadeye sahip olduğu için bilgisayar ortamında programı yapılarak çok değişkenli lojik ifadelerin bile indirgenmesi yapılabilir. Değişken sayısı arttığında görüşe dayanarak indirgeme imkansız hale gelir; Karnaugh diyagramıyla indirgemede de değişkenler arasındaki komşuluk ilişkisinin görülmesi zorlaşıır. Lojik ifadedeki değişken sayısı 2, 3 ise görüşe; 3, 4 ise

Karnaugh veya tablo yöntemlerine; 4, 5, 6 veya daha fazla ise tablo yöntemine indirgeme yapmak uygundur.

Quine-McCluskey yöntemiyle indirgeme için yapılması gerekenler Örnek-6.15 de adım adım açıklanmıştır. Bu örnekte 4 değişken vardır ve Örnek-6.17 de *Karnaugh* yöntemiyle indirgenen lojik ifadenin benzeridir. Örnek-6.16 da ise 3 değişkenli bir lojik ifadenin indirgenmesi yapılmıştır. Örneğe dikkatlice bakılırsa, ifadedeki tüm terimlerin sonucu 1 yapacak şekilde sadeleştiği görülür. Böyle bir örneğe uygulamada pek karşılaşılmaz; ancak, *Quine-McCluskey* yöntemini açıklamak için her durumu gösteren güzel bir örnektir.

Örnek-6.15.

$f(a, b, c, d) = \Sigma_1(3, 7, 11, 12, 13, 14, 15)$ şeklinde verilen lojik ifadeyi tablo/*Quine-McCluskey* yöntemiyle indirgeyerek yalnız lojik ifadeyi bulunuz.

Quine-McCluskey yöntemiyle indirgeme yapmak için yapılması gerekenler adım adım şöyledir:

1. adım: İlk adım, terimleri (mintermlerin) sahip oldukları birlerin sayısına göre sıfır tane 1, bir tane 1, iki tane 1, üç tane 1 ve dört tane 1 içerenler şeklinde gruplamaktır. Bunun için lojik ifadeye ait mintermlerin ikili tabandaki karşılıkları ve bunların içerdikleri lojik 1'lerin sayısı tespit edilir. Verilen örnek için mintermler, onların ikili tabanda karşılıkları ve sahip oldukları birlerin sayısı şöyledir:

minterm	ikili tabanda	lojik 1'lerin sayısı
3	0 0 1 1	2 tane
7	0 1 1 1	3 tane
11	1 0 1 1	3 tane
12	1 1 0 0	2 tane
13	1 1 0 1	3 tane
14	1 1 1 0	3 tane
15	1 1 1 1	4 tane

Yukarıdaki tabloya göre mintermler Tablo-6.4 de 1. adım sütunundaki gibi gruplanır; görüldüğü gibi tablonun en üstünde en az sayıda lojik 1'e sahip olan 3 ve 12 mintermleri; daha sonra sırasıyla üç tane lojik 1'e sahip olan 7, 11, 13 ve 14 mintermleri ve dört tane lojik 1'e sahip olan 15 mintermi yer almıştır. Tablodaki yerleştirmeye göre iki adet lojik 1 içeren grup üç tane lojik 1 içeren gruba alttan komşudur; benzer şekilde, üç tane lojik 1 içeren grup iki tane içерene üstten, 4 tane içерene alttan komşudur; dört tane lojik 1 içeren grup da üç tane içерene üstten komşudur.

Tablo-6.4. *Quine McCluskey*/Tablo Yöntemi ile İndirgeme.

1. Adım				2. Adım				3. Adım								
	a	b	c	d		a	b	c	d		a	b	c	d		
3	0	0	1	1	✓	3,7	0	-	1	1	✓	3,7,11,15	-	-	1	1
12	1	1	0	0	✓	3,11	-	0	1	1	✓	3,11,7,15	-	-	1	1
7	0	1	1	1	✓	12,13	1	1	0	-		12,13,14,15	1	1	-	-
11	1	0	1	1	✓	12,14	1	1	-	0		12,14,13,15	1	1	-	-
13	1	1	0	1	✓	7,15	-	1	1	1	✓					
14	1	1	1	0	✓	11,15	1	-	1	1	✓					
15	1	1	1	1	✓	13,15	1	1	-	1						
						14,15	1	1	1	-						

2. Adım: İkinci adımda, komşu gruplar arasındaki terimlerde ilişki aranır; şöyle ki, eğer birbirine komşu olan gruba ait iki minterm arasında, bitlerin sıralanmasında bir bitlik fark varsa, onlar arasında ilişki olduğu varsayıılır. Bu tanıma, Tablo-6.4 İKİNCİ adım sütunundan görüleceği üzere 3 ile 7, 3 ile 11, 12 ile 13, 12 ile 14 arasında ilişki vardır; benzer şekilde üç tane lojik 1 ve dört lojik 1 içeren gruplar arasında da 7 ile 15, 11, 15, 13 ile 15 ve 14 ile 15 arasında ilişki vardır. İkinci adımda komşu gruplara ait terimler arasında ilişkiye bozmaya çalışan değişken, yerine - karakteri koyularak yok edilir; benzer olan bitler olduğu gibi bırakılır. Bu koşullar tüm mintermler üzerine uygulandığında Tablo-6.4 de ikinci adım sütunundaki gibi bir sonuç elde edilir. (aynı numaralara ait terim-çiftleri oluşursa bir tanesi alınır!)

3. Adım: Üçüncü adımda, ikinci adımda elde edilen sütunda bulunan terim-çiftleri arasında yine ilişki aranır. Buradaki ilişkinin tanımı şöyledir: \oplus terim-çiftleri komşu gruplar içerisinde olmalıdır, \ominus ilişkisi olan terim-çiftlerinin yok edilmiş değişkeni aynı hizada olmalıdır, \ominus yalnızca bir tane bit'i farklı olmalıdır. Bu koşullar altında, örneğin, 3,7 terim-çiftiyle 11,15 terim-çifti arasında ilişki vardır. Çünkü her ikisinde de b değişkeni yok edilmiş olup a değişkeni farklılık göstermektedir; b ve c değişkenleri ise aynıdır. Ancak 3,7 terim-çiftiyle 14,15 terim-çifti arasında ilişki yoktur. Çünkü, yok edilen değişkeni (- karakteri) farklı hizada, birden çok farklı bit değerleri var...

Yukarıda açıklanan ilişki uyarınca Tablo-6.4 de 3. sütundaki gibi terim-dörtlüleri elde edilir. Burada komşu grup kalmadığı için tablo sonuna gelinmiş demektir. (aynı numaralara ait terim-dörtlüleri oluşursa bir tanesi alınır!)

4. Adım: Dördüncü adımda, ilişkilendirme sürecinde ilişkiye sokulamayan terim, terim-çiftleri ve terim-dörtlüleri ele alınarak indirgenmiş lojik ifade bulunur. Tablo-6.4 de 1, 2 ve 3. adımlara ait sütunlara bakıldığından, sadece, 3.adım sütununda

terim-dörtlülerinde ilişki bulunamamıştır. Bu durumda indirgenmiş lojik ifade aşağıdaki gibi bulunur:

$$f(a, b, c, d) = a + c d$$

Örnek-6.16.

$f(a, b, c) = \Sigma_1(0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7)$ şeklinde verilen üç değişkenli lojik ifadeyi tablo/*Quine-McCluskey* yöntemini kullanarak indirgeyiniz. Sonucun ne olacağını görüşe dayanarak görebiliyor musunuz?

Evet, sonucun ne olacağı görülebilir. Çünkü üç değişkenli bir lojik ifade de 8 farklı *minterm* vardır ve ifadede bu *mintermlerin* hepsi bulunmaktadır. Bir lojik ifadede *mintermlerin* hepsi varsa sonuç daima lojik 1 değerindedir. Dolayısıyla tablo/*Quine-McCluskey* yöntemiyle indirgemede sonuç lojik 1 olmalıdır. Örnek-6.15 de yapılan adımlara benzer adımlar burada da yapılmalıdır.

1. Adım: İlk adım *mintermlerin* sahip oldukları birlerin sayısına göre sıfır tane 1, bir tane 1, iki tane 1, üç tane 1 ve dört tane 1 içerenler şeklinde gruplamaktır. Verilen örnek için *mintermler*, onların ikili tabanda karşılıkları ve sahip oldukları birlerin sayısı şöyledir:

minterm	ikili tabanda	lojik 1'lerin sayısı	Grup No
0	0 0 0	0 tane	0
1	0 0 1	1 tane	1
2	0 1 0	1 tane	1
3	0 1 1	2 tane	2
4	1 0 0	1 tane	1
5	1 0 1	1 tane	1
6	1 1 0	2 tane	2
7	1 1 1	3 tane	3

Yukarıdaki tabloya göre *mintermler* Tablo-6.5 de 1.adım sütunundaki gibi gruplanır; görüldüğü gibi tablonun en üstünde sıfır tane lojik 1'e sahip olan 0 *mintermi*; daha sonra sırasıyla bir tane lojik 1'e sahip olan 1, 2 ve 4 *mintermleri*, iki tane lojik 1'e sahip olan 3, 5 ve 6 *mintermleri* ve üç tane lojik 1'e sahip olan 7 *mintermi* yer almıştır. Grup 0, grup 1'e ; grup 1, grup 2'ye; grup 2, grup 3'e komşudur.

Tablo-6.5. Quine McCluskey/Tablo Yöntemi ile İndirgeme.

1. Adım			2. Adım			3. Adım			4. Adım			
a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	
0	0	0	✓	0,1	0 - -	✓	0,1,2,3	0 - -	✓	0,1,2,3,4,5,6,7	- - -	
1	0	0	✓	0,2	0 - 0	✓	0,1,4,5	- 0 -	✓	0,1,4,5,2,3,6,7	- - -	
2	0	1	0	✓	0,4	- 0 0	✓	0,2,1,3	0 - -	✓	0,2,4,6,1,3,5,7	- - -
4	1	0	0	✓	1,3	0 - 1	✓	0,2,4,6	- - 0	✓		
3	0	1	1	✓	1,5	- 0 1	✓	0,4,1,5	- 0 -	✓		
5	1	0	1	✓	2,3	0 1 -	✓	0,4,2,6	- - 0	✓		
6	1	1	0	✓	2,6	- 1 0	✓	1,3,5,7	- - 1	✓		
7	1	1	1	✓	4,5	1 0 -	✓	1,5,3,7	- - 1	✓		
					4,6	1 - 0	✓	2,3,6,7	- 1 -	✓		
					3,7	- 1 1	✓	2,6,3,7	- 1 -	✓		
					5,7	1 - 1	✓	4,5,6,7	1 - -	✓		
					6,7	1 1 -	✓	4,6,5,7	1 - -	✓		

2. Adım: İkinci adımda, komşu gruplar arasındaki terimlerde ilişki aranır; şöyle ki, eğer birbirine komşu olan gruba ait iki *minterm* arasında, bitlerin sıralanmasında bir bitlik fark varsa, onlar arasında ilişki olduğu varsayılar. Bu tanıma, Tablo-6.5. 2. adım sütunundan görüleceği üzere grup 0 ile grup 1'de bulunan *mintermlerden* 0 ile 1, 0 ile 2 ve 0 ile 4 arasında ilişki vardır; benzer şekilde grup 1 ile grup 2'de bulunan *mintermlerden* 1 ile 3, 1 ile 5, 2 ile 3, 2 ile 6, 4 ile 5 ve 4 ile 6 arasında; grup 2 ile grup 3 te bulunan *mintermlerden* 3 ile 7, 5 ile 7 ve 6 ile 7 arasında ilişki vardır. İkinci adımda komşu gruplara ait terimler arasında ilişkiye bozmaya çalışan değişken, yerine - karakteri koyularak yok edilir; benzer olan bitler olduğu gibi bırakılır. Bu koşullar tüm *mintermler* üzerine uygulandığında Tablo-6.5 de ikinci adım sütunundaki gibi bir sonuç elde edilir. (aynı numaralara ait terim-çiftleri oluşursa bir tanesi alınır!)

3. Adım: Üçüncü adımda, ikinci adımda elde edilen sütunda bulunan terim-çiftleri arasında yine ilişki aranır. Buradaki ilişkinin tanımı şöyledir: ① terim-çiftleri komşu gruplar içerisinde olmalıdır ② ilişkisi olan terim-çiftlerinin yok edilmiş değişkeni aynı hızada olmalıdır ③ yalnızca bir tane bit'i farklı olmalıdır. Bu koşullar altında, örneğin, 0,1 terim-çiftiyle 2, 3 terim-çifti arasında ilişki vardır. Çünkü her ikisi de c değişkeni yok edilmiş olup b değişkeni farklılık göstermektedir; a değişkeniye aynıdır. Ancak 0,1 terim-çiftiyle 2,6 terim-çifti arasında ilişki yoktur. Çünkü, yok edilen değişkeni (- karakteri) farklı hızada, birden çok farklı bit değerleri var...

Yukarıda açıklanan ilişki uyarınca Tablo-6.5 üçüncü sütundaki gibi terim-dörtlüleri elde edilir. Aynı sayılarından oluşan terim-dörtlüleri birden fazlaysa bir tanesi alınır diğerleri önemsenmez. Burada da 0, 1, 2, 3 terim-dörtlüsüyle 0, 2, 1, 3 terim dörtlüsü aynıdır; yalnızca bir tanesi alınır. (Aynı numaralara ait terim-dörtlüleri oluşursa bir tanesi alınır!)

4. Adım: Dördüncü adımda da 3. adımdakine benzer ilişki aranarak terim-sekizlileri oluştururlar. Farklı grubun *minterm'leri* olan ve yok edilmiş değişkenleri aynı hizada olan *minterm'ler* arasında sadece bir bitlik farka sahip terim-dörtlülerinden terim-sekizlileri elde edilir. Tablo-6.5 dördüncü sütundan görüleceği gibi terim-sekizlilerinin hepsinde yok edilmiş değişkenler kalmıştır. Bu durum, cebirsel ifade için herhangi bir değişkenin etkisi yoktur anlamına gelir.

5. Adım: Bir önceki adımda, terim, terim-çifti, terim-dörtlülerinin hepsi işleme sokulduğundan ve terim-sekizlilerinin hepsi yok edilmiş değişkenlere sahip olduğundan indirgenmiş lojik ifade,

$$f(a, b, c) = 1$$

şeklinde bulunur.

6.4. Eksik Boole İşlevleri

Şimdide kadar ele alınan *Boole* fonksiyonlarının eksiksiz olduğu kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, "1" değerini almayan çıkış ifadeleri "0", "0" değerini almayan çıkış ifadeleri ise "1" değerini almak zorundadır. Bazı durumlarda bazı kombinasyonlara karşılık düşen çıkış fonksiyonları uygulamada hiçbir zaman gerçekleşmez. Bu durumda *Karnaugh* Diyagramında bu kombinasyonlara karşılık düşen çıkış fonksiyonları *keyfi* olarak nitelendirilirler ve ϕ ile gösterilirler. Bu çıkış değerlerinin bazıları "1" değerini, bazıları ise "0" değerini alabilir ve indirgeme bu şekilde gerçekleştirilir.

Örnek-6.17.

$f(a, b, c, d) = \sum(3, 7, 11, 12, 15) + \sum_{\phi}(0, 10, 13, 14)$ şeklinde eksik terimlerle verilen fonksiyon *Karnaugh* diyagramı yardımıyla indirgenmesine ilişkin örnek göz önünde bulundurulsun.

Bu ifade hem minimum terimleri hem de eksik terimleri içermektedir. Minimum terimler "1" değerini, eksik terimler ϕ değerini ve geri kalan ifadeler 0 değerini alır. Her ϕ değeri birbirinden bağımsızdır, bazıları 1 bazıları ise 0 olarak seçilebilir. Öncelikle fonksiyona ilişkin *Karnaugh* diyagramı oluşturulursa,

		cd	00	01	11	10
		ab	00	01	11	10
00	01	00	ϕ	0	1	0
		01	0	0	1	0
		11	1	ϕ	1	ϕ
		10	0	0	1	ϕ

elde edilir. Bu diyagramda yukarıdan aşağı sıralanan dört tane 1 ikinci mertebeden bir komşuluk oluşturur. Bunun haricinde 1100 hanesindeki 1 değeri mutlaka dikdörtke alınmalıdır. Bu ifade tek başına alınırsa dört terimli bir ifade olur. Bu durumda giriş sayısını azaltmak tasarım açısından önemli bir faktör olduğundan bu istemez. Bu sirada bulunan iki tane keyfi değer 1, geriye kalan, köşelerdeki, keyfi değerler ise 0 değeri alacak şekilde seçilir. Kısaca göstermek gerekirse, önce sol tarafta verilen *Karnaugh* diyagramı oluşturulur ve daha sonra sağ taraftaki gibi uygun komşuluklar seçilir.

		cd	00	01	11	10
		ab	00	01	11	10
00	01	00	$\psi=0$	0	1	0
		01	0	0	1	0
		11	1	$\phi=1$	1	$\phi=1$
		10	0	0	1	$\phi=0$

		cd	00	01	11	10
		ab	00	01	11	10
00	01	00	$\phi=0$	0	1	0
		01	0	0	1	0
		11	1	$\phi=1$	1	$\phi=1$
		10	0	0	1	$\phi=0$

Sonuç olarak indirgenmiş lojik fonksiyon,

$$f(a, b, c, d) = c \cdot d + a \cdot b$$

olarak elde edilir.

6.5. Türetilmiş Kapılarla Temel Lojik Kapıların Yapılması

TVE ile TVEYA şeklinde aynı tür kapı elemanları kullanarak VE, VEYA ile TÜMLEME şeklindeki temel lojik kapıları gerçekleştirmek mümkündür. Bunun amacı, maliyeti en aza indirmek için tercih edilen aynı tür kapılarla tasarım yapma yönteminin temel kapıların gerçeklenmesinde de kullanılabilirliğini göstermektedir. Maliyeti azaltmak için ilk olarak karmaşık fonksiyonlar indirgenir ve bu indirgenmiş ifadeler TVE, TVEYA şeklindeki aynı tür kapılar kullanılarak gerçekleştirir. Bu sırada herhangi bir şekilde bir TÜMLEME kapısına ihtiyaç duyulursa bu eleman mevcut TVE ya da TVEYA kapılarıyla gerçekleştirilebilir. Bu ayrıca TÜMLEME, VE ile VEYA temel kapı elemanlarının TVE ile TVEYA kapılarıyla gerçekleştirilmesi açıklanmıştır.

TÜMLEME Kapısı

Lojik fonksiyonu $f = \bar{a}$ şeklinde olan TÜMLEME işlemi TVE ya da TVEYA kapılarıyla gerçekleştirilebilir. Tasarımda iki girişli TVE kapısı kullanılabilir. Eğer her iki girişe de aynı değer verilirse TVE kapısı bir TÜMLEME kapısı gibi çalışır; $f = (\bar{a} \cdot \bar{b}) = (\bar{a} \cdot \bar{a}) = \bar{a}$. Bu durumda lojik fonksiyona ilişkin lojik şema;

şeklinde gerçekleştirilebilir.

Tasarımda ikinci alternatif olarak iki girişli TVEYA kapısı da kullanılabilir. TVEYA kapısının her iki girişine de aynı değer verilirse TVEYA kapısı bir TÜMLEME kapısı gibi çalışır: $f = (\bar{a} + \bar{b}) = (\bar{a} + \bar{a}) = \bar{a}$. Bu durumda lojik fonksiyon;

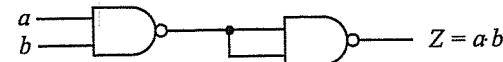

şeklinde gerçekleştirilebilir.

VE Kapısı

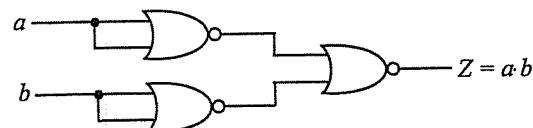
Lojik fonksiyonu $f = a \cdot b$ şeklinde olan VE işlemi TVE ya da TVEYA kapılarıyla gerçekleştirilebilir.

Tasarımda TVE kullanılsa, $f = a \cdot b = \bar{\bar{a}} \cdot \bar{\bar{b}} = (\bar{a} \cdot \bar{b})$ şeklinde kolayca yazılabilir. Bu durumda TVE kapısına ilişkin uygun bir tasarım bir VE kapısı gibi çalışır. Bu durumda lojik fonksiyona ilişkin lojik şema,

şeklinde gerçekleştirilebilir.

Tasarım aşamasında TVEYA kullanılsa, $f = a + b = \bar{\bar{a}} + \bar{\bar{b}} = (\bar{a} + \bar{b})$ şeklinde yazılır. Bu durumda TVEYA kapısı bir VE kapısı gibi çalışır. Bu durumda lojik fonksiyon;

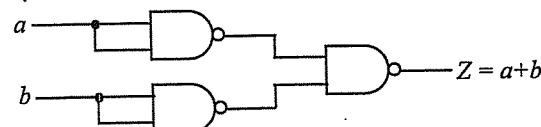

şeklinde gerçekleştirilebilir.

VEYA Kapısı

Lojik fonksiyonu $f = a + b$ şeklinde olan VEYA işlemi TVE ya da TVEYA kapılarıyla gerçekleştirilebilir.

Tasarımda TVE kullanılsa, $f = a + b = \bar{\bar{a}} + \bar{\bar{b}} = (\bar{a} + \bar{b})$ şeklinde kolayca yazılabilir. Görüldüğü gibi, TVE kapılarının uygun bir kombinasyonu VEYA kapısı gibi çalışabilir. Bu durumda lojik fonksiyon;

şeklinde gerçekleştirilebilir.

Tasarım aşamasında TVEYA kullanılsa, $f = a + b = \bar{\bar{a}} + \bar{\bar{b}} = (\bar{a} + \bar{b})$ şeklinde yazılır. Bu durumda TVEYA kapılarının uygun bir kombinasyonu bir VEYA kapısı gibi çalışır. Lojik fonksiyona ilişkin lojik şema ise,

şeklinde gerçekleştirilebilir.

6.6. İndirgenmiş İfadelerin Aynı Tür Kapılarla Gerçeklenmesi

Aynı 5.3.6 da, Kanonik biçimlerin lojik kapılarla gerçeklenmesi anlatılmıştı. Bu tasarımda eğer minimum terimler kanonik biçiminde bir ifade gerçekleştiriyorsa önce VE kapıları sonra bunların lojik toplamını alan bir VEYA kapısı, eğer maksimum terimler kanonik biçiminde bir ifade gerçekleştiriyorsa önce VEYA kapıları ve sonra bunların lojik çarpımını alan bir VE kapısı kullanılmıştı. Ancak bu tasarım yönteminde önemli, bir noktayı açıklamak gereki; o da maliyet faktörünün göz önünde bulundurulmadığıdır. Halbuki kanonik biçimleri gerçekleştirmek yerine karmaşık lojik fonksiyonları indirgemek ve indirgenmiş fonksiyonları aynı tür kapı elemanları kullanarak tasarımın yapmak maliyet faktörünü en aza indirmek açısından gereklidir ve son derece önemli bir tasarım adıdır.

Bu ayrıca çarpımlar toplamı veya toplamlar çarpımı şeklinde verilmiş veya indirgenerek elde edilmiş bir lojik ifadenin aynı tür kapı elemanlarıyla gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Bu amaçla öncelikle bu ifadeler üzerindeki birkaç dönüşüm işlemini vurgulamak yararlı olur. Çarpımlar toplamı şeklinde indirgenmiş bir ifade, sadece TVE ya da sadece TVEYA kapıları kullanılarak gerçekleştirilebilir.

Çarpımlar Toplamı – TVE Tasarımı

Çarpımlar toplamı şeklinde verilmiş bir ifadeyi sadece TVE kapılarıyla gerçekleştirmek için,

$$f = \sum \prod x_i$$

şeklinde verilmiş çarpımlar toplamı ifadesinin tümleyeni alınırsa,

$$\bar{f} = \sum \overline{\prod x_i} = \prod \overline{\prod x_i}$$

elde edilir. Bu ifadenin tekrar tümleyeni alınırsa f fonksiyonuna ulaşılır. Bu durumda,

$$\overline{\overline{f}} = f = \prod \overline{\overline{\prod x_i}}$$

elde edilir. Bulunan bu ifade, tamamıyla çarpımların tümleyeni bir başka değişle TVE ifadelerinden oluşmuştur.

Örnek-6.18.

$f(a, b, c) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c + \bar{a} \cdot b \cdot c + a \cdot b \cdot \bar{c} + a \cdot b \cdot c$ şeklinde minimum terimler kanonik biçimde verilen lojik fonksiyonu indirgeyiniz ve sadece iki girişli TVE lojik kapı elemanları (74LS00) kullanılarak gerçekleştiriniz.

Problemin çözümü için önce fonksiyona ilişkin Karnaugh diyagramı,

		bc	00	01	11	10
		a	0	0	1	1
a	0	0	0	0	1	1
	1	0	0	1	1	1

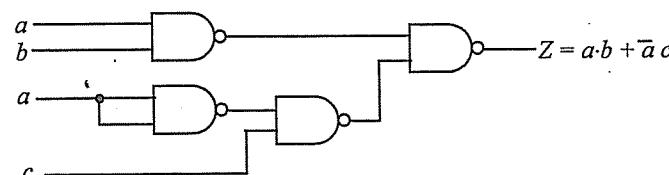
şeklinde oluşturulur ve indirgenir. Bu durumda fonksiyona ilişkin indirgenmiş ifade

$$f(a, b, c) = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$$

şeklinde bulunur. Bu aşamadan sonra, bulunan ifade TVE kapılarıyla tasarım yapılacak biçimde düzenlenir ve

$$\begin{aligned} f(a, b, c) &= a \cdot b + \bar{a} \cdot c \\ &= \overline{(a \cdot b + \bar{a} \cdot c)} = \overline{(a \cdot b)} \cdot \overline{(\bar{a} \cdot c)} \end{aligned}$$

elde edilir. İndirgenmiş fonksiyona ilişkin devre şeması Şekil-6.7 de verilmiştir.

Şekil-6.7. Sadece TVE lojik kapıları kullanılarak gerçekleştirilen devre.

Çarpımlar Toplamı – TVEYA Tasarımı

Çarpımlar toplamı şeklinde verilmiş bir ifadeyi sadece TVEYA kapılarıyla gerçekleştirmek için,

$$f = \sum \prod x_i$$

şeklinde verilmiş çarpımlar toplamı ifadesinde, $\prod x_i$ yerine $\sum \bar{x}_i$ yazılabilenğini göstermek gereki. $\prod x_i$ ifadesinin tümleyeni alınır ve bu tümleyen işlemi çarpma terimine ve x_i ye dağıtıldıktan sonra tekrar tümleyeni alınarak ilk ifade düzenlenirse,

$$\prod x_i = \sum \bar{x}_i = \prod \bar{\bar{x}}_i = \prod x_i$$

elde edilir. Bu durumda $\prod x_i$ yerine $\sum \bar{x}_i$ yazılabilir. Verilen f fonksiyonu ifade-sinde bu yerine konursa,

$$f = \sum \prod x_i = \sum \sum \bar{x}_i$$

bulunur. Ancak bu ifadenin ancak tümleyeni alınırsa sadece TVEYA kapılarını kullanmak mümkün olabilecektir. Sadece TVEYA kapılarıyla gerçeklenmiş fonksiyona ilişkin ifade,

$$\bar{f} = \sum \sum \bar{x}_i$$

olarak yazılır. Ancak bu durumda f yerine \bar{f} gerçekleştirir. f fonksiyonunu bulabilmek için çıkışın tümleyenini almak gereklidir.

Örnek-6.19.

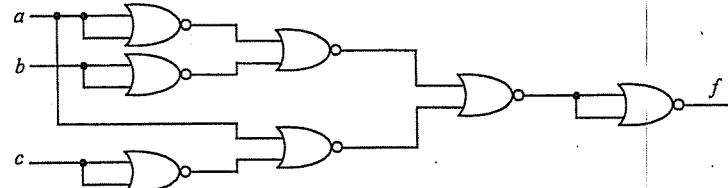
Bu örnekte, $f(a,b,c) = a \cdot b + \bar{a} \cdot c$ şeklinde verilen lojik fonksiyon sadece iki girişli TVEYA lojik kapı elemanları (74LS02) kullanılarak gerçekleştirilecektir. Bu durumda, yukarıdaki tanımlar gereklidir,

$$\begin{aligned} f(a,b,c) &= a \cdot b + \bar{a} \cdot c \\ &= (\overline{a+b}) + (\overline{a+c}) \\ &= (\overline{a+b}) + (\overline{a+c}) \end{aligned}$$

yazılabilir. Ancak bu iki TVEYA kapısını birleştiren eleman olarak VEYA kapısı kullanıldığı için yeterli bir işlem değildir. Sonucunu bulmak için \bar{f} gerçekleştirir. f fonksiyonunu bulabilmek için çıkışın tümleyenini

$$f(a,b,c) = (\overline{\overline{a+b}}) + (\overline{\overline{a+c}})$$

şeklinde almak gereklidir. Bu fonksiyona ilişkin devre şeması Şekil-6.8 de verilmiştir.

Şekil-6.8. Sadece TVEYA kapıları kullanılarak gerçekleştirilen devre.

Toplamlar Çarpımı – TVE Tasarımı:

Toplamlar çarpımı şeklinde verilmiş bir ifade sadece TVE veya sadece TVEYA kapılarıyla gerçeklenebilir. Toplamlar çarpımı şeklinde verilmiş bir ifadeyi sadece TVE kapılarıyla gerçeklemek için,

$$f = \prod \sum x_i$$

şeklinde verilmiş çarpımlar toplamı ifadesinde, $\sum x_i$ yerine $\prod \bar{x}_i$ yazılabilcecğini göstermek gereklidir. $\sum x_i$ ifadesinin tümleyeni alınır ve bu tümleyen işlemi toplama terimine ve x_i ye dağıtıldıktan sonra tekrar tümleyenini alınarak ilk ifade düzenlenirse,

$$\sum x_i = \prod \bar{x}_i = \sum \bar{\bar{x}}_i = \sum x_i$$

elde edilir. Bu durumda $\sum x_i$ yerine $\prod \bar{x}_i$ yazılabilir. Verilen f fonksiyonu ifade-sinde bu yerine konursa,

$$f = \prod \sum x_i = \prod \prod \bar{x}_i$$

bulunur. Ancak bu ifadenin tümleyeni alınırsa sadece TVE kapılarını kullanmak mümkün olabilecektir. Sadece TVE kapılarıyla gerçeklenmiş fonksiyona ilişkin ifade,

$$\bar{f} = \prod \prod \bar{x}_i$$

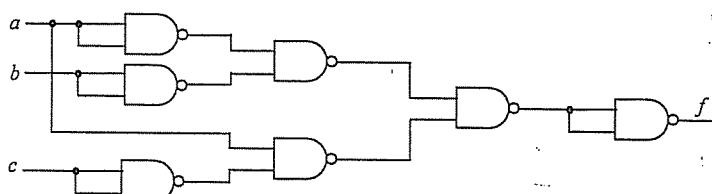
olarak yazılır. Ancak bu durumda f yerine \bar{f} gerçekleştirir. f fonksiyonunu bulabilmek için çıkışın tümleyenini almak gereklidir.

Örnek-6.20.

Bu örnekte, $f(a, b, c) = [a + b] \cdot [\bar{a} + c]$ şeklinde verilen lojik fonksiyon sadece TVE lojik kapı elemanları (74LS00) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu durumda, öncelikle lojik fonksiyonun düzenlenmesi gereklidir. VEYA kapıları TVE kapısı cinsinden ifade edilir ve arkasından iki kere tümleyeni alınırsa fonksiyon

$$\begin{aligned} f(a, b, c) &= [a + b] \cdot [\bar{a} + c] \\ &= (\overline{a \cdot b}) \cdot (\overline{a \cdot c}) \\ &= (\overline{a \cdot b}) \cdot (a \cdot c) \end{aligned}$$

şeklinde elde edilir. Bu fonksiyona ilişkin devre şeması Şekil-6.9.'da verilmiştir.

Şekil-6.9. Sadece TVE kapıları kullanılarak gerçekleştirilen devre

Toplamlar Çarpımı – TVEYA Tasarımı

Toplamlar çarpımı şeklinde verilmiş bir ifadeyi sadece TVEYA kapılarıyla gerçeklemek için,

$$f = \prod \sum x_i$$

şeklinde verilmiş çarpımlar toplamı ifadesinin tümleyeni alınırsa,

$$\overline{f} = \overline{\prod \sum x_i} = \sum \overline{\sum x_i}$$

elde edilir. Bu ifadenin tekrar tümleyeni alınırsa f fonksiyonuna ulaşılır.

Bu durumda,

$$\overline{\overline{f}} = f = \sum \overline{\sum x_i}$$

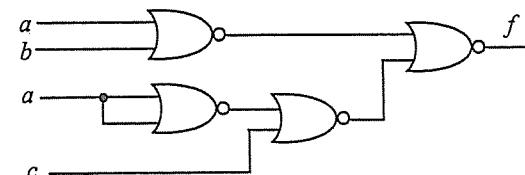
elde edilir. Bulunan bu ifade, tamamıyla çarpımların tümleyeni bir başka değişle TVEYA ifadelerinden oluşmuştur.

Örnek-6.21.

Bu örnekte, $f(a, b, c) = [a + b] \cdot [\bar{a} + c]$ şeklinde verilen lojik fonksiyon sadece TVEYA lojik kapı elemanları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Burada öncelikle lojik fonksiyonun düzenlenmesi gereklidir. Fonksiyonun iki kere tümleyeni alınır ve düzenlenir,

$$\begin{aligned} f(a, b, c) &= [a + b] \cdot [\bar{a} + c] \\ \overline{f(a, b, c)} &= \overline{[a + b] \cdot [\bar{a} + c]} \\ &= (\overline{a + b}) + (\overline{\bar{a} + c}) \\ \overline{\overline{f(a, b, c)}} &= f(a, b, c) = (\overline{a + b}) + (\overline{\bar{a} + c}) \end{aligned}$$

elde edilir. Bu fonksiyona ilişkin devre şeması Şekil-6.10 da verilmiştir.

Şekil-6.10. Sadece TVEYA kapıları kullanılarak gerçekleştirilen devre

6.7. Özeti

Bir Lojik devreye ait lojik fonksiyonun indirgenerek kullanılması maliyeti azaltır ve devredeki gecikme sürelerini en aza düşürür. Ayrıca bazı uygulamalarda hiç bir zaman gerçekleşmeyen çıkış değerleri bulunabilir ve bu değerler keyfi olarak yorumlanır. Bu uygulamalara ait lojik fonksiyonların indirgenmesi sırasında ortaya çıkacak keyfi değerler indirgenme işleminin daha kolay gerçekleştirilebilmesini sağlayabilir. Lojik devre tasarımcısı, özellikle kullanılacak devre elemanın seçimi sırasında maliyet faktörünü göz önünde bulundurmalıdır. Bu tasarımcının en önemli kriteridir. Problemin çözümü sırasında ortaya çıkabilecek bir keyfi değişken çözümün çok kolay olmasını sağlayabileceği için indirgenme işlemlerinde çok büyük önem taşır. Benzer şekilde, kullanılacak kapı tipi ve aynı tür kapı elemanının kullanılması da özellikle maliyetin belirlenmesi noktasında önemlidir ve iyi bir lojik devre tasarımcısı her iki noktayı da en iyi biçimde değerlendirmesini bilen kişidir.

6.8. Sorular

- $f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot b \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot b \cdot c + a \cdot b \cdot d$ şeklinde verilen lojik fonksiyonu Karnaugh diyagramıyla indirgeyiniz. İndirgenen fonksiyonu sadece iki girişli TVEYA (74LS02) kapıları kullanarak gerçekleyiniz.
- Aşağıdaki lojik ifadeleri cebisel olarak sadeleştiriniz.
 - $f(u, x, v, y, z) = y \cdot z + u \cdot y + (y+z) \cdot (u+y) + (x+v+z) \cdot (x+u+v) \cdot (x+v+z) \cdot (x+u+v)$
 - $f(a, b, c, d, e) = b \cdot c \cdot d + a \cdot b \cdot c \cdot e + a \cdot d + b \cdot c \cdot e + b \cdot c \cdot d$
 - $f(a, b, c, d) = (b+c) \cdot (c+d) + a \cdot c + b \cdot c + (c+a) \cdot (c+b)$
- $f(a, b, c, d) = \sum(5, 7, 9, 10, 11, 13, 14) + \sum_{\phi}(6, 15)$ lojik fonksiyonunu Karnaugh diyagramıyla önce çarpımlar toplamı biçiminde, sonra da toplamlar çarpımı biçiminde indirgeyiniz. Daha basit olan indirgenmiş ifadeyi sadece TVEYA kapıları ile gerçekleyip devre şemasını çiziniz.
- $f(x, y, w, z) = (w + x + y) \cdot (x + z) \cdot (w + x)$ şeklinde verilen fonksiyonun Karnaugh diyagramını bulunuz ve fonksiyonu indirgeyiniz.
- a) Aşağıda verilen Karnaugh diyagramında değişkenlerin alındıkları değerler boş bırakılmıştır. Karnaugh diyagramının çarpımlar toplamı şeklindeki indirgenmiş ifadesi $f = \bar{a} \cdot \bar{c}$ olacak biçimde değişken değerlerini belirleyiniz.

		cd	10
		ab	00	01	10	11
10			0	0	0	0
..			0	1	1	0
..			0	1	1	0
..			0	0	0	0

- Oluşturduğunuz özel tipteki diyagram ile $f = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot b \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot b \cdot c + a \cdot b \cdot d$ fonksiyonunu indirgeyiniz.
- Aynı fonksiyonu klasik Karnaugh diyagramı ile indirgeyiniz.
- Aşağıda verilen Karnaugh diyagramında değişkenlerin alındıkları değerler boş bırakılmıştır. Karnaugh diyagramının çarpımlar toplamı şeklindeki indirgenmiş ifadesi $f = \bar{a} \cdot \bar{c}$ olacak biçimde değişken değerlerini belirleyiniz.

		cd	01
		ab	01	1	0	0	1
..			0	0	0	0	0
..			0	0	0	0	0
..			1	0	0	1	

- $f = w \cdot x \cdot y + y \cdot z + w \cdot y \cdot z + x \cdot y \cdot z$ ve $g = (w + x + y + z) \cdot (x + y + z) \cdot (w + y + z)$ fonksiyonları veriliyor. $F = f \cdot g$ fonksiyonunu çarpımlar toplamı ifadesini elde edecek şekilde indirgeyiniz. İndirgenen fonksiyonu sadece TVE kapıları kullanarak gerçekleştiriniz.
- $f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot b \cdot \bar{c} + \bar{a} \cdot b \cdot c + a \cdot b \cdot d$ şeklinde verilen lojik fonksiyonu Karnaugh diyagramı ile indirgeyiniz. İndirgenen fonksiyonu sadece iki girişli TVEYA kapıları kullanarak gerçekleştiriniz.
- $f(a, b, c, d) = \sum(5, 7, 9, 10, 11, 13, 14) + \sum_{\phi}(6, 15)$ lojik fonksiyonunu Karnaugh diyagramıyla önce çarpımlar toplamı biçiminde, sonra da toplamlar çarpımı biçiminde indirgeyiniz. Daha basit olan indirgenmiş ifadeyi sadece TVEYA kapıları ile gerçekleyip devre şemasını çiziniz.
- $f(a, b, c, d) = \sum(1, 3, 5, 7, 8) + \sum_{\phi}(0, 2, 10)$ şeklinde verilen lojik fonksiyonu Karnaugh diyagramıyla,
 - Çarpımlar toplamı şeklindeki ifadeyi,
 - Toplamlar çarpımı şeklindeki ifadeyi bulacak biçimde indirgeyiniz.
 - Çarpımlar toplamı şeklindeki ifadeyi, sadece iki girişli TVE (74LS00) kapıları kullanarak gerçekleştiriniz.
- $f(a, b, c, d) = \sum(0, 9, 10, 12, 13) + \sum_{\phi}(2, 6, 8, 14)$ şeklinde bir lojik fonksiyon verilmiştir.
 - Bu fonksiyon, Çarpımlar toplamı şeklindeki ifadeyi bulacak biçimde Karnaugh diyagramı ile indirgeyiniz. İndirgenmiş ifadeyi sadece TVEYA kapıları kullanarak gerçekleştiriniz.
 - Toplamlar çarpımı şeklindeki ifadeyi bulacak biçimde indirgeyiniz. İndirgenmiş ifadeyi sadece TVE kapıları kullanarak gerçekleştiriniz.
 - Tasarım kriterleri açısından a) ve b) tasarımlarını karşılaştırınız. Hangi tasarımın neden daha uygun bir seçenek olacağını açıklayınız.

12. Aşağıda verilen fonksiyonları indirgeyiniz.

$$a) E_1 = y \cdot z + y \cdot z \cdot t + z \cdot t$$

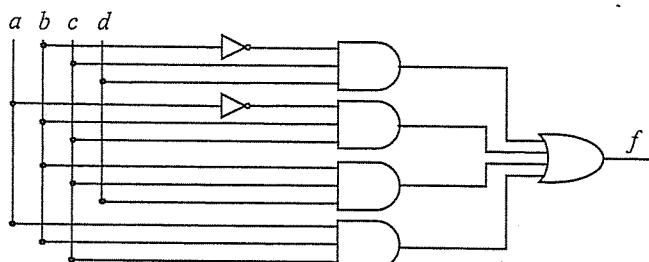
$$\text{b) } E_2 = x \cdot \bar{y} \cdot z + x \cdot y + \bar{x} \cdot y \cdot z + x \cdot y \cdot z$$

$$c) E_3 = x \cdot y + \bar{x} \cdot y \cdot z + x \cdot y \cdot z$$

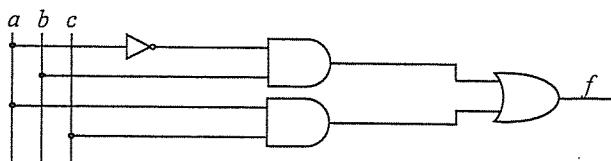
13. a) Aşağıda verilen devreye ilişkin f lojik ifadesini giriş değişkenleri cinsinden elde ediniz.

b) İfadeyi Karnaugh diyagramıyla indirgeyiniz.

c) İndirgenmiş ifadeyi sadece TVE kapıları ile gerçekleştiriniz.

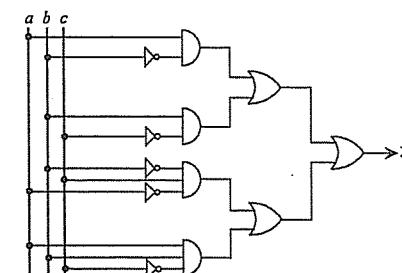

14. Aşağıda bir lojik devre verilmiştir.

- a) Devreye ilişkin çıkış fonksiyonu f 'nin ifadesini a, b ve c değişkenleri cinsinden bulunuz.
 - b) Devreyi sadece iki girişli TVE kapılarıyla gerçekleştiriniz.
 - c) Devreyi sadece iki girişli TVEYA kapılarıyla gerçekleştiriniz.
 - d) Verilen devreyi, TVE ile TVEYA tasarımlarını, tasarım kriterleri açısından karşılaştırınız. Hangi tasarımın neden daha uygun bir seçim olacağını açıklayınız.

15. Aşağıda verilen devrenin çıkışını, girişler cinsinden ifade ediniz. Elde edilen fonksiyonu görüşe dayanarak indirgeyiniz. Indirgenen fonksiyonu sadece TVEYA kapıları kullanarak gerçekleyiniz.

16. a) Aşağıda doğruluk tablosu verilen lojik ifadeye ilişkin çarpımlar toplamı şeklinde indirgenmiş ifadeyi elde ediniz.

b) İfadeyi sadece iki girişli TVE kapılarıyla oluşturacak biçimde düzenleyiniz.

c) İfadeyi sadece iki girişli TVEYA kapılarıyla oluşturacak biçimde düzenleyiniz.

d) Eleman karışıklığı açısından hangi tür tasarımın daha uygun olduğunu bulunuz.

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>Z</i>
0	0	0	0
0	0	1	0
0	1	0	0
0	1	1	1
1	0	0	0
1	0	1	1
1	1	0	1
1	1	1	1

17. Aşağıdaki ifadenin tümleyenin alınız. Tümlenmiş ifadeyi en az sayıda değişken bulunduracak şekilde indirgeviniz.

$$f \equiv A \cdot B + C \cdot D + A \cdot C \cdot D + C \cdot D \cdot (\bar{A} \cdot B + A \cdot \bar{B}) + B \cdot D \cdot (\bar{A} \cdot \bar{C} + A \cdot C)$$

18. $f(x, y, z) = \Sigma_0(0, 1, 4, 9, 11, 13, 15) + \Sigma_\phi(2, 3, 10, 12)$ şeklinde verilen fonksiyonun indirgenmiş şeklini elde ediniz.

7.

Kombinezonsal Devreler

Kombinezonsal devreler, çıkışı yalnızca o andaki giriş değerlerine bağlı olan ve bilinen kapıların biraraya getirilmesiyle oluşan lojik devrelerdir. Kombinezonsal devrelerde, devrenin geçmiş bilgileri veya durumları tutulmaz; çıkışlar doğrudan o andaki girişlerin fonksiyonudur. Dolayısıyla, yalnız lojik ifadelerin gerçekleştirilenmesi kombinezonsal devrelerle gerçekleştirilebilir. Bu bölümde kombinezonsal devrelerin temeli, devre elemanları ve çeşitli tasarım örnekleri aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

7.1. Kombinezonsal Devreler
7.2. Kombinezonsal Devre Elemanları
7.3. Kombinezonsal Devre Tasarımı
7.4. Kombinezonsal Tümleşik Devreler	Aritmetik Toplama/Çıkarma Devreleri
Yarı Toplayıcı (<i>Half Adder</i>)
Tam Toplayıcı (<i>Full Adder</i>)
Yarı Çıkarıcı (<i>Half Subtractor</i>)
Tam Çıkarıcı (<i>Full Subtractor</i>)
Toplayıcı/Çıkarıcı (<i>Adder/Subtractor</i>)	Seçiciler (<i>Multiplexer</i>)
Dağıticilar (<i>Demultiplexer</i>)
Kod Çözücüler (<i>Decoder</i>)
Kodlayıcılar (<i>Encoder</i>)
ALU Tasarımı (<i>Arithmetic Logic Unit</i>)
7-Parçalı Göstergesi (<i>7-Segment Display</i>)
		7.5. Çıkış Bağlantı Şekilleri
3-Durumlu ve Açık Kollektörlü
7.6. Özeti
7.7. Sorular

Bundan önceki bölümlerde, temel lojik işlemleri tanıtılmış ve bu işlemlerin görsel olarak ifade edilmesini sağlayan kümeleler cebriyle *Venn* diyagramı gösterimleri verilmiştir. Daha sonra lojik devrelerin temelini oluşturan Boole Cebri aksiyon ve teoremleri açıklanmış ve *Boole* Cebri'nin standart biçimleri olan minimum terimler kanonik biçim ve maksimum terimler kanonik biçim gösterilmiştir. Ayrıca, kanonik biçimler arasındaki dönüşüm kuralları ile kanonik biçimde verilen ifadelerin tek tip lojik kapı elemanlarıyla gerçekleştirme şartları ele alınmıştır. Son olarak lojik fonksiyonların görüsé dayanarak ve *Karnaugh* diyagramları ile indirgenmesi ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve maliyet faktörünü azaltmak amacıyla indirgenmiş

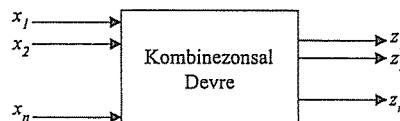
ifadelerin tek tür kapı elemanları ile gerçekleşmesi irdelenmiştir. Tüm bu bilgiler, bu ve bundan sonraki bölümler için gereklidir denilebilir.

Lojik devreler yapılarına göre, *kombinezonsal devreler* ve *ardışılı devreler* şeklinde iki sınıfa ayrılırlar. Kombinezonsal devrelerde çıkış işaretini bulunurken sadece o andaki giriş değerleri dikkate alındığı için daha önceki çıkış değerlerini bilmeye ya da bir birimde saklamaya gerek yoktur. Bu yüzden, kombinezonsal devrelere aynı zamanda *belleksiz* veya *statik devreler* de denir. Buna karşılık ardışılı devrelerde önceki çıkış değerlerini bilmek gereği için bir bellek elemanına ihtiyaç vardır, bu yüzden ardışılı devrelere *bellekli* veya *dinamik devreler* olarak isimlendirilir.

7.1. Kombinezonsal Devreler

Bir lojik devrede, belirli bir andaki çıkışları, tamamen o andaki girişler belirliyor ise o devre kombinezonsal bir devredir. Sadece girişler çıkışı belirleyemiyor ve daha önceki giriş-çıkış işaretlerine ihtiyaç duyuluyorsa bu tür devrelere "ardışılı devre" adı verilmektedir. Bu bölümde kombinezonsal devreler anlatılacak ve kombinezonsal devre elemanları tanıtılcaktır. Bölüm 10, 11 ve 12'de ise ardışılı devreler incelenmiştir.

Bir kombinezonsal devrede çıkış işaretini sadece o anki giriş işaretlerinden türetmektedir. Kombinezonsal devreler Şekil-7.1 de verilen yapı ile ifade edilirler.

Şekil-7.1. Kombinezonsal devrelerin gösterilişi.

Kombinezonsal devre tasarımının gerçekleşebilmesi için ilk önce problemin sözle tanımlanması gerekmektedir. Bu aşamadan sonra, giriş ve çıkış değişkenleri belirlenir, isimlendirilir ve probleme ilişkin doğruluk tablosu oluşturulur. Daha sonra bilinen indirgeme yöntemlerinden biri kullanılarak her bir çıkış fonksiyonu indirgenir. Son olarak kullanılacak lojik devre elemanı belirlenir ve indirgenmiş çıkış fonksiyonu üzerinde değişiklikler yapılarak tasarım tamamlanır ve lojik devre şeması çizilir. Kombinezonsal devre tasarım yöntemi Ayrıt-7.3 de adım adım anlatılmıştır. Kombinezonsal devre tasarımında kullanılan kapı elemanları daha önce tanıtılmıştır. Bu elemanlara ilave olarak daha geniş çapta hazırlanmış elemanlar elektronik sektöründe kullanıldıkları için bu elemanların tanıtılması yararlı olur.

7.2. Kombinezonsal Devre Elemanları

Kombinezonsal devre tasarımda daha önceden tanıtılmış bulunan lojik kapı elemanları kullanılmaktadır. Bu elemanların ifadeleri ve lojik sembollerini hatırlatmak amacıyla Tablo-7.1 de gösterilmiştir (Bu tablo Bölüm 5 de daha önce verilmiştir!).

Tablo-7.1. Kombinezonsal devreleri oluşturan lojik kapı elemanları.

Lojik İşlem	Lojik İfadesi	ANSI/IEEE-1973 Standardı	ANSI/IEEE-1984 Standardı
VE (AND)	$Z = x_1 \cdot x_2 \cdot \dots \cdot x_n$		
VEYA (OR)	$Z = x_1 + x_2 + \dots + x_n$		
TVE (NAND)	$Z = (\overline{x_1} \cdot \overline{x_2} \cdot \dots \cdot \overline{x_n})$		
TVEYAYA (NOR)	$Z = (\overline{x_1} + \overline{x_2} + \dots + \overline{x_n})$		
YA DA (XOR)	$Z = (x_1 \oplus x_2 \oplus \dots \oplus x_n)$		
EŞ DEĞERLİK TYA DA (XNOR)	$Z = (\overline{x_1} \oplus \overline{x_2} \oplus \dots \oplus \overline{x_n})$		

7.3. Kombinezonsal Devre Tasarımı

Bu ayrıca kadar lojik devre elemanları tanıtıldı. Bu noktadan sonra yapılması gereken, bu elemanları kullanarak kombinezonsal devre tasarımını yapmaya ilişkin sistematik bir yöntemin tanıtılmasıdır. Kombinezonsal devre tasarımında kullanılabilen yöntemler ilişkin adımlar aşağıda sıralanmıştır:

1. Problem sözle tanıtılır.
2. Giriş ve çıkış değişkenlerinin sayısı belirlenir ve isimlendirilir.
3. Probleme ilişkin doğruluk tablosu oluşturulur.
4. Her bir çıkışa ait lojik fonksiyon, bilinen yöntemlerden biriyle (Görüse dayanarak, Karnaugh Diyagramı veya Quine McCluskey yöntemi) indirgenir.
5. Kullanılacak lojik devre elemanları belirlenir; eğer tek tip kapılar kullanılacaksa indirgenmiş çıkış fonksiyonları düzenlenir, eğer başka tip bir eleman kullanılacaksa çalışma biçimine göre düzenlenmeler yapılır.
6. Devreye ilişkin lojik devre şeması çizilir.

Bütün bu aşamalar adım adım gerçekleştirildikten sonra kombinezonsal devre tasarımını tamamlanmış olacaktır. Kombinezonsal devre tasarımına ilişkin ayrıntılı örnekler aşağıda verilmiştir.

Örnek-7.1.

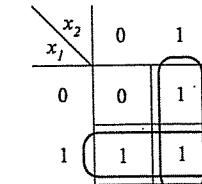
Bu örnekte, iki girişli, bir çıkışlı bir kombinezonsal devre tasarımını yapılmıştır. Girişlerin herikisi de sıfır ise devrenin çıkışında lojik 0, aksi durumda devrenin çıkışında lojik 1 olması istenmektedir (Problemin sözle tanımlanması kombinezonsal devre tasarımının başlangıç adımıını teşkil eder ①).

Devreye ilişkin girişleri x_1 ve x_2 ile devrenin çıkışını ise Z ile gösterilsin. Bu durumda iki girişli, bir çıkışlı bir devre elde edilmiş olur (Devrenin giriş/çıkış sayısı test edilir ve bu giriş/çıkışlara bir isim verilir ②). Bundan sonra yapılması gereken, devreye ilişkin doğruluk tablosunun oluşturulmasıdır (③). Tablo-7.1 de devreye ilişkin doğruluk diyagramı verilmiştir.

Tablo-7.1. Tasarlanacak devreye ilişkin doğruluk tablosu

x_1	x_2	Z
0	0	0
0	1	1
1	0	1
1	1	1

Bu aşamadan sonra, çıkışa ilişkin ifade iki değişkenli Karnaugh diyagramı ile indirgenerek gerçekleştirilecek devredeki ifadeler enaza düşürtülür. İndirgeme işlemi Şekil-7.1 de verilen Karnaugh diyagramı vasıtasyla gerçekleştirir (④).

Şekil-7.1. Örnek-7.1'e ilişkin Karnaugh diyagramı.

Şekil-7.1 de oluşturulan Karnaugh diyagramında yer alan iki terime ait indirgenmiş değerler yazılsa da devrenin çıkış fonksiyonu $Z = x_1 + x_2$ şeklinde elde edilir. Bu değerler tamamen indirgenmiş değerlerdir, daha da basitleştirmek mümkün değildir. Zaten bu yapının bir VEYA kapısı ile gerçekleştirilebileceği görülmektedir (⑤). Son aşamada ise devre şeması çizilir. Devre sadece bir VEYA kapısı kullanılarak tasarlanmaktadır. Bu durumda Şekil-7.2 deki devre elde edilir.

Şekil-7.2. Tanımlanan problem için tasarılanan devre.

Örnek-7.2.

Bu örnekte, yine iki girişli, bir çıkışlı bir kombinezonsal devre tasarımını yapılmıştır. Girişler birbirine eşitse devrenin çıkışında lojik 1, girişler birbirinden farklısa devrenin çıkışında lojik 0 olması istenmektedir (Problemin sözle tanımlanması kombinezonsal devre tasarımının başlangıç adımıını teşkil eder ①).

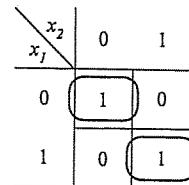
Devreye ilişkin girişleri x_1 ve x_2 ile devrenin çıkışını ise Z ile gösterilsin. Bu durumda iki girişli, bir çıkışlı bir devre elde edilmiş olur (Devrenin giriş/çıkış sayısı test edilir ve bu giriş/çıkışlara bir isim verilir ②). Bundan sonra yapılması gereken, devreye ilişkin doğruluk tablosunun oluşturulmasıdır (③). Tablo-7.2 de devreye ilişkin doğruluk tablosu verilmiştir.

Tablo-7.2. Tasarlanacak devreye ilişkin doğruluk tablosu.

x_1	x_2	Z
0	0	1
0	1	0
1	0	0
1	1	1

$$\begin{aligned} & \text{Toplu 1'ler: } (x_1 \cdot \bar{x}_2) + (\bar{x}_1 \cdot x_2) \\ & \text{Toplu 0'lar: } (\bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2) + (\bar{x}_1 \cdot x_2) + (x_1 \cdot \bar{x}_2) + (x_1 \cdot x_2) \end{aligned}$$

Bu aşamadan sonra, çıkışa ilişkin ifade iki değişkenli Karnaugh diyagramı ile indirgenerek gerçekleştirilecek devredeki ifadeler enaza düşürtülür. İndirgeme işlemi Şekil-7.3 de verilen Karnaugh diyagramı vasıtasyyla gerçekleştirilecektir (④).

Şekil-7.3. Örnek-7.2 ye ilişkin Karnaugh diyagramı.

Şekil-7.3 de oluşturulan Karnaugh diyagramında yer alan iki terime ait indirgenmiş değerler yazılırsa devrenin çıkış fonksiyonu $Z = \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 + x_1 \cdot x_2$ şeklinde elde edilir. Bu değerler tamamen indirgenmiş değerlerdir, daha da basitleştirmek mümkün değildir. Ancak kapı elemanları ile gerçekleme aşamasında mevcut kapı elemanları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda iki VE kapısı, bir VEYA kapısı ve iki de TÜMLEME kapısı kullanılarak devre gerçekleştirilmelidir veya tek tip kapı elemanları ile gerçekleme için fonksiyon üzerinde düzenleme yapılmalıdır. Ancak, durum böyle gözükse lojik devre tasarımcısı bütün kapı elemanlarını göz önünde bulundurmalıdır. Bu durumda yukarıdaki fonksiyonu ifade eden lojik bir kapı bulunup bulunmadığı araştırmak tasarımcının Eşdeğerlik (TYA DA) kapısıyla problemi çözmeyi sağlayacaktır (④). Son aşamada ise devre şeması çizilir (⑤). Devre sadece bir TYA DA kapısı kullanılarak tasarlanmaktadır. Bu durumda Şekil-7.4 deki devre elde edilir.

Şekil-7.4. Tanımlanan problem için tasarılanan devre.

Örnek-7.3.

Bu örnekte, A_1A_0 ve B_1B_0 şeklinde verilen iki bitlik iki sayının birbirine eşit, küçük veya büyük olduğunu bulan iki-bitlik Genlik Karşılaştırıcı devrenin tasarımını (⑥) gerçekleştirilecektir.

Devreye ilişkin girişler A_1A_0 ve B_1B_0 şeklinde zaten problemin içinde belirlenmiştir. Çıkışları ise $t_1 \Rightarrow A > B$, $t_2 \Rightarrow A = B$ ve $t_3 \Rightarrow A < B$ olacak biçimde tanımlayabiliriz. Bu durumda dört girişli, üç çıkışlı bir devre oluşturulacağı görülebilir (⑦). Bundan

Kombinezonal Devreler

sonra yapılması gereken, devreye ilişkin doğruluk tablosunun oluşturulmasıdır (⑧). Tablo-7.3 de devreye ilişkin doğruluk tablosu verilmiştir.

Tablo-7.3. Genlik karşılaştırıcıya ilişkin doğruluk tablosu.

Girişler				Çıktılar		
A_1	A_0	B_1	B_0	$t_1 \Rightarrow A > B$	$t_2 \Rightarrow A = B$	$t_3 \Rightarrow A < B$
0	0	0	0	0	1	0
0	0	0	1	0	0	1
0	0	1	0	0	0	1
0	0	1	1	0	0	1
0	1	0	0	1	0	0
0	1	0	1	0	1	0
0	1	1	0	0	0	1
0	1	1	1	0	0	1
1	0	0	0	1	0	0
1	0	0	1	1	0	0
1	0	1	0	0	1	0
1	0	1	1	0	0	1
1	1	0	0	1	0	0
1	1	0	1	1	0	0
1	1	1	0	1	0	0
1	1	1	1	0	1	0

Bu aşamadan sonra yapılması gereken, her bir çıkışın ifadenin indirgenmesi işlemidir. İndirgeme işlemi Karnaugh diyagramları vasıtasyyla gerçekleştirilecektir (⑨). Bu durumda dört değişkenli Karnaugh diyagramları oluşturulur ve indirgenir. Aşağıda bu işlem sonuçları verilmiştir.

$t_1 \Rightarrow A > B$ olması durumunda, yani A sayısının B sayısından daha büyük olması durumunda lojik fonksiyonun indirgenmiş şekli,

$$t_1 = A_1 \cdot \bar{B}_1 + A_0 \cdot \bar{B}_1 \cdot \bar{B}_0 + A_1 \cdot A_0 \cdot \bar{B}_0$$

olarak elde edilir.

A_1A_0	00	01	11	10
B_1B_0	00	0	1	1
00	0	1	1	1
01	0	0	1	1
11	0	0	0	0
10	0	0	1	0

$A_1 A_0$	00	01	11	10
$B_1 B_0$	1	0	0	0
00	0	1	0	0
01	0	0	1	0
11	0	0	0	1
10	0	0	0	1

$t_2 \Rightarrow A=B$ olması durumunda, yani A sayısının B sayısına eşit olması durumunda lojik fonksiyonun indirgenmiş şekli,

$$t_2 = \bar{A}_1 \cdot \bar{A}_0 \cdot \bar{B}_1 \cdot \bar{B}_0 + \bar{A}_1 \cdot A_0 \cdot \bar{B}_1 \cdot B_0 \\ + A_1 \cdot A_0 \cdot B_1 \cdot B_0 + A_1 \cdot \bar{A}_0 \cdot B_1 \cdot \bar{B}_0$$

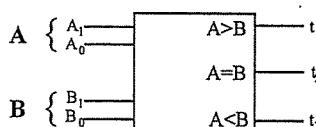
olarak elde edilir.

$t_3 \Rightarrow A < B$ olması durumunda, yani A sayısının B sayısından küçük olması durumunda lojik fonksiyonun indirgenmiş şekli,

$$t_3 = \bar{A}_1 \cdot B_1 + \bar{A}_1 \cdot \bar{A}_0 \cdot B_0 + \bar{A}_0 \cdot B_1 \cdot B_0$$

olarak elde edilir.

Bu durumda lojik fonksiyonlara karşı düşen işlemler lojik kapılarla gerçekleştirilebilir (3). Bu adıma ilişkin çizim burada verilmemiştir, ancak genlik karşılaştırıcı devreye ilişkin şema sembolik gösterilmiştir (3), dört giriş, üç çıkışlı kombinezonsal devre yapısıyla, Şekil-7.5 deki gibi tanımlanır.

Şekil-7.5. Tanımlanan problem için tasarlanan devre.

Bu devre tek bir tümdevre olarak gerçekleştirilmiştir. Kataloglardan bulunabileceğimiz üzere 4 bitlik genlik karşılaştırıcı devre 74HC85 (HC: High Speed CMOS) koduyla 16 ucu bir tümdevre olarak gerçekleştirilmiştir. Devrenin 8 girişi, 3 karşılaştırma çıkışı bulunmaktadır. Ayrıca 3 tane de genişletilmiş çıkış yeri almaktadır. Dolayısıyla lojik kapılarla gerçekleme yerine bu tümdevre elemanı da kullanılabilir. Buradan da görülebileceği gibi lojik devre tasarımcısına pratikte mevcut tümdevreleri çok iyi takip etmek / bilmek gibi çok önemli görevler düşmektedir.

$A_1 A_0$	00	01	11	10
$B_1 B_0$	0	0	0	0
00	1	0	0	0
01	1	1	0	0
11	1	1	0	1
10	1	1	0	0

7.4. Kombinezonsal Tümleşik Devreler

Lojik kapıların haricinde bazı özel elemanlar da mevcuttur. Toplama ve çıkarma devresi gibi bazı devreler de ihtiyaçtan ortaya çıkmalarına rağmen tek bir tümdevre ile gerçekleştirilmek suretiyle tasarımcıların ve üreticilerin kullanımına sunulmuştur. Bu tür tasarımlar, orta ölçekli tümdevreler (MSI- Medium Scale Integration Components) olarak isimlendirilmektedir. Lojik kapılar haricindeki kombinezonsal tümleşik devre elemanları şunlardır:

- Aritmetik Toplama / Çıkarma Devreleri:
 - Yarı Toplayıcı (*Half Adder*)
 - Tam Toplayıcı (*Full Adder*)
 - Yarı Çıkarıcı (*Half Subtractor*)
 - Tam Çıkarıcı (*Full Subtractor*)
 - Toplama ve Çıkarma Devresi (*Adder and Subtractor*)
- Seçiciler (*Multiplexer ya da kısaca MUX*)
- Dağıticılar (*Demultiplexer ya da kısaca DEMUX*)
- Kod Çözüçüleri/Kodlayıcılar (*Decoder/Encoder*)
- Aritmetik Lojik Birimler (*ALU*)
- 7-Parçalı Göstergeler (*7-Segment Display*)

7.4.1. Aritmetik Toplama / Çıkarma Devreleri

Matematiksel bir toplama veya çıkarma işleminde, iki sayının önce en düşük anlamlı hanelerine ilişkin toplama veya çıkarma işlemi gerçekleştirilir, sonra bir elde ve ya borcun oluşup olmamasına göre daha yüksek hanede toplama veya çıkarma işlemi tekrarlanır. Tabii bu işlemleri bir insan yapıyorsa alışkin olduğu on tabanlı kullanacaktır. Eğer işlemi yapan bir makina ise doğal olarak iki tabanında bu işlemleri yerine getirir. Burada, iki tabanında aritmetik toplama ve çıkarma işlemleri yapan devreler tanıtılmıştır. Tasarım yöntemi ve çalışma prensibi açısından bu devreler de birer kombinezonsal devredir.

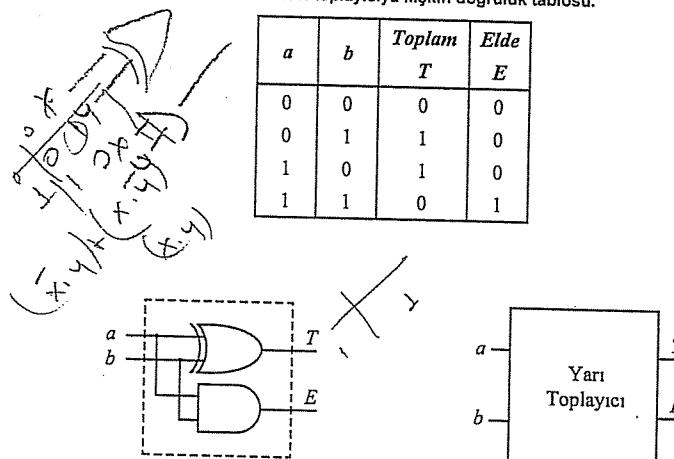
- Yarı Toplayıcı (*Half Adder*)
- Tam Çıkarıcı (*Full Subtractor*)
- Tam Toplayıcı (*Full Adder*)
- Toplama ve Çıkarma Devresi (*Adder and Subtractor*)
- Yarı Çıkarıcı (*Half Subtractor*)

Yarı Toplayıcı (Half Adder)

Yarı toplayıcı, elde girişi olmaksızın bir bitlik iki sayının toplamını bulan bir kombinezonsal lojik devredir ve doğruluk tablosu Tablo-7.3 de verilmiştir. Burada a ve b bir bitlik iki sayıyı göstermektedir, toplam sonucu T , oluşabilecek elde ise E ile ifade edilmiştir. Toplam sonucu doğrudan doğruya Karnaugh indirgemesi ile bir YA DA (XOR) kapısı, Elde işlemi ise bir VE (AND) kapısı ile ifade edilebilir. Bu durumda devre şeması Şekil-7.6 da verildiği gibi elde edilir.

Tablo-7.4. Yarı toplayıcıya ilişkin doğruluk tablosu.

a	b	<i>Toplam</i> T	<i>Elde</i> E
0	0	0	0
0	1	1	0
1	0	1	0
1	1	0	1

Şekil-7.6. Yarı toplayıcı devre ve simgesel gösterimleri.

Tam Toplayıcı (Full Adder)

Yarı toplayıcıdan farklı olarak, girişinde elde girişi bulduğu ve bir bitlik iki sayı ile birlikte toplandığı bir kombinezonsal devredir. Tam toplayıcıya ilişkin doğruluk tablosu Tablo-7.5 de verilmiştir.

Tablo-7.5. Tam toplayıcıya ilişkin doğruluk tablosu.

E_g	a	b	<i>Toplam</i> T	<i>Elde</i> E
0	0	0	0	0
0	0	1	1	0
0	1	0	1	0
0	1	1	0	1
1	0	0	1	0
1	0	1	0	1
1	1	0	0	1
1	1	1	1	1

Burada a ve b gibi bir bitlik iki sayının ve E_g elde girişinin toplam sonucu T ile, oluşabilecek elde ise E ile gösterilmiştir. *Toplam* ve *elde* sonucu doğrudan doğruya Karnaugh indirgemesi ile elde edilir. Bu durumda,

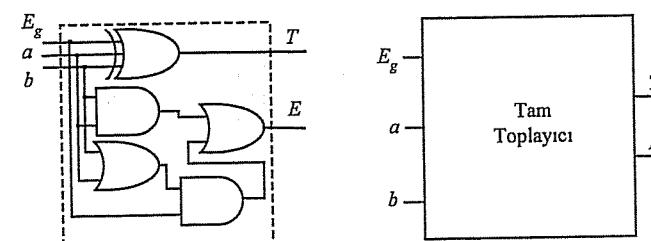
bc	00	01	11	10
a	0	0	1	0
0	0	1	1	1
1	1	0	1	0

$$T = a \oplus b \oplus c$$

bc	00	01	11	10
a	0	0	0	1
0	0	0	1	0
1	0	1	1	1

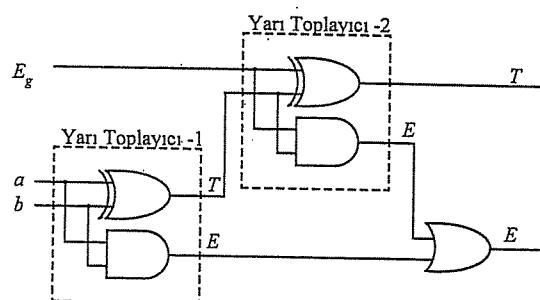
$$E = a \cdot b + E_g(a+b)$$

elde edilir. Tam toplayıcı devreye ilişkin şema Şekil-7.7 de verilmiştir.

Şekil-7.7. Tam toplayıcı devre ve simgesel gösterimleri.

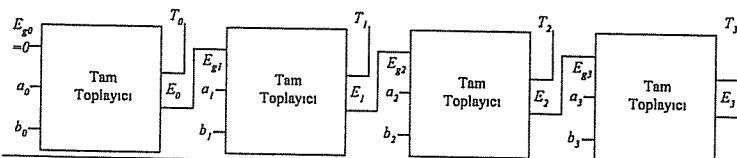
Daha kolay yöntem olarak, Tam toplayıcının iki adet yarı toplayıcıyla tasarımını önerilir. Bu durumda devre şeması Şekil-7.8 deki gibi oluşturulur.

Şekil-7.8. Yarı toplayıcılarla gerçekleştirilen tam toplayıcı devre.

Örnek-7.4.

Bu örnekte, tam toplayıcılar kullanarak 4 bitlik iki sayının toplamını bulan bir paralel toplayıcı devrenin tasarımını gerçekleştirmiştir. Bu amaçla, dört tane tam toplayıcı seri bağlanarak ve her birinin toplam çıkışının toplam sayının çıkışını olarak düşünülecek,

şeklinde elde edilir. Buradaki E_3 çıkışısı ise taşıma kontrolü için kullanılır. İşte kombinezonsal bir devrenin tasarım işlemi bu biçimde gerçekleştirilmiş oldu. Yalnız bir noktayı açıklamak çok yararlı olacaktır. Bazı kombinezonsal devrelere olan ihtiyaç bu devrelerin özel olarak tek bir entegre devre ile gerçekleştirilemesine olanak sağlamaktadır. Nitekim 4-bitlik toplama işlemini yapacak bu devre de özel bir devredir ve 74LS283 devresi adıyla tek bir entegre devreyle gerçekleştirilen 4-bit Full Adder with fast Carry orijinal adıyla isimlendirilmiştir.

Yarı Çıkarıcı (Half Subtractor)

Mikroişlemcide iki sayıyı birbirinden çıkarma işlemi, ikinci sayının tabana tümenini alıp ilk sayı ile toplayarak gerçekleştirilebilir. Toplam sonucunda elde oluşursa

sonuç pozitiftir, elde oluşmaz ise sayı eksidir ve yine tümleyeni alınır ve önüne bir eksiz işaret konulur. Lojik devrelerde çıkarma işleminin gerçekleşmesi için bu işlemi yerine getirecek bir Kombinezonsal Devre tasarlamak gereklidir. Elde girişi olmadan çıkarma işlemini yapacak devre Yarı Çıkarıcı olarak isimlendirilir ve yarı çıkarıcıya ilişkin doğruluk tablosu Tablo-7.6 da verilmiştir.

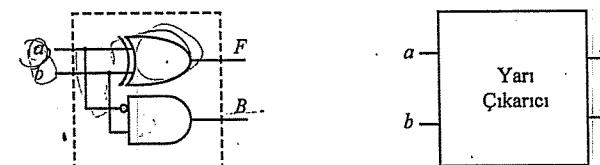
Tablo-7.6. Yarı Çıkarıcıya ilişkin doğruluk tablosu.

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>Fark</i> <i>F</i>	<i>Borç</i> <i>B</i>
0	0	0	0
0	1	1	1
1	0	1	0
1	1	0	0

$$x - y = x + (-y) + b$$

$$(a \oplus b) / (a \cdot b)$$

Burada a ve b gibi bir bitlik iki sayının çıkarma işleminin sonucu F ile, olasıborabilecek borç ise B ile gösterilmiştir. *Fark* doğrudan doğruya Karnaugh indirgemeşi ile bir YA DA (XOR) kapısı, *Borç* ise bir VE (AND) kapısı ile ifade edilebilir. Bu durumda devre şeması Şekil-7.9 da verildiği gibi elde edilir.

Şekil-7.9. Yarı Çıkarıcı Devre ve Sembolik Gösterilimi

Tam Çıkarıcı (Full Subtractor)

Çıkarma işlemi sırasında bir önceki haneden bir borç biti geldiği düşünülürse, bu durumda bir borç girişini yarı çıkarıcıya eklemek gereklidir. Oluşan bu yeni devreye tam çıkarıcı adı verilir ve tam çıkarıcıya ilişkin doğruluk tablosu Tablo-7.7 de gösterilmiştir.

Tablo-7.7. Tam çıkarıcıya ilişkin doğruluk tablosu.

a	b	B_g	Fark F	Borç B
0	0	0	0	0
0	0	1	1	1
0	1	0	1	1
0	1	1	0	1
1	0	0	1	0
1	0	1	0	0
1	1	0	0	0
1	1	1	1	1

Bu doğruluk tablosunda, a ve b gibi bir bitlik iki sayıyı, B_g borç girişini, F oluşan farkı, B ise oluşabilecek bir borç çıkışını göstermektedir. Fark ve borç doğrudan doğruya Karnaugh indirmemesi ile elde edilir. Bu durumda,

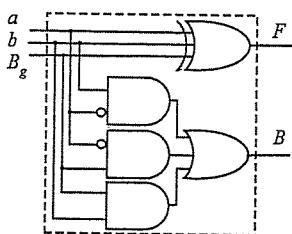
a	b	00	01	11	10
0	0	0	1	0	1
1	1	1	0	1	0

$$F = a \oplus b \oplus B_g$$

a	b	00	01	11	10
0	0	0	1	1	1
1	0	0	0	1	0

$$B = \bar{a}b + \bar{a}B_g + bB_g$$

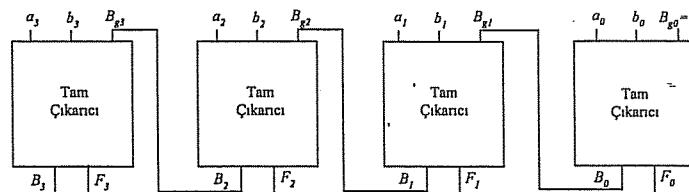
elde edilir. Tam çıkarıcı devreye ilişkin şema Şekil-7.10 da verilmiştir.

Şekil-7.10. Tam çıkarıcı devre ve Simgesel gösterimli.

Örnek-7.6.

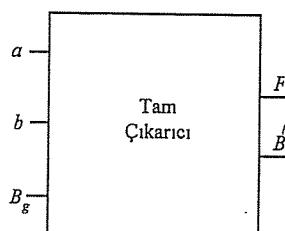
Bu örnekte, tam toplayıcılar kullanarak 4 bitlik iki sayının farkını bulan bir paralel çıkışlı devrenin tasarımını gerçekleştirmiştir. Bu amaçla, dört tane Tam Çıkarıcı seri bağlanarak ve her birinin Fark çıkışı Fark sayının çıkışı olarak düşünülderek,

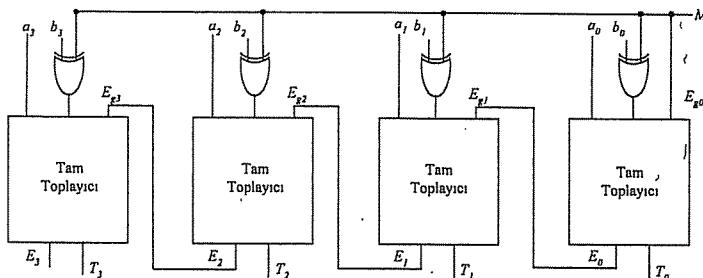

şeklinde elde edilir. Buradaki B_3 çıkışı ise taşıma kontrolü için kullanılır.

Toplama/Çıkarma Devresi (Adder and Subtractor)

Toplama/Çıkarma devresi, bir kontrol girişi vasıtasyyla toplama ya da çıkarma işlemini seçen ve seçilen işlemi yerine getiren bir kombinezonsal devredir. Tasarım isteğe göre bir bitlik, iki bitlik yapılabılır, ancak en çok kullanılan dört bitlik olmalıdır. Toplama/Çıkarma devresinin tasarımında çıkarma işleminin gerçekleşmesi aşamasında ikiye tümleyen mantığı kullanılmaktadır. Eğer toplama işlemi yapılacağsa işlem doğrudan gerçekleşir, ancak eğer çıkarma işlemi yapılacaksa çıkarılacak sayı ikiye tümlenir ve ilk sayı ile toplanır. Her iki durumda da bir toplama işleminin gerçekleşmesi gerektiğini toplama ve çıkarma işlemini yapacak devre tasarımında tam toplayıcılar kullanılır. Hangi işlemin gerçekleşeceğini ise tanımlanacak olan ve M ile gösterilen bir kontrol girişi ile belirlenir. Kontrol girişi, ikiye tümleme işlemini de gerçekleştirmektedir. Bir sayının lojik anlamda TÜMLEYEN'i alınırsa 1'e tümleyeni ve bu sayıya 1 eklenirse 2'ye tümleyeni bulunur. Sonuçta tam toplayıcının *Elde* girişine bir XOR kapısı ile M ve *Elde* girişleri uygulanır. Bu durumda $M=0$ ise toplama, $M=1$ ise çıkarma işlemi gerçekleşecektir. Toplama/Çıkarma devresine ilişkin lojik şema,

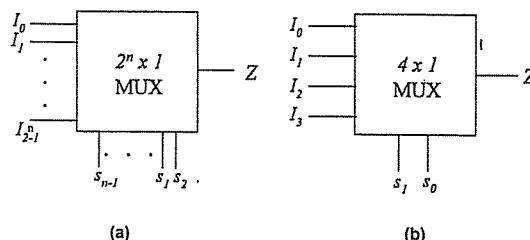

şeklinde oluşturulur. Bu devrede $M=1$ olduğunda ikinci sayı girişi $1 \oplus b_0 = 1 \cdot \bar{b}_0 + 0 \cdot b_0 = \bar{b}_0$ şekline dönüşür. Bu durumda E_{b0} girişi 1 olduğundan sayının 2'ye tümleyeni alınmış olur. İşlem bundan sonra toplama işlemine dönüştürülmüştür.

7.4.2. Seçiciler (Multiplexer-MUX)

Sayısal veri iletiminde bir çok olası giriş yolundan birini seçip, bu yolu çıkışa veren özel kombinezonsal bir devredir. MUX elemanında n tane seçme girişi belirlenir ve bu durumda olası giriş yolu sayısı 2^n tanedir. Devrenin toplam giriş sayısı ise, $2^n + n$ tane olmasına karşılık çıkış sayısı sadece 1 tanedir. Seçicilere bazı uygulamalarda çoklayıcı, veri seçici ya da veri toplayıcı adı da verilmektedir. Bir seçici devreye ait gösterilim Şekil-7.11 de verilmiştir.

Şekil-7.11. a) Seçiciye ilişkin lojik devre şeması b) 4x1 MUX örneği.

Bu devrede s_{n-1}, \dots, s_1, s_0 seçme girişlerini, $I_0, I_1, \dots, I_{2^n-1}$ girişleri belirtmek üzere $m_i = s_{n-1} \cdot \dots \cdot s_1 \cdot s_0$ şeklinde tanımlanarak seçici devreye ilişkin çıkışı ifadesi,

$$Z = m_0 \cdot I_0 + m_1 \cdot I_1 + \dots + m_{2^n-1} \cdot I_{2^n-1}$$

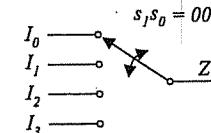
şeklinde ifade edilir. Fiziksel olarak ifade etmek gerekirse, seçici devre aslında seçme girişlerine göre birinci, ikinci ya da $2^n - 1$ inci terimi çıkışa veren devre, olarak adlandırılabilir. Örneğin, 2 tane seçme ($n=2$) ucu olan devrenin 4 tane olası giriş yolu mevcuttur. Seçme girişlerinin alındıkları değerlere göre,

eğer $s_1 s_0 = 00 \Rightarrow$ birinci giriş çıkışa verilir,

eğer $s_1 s_0 = 01 \Rightarrow$ ikinci giriş çıkışa verilir,

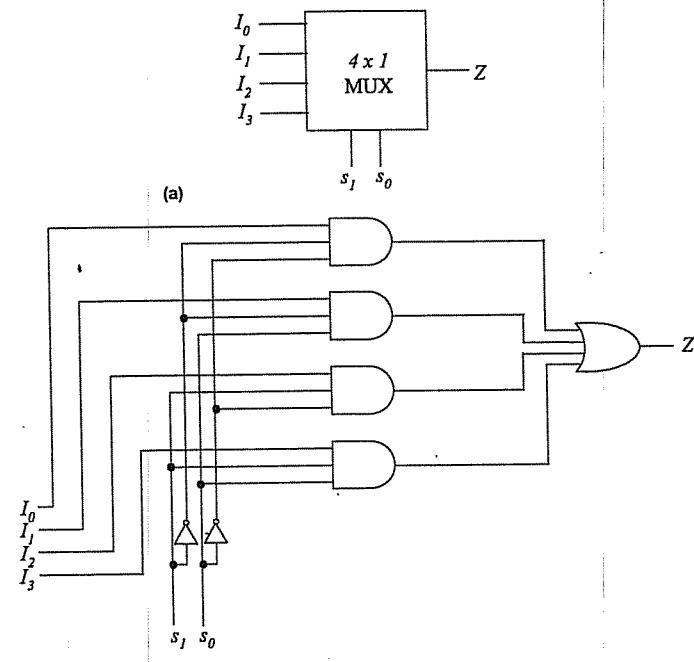
eğer $s_1 s_0 = 10 \Rightarrow$ üçüncü giriş çıkışa verilir,

eğer $s_1 s_0 = 11 \Rightarrow$ dördüncü giriş çıkışa

verilir.

Bu örneğe ilişkin devrenin simgesel gösterilimi Şekil-7.12.a, kapılarla gerçekleştirilmiş iç yapısı Şekil-7.12.b de verilmiştir.

Şekil-7.12. a) $n=2$ olan seçiciye ilişkin simgesel gösterim b) Lojik kapıları seçici iç yapısı.

Örnek-7.7.

Doğruluk Tablosu Tablo-7.8 de verilen kombinezonsal devreyi, x_3 ve x_4 'ü seçme girişleri olacak şekilde Standart 4×1 Seçici (MUX) birimi ile gerçekleştiriniz.

Tablo-7.8. Lojik fonksiyona ilişkin doğruluk tablosu.

x_1	x_2	x_3	x_4	$f(x_1, x_2, x_3, x_4)$
0	0	0	0	0
0	0	0	1	0
0	0	1	0	1
0	0	1	1	1
0	1	0	0	0
0	1	0	1	1
0	1	1	0	0
0	1	1	1	1
1	0	0	0	1
1	0	0	1	1
1	0	1	0	1
1	0	1	1	1
1	1	0	0	0
1	1	0	1	0
1	1	1	0	0
1	1	1	1	0

Problemin çözümünü için ilk olarak Minimum Terimler kanonik Biçimi ifadesi bulunur. Buradan seçme girişlerine ilişkin ifadeler ortak paranteze alınır. Ortak paranteze alınan terimler en sade biçimde indirgenerek bilinen lojik kapılar cinsinden ifade edilir. Bundan sonra, MUX girişlerinde bu kapı elemanları kullanılarak Tablo-7.8 deki doğruluk tablosunu sağlayacak devreye ilişkin şema çizilir.

Bu amaçla, doğruluk tablosundan lojik fonksiyona ilişkin Minimum Terimler Kanonik Biçimi,

$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, x_3, x_4) = & \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot x_3 \cdot \bar{x}_4 + \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot x_3 \cdot x_4 + \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot \bar{x}_3 \cdot x_4 \\ & + \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot x_3 \cdot x_4 + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot \bar{x}_3 \cdot \bar{x}_4 + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot \bar{x}_3 \cdot x_4 \\ & + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot x_3 \cdot \bar{x}_4 + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot x_3 \cdot x_4 \end{aligned}$$

şeklinde elde edilir. Bundan sonra yapılması gereken, seçme girişleri cinsinden ifadeyi ortak çarpan parantezine almak gerekmektedir. Seçme girişlerinin aldığı değerler: $x_3 \cdot \bar{x}_4$, $\bar{x}_3 \cdot x_4$, $x_3 \cdot \bar{x}_4$ ve $x_3 \cdot x_4$ şeklindedir. Ortak paranteze alınırsa,

$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, x_3, x_4) = & \bar{x}_3 \cdot \bar{x}_4 \cdot (x_1 \cdot \bar{x}_2) + \bar{x}_3 \cdot x_4 \cdot (\bar{x}_1 \cdot x_2 + x_1 \cdot \bar{x}_2) \\ & + x_3 \cdot \bar{x}_4 \cdot (\bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 + x_1 \cdot \bar{x}_2) + x_3 \cdot x_4 \cdot (\bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 + \bar{x}_1 \cdot x_2 + x_1 \cdot \bar{x}_2) \end{aligned}$$

elde edilir. Ortak paranteze alınan terimlerin sadeleştirilmesi ile de

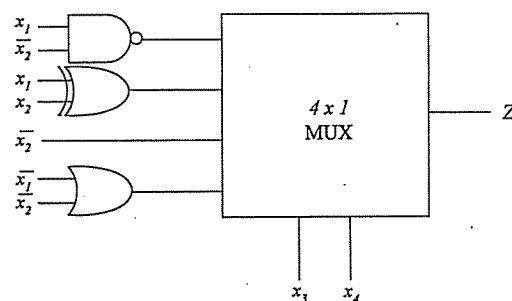
$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, x_3, x_4) = & \bar{x}_3 \cdot \bar{x}_4 \cdot (x_1 \cdot \bar{x}_2) + \bar{x}_3 \cdot x_4 \cdot (\bar{x}_1 \cdot x_2 + x_1 \cdot \bar{x}_2) + x_3 \cdot \bar{x}_4 \cdot (\bar{x}_2 \cdot (\bar{x}_1 + x_1)) \\ & + x_3 \cdot x_4 \cdot ((\bar{x}_2 + x_2) \cdot \bar{x}_1 + x_1 \cdot \bar{x}_2) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, x_3, x_4) = & \bar{x}_3 \cdot \bar{x}_4 \cdot (x_1 \cdot \bar{x}_2) + \bar{x}_3 \cdot x_4 \cdot (\bar{x}_1 \cdot x_2 + x_1 \cdot \bar{x}_2) + x_3 \cdot \bar{x}_4 \cdot (\bar{x}_2) \\ & + x_3 \cdot x_4 \cdot (\bar{x}_1 + \bar{x}_2) \end{aligned}$$

bulunur. Bu durumda MUX'a ilişkin girişler,

x_3	x_4	I
0	0	$x_1 \cdot \bar{x}_2$
0	1	$x_1 \oplus x_2$
1	0	\bar{x}_2
1	1	$\bar{x}_1 + \bar{x}_2$

şeklinde belirlenmiştir ve bu girişlere karşılık düşen 4×1 MUX elemanı Şekil-7.13 de verilmiştir.

Şekil-7.13. Örnek-7.1 e ilişkin 4×1 MUX elemanı girişleri.

Örnek-7.8.

Örnek-7.7 de verilen problemi, (Doğruluk Tablosu için Tablo-7.8 e bakınız); x_1 ve x_2 'yi seçme girişleri alarak 4x1 MUX elemanı ile gerçekleştiriniz.

Bu amaçla, doğruluk tablosundan lojik fonksiyona ilişkin Minimum Terimler Kanonik Biçimi,

$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, x_3, x_4) &= \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot x_3 \cdot \bar{x}_4 + \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot x_3 \cdot x_4 + \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot \bar{x}_3 \cdot \bar{x}_4 \\ &+ \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot x_3 \cdot x_4 + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot \bar{x}_3 \cdot \bar{x}_4 + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot \bar{x}_3 \cdot x_4 \\ &+ x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot x_3 \cdot \bar{x}_4 + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot x_3 \cdot x_4 \end{aligned}$$

şeklinde elde edilir. Bundan sonra yapılması gereken, seçme girişleri cinsinden ifadeyi ortak çarpan parantezine almak gerekmektedir. Seçme girişlerinin alındıkları değerler: $\bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2$, $\bar{x}_1 \cdot x_2$, $x_1 \cdot \bar{x}_2$ ve $x_1 \cdot x_2$ şeklindedir. Ortak paranteze alınırsa,

$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, x_3, x_4) &= \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot (x_3 \cdot \bar{x}_4 + x_3 \cdot x_4) + \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot (\bar{x}_3 \cdot x_4 + x_3 \cdot x_4) \\ &+ x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot (\bar{x}_3 \cdot \bar{x}_4 + \bar{x}_3 \cdot x_4 + x_3 \cdot \bar{x}_4 + x_3 \cdot x_4) + x_1 \cdot x_2 \cdot (0) \end{aligned}$$

elde edilir. Ortak paranteze alınan terimlerin sadeleştirilmesi ile de

$$\begin{aligned} f(x_1, x_2, x_3, x_4) &= \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot (x_3 \cdot (\bar{x}_4 + x_4)) + \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot (x_4 \cdot (\bar{x}_3 + x_3)) \\ &+ x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot (\bar{x}_3 \cdot (\bar{x}_4 + x_4)) + x_1 \cdot (\bar{x}_4 + x_4) + x_1 \cdot x_2 \cdot (0) \end{aligned}$$

$$f(x_1, x_2, x_3, x_4) = \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot (x_3) + \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot (x_4) + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot (\bar{x}_3 + x_3) + x_1 \cdot x_2 \cdot (0)$$

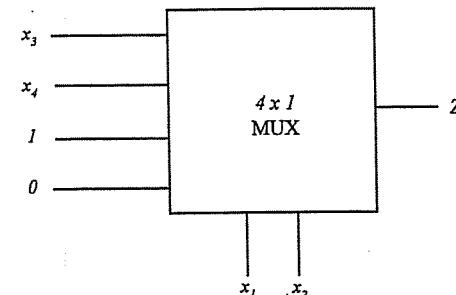
$$f(x_1, x_2, x_3, x_4) = \bar{x}_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot (x_3) + \bar{x}_1 \cdot x_2 \cdot (x_4) + x_1 \cdot \bar{x}_2 \cdot (1) + x_1 \cdot x_2 \cdot (0)$$

bulunur. 4x1 MUX elemanında mevcut iki seçme girişi ve dört MUX girişine ilişkin uyarma tablosu aşağıda verilmiştir. İlişkin girişler Herbir seçme girişi çiftine ilişkin bulunan değerler,

x_1	x_2	I
0	0	x_3
0	1	x_4
1	0	1
1	1	0

şeklinde belirlenmiştir. Burada dikkat edilirse seçme girişlerinin belirlenmesinin çok önemli bir adım olduğu görülmektedir. Örnek-7.7 de x ve x_4 'ün seçme giriş

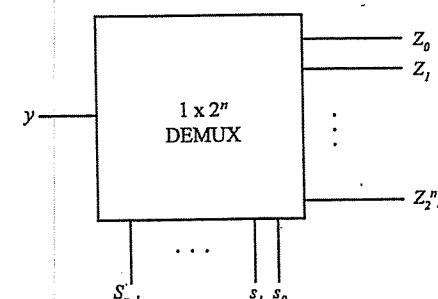
olarak belirlenmesi durumunda MUX girişlerinde 1'er adet TVE, YA DA VEYA kapısı kullanmak gerekmektedir. Oysa x_1 ve x_2 'nin seçme girişi olarak belirlenmesi durumunda hiç bir ilave kapıya gerek duyulmayacaktır. Maliyet faktörünün önemli olması nedeniyle Örnek-7.8 de gerçekleştirilen tasarım Örnek-7.7 de gerçekleştirilenene göre çok daha başarılıdır. Belirlenen girişlere karşılık düşen 4x1 MUX elemanı Şekil-7.14 te verilmiştir.

Şekil-7.14. Örnek-7.2 ye ilişkin 4x1 MUX elemanı girişleri.

7.4.3. Dağıticılar (Demultiplexer - DEMUX)

Sayısal veri iletiminde bir noktadan gelen giriş işaretini bir çok olası çıkış yolundan birini seçip, bu yola veren özel Kombinezonsal bir devredir. DEMUX elemanında da n tane seçme girişi belirlenir. Giriş işaretleri bir tanedir. Olası çıkış yolu sayısı 2^n tanedir. Devrenin toplam giriş sayısı $n+1$ tane olmasına karşılık, çıkış sayısı 2^n tanedir. Veri dağıtıcı şeması Şekil-7.15 de verilmiştir.

Şekil-7.15. Veri dağıtıcıya ilişkin lojik devre şeması.

Bu devrede s_{n-1}, \dots, s_1, s_0 seçme girişlerini, $Z_0, Z_1, \dots, Z_{2^n-1}$ çıkışları belirtmek üzere, $m_i = s_{n-1} \cdot \dots \cdot s_1 \cdot s_0$ şeklinde tanımlanarak Dağıtıcı devre ile ilişkin çıkış ifadesi;

$$Z = m_i \cdot y \quad i = 0, 1, \dots, 2^n - 1$$

şeklinde ifade edilir. Fiziksel olarak ifade etmek gerekirse, Veri Dağıtıcı devre aslında seçme girişlerine göre giriş işaretini, birinci, ikinci ya da $2^n - 1$ inci çıkış veren devre olarak adlandırılabilir. Örneğin, 2 tane seçme giriş ($n=2$) için devrenin 4 tane olası çıkış yolu mevcuttur. Seçme girişlerinin aldıkları değerlere göre,

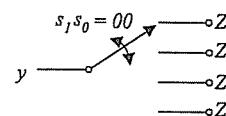
eğer $s_1 s_0 = 00 \Rightarrow$ giriş birinci çıkışa verilir,

eğer $s_1 s_0 = 01 \Rightarrow$ giriş ikinci çıkışa verilir,

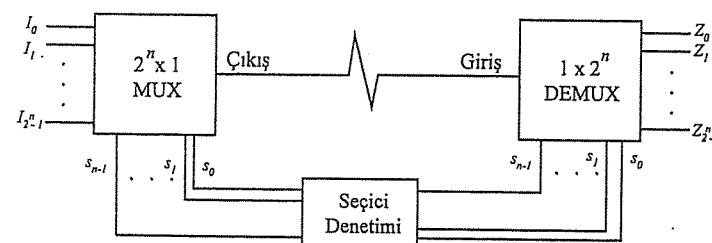
eğer $s_1 s_0 = 10 \Rightarrow$ giriş üçüncü çıkışa verilir,

eğer $s_1 s_0 = 11 \Rightarrow$ giriş dördüncü çıkışa verilir.

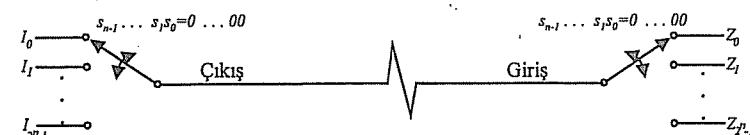
Bu anahtar yapısı seçme girişlerinin 00 değeri için aşağıda gösterilmiştir,

MUX ile DEMUX elemanlarının birlikte kullanılmasına, özellikle ilkel telefon santralleri iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu durumda, 2^n tane kullanıcı karşı tarafa bulunan 2^n tane kullanıcıya erişebilmektedir. Buna ilişkin lojik şema gösterilimi Şekil-7.16 da, sinesel anahtar devresi eşdeğeri ise Şekil-7.17 de verilmiştir.

Şekil-7.16. Haberleşme sistemlerinde kullanılan MUX ve DEMUX elemanları.

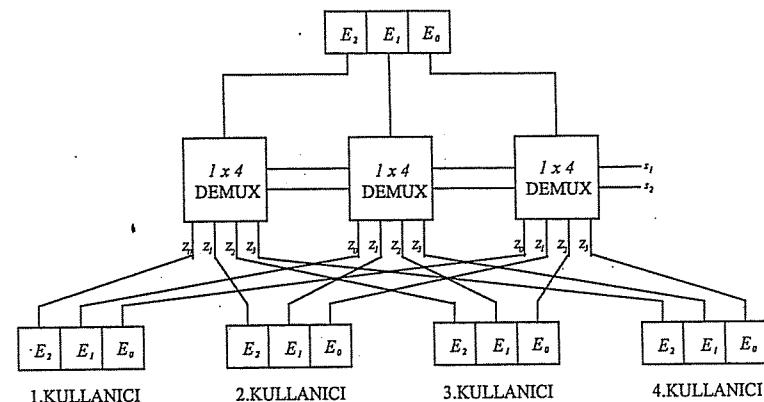

Şekil-7.17. Haberleşme sistemlerindeki eşdeğeri yapı.

Örnek-7.9.

3 bitlik bir ifade dört kullanıcıya aktarılacaktır; bu işlem her kullanıcının seçilmesi ve bilginin sadece bu kullanıcılarla ulaşılması şeklinde olacaktır. Bu devrenin DEMUX elemanları kullanılarak gerçekleştirilecektir.

Aktarılacak ifadenin 3-bitlik ve kullanıcı sayısının dört olması durumunda, her bir bit için bir tane DEMUX kullanılacak ve kullanıcı sayısı kadar çıkış sahip olması istenecektir. Dolayısıyla 3 adet 1x4 DEMUX kullanmak gerekecektir. Bu durumda devreye ilişkin lojik şema Şekil-7.18 deki gibi çizilebilir.

Şekil-7.18. DEMUX elemanları ile gerçekleştirilen tasarım.

Bu devre s_1 ve s_2 'nin aldığı değerlere göre 3-bitlik veri dört kullanıcılardan birine iletilir. Devrenin çalışması şu şekildedir:

$s_1 s_2 = 00$ ise $E_2 E_1 E_0$ verisi 1. kullanıcıya,

$s_1 s_2 = 01$ ise $E_2 E_1 E$ verisi 2. kullanıcıya,

$s_1 s_2 = 10$ ise $E_2 E_1 E$ verisi 3. kullanıcıya,

$s_1 s_2 = 11$ ise $E_2 E_1 E$ verisi 4. kullanıcıya gönderilir.

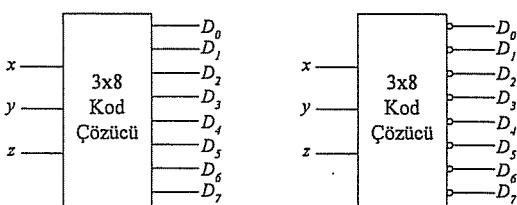
7.4.4. Kod Çözücü (Decoder)

Kod çözücü, n-bitlik bir sözcüğün kodunu çözüp olası en çok 2^n çıkış yolundan sadece birini aktif hale getiren bir kombinezonsal devredir. $n=3$ girişli, $2^n = 2^3 = 8$ çıkışlı bir kod çözücüye ilişkin doğruluk tablosu Tablo-7.9 da verilmiştir.

Tablo-7.9. Kod çözücüye ilişkin doğruluk tablosu.

Girişler			Çıktılar							
x	y	z	D_0	D_1	D_2	D_3	D_4	D_5	D_6	D_7
0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1

Kod çözücü devre, x, y, z girişlerinin alındığıları değerlere göre $D_0D_1D_2D_3D_4D_5D_6D_7$, çıkış yollarından sadece birisinin aktif hale gelmesi ilkesine dayanarak çalışır. Üç giriş-sekiz çıkışlı kod çözücü devre, 3×8 (veya $3 \rightarrow 8$) kod çözücü olarak isimlendirilir. Bu devreye ilişkin sembolik gösterilim Şekil-7.19 da verilmiştir.

Şekil-7.19. 3x8 kod çözücüye ilişkin simgesel gösterilim
a) Normal çıkışlı b) Tümleyen çıkışlı.

Bazı kod çözücü devrelerde çıkışlar tümlenmiştir. Bunun anlamı; aktif olan çıkış lojik 0 değerini diğer bütün çıkışların lojik 1 seviyesinde bulunmasıdır. Bu yapıya sahip bir kod çözücüne doğruluk tablosu Tablo-7.10 da, devreye ilişkin sembolik gösterilim Şekil-7.19 da verilmiştir.

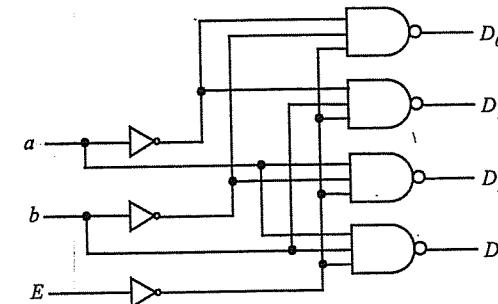
Bütün bunların yanı sıra, kod çözüclülerin pratikte kullanımında dikkat edilmesi gereken durumlar söz konusudur. Kod çözüctünün veri girişlerinin yanı sıra bir de

devrenin çalışma çalışmamasını sağlayan etkin girişleri de bulunmaktadır. Özellikle 2'ye 4 kod çözüclülerde bir tane tümleyen girişli, 3'e 8 kod çözüclülerde ikisi tümleyen girişli, biri normal girişli olmak üzere üç tane etkin giriş yer almaktadır. Örneğin 74LS138-3'e 8 kod çözücüünün \bar{E}_1 , \bar{E}_2 ve E_3 şeklinde üç adet etkinleştirme ucu bulunmaktadır, devrenin çalışabilmesi için \bar{E}_1 , \bar{E}_2 'nin Lojik 0, E_3 'ün lojik 1 değerlerine çekilmiş olması gerekmektedir. Bu durumda etkin girişleri aktif olmadan devrenin çalışması, yani giriş değerlerini değerlendirerek çıkış vermesi mümkün değildir. Kod çözücü bu durumda, eğer tümleyen çıkışlı ise bütün çıkışlarında lojik 1, normal çıkışlı ise bütün çıkışlarında lojik 0 üretecektir.

Tablo-7.10. Tümleyen çıkışlı kod çözücüye ilişkin doğruluk tablosu.

Girişler			Çıktılar (Tümleyen)							
x	y	z	D_0	D_1	D_2	D_3	D_4	D_5	D_6	D_7
0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1
0	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1
0	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1
0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1
1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	1
1	0	1	1	1	1	1	1	0	1	1
1	1	0	1	1	1	1	1	1	0	1
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0

Şekil-7.20 de 2x4 kod çözüctünün kapılarla gerçekleştirilen iç yapısı görülmektedir. Dikkatlice bakıldığından ve kapıların olası giriş kombinasyonları verildiğinde aynı anda bir çıkışın aktif, diğerlerinin pasif olduğu görülür.

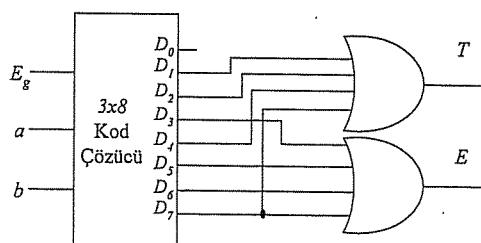
Şekil-7.20. 2x4 kod çözüctünün kapılarla gerçekleştirilen iç yapısı.

Örnek-7.10.

Bu örnekte, Tam Toplayıcı devrenin kod çözüci kullanılarak gerçekleşmesi anlamına gelmiştir. Tam toplayıcıya ilişkin doğruluk tablosu Tablo-7.5 te verilmiştir. Bu doğruluk tablosundan yararlanarak *Toplam* ve *Elde* çıkışlarına ilişkin fonksiyonlar

$$T(E_k, a, b) = \sum (1, 2, 4, 7) \quad , \quad E(E_s, a, b) = \sum (3, 5, 6, 7)$$

yazılabilir. Bu durumda Toplam ve Elde çıkışları birer VEYA kapısı ve bir tane 3x8 Kod Çözücü kullanılarak elde edilebilir. Tam toplayıcının kod çözücü kullanılarak tasarlanmış şekli Şekil-7.21 de verilmiştir.

Sekil-7.21. 3x8 kod çözücüyle tasarlanmış tam toplayıcı devre

7.4.5. Kodlavici (Encoder)

Kod Çözcülerin tersine çalışan devrelerdir. Kodlayıcı, bir işaretin başka bir lojik devre tarafından işlenebilecek şekilde getiren devre olarak da tanımlanabilir. Özellikle sayı sistemleri arasında dönüşüm yapan onaltı, on ve sekiz tabanından ikili sayı sistemine kodlayıcı devreler bu sınıfta girmektedirler. Bunların haricinde öncelikli kodlayıcı devre, yüksek öncelikli bitlerin değişiminin diğer bitlere göre önem kazandığı uygulamalarda tercih edilen kombinasyonel devrelerdir.

4-bitlik ($D_3D_2D_1D_0$) bir öncelik kodlayıcının çalışma şekli şöyledir: D_3 en yüksek anlamlı ve öncelik kodlayıcıda en yüksek öncelikli bittir. Sonra sırasıyla D_2D_1 ve D_0 gelir. Öncelik kodlayıcı x, y ve *hazır* olmak üzere üç çıkışa sahiptir. x ve y devrenin çıkışlarını gösterir. *hazır* girişi ise öncelik kodlayıcının girişindeki verinin hepsinin sıfır olması durumunda lojik 0 (*hazır değil*), aksi durumda lojik 1 (*hazır*) değerini alır. Herhangi bir şekilde D_3 girişi lojik 1 seviyeye çekilirse diğer girişlerin bir anlamı yoktur; bunlar keyfi değer alabilirler. Bu durumda devreye ilişkili doğruluk tablosu:

Kombinezonsal Devreler

Girişler				Çıkuşlar			
D ₃	D ₂	D ₁	D ₀	x	y	hazır	
0	0	0	0	φ	φ	0	
0	0	0	1	0	0	1	
0	0	1	φ	0	1	1	
0	1	φ	φ	1	0	1	
1	φ	φ	φ	1	1	1	

seklinde olusturulur. Her bir çıkışın Karnaugh diyagramı:

$D_2 D_1$	00	01	11	10
$D_3 D_2$	f	1	1	
00	0	1	1	
01	0	1	1	
11	0	1	1	
10	0	1	1	

$$x = D_1 + D_2$$

$D_2 D_3$	00	01	11	10	
$D_0 D_1$	00	f	1	1	0
	01	1	1	1	0
	11	1	1	1	0
	10	0	1	1	0

$$\gamma = D_2 + D_1 \overline{D}$$

$D_1 D_2$	00	01	11	10	
$D_0 D_1$	00	0	1	1	1
	01	1	1	1	1
	11	1	1	1	1
	10	1	1	1	1

$$hazir = D_0 + D_1 + D_2 + D_3$$

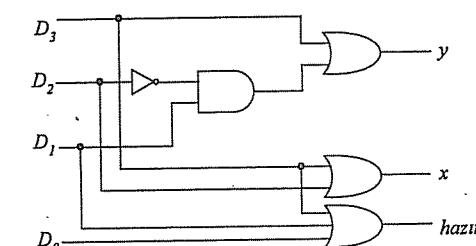
şeklinde oluşturulur ve uygun komşuluklar seçilerek indirgeme yapılrsa, çıkış fonksiyonları

$$x = D_1 + D_2$$

$$\vec{v} \equiv D_0 + D_1 \cdot \vec{D}$$

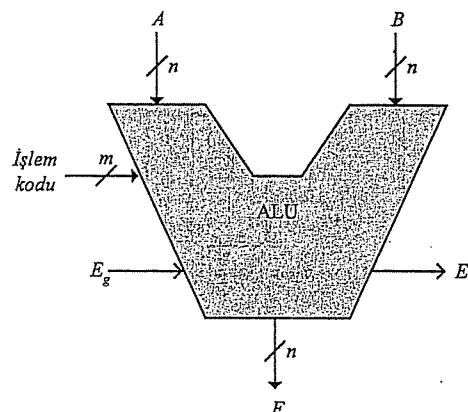
$$hazir = D_2 + D_1 + D_3 + D_4$$

olarak bulunur. Bu durumda öncelik kodlayıcıya ilişkin devre şeması aşağıda verildiği gibi olur.

7.4.6. ALU Tasarımı (Arithmetic Logic Unit)

Kısaçça ALU olarak anılan Aritmetik Lojik Birimler (*Arithmetic Logic Unit*), tek bir birim aracılığıyla toplama, çıkarma, tümleme, karşılaştırma ve öteleme gibi birçok aritmetik ve mantıksal işlemlerin yapıldığı/kotarıldığı tümleşik lojik elemanlardır. Bilgisayarların önemli bir parçasını oluşturan işlemciler içerisinde de tüm aritmetik ve lojik işlemler ALU üzerinden yapılır. Bir ALU'nun temelde, Şekil-7.22 de görüldüğü gibi veri/parametre girişleri, sonuç çıkışları ve parametreler üzerinde hangi işlemin yapılacağını gösteren işlem kodu (kısaçça işkod) girişleri vardır. Dolayısıyla, girişlerine gelen parametreler üzerinde, o anda işlem kodu girişleriyle belirtilen işlem yapılır.

Şekil-7.22. ALU'nun genel gösterimi.

Uygulamada çok farklı özelliklerde ALU'lar tasarlanmıştır; hem tümdevre olarak üretilmiş olup ayrı bir tümdevre olarak satın alınabilir, hem de ASIC yardımcı araçlarının kütüphanelerinde vardır. Dolayısıyla tasarımcı, aritmetik mantıksal işlemlerin çok olduğu lojik devre tasarımlarında hazır ALU birimler/tümdevreleri kullanabilir. Orta ölçekli tümdevre olarak, 74181, bir ALU tümdevresidir; 4 bitlik iki tane veri üzerinde 16'shar tane aritmetik ve mantıksal işleminden birini gerçekleştirir. Veriler üzerinde hangi işlemin yapılacağını belirleyen dört tane işlem kodu giriş ve bir tane mod (M) girişи vardır. Eğer $M=1$ ise işlem kodu girişindeki koda bağlı olarak 16 tane mantıksal işleminden birinin gerçekleştirir; $M=0$ ise, 16 tane aritmetik işleminden birini gerçekleştirir. Sanki 32 tane işlem varmış gibidir. 74181 hakkında ayrıntılı bilgi için (SGS-THOMSON) kataloguna bakınız. Tasarımcı 74181 ve buna benzer ALU tümdevrelerini tasarımlarında kullanabilir.

Örnek-7.11.

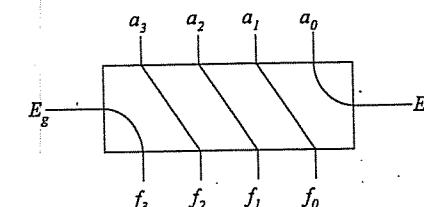
Bir ALU'nun iç mimarisini ve genel tasarımını görmek amacıyla iki tane 4 bitlik veri, bir tane elde girişleri olan ve bu veriler üzerinde 4 işleminden birini yapan bir ALU tasarlanmak istenmektedir; 4 bitlik sonuç çıkışı ve bir tane de elde çıkışı vardır. İşlem kodu listesi ve kodları Tablo-7.11 de verilen ALU'yu gerektiği kadar kapı, MUX ve buna benzer lojik elemanlar kullanarak tasarlâyınız. ALU giriş ve çıkışları aşağıdaki isimlendirilmiştirlerdir:

- Veri girişleri : $A (a_3, a_2, a_1, a_0)$ ve $B (b_3, b_2, b_1, b_0)$
- Elde giriş ve çıkışı sırasıyla : E_g ve E_f
- Sonuç çıkışı : $F (f_3, f_2, f_1, f_0)$
- İşlem kodu : İşkod (k_1, k_0)

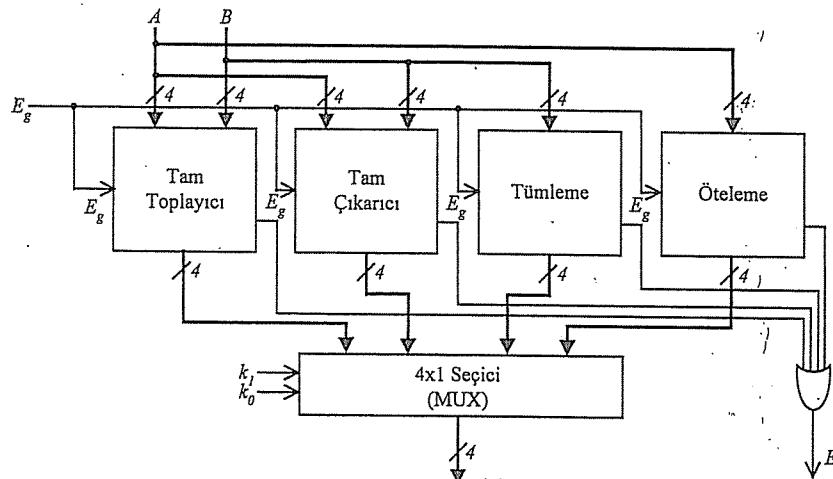
Tablo-7.11. Örnek ALU İşlem listesi ve kodları.

İşlem Kodu $k_1\ k_2$	İşlem	Açıklama
0 0	$F = A + B$	A ve B 'nin içerikleri toplanır.
0 0	$F = A - B$	A 'dan B çıkarılır.
0 0	$F = \bar{B}$	B 'nin tüm bitleri tümlenir; 1'ler 0, 0'lar 1 yapılır.
0 0	$F = A_1$ bit sağa öteleme	A 'nın içeriği 1 bit sağa öteleme; 0110 ise 0011 olur.

ALU 4 tane işlem yapmaktadır; toplama, çıkarma, tümleme ve öteleme, bu 4 işleme ait birimlerin nasıl yapılacağı bilinmiyor. Toplama ve çıkarma devreleri Ayrıt-7.2 de incelenmiştir; tümleme işlemi de her bir bit için birer TÜMLEME kapısı kullanılır; öteleme işlemi de girişlerdeki verinin 1 bit sağa ötelelmesidir. Öteleme işlemi dışında diğer işlemleri yapan 4 bitlik altbirimler hazır demektir. Şimdi, önce 4 bitlik bir veriyi 1 bit sağa öteleyen bir altbirim tasarlansın ve sonra herbin işlemi yapan birimler ve MUX kullanılarak istenen ALU Şekil-7.23 deki gibi tasarlabilir.

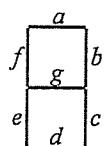
Aşağıda girişlerine gelen 4 bitlik veriyi çıkışına 1 bit sağa öteleyen lojik devre görülmektedir; elde girişi olan E_g , sol taraftan boşalan bite yerleşirken, en sağdaki bit olan en anlamsız bit elde çıkışına, E_f 'ye yansımaktadır.

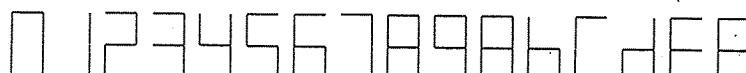
Şekil-7.23. Örnek-7.11 in çözümü olan ALU şeması.

7.4.7. 7-Parçalı Gösterge (7-Segment Display)

7-Parçalı Gösterge, BCD kodunda verilmiş olan bir ifadenin, sayı biçiminde gösterilebilmesi amacıyla kullanılan ışıklı bir kombinezonsal devredir. Bu işlemin gerçekleştirilebilmesi için yedi parçalı göstergenin her parçası a 'dan g 'ye kadar kodlanmıştır. Bu durumda, 7-parçalı göstergeye ilişkin sembolik gösterim Şekil-7.22 de oluşturulabilecek kombinasyonlar ise Şekil-7.23 de görüldüğü gibidir.

Şekil-7.22. 7-parçalı gösterge

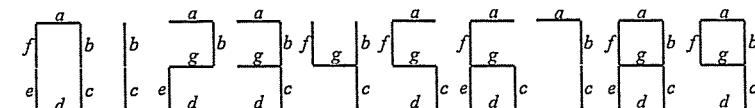

Şekil-7.23. 7-parçalı gösterge ile oluşturulabilecek kombinasyonlar.

Örnek-7.12.

BCD kodunu 7-parçalı gösterge elemanını sürmek üzere yedi lojik işaretre dönüştürecek bir kod çözücü devre tasarlamak amacıyla bu örnek verilmiştir. Gelen işaretler 0'dan 9'a kadar olan BCD sayılara karşı düşmektedir. Aydınlatılması istenen parçacığa lojik 1, aksi durumda lojik 0 uygulanır. Bu durumda giriş değişkenleri x_1, x_2, x_3, x_4 ve 7-parçalı göstergeye ilişkin parçalar, bir başka değişle çıkış değişkenleri a, b, c, d, e, f, g olmak üzere devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz ve tabloyu Karnaugh Diyagramı ile çarpımlar toplamı biçiminde indirgeyerek çıkış ifadelerini belirleyiniz.

Problemin çözümünde ilk olarak, ilgili rakamları oluşturmak için aydınlatılması gereken parçaların belirlenmesi gerekmektedir. Bu durumda, her sayı değerinde aydınlatılacak parçalara karşılık düşen değişkenler,

şeklinde belirlenir. Bu işleminden sonra giriş değişkenlerine karşılık düşen çıkış değişkenlerini gösteren doğruluk tablosu;

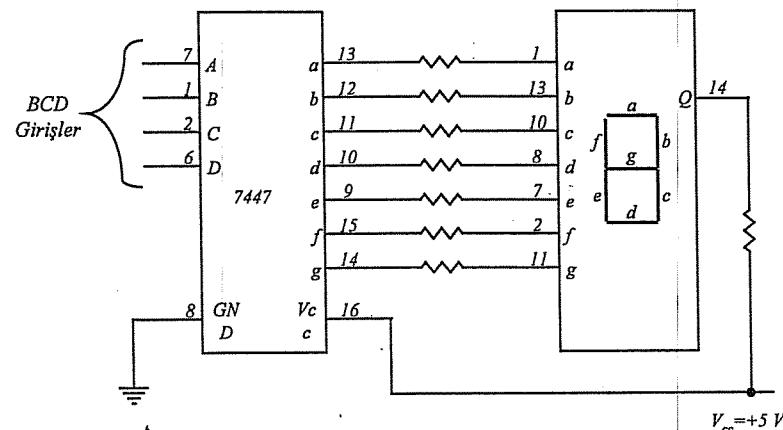
Girişler				Çıktılar						
x_1	x_2	x_3	x_4	a	b	c	d	e	f	g
0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0
0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0
0	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1
0	0	1	1	1	1	1	1	0	0	1
0	1	0	0	0	1	1	0	0	1	1
0	1	0	1	1	0	1	1	0	1	1
0	1	1	0	0	0	1	1	1	1	1
0	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0
1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1
1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1
1	0	1	0	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ
1	0	1	1	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ
1	1	0	0	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ
1	1	0	1	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ
1	1	1	0	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ
1	1	1	1	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ

şeklinde oluşturulur ve her bir parçaya ilişkin çarpımlar toplamı şeklindeki lojik ifade Karnaugh diyagramları yardımıyla indirgenerek herbir segmente ilişkin aydınlatılma kombinasyonu elde edilir. Bu Karnaugh diyagramları ve indirgenmiş ifadeler Şekil-7.24 de verildiği gibi olur.

$a = \overline{x_1} \overline{x_2} \overline{x_3} \overline{x_4} + x_2 x_3 x_4 + x_3 x_4$	$b = \overline{x_2} + x_3 x_4 + \overline{x_3} \overline{x_4}$	$c = \overline{x_3} + x_4 + \overline{x_2} \overline{x_3}$
$d = \overline{x_1} x_2 + x_2 \overline{x_3} x_4 + x_3 x_4 \overline{x_2} \overline{x_3}$	$e = x_2 \overline{x_4} + x_3 x_4$	
$f = x_1 \overline{x_2} \overline{x_3} + x_2 x_3 \overline{x_4} + x_2 \overline{x_3} x_4$	$g = x_1 + x_3 \overline{x_4} + x_2 x_3 \overline{x_2} \overline{x_3}$	

Şekil-7.24. 7-parçalı göstergede herbir segmentin parlaklıması koşulları.

Uygulamada 7-parçalı göstergenin kullanımı bu kadar karmaşık değildir. Bir BCD/7-parçalı gösterge kod çözücü devre olan 74LS47 tümdevresi, verilmiş olan BCD koduna bakarak hangi segmentlerin aktif hangilerinin pasif olacağını belirler ve segmentleri birer direnç üzerinden sürer. Bu durumda BCD girişler bu kod çözücü tümdevreye uygulanır, sonuçta tümdevre çıkışında BCD koda karşılık gelen sayıının gösterilimindeki segmentlerin bilgisi bulunmaktadır; örneğin 0011_{BCD} sayısı için tümdevre çıkışında 3 sayısının karşılığı olan a, b, c, d ve g segmentlerinin aydınlatılması beklenir. 74LS47 çıkışında bu segment üçlerine gerekli lojik bilgi gönderilir. Şekil-7.25 de 7447 ve 7-parçalı göstergenin bağlantıları gösterilmiştir.

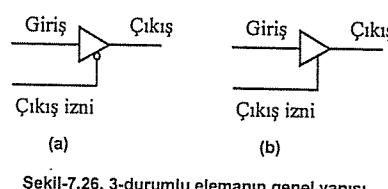

Şekil-7.25. Göstergenin 7447 BCD/7-parçalı gösterge kod çözucusu ile sürülməsi.

7.5. Çıkış Bağlantı Şekilleri

Bir lojik devre, genel olarak, kapı, MUX, saklayıcı, bellek vs. gibi birden çok birimin birbirileybağlanmasıyla oluşturulur. Dolayısıyla birinin çıkışının diğerinin girişine bağlanır. Aksi söylemmediği sürece, lojik birimlerin çıkışları birbirine bağlanmaz; bağlılığı taktirde kısa devre olur. Bu tür çıkış özelliği totem-pole olarak adlandırılır. Ancak, ortak yol kullanımı gibi bazı özel hallerde devre çıkışlarını tek bir yol üzerinden bir başka yere aktarmak istenebilir. Bu durumda bir eleman bu ortak yolu kullanırken diğer elemanların sanki bu hatta bağlı değilmiş gibi çalışması beklenir. Bu çalışma biçimini iki farklı yapı ile gerçekleştirebilir. Bu yolların birincisi 3-durumlu elemanlar (*3-state buffer*)'ın kullanılmasıdır. 3-durumlu elemanın çalışması tümleme işlemi yapmayan bir TÜMLEME elemanı gibidir. Bu elemanlara tampon (*buffer*) adı verilir. Ancak bu devrenin yapısına ilave olarak devreyi aktif ya da pasif hale getiren bir üçüncü giriş de mevcuttur. Bu girişe izin ucu adı verilir.

3-durumlu elemanın özelliği, eğer izin aktif ise girişteki değer çıkışa aktarılır. Ancak izin pasif yapılsa bu durumda devrenin çıkışı yüksek empedans durumu alır ve sanki bağlı değilmiş gibi davranışır. Yani, başka bir deyişle açık devre gibi davranışır. 3-durumlu elemanın yapısı Şekil-7.26 da, giriş değerlerine göre çıkış değerlerinin değişimi ise Tablo-7.11 de verilmiştir. Şekil-7.26.a daki lojik 0 (tümleyen) çıkış izinli 3-durumlu eleman Tablo-7.11.a daki doğruluk tablosu ile ifade edildiği biçimde çalışır. Kısaca, izin ucu lojik 0 ise girişteki bilgi çıkışa aktarılır, çıkış izni lojik 1 ise 3-durumlu elemanın çıkışı yüksek empedans durumuna çekilerek açık devreymış gibi; sanki çıkışı bir hatta bağlı değilmiş gibi çalışır.

Şekil-7.26.b deki lojik 1 çıkış izinli 3-durumlu eleman Tablo-7.11.b deki doğruluk tablosu ile ifade edildiği biçimde çalışır. Kısaca, çıkış izni lojik 1 ise girişteki bilgi çıkışa aktarılır; çıkış izni lojik 0 ise 3-durumlu elemanın çıkışı yüksek empedans durumuna çekilerek açık devreymış gibi; sanki bir hatta bağlı değilmiş gibi çalışır.

Tablo-7.11. 3-durumlu elemanın çalışma biçimi.

Çıkış izni	Giriş	Çıkış
0	0	0
0	1	1
1	0	Yüksek Empedans
1	1	Yüksek Empedans

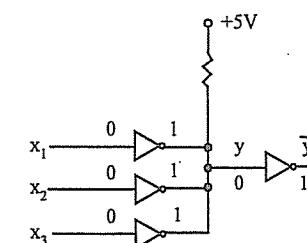
(a)

Çıkış izni	Giriş	Çıkış
0	0	Yüksek Empedans
0	1	Yüksek Empedans
1	0	0
1	1	1

(b)

Ortak yol kullanımında tercih edilecek ikinci tür elemanlar "açık kollektörlü" (*Open Collector*) çıkış sahip elemanlardır. Elektronik sektöründe bir çok lojik kapının ve mevcut tümdevrelerin açık kollektörlü çıkış sahip olan türleri de bulunmaktadır. Bu türden elemanların kullanımında çıkış uclarına *pull-up* direnci adı verilen dirençler bağlanmalıdır. Bir ortak yolu kullanımında açık kollektörlü uçlar bir ortak hatta bağlanır ve bu ortak hat bir *pull-up* direnci ile sonlandırılır. Devrenin bu yapısı 3-durumlu elemanların kullanımıyla bir benzerlik gösterir.

Yandaki şekilde bir ortak yola bağlanmış açık-kollektörlü (*open-collector*) TÜMLEME kapıları görülmektedir. Burada her üç girişe de 0 uygulanması durumunda tümleyici çıkışlarında lojik 1 olur, bu durumda y çıkışı lojik 0'a çekilir. Çıkış fonksiyonu ise $y = (x_1 + x_2 + x_3)$ şeklinde ifade edilebilir; böylece çıkış ifadesinin VEYA işleminden ibaret olduğu görülebilir.

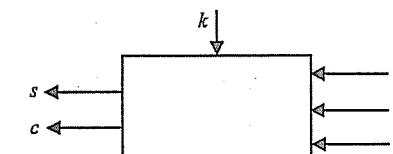

7.6. Özet

Belirli bir anda, çıkışları doğrudan o andaki girişlere bağlı olan devreler kombinezonsal devre olarak adlandırılır; bu tür devrelerde geçmiş bilgilerin tutulması gerektirmeden saklayıcı, bellek gibi elemanlar kullanılmaz. En temel kombinezonsal devre lojik kapılardır. Ancak kapıların biraraya getirilmesiyle belirli bir işe odaklanmış toplayıcı, çıkarıcı, kodlayıcı, kod çözücü, seçici, dağıtıcı gibi birimler oluşturulur. Lojik tasarımlarda bu birimler oldukça fazla kullanılır. Bu birimler hem tümdevre olarak üretilmişlerdir, hem de ASIC yardımcı araçlarında hazır olarak kütüphanelerde vardır.

7.7. Sorular

- Aşağıdaki şekilde 4 giriş (*a*, *b*, *e*, *k*) ve 2 çıkışlı (*c*, *s*) devre, *k* singeli girişi 0 ise tam toplayıcı olarak, 1 ise tam çıkarıcı olarak çalışmaktadır. Bu devreye ilişkin fonksiyonun:
 - Probleme ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz;
 - Çıkış fonksiyonlarını Karnaugh Diyagramları yöntemiyle bulunuz;
 - Devreyi sadece TVE kapıları kullanarak tasarlınız ve lojik şemayı çiziniz.

- Bir Hava alanında şehir merkezine 20 dakikada bir helikopter seferi düzenlenmektedir. Helikopterlerde bulunan bir sayıcı doğal ikili kodda helikoptere binen yolcuları sayımaktadır. Helikopterler 7 kişiliklerdir. Helikopterlerin kalkması için;
 - Kalkış zamanı henüz gelmediyse, helikopterin dolmuş olması
 - Kalkış zamanı geldiyse içinde en az iki yolcunun bulunması gereklidir.

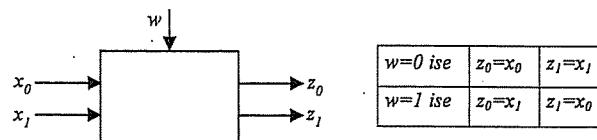
Kalkış zamanı geldiğinde, helikopterdeki zaman saatinin T çıkışı lojik 1 olmaktadır, aksi durumda T lojik 0 olmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler uyarınca, pilota, kalkışa hazır işaret verecek bir lojik devreyi tasarlayınız. Anlaşılacak şekilde açıklamalar eklemeyi unutmayın.

3. Tek hatlı bir tren yolunun karayolu ile kavşak oluşturduğu yerde karayolu trafiğini düzenlemek için kırmızı ve yeşil trafik işaretleri yerleştirilecektir. Tren yolu üzerinde kavşaktan her iki yönde 2 km. uzaklıktaki iki duyurga bulunmaktadır. Bu duyurgalar, katar üzerrinden geçerken lojik 1, diğer durumda lojik 0 işaretlerini üretmektedirler. Katarın kavşağının yakın ucunun kavşağının 2 Km.ının altında olduğu sürece karayolunun trafiği kapanması (kirmizi lamba yanarak), aksi durumda karayolunun açık tutulması (yeşil lamba yanarak) istenmektedir.

Katarın uzunluğu hiçbir zaman 4 km.ye ulaşmadığını göre trafik ışıklarının kontrolünü gerçekleyen devreyi tasarlayınız.

4. Aşağıda blok çizimi verilmiş devre aşağıda ifade edildiği şekilde çalışmaktadır.

- Bu devreye ilişkin çıkış fonksiyonun lojik ifadelerini en yalın bir şekilde yazın,
 - Devreyi TVEYA bağlaçları kullanarak gerçekleştirin.
 - Devreyi veri-seçici devrelerle (MUX) gerçekleştirin.
5. Bir koridor aydınlatma lambası iki anahtarla kumanda edilecektir. Anahtarlardan biri konum değiştirildiğinde lambanın bulunduğu durumdan diğer duruma geçmesi istenmektedir.
 - İki anahtar ve bir lamba bulunan bu devreyi çizin. (anahtarlardan ikisi de "1" ve ikisi de "0" konumda olduğunda lamba yansın.)
 - Oluşturulan devre hangi fonksiyonu gerçekleştirmektedir? 4 adet TVEYA bağlayıcı kullanarak bu fonksiyona ilişkin devrenin lojik çizimini yapın.
 6. 4×1 bir veri seçiciyi TVE kapı elemanları ve tümleyicilerle oluşturunuz.
 7. İki BCD sayının toplamını yapan ve sonucu BCD olarak veren bir devre tasarlanacaktır.
 - İki BCD sayı 4 bitlik bir ikili toplayıcının girişlerine uygulanırsa elde edilebilecek farklı sonuçları bir tablo halinde yazınız.
 - Bu tablonun hangi sonuçlarına belirleyeceğiniz sabit bir sayı eklenirse sonuçlar BCD olarak düzeltilmiş olur?
 - b- şıkkında elde edilen tablonun hangi sonuçları bir elde çıkışı oluşturmalıdır? Bu elde çıkışının cebirsel ifadesini ikili toplayıcının çıkışları cinsinden ifade ediniz.
 - İki adet 4 bitlik ikili toplayıcı ve gerekli TVE kapılarını kullanarak BCD toplayıcı devresi tasarlaymentınız.

- 8) Aşağıda lojik fonksiyonlar tanımlanmıştır.

$$F_1 = \bar{x} \cdot \bar{y} + x \cdot y \cdot z$$

$$F_2 = \bar{x} + y$$

$$F_3 = x \cdot y + \bar{x} \cdot \bar{y}$$

Bu fonksiyonları,

- Bir kod çözüci (decoder) ve TVE (NAND) kapılarıyla gerçekleştirin.
- Bir dağıtıcı (demultiplexer) ve TVE (NAND) kapılarıyla gerçekleştirin.

- 3 bitlik xyz bilgisine bir de p eşlik (parity) biti $p = x + y + z$ kuralıyla eklenerek bir bilgi iletim ortamından bir alıcı cihaza gönderilmektedir. Alıcı cihazda gelen bilgilerin iletim ortamında bozulup, bozulmadığını test eden bir Eşlik Biti Kontrolörü vardır. Eşlik biti kontrolöründe ilişkin lojik fonksiyon bulun, uygun bulduğunuz tek tip bağlaçlarla lojik çizimi yapın.

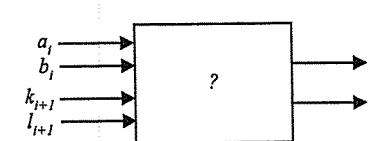
10. Aşağıda lojik ifadesi verilen genel fonksiyon 4 girişli 2 çıkışlı bir devreye aittir. Girişlerine sadece doğal BCD kodundaki sayılar uygulanan bu devrenin aşağıda verilen maliyet ölçütüne göre en düşük maliyetle tasarılanması istenmektedir.

$$f_1(a, b, c, d) = \bar{c} \cdot \bar{d} + b \cdot d + \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot c$$

$$f_2(a, b, c, d) = \bar{b} \cdot \bar{d} + b \cdot d + b \cdot c + a \cdot c + c \cdot \bar{d}$$

- f_1, f_2 fonksiyonlarını Karnaugh Diyagramları ile çarpımlar toplamı ve toplamlar çarpımı terimleri bulacak biçimde indirgeyiniz.
- Her iki indirgenmiş fonksiyon TVEYA kapıları ile gerçekleştiriniz. Hangi tasarımın karmaşılık açısından daha uygun olduğunu belirleyiniz.

11. Aşağıda solda yer alan doğruluk tablosunda k_i ve l_i , iki değişkenin (a_i ve b_i) aldığı değerlerin eşit ya da birinin diğerinden büyük ya da küçük olduğunu göstermektedir.

a_i	b_i	k_i	l_i
0	0	0	0
0	1	0	1
1	0	1	0
1	1	0	0

Bu tablonun mantığını kullanarak, 2 tabanında yazılmış n basamaklı iki işaretsiz sayı karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırılmada, yukarıda sağda blok diyagramı verilmiş olan devreden her basamak için bir adet olmak üzere, n adet kullanılacaktır. (k_{i+1}, l_{i+1}) bir üst basamağa ilişkin karşılaştırma sonuçlarıdır.

- $k_i = f_1(a_i, b_i, k_{i+1}, l_{i+1})$ ve $l_i = f_2(a_i, b_i, k_{i+1}, l_{i+1})$ fonksiyonlarının doğruluk tablosunu oluşturun.
- Bu fonksiyonları gerçekleştiren devreyi TVE kapılarıyla tasarlaymentınız.
- Aynı devreyi veri seçiciler ile tasarlaymentınız.

- d) $n = 4$ için, iki sayının karşılaştırılmasında kullanılabilen genel devreyi yukarıda tasarıdığınız bloklar yardımı ile oluşturun. (Sadece blok çizimi yapılacaktır.)
12. Sayısal ifadesi $F = \Sigma_1 (0,2,3,4,5,7,8,13,14,15) + \Sigma_0 (6,10,11)$ olan fonksiyonun,
- Karnaugh diyagramını çiziniz.
 - Karnaugh diyagramını çarpımlar toplamı terimleri bulacak biçimde indirgeyiniz.
 - Bu fonksiyonun lojik çizimini önce VE, VEYA, TÜMLEME kapları ile, sonra da TVE kapları ile gerçekleyin.
13. İki tabanında ikisi de bitlik iki sayı

$$\begin{aligned} A &= a_1 a_2 \\ B &= b_1 b_2 \end{aligned}$$

sayılarını karşılaştırın devrenin iki çıkıştı F_1 ve F_2 dir,

Bu devrede

$$\begin{aligned} A < B &\text{ ise } F_1 = 0 \text{ ve } F_2 = 0 \\ A > B &\text{ ise } F_1 = 1 \text{ ve } F_2 = 0 \\ A = B &\text{ ise } F_2 = 1 \end{aligned}$$

değerlerini alacaklardır.

- F_1 fonksiyonuna ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz ve Karnaugh diyagramı ile fonksiyonu çarpımlar toplamı şeklinde indirgeyiniz.
 - F_1 e ilişkin devrenin lojik çizimini TVEYA kapıları ile gerçekleyin
 - F_2 fonksiyonuna ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz ve Karnaugh diyagramı ile fonksiyonu çarpımlar toplamı şeklinde indirgeyiniz.
 - F_2 ye ilişkin devreyi iki tane EŞDEĞERLİK (TYA DA) ve bir tane TVEYA kapısı ile gerçekleyin.
14. 4 girişli 1 çıkışlı lojik devre girişine uygulanan doğal BCD kodundaki sayı 2 veya 3'e tam bölünebiliyorsa çıkışından lojik "1" işaretini üretmektedir.
- Devrenin doğruluk tablosunu oluşturunuz.
 - Cıktı ifadesiniz indirgeyiniz.
 - Devreyi TVE bağlaçlarıyla gerçekleştiriniz.

15. Bir oylamaya katılan 4 kişi kararlarını önlere bulunan butonlara basarak belirtiyorlar. Teklifi kabul eden kişi butona basmakta aksi halde basnamaktadır. Salonda bulunan yeşil ve kırmızı renkli 2 lamba ile oylama sonucu aşağıdaki gibi belirlenmektedir;

Kabul oyları 0 veya 1 ise sadece kırmızı lamba yanıyor.

Kabul oyları 2 ise her iki lamba da yanıyor.

Kabul oyları 3 veya 4 ise sadece yeşil lamba yanıyor.

Not: Oylamaya geçmeden önce lambaların yanmaması için oturum başkanının önünde lambalara gerilim gelmesini engelleyen bir anahtar bulunmaktadır.

- Bu düzene sahip olabileceğiniz devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz
- Devrenin tasarımını kendinize göre en uygun çözümü öneriniz.

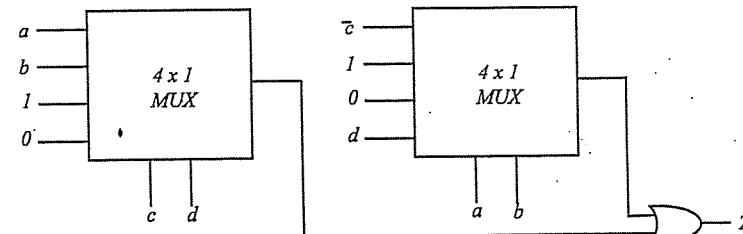
16. Bir tam toplayıcının veri girişleri A_i ve B_i , elde girişi E_i , sonuç T_i , elde çıkışları da C_{i+1} ile sınırlendirilmiştir.

- $P_i = A_i + B_i$ ile $G_i = A_i B_i$ olarak verilirse, bu tam toplayıcının giriş-cıkış bağıntısını aşağıdaki gibi belirleyen f_1 ve f_2 fonksiyonlarının cebirsel ifadelerini yazınız
- $$T_i = f_1(P_i, E_i) \text{ ile } C_{i+1} = f_2(G_i, P_i, E_i)$$

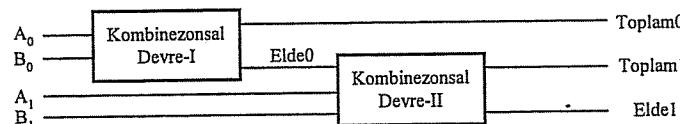
Devrenin lojik çizimini YA DA, VE, VEYA bağlaçları kullanarak gerçekleştiriniz.

17. 2 tane Seçici (MUX) ve bir VEYA kapısı içeren devreye ilişkin devre şeması aşağıda verilmiştir.

- Devreye ilişkin lojik fonksiyonu belirleyiniz.
- Fonksiyona ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz.
- a , b ve c yi seçme girişleri alarak devreyi 8x1 Seçici (MUX) ile gerçekleyiniz.

18. $A_1 A_0$ ve $B_1 B_0$ şeklinde verilen iki bitlik iki tabanındaki iki sayıyı toplama işlemi gerçekleştirilecektir. Bu amaçla aşağıda verilen iki adet kombinezonsal devre kullanılacaktır.

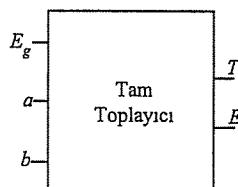

- Kombinezonsal Devre-I, $(A_0)(B_0)$ girişlerini toplayıp, $(Elde0)(Toplam0)$ çıkışlarını verecek bir devredir. Girişlerle, $(Elde0)$ ve $(Toplam0)$ çıkışlarını göz önünde bulundurarak, devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz ve devreyi lojik kapı elemanları ile gerçekleştiriniz, devre şemasını çiziniz.

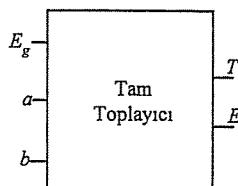
- b) Kombinezonsal Devre-II, (Elde0)(A₁)(B₁) girişlerini toplayıp, (Elde1)(Toplam1) çıkışlarını verecek bir devredir. Girişlerle, (Elde1) ve (Toplam1) çıkışlarını göz önünde bulundurarak, devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz ve devreyi lojik kapı elemanları ile gerçekleştiriniz, devre şemasını çiziniz.
19. Üç katlı bir apartmanda merdiven aydınlatması şu şekilde yapılmaktadır: Her katta bir anahtar bulunmaktadır. Bu anahtarların konumuna göre katlarda bulunan lambaların hepsi birden yanmamak veya sönmektedir. Bu anahtarlar x_1, x_2, x_3 ile lambalar işe L ile gösterilmektedir. Anahtarın kapalı durumu 1, açık durumu 0, lambanın yanma konumu 1, sönme konumu 0'dır. Çalışma düzeni şöyledir:

Her üç anahtar da devreyi açık bırakın konumdayken lamba yanmamaktadır. Anahtarlardan herhangi biri devreyi kapatırsa lamba yanacaktır. İki anahtar birden devreyi kapatırsa lamba yanmamaktadır. Her üç anahtar da kapalıysa lamba yanacaktır.

- a) Bu devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz.
- b) Bu tabloyu kullanarak devre çıkışına ilişkin çarpımlar toplamı kanonik biçimini elde ediniz.
- c) x_1 ve x_2 'yi seçme girişleri alarak, devreyi MUX elemanı kullanarak gerçekleyiniz.
20. İki tabanında verilmiş üç bitlik $(x_1, x_2, x_3)_2$ sayısı ile $(y_1, y_2, y_3)_2$ sayısı yanda lojik şeması verilen 1-bitlik Tam Toplayıcılar (TT) toplanmak istenmektedir. TT'ları yanda verildiği biçimde kullanarak tasarımları gerçekleştiriniz. Devreye ilişkin giriş ve çıkış değişkenlerini göstererek devre bağlantı şemasını çiziniz.

21. İki tabanında verilmiş dört bitlik $(x_4, x_3, x_2, x_1)_2$ sayısı ile $(y_4, y_3, y_2, y_1)_2$ sayısı yanda lojik şeması verilen Tam Toplayıcılarla toplanmak istenmektedir.

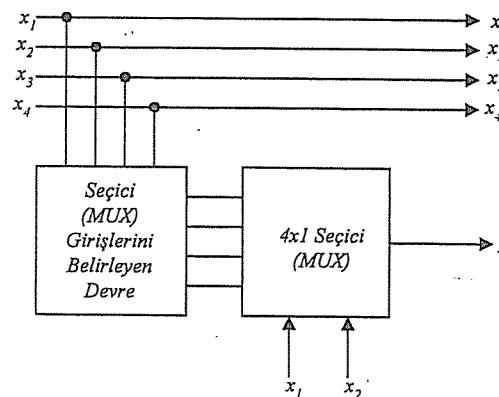

- a) 1-bitlik Tam Toplayıcı devreyi lojik kapı elemanlarıyla tasarılayınız.

- b) Tam Toplayıcıları (TT) yanda verildiği biçimde kullanarak bütünlü devreye ilişkin giriş ve çıkış değişkenlerini ifade ederek devre bağlantı şemasını çiziniz.
22. 16 Kombinasyonlu bir kombinezonsal devreyi göz önünde bulundurunuz. Bu devrede ilk dört ve son dört kombinasyon kesinlikle değerlendirilememektedir. En az iki giriş Lojik 1 olduğunda devrenin çıkışında Lojik 1, aksi taktirde çıkışında Lojik 0 veren devre tasaranacaktır. Bu amaçla,
- a) Probleme ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz.
- b) Çarpımlar toplamı ifadesini elde edecek biçimde ifadeyi Karnaugh Diyagramı ile indirgeyiniz.
- c) İndirgemmiş ifadeye ilişkin devreyi temel kapı elemanlarıyla gerçekleyiniz.
- d) İndirgemmiş ifadeye ilişkin devreyi sadece TVE kapılarıyla gerçekleyiniz.
- e) İndirgemmiş ifadeye ilişkin devreyi sadece TVEYA kapılarıyla gerçekleyiniz.
- f) Tasarım kriterleri açısından c), d) ve e) tasarımlarını karşılaştırınız. Hangi tasarımın neden daha iyi bir seçim olacağını açıklayınız.
23. Üç girişi ve bir çıkışı bulunan bir Kombinezonsal Devre (Çoğunluk Detektör Devresi) girişlerin çoğunda Lojik 0 işaretleri varsa, çıkışında Lojik 0, girişlerin çoğunda Lojik 1 işaretleri varsa çıkışında Lojik 1 üremektedir.
- a) Bu devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz.
- b) Doğruluk tablosunu kullanarak lojik fonksiyonu Karnaugh diyagramıyla çarpımlar toplamı ifadesini bulacak biçimde indirgeyiniz.
- c) İndirgenmiş ifadeye sadece iki girişi TVE kapılarıyla gerçekleyiniz.
24. Dört araçlık bir otopark aydınlatması şu şekilde yapılmaktadır: Park yerlerinde A₁, A₂, A₃, A₄ şeklinde adlandırılan algılayıcılar bulunmaktadır. Bu algılayıcılarından alınan işaretler değerlendirilmekte ve otoparkın üstündeki bulunan lambanın yanması veya sönmesi sağlanmaktadır. Algılayıcıların park yerinde araç olduğunu belirten durumu Lojik 1, araç olmadığını belirten durumu Lojik 0, lambanın yanık olma durumu Lojik 1, sönük konumu ise Lojik 0'dır. Devrenin çalışma düzeni şöyledir: Otoparktaki araç sayısı üç ve üzerinde ise lamba yanacaktır. Birinci ve üçüncü araç sahiplerinin ayrıcalıkları vardır. Bu araçlar tek başlarına bile olsalar otopark ışığı yanacaktır.
- a) Bu devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz.
- b) Lojik fonksiyonu Karnaugh diyagramıyla çarpımlar toplamı ifadesini biçiminde indirgeyiniz.
- c) İndirgenmiş ifadeye ilişkin devreyi temel kapı elemanlarıyla gerçekleyiniz.
- d) İndirgenmiş ifadeye ilişkin devreyi sadece TVE kapılarıyla gerçekleyiniz.
- e) İndirgenmiş ifadeye ilişkin devreyi sadece TVEYA kapılarıyla gerçekleyiniz.
- f) Tasarım kriterleri açısından c), d) ve e) tasarımlarını karşılaştırınız. Hangi tasarımın neden daha uygun bir seçim olacağını açıklayınız.

25. BCD kodunda (0-9 arası) verilmiş olan bir sayı bir sistemden uzakta bulunan bir başka sisteme aktarılacaktır. Herhangi bir hataya sebebiyet vermeme için bu bilgi ile bir de eşlik biti gönderilecektir. Şekilde verildiği üzere, BCD kodunda 1'lerin sayısını tek yapan eşlik (parity) biti üreticini x_1 ve x_2 'yi seçme girişleri alarak Seçici (MUX) elemanı ile gerçekleyiniz.

Yol Gösterme: Doğruluk tablosunu dört giriş-bir çıkışlı devre için çıkışta 1'lerin sayısı tek olacak biçimde oluşturunuz. Tabloyu Çarpımlar Toplamı Kanonik biçiminde ifade ediniz. x_1 ve x_2 kontrol girişleri olacağından çarpımlar toplamı ifadesini x_1x_2 'nin lojik bileşenlerine göre terimlere ayırarak Seçici (MUX) girişlerini belirleyiniz ve MUX girişlerini çiziniz.

8.

Maliyet Faktörü ve Karmaşıklık Hesabı

Bir sayısal sistem tasarılanırken en önemli unsurlardan iki tanesi *maliyet* ve *devrenin çalışma hızı* hizıdır. Bu ikisine ek olarak harcadığı güç miktarı, tasarım süresi, uyumluluğu, transistör sayısı, gerçeklenebilirliği gibi faktörler de tasarım süresince göz önünde bulundurulması gereken etkenlerdir. *Maliyet*, sistemin tasarlanması ve fiziksel olarak gerçekleştirmesi için yapılması gereken harcamalar ve geçen süreyi gösterir. *Çalışma hızı* ise, belirlenen işin ne kadar birim zamanda yapılabildiği gösterir. Çünkü, belirli bir iş, belirli bir zaman dilimi içerisinde yapılmalıdır; aksi halde o işin yapılmasının bir anlamı olmayabilir. Bu bölümde, lojik devre tasarımları yapılmıştır. Maliyet hesaplaması gereken maliyet unsurları ve çalışma hızının hesaplanması da kullanılan karmaşıklık hesabı konusu aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

8.1. Maliyet Hesabı

8.2. Karmaşıklık Hesabı

Zaman ve Eleman Karmaşıklığı

8.3. Büyük O Gösterimi ve Karmaşıklık

8.4. Özet

8.5. Sorular

Maliyet hesabı, tasarım maliyeti ve gerçekleştirmeye maliyeti olarak iki açıdan ele alınır. Eğer, tasarlanan devre milyonlarca üretilerse tasarım maliyeti ihmal edilebilir; ancak az sayıda üretilerse, sonucta, elde edilecek ürünün/devrenin maliyetini belirleyeceklidir. Gerçekleştirme maliyeti, tasarlandıktan sonra devrenin fiziksel olarak bir kart üzerinde yapılması veya ayrı bir tümdevre olarak üretilmesi için harcanması gereken miktarıdır; burada, devrenin ne kadar lojik eleman kullanılarak gerçekleştirildiğini gösteren eleman karmaşıklığı önemli bir etmendir.

Çalışma hızı ise, devrenin, yapması için tasarlanmış olduğu işi ne kadar birim zamanda yaptığıını gösteren bir sayıdır; bu, kombinezonsal devreler veya asenkron ardışılık devreler için toplam propagasyon gecikmesi iken, senkron ardışılık devrelerde saat çevrimi sayısıdır. Örneğin, bir işlemci, genel olarak senkron ardışılık olarak tasarılanır ve toplama, öteleme, çarpma gibi işlemleri kaç saat çevrimde yaptığından

söz edilir; çünkü, oradan da süre hesaplanabilir. Lojik devre tasarılanarak gerçekleştirilenmesi istenen bir sistemin tasarılanması için birçok yol/yöntem vardır; bazıları, devrenin çok hızlı çalışmasını sağlayacak bir mimariye sahip iken, bazıları da devrenin çalışma hızından bir miktar fedakarlık yapılması durumunda daha az lojik eleman kullanılarak tasarlanmasını sağlar. Devrenin çalışma hızı ve lojik eleman miktarı karmaşıklık (*complexity*) hesabına konusuna girer; eleman karmaşıklığı (*component complexity*) ve zaman/hız karmaşıklığı (*time complexity*) olarak adlandırılır. Eleman karmaşıklığı, devrenin temel tasarım birimlerinden ne kadar kullanıldığı veya kullanılacağını gösteren bir bağıntıdır; bağıntı içerisinde parametrelerin gerçek değerleri koyulduğunda toplam temel eleman sayısı bulunur. Zaman karmaşıklığını, temel lojik elemanın propagasyon gecikmesine bağlı bir bağıntıdır.

- Maliyet
 - tasarım; ne kadar gün/adam'da tasarlandı
 - üretim; birim maliyeti/harcaması (eleman karmaşıklığı etkin)
- Karmaşıklık
 - eleman karmaşıklığı; kullanılan temel lojik birim/eleman sayısı
 - zaman (hız) karmaşıklığı; girişle çıkış arasındaki gecikme süresi

Karmaşıklık hesabı ise, daha çok tasarım aşamasında karşımıza çıkar; eleman karmaşıklığıyla zaman karmaşıklığının ters orantılı olduğu söylenebilir. Tasarılan devrenin çok hızlı olması istenirse, çok fazla lojik eleman kullanılmaya dayanan tasarım yöntemleri kullanılmak zorunda kalınabilir. Tabi ki, uygulamaya en uygun mimarinin seçilmesi de oldukça önemlidir.

8.1. Maliyet Hesabı

Bir lojik devrenin maliyeti, onu tasarayıp üretmek için yapılması gereken harcamadır. Bu, hem tasarım hem de üretim aşamasını kapsar. Tasarılan lojik devre bir tümdevre olarak üretilerek bir ASIC yardımcı aracı kullanılır; bunun aracılığıyla lojik devre en üst seviyeden başlanarak tasarılanır, örnek giriş değerlerine göre doğru çalışıp çalışmadiği sinanır ve davranışları gözlenir; hersey tasarım doğrultusunda sonuç vermişse tümdevrenin fabrika ortamında üretilmesi için gerekli katman yüzey haritaları elde edilir. Bu aşamada tasarım bitmiştir denilebilir. Artık, tümdevrenin fabrika ortamında üretilmesi ve fiziksel sınınamasının yapılması aşamasına gelinir. Bu durumda lojik devrenin tasarım maliyeti,

$$M_{\text{tasarım}} = M_{\text{insan}} + M_{\text{yardımcı Araç}} \quad (8.1)$$

şeklinde hesaplanır. Toplam maliyet ise,

$$M = M_{\text{tasarım}} + M_{\text{üretim}} \quad (8.2)$$

bağıntısından hesaplanır. Tasarılan lojik devre bir kart üzerinde gerçekleştirilebilir, yine bir yardımcı araç yardımıyla test edilebilir; ardından kart üzerinde yerleştirilmesi için gerekli baskılı devre oluşturulur ve tasarımında kullanılan elemanlar kart üzerine yerleştirildikten sonra lehimleme işi yapılarak devreye ait kart elde edilir; tabi ki, kartın fiziksel testi de yapılmalıdır. Kart tasarımında yardımcı araç maliyeti ihmal edilebilir¹.

$$M_{\text{tasarım}} = M_{\text{insan}} \quad (8.3)$$

$$M = M_{\text{tasarım}} + M_{\text{üretim}} \quad (8.4)$$

Sonuç olarak bir lojik devrenin maliyeti insan kaynaklarına, sahip olunan tasarım araçlarına (yazılım ve donanım) ve fabrika ortamında üretim giderlerine bağlıdır. Fabrika ortamında üretim maliyetini de, hem devrenin eleman karmaşıklığı hem de seçilecek mikroelektronik teknolojisi yakından etkiler!

Örnek-8.1.

Bir proje ekibine, 1000 adet üretilmesi düşünülen mikroişlemci tasarımlı yapılıması istenmektedir; 5 kişiden oluşan proje ekibindeki bir üyenin ortalama aylık gideri 1.000 YTL civarındadır. Mikroişlemcinin fabrika ortamında üretim maliyeti 100adet/2000 YTL tutarındadır. Proje tasarımına Ocak ayında başlayıp Haziran sonunda bitirecek olan ekip mikroişlemci üretilerek sonra da 2 ay fiziksel test yapacaktır. Bu koşullar altında bir adet tümdevrenin maliyeti ne kadar olur? Tasarım aracı maliyetiyle aylık 500 YTL'dir.

Bir adet mikroişlemcinin maliyeti için önce 8.1. ve 8.2. bağıntıları uyarınca toplam maliyet bulurmalıdır:

$$M_{\text{insan}} = (5 * (6+2)) = 40.000 \text{ YTL}$$

$$M_{\text{yardımcı Araç}} = (500 * 6) = 3.000 \text{ YTL}$$

$$M_{\text{üretim}} = 1000 * (2000/100) = 20.000 \text{ YTL}$$

$$M = M_{\text{insan}} + M_{\text{yardımcı Araç}} + M_{\text{üretim}}$$

$$M_{\text{toplam}} = 40.000 + 3.000 + 20.000 = 63.000 \text{ YTL}$$

$$M_{\text{birim}} = 63.000 \text{ YTL} / 1000 = 63 \text{ YTL}$$

Verilen koşullar altında bir tümdevre 63 YTL maliyetle üretilmektedir. Bu örnek için tasarım maliyeti daha baskındır. Eğer adet sayısı artırılmış olsaydı, örneğin 10 bin adet üretilmiş olsaydı birim maliyet 14,3 YTL olurdu.

¹ Kart düzeyinde tasarım yapacak yazılımların maliyetleri ASIC tasarımını yapılacak yazılımların maliyetinden oldukça azdır. Kart tasarımını yapılan bu tür yazılımlar standart PC üzerinde çalışırken ASIC tasarımını yardımcı araçları, daha çok, UNIX tabanlı güçlü sistemlere ihtiyaç duyarlar. Böyle bir sistem, Türkiye'de ETA laboratuvarlarında vardır; ihtiyaç duyan firmalar için özel amaçlı tümdevreler tasarlanıp üretilmektedir.

8.2. Karmaşıklık Hesabı

Karmaşıklık hesabı², devrenin ne kadar temel lojik birimi kullanılarak gerçekleştirileceğini ve fonksiyonunu yerine getirebilmesi için ne kadar süre geçeceği belirlemekte veya hesaplamakta kullanılır; ilkine *eleman karmaşıklığı*, ikincisine de *zaman karmaşıklığı* denilir. Öyle ya, devre tasarımını için sonsuz kaynak ve sonsuz süre yoktur; gerçek dünyada sınırlı miktarda kaynak (ki olabildiğince az kullanılması istenir) ve sınırlı süre vardır. Tüm bunlar tasarım öncesi veya aşamasında gözönünde bulundurulmalıdır.

- Eleman Karmaşıklığı (Component Complexity)
- Zaman Karmaşıklığı (Time Complexity)

Karmaşık sayısal sistem tasarılanırken tüm parametreleri de gözönüne alarak tasarım yapmak da oldukça karmaşık bir hal alır. Çünkü, genelde uygulamada, bir taraf iyileştirilirken diğer taraflar olumsuz etkilenir. Ancak, tasarımında gözönüne alınması gereken en önemli iki unsur; maliyet ve hızdır. Tanımlanan işin kabul edilebilecek hızda optimum maliyetle tasarılanması beklenir. Tasarım maliyeti, zamanla ilgilidir; ne kadar kısa zamanda bitirilirse o kadar verimli çalışılmış olunur; gerçekleştirmeye maliyeti, tasarlanacak sistemde kullanılacak teknoloji ve en temel tasarım birimi, ki bu çoğu zaman lojik kapı veya transistör olarak ele alınır, sayısıdır. Aynı işi daha az sayıda transistör veya kapı içeren tasarımla yapmak daha iyidir ve aynı zamanda maliyeti de düşürür.

Eğer tasarım bir tümdevre olarak gerçekleştirilecekle eleman karmaşıklığı transistör sayısı olarak düşünürlür. Eğer baskılı bir devre üzerinde bir kart şeklinde yapılacaksa temel/standart tümdevre veya lojik kapı sayısı açısından bakılır.

- Tümdevre Sayısı
Sayısının az olması güç sarfyatının az olmasını sağlar; tümdevreler arası bağlantı yolu az olur; kart tasarımları ve baskılı devre çizimi kolay olur.
- Farklı Türde Tümdevrelerin Sayısı

Tasarımda aynı tür tümdevreler veya kapilar kullanılırsa, tümdevrelerin sahip olduğu tüm kısımlar kullanılabilir; boş kısım az kalır. Örneğin bir tane VEYA kapısına için 4 tane VEYA kapısı içeren 74LS32 tümdevresi kullanılırsa 3 tanesi boş gitmiş olur. Bu nedenle lojik ifadelerin indirgenmesinde çoğulukla aynı tip kapı kullanılmasına çalışılır; örneğin NAND kapısı gibi.

- Tümdevre Uç Sayısı
Uç sayısı fazla olan tümdevreleri üretmek daha pahalı olur ve tümdevreler arası bağlayıcı karmaşıklığı artar. Eğer zaman karmaşıklığı imkan veriyorsa uç sayısı az olan tümdevreler elaman karmaşıklığını azaltır.

² Bazı kaynaklarda karmaşıklık sözcüğü yerine maliyet kullanılmaktadır; bu kitapta maliyet sözcüğü farklı anlamda kullanılmıştır. Karmaşıklığı azaltmak maliyeti de etkileyen bir unsurdur. Ancak, karmaşıklık tasarımını açısanın, maliyet ise ticari açıdan anımlı sözcüklerdir denilebilir.

Tümdevrenin Çalışma Hızı

Kendisinden beklenen hızı en kötü durumda sağlamalıdır; bunun için çalışma sıcaklığı koşullarına dikkat edilmelidir. Aşırı sıcakta veya soğukta çalışan tümdevreler zaman davranışlarından sapmalar gösterirler; bu nedenle, gerekirse fan benzeri bir sistemle soğutma yapılmalıdır.

Çıkış Uçlarının Yüklenme Kapasitesi

Çıkış uçlarının besleyeceği, yani bağlanacağı giriş uçları sayısını (*fanout*) gösterir. Bir çıkış ucu ancak belirli sayıda giriş ucunu sürebilecek gibi sahiptir. Bu sayı TTL ve CMOS'lar için yaklaşık 10 verilebilir; yani bir TTL çıkışı 10 taneye kadar TTL girişe bağlanabilir. Benzer durum CMOS için de geçerlidir. Daha fazla giriş sürmesi için araya kuvvetlendirici anlamında kapılar koymalı.

Teknolojisi

Seçilebilecek birçok mikroelektronik teknolojisi vardır. Bunlar hız, güç harcaması ve üretim maliyeti açısından farklılık gösterir. Eğer devreden yüksek hızda çalışma beklenmiyorsa ve güç kaynağı bütünlüğü sorunu yoksa en az maliyetle gerçekleştirilecek teknoloji seçilir. Ancak, yüksek hızlara ve güç tasarrufuna ihtiyaç varsa seçilecek teknoloji daha maliyetli devre oraya çıkmasına neden olacaktır. Değişik teknolojiler ve özellikleri için bkz. Ek-A.

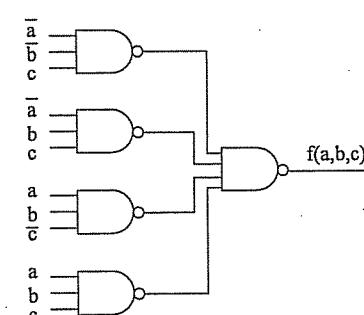
Zaman karmaşıklığı doğrudan girişle çıkış arasında bulunan lojik birimlerin gecikmelerinin toplamından bulunur. Birden çok girişli veya birden çok çıkışlı devrelerde en uzun gecikmeye sebep olan kısım alınır. Çünkü, en kötü durumda tüm girişlerin çıkışa yansımaması gereklidir.

Örnek-8.2.

Yanda lojik şeması verilen ve TVE kapılarıyla gerçekleştirilmiş olan kombinezonsal devrenin toplam gecikmesi ve en fazla hangi hızda çalışabileceğini aşağıda belirtilen koşular altında hesaplayınız.

TVE kapısının gecikme süreleri:

- 0→1 : 9 ns (tipik)
- 15 ns (azami)
- 1→0 : 10 ns (tipik)
- 15 ns (azami)
- (bu değerler T74LS10 tümdevresinden alınmıştır)

Şekil-8.1. TVE kapılarıyla oluşturulmuş bir devre.

Şekil-8.1 den de görüleceği gibi giriş ve çıkışlar arasında ikişer tane TVE kapısı vardır; yani tüm girişlerin çıkışa yansımıası 2 tane TVE kapısının gecikmesiyle yansımaktadır. Hesaplama biri tipik diğeri en kötü durum olmak üzere iki açıdan yapılabilir: Şekil-8.1 de verilen devrenin gecikmesi tipik değerler için 20 ns , en kötü durum için 30 ns olur. Bu sonuçlara göre, devre girişleri, garantili çalışma için, 30 ns 'den daha kısa süre içerisinde değiştirilmemelidir. Aksi durumda anlamlı çıkışlar elde edilemez.

Devrenin çalışma frekansı toplam gecikmeyle elde edilen sürenin terslenmesiyle bulunur; yani, $f_{\text{rekans}}=1/\text{gecikme}_{\text{toplam}}$ bağıntısından bulunur.

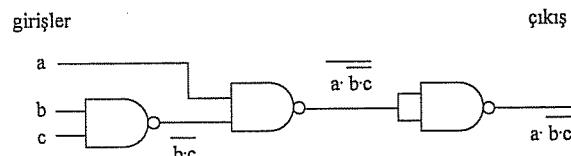
$$f = 1/30\text{ ns} = 1/(30 \cdot 10^9) \approx 33\ 000\ 000\text{ Hz} \approx 33\text{ Mhz}$$

Bu şekilde hesaplanan frekans değeri, 33 Mhz hiçbir zaman uygulanmaması gereken frekanstır; yani en büyük sınır değeridir ve girişlerdeki değişiklik bu değerin altında olmalıdır.

Örnek-8.3.

Şekil-8.2 de çizimle verilen ve TVE kapısıyla gerçekleştirilen lojik devrenin en kötü durumda toplam gecikmesinin Örnek-8.2 de verilen koşullar altında tasarlayınız. Herhangi bir anda giriş değerlerinin çıkışa yansımıası için girişlerindeki değişkenlerin değiştirilme hızı /frekansı ne olmalıdır?

Bu devrede, giriş değişkenleriyle çıkış arasında homojen olmayan geçiş düzeyi sayısı vardır. Örneğin a giriş değişkeninin çıkışa yansımıası için 2 TVE kapısında geçirilirken b ve c değişkenlerinin çıkışa yansımıası için 3 TVE kapısından geçirilir. Böyle durumlarda en büyük gecikmeye neden olan geçiş düzeyi sayısı alınmalıdır. Şekil-8.2 deki devre için b veya c değişkenleri 3 TVE kapısı gecikmesiyle çıkışa yansırlar.

Şekil-8.2. TVE kapılarıyla oluşturulmuş bir devre (Örnek-8.3).

$$t_{\text{gecikme}} = \text{maksimum}(t_{a-\text{çıkış}}, t_{b-\text{çıkış}}, t_{c-\text{çıkış}}) \quad (8.5.)$$

$$t_{\text{gecikme}} = \text{maksimum}(30, 45, 45)$$

$$t_{\text{gecikme}} = 45\text{ ns}$$

bulunur. Frekans ise $f = 1/t_{\text{gecikme}}$ bağıntısında $f = 1/45 \approx 22\text{ Mhz}$ olarak bulunur.

Örnek-8.4.

Şekil-8.3 de basit bir ardışıl devre verilmiştir; bu devreye ilişkin zaman karmaşıklığını hesaplayınız ve devreye uygulanabilecek en yüksek saat işaretini aşağıdaki koşullar altında belirleyiniz.

TVE kapısının gecikme süreleri:

$$0 \rightarrow 1 : 9\text{ ns} (\text{tipik})$$

$$15\text{ ns} (\text{azami})$$

$$1 \rightarrow 0 : 10\text{ ns} (\text{tipik})$$

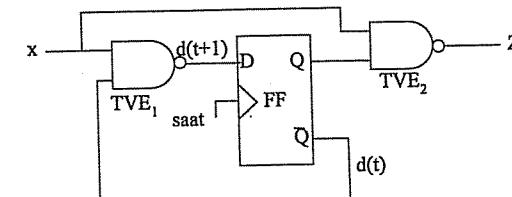
$$15\text{ ns} (\text{azami})$$

D Flip-Flop'un zaman parametreleri:

$$t_r : 20\text{ ns}$$

$$t_f : 30\text{ ns}$$

$$t_g : 50\text{ ns}$$

Şekil-8.3. TVE kapılarıyla oluşturulmuş ardışıl devre (Örnek-8.4).

Ardışıl devrelere uygulanabilecek en yüksek saat işaret frekansı doğrudan devrenin toplam gecikmesine bağlıdır. Bu nedenle söz konusu devrenin, en kötü durumda, girişle çıkış arasındaki toplam gecikmesi hesaplanmalıdır; bu değerin tersi saat işaretinin alabileceği en yüksek frekansı gösterir.

Ardışıl devrelerde toplam gecikme iki ana parametreye bağlıdır; biri kombinezonsal devre, diğeriyse durum saklama biriminin gecikmesidir. Şekil-8.3 de verilen devrede TVE kapılarından oluşan iki tane kombinezonsal devre ve durum saklama birimi olarak da bir tane D türü flip-flop vardır. Saat işaretinin senkronlama anında $d(t+1)$ durumunu flip-flop'a yüklemek ve o andaki yeni çıkışı elde etmek şekildeki gibi flip-flop zaman parametrelerine ve TVE₂ kapısının gecikmesine bağlıdır.

Ardışıl devrelerde toplam gecikme, senkronlama anından itibaren çıkış ya da bir sonraki durum bilgisini elde etmek için oluşan gecikme belirler; hangisi daha büyükse o alınır. Yani, tam senkronlama anından sonra çıkış (Z) elde etmek için ne kadar süre gerektiği ve bir sonraki durum bilgisini ($d(t+1)$) elde etmek için ne kadar süre gerektiği hesaplanır ve büyük olanı devrenin gecikmesi olarak kabul edilir.

Çıkış elde etmek için gecikme $t_g(\text{çıkış})$, durum bilgisini elde etmek için de $t_g(\text{durum})$ olarak adlandırılırsa aşağıdaki bağıntılar tanımlanabilir:

$$t_{\text{gecikme}} = \max(t_g(\text{çıkış}), t_g(\text{durum})) \quad (8.6.)$$

$$t_g(\text{çıkış}) = t_g(\text{FF}) + t_g(\text{TVE}_2) \quad (8.7.)$$

$$t_g(\text{durum}) = t_g(\text{TVE}1) + t_y(\text{FF}) + t_g(\text{FF}) \quad (8.8.)$$

Bu bağıntılar uyarınca ilgili sayılar yerine koymulursa Şekil-8.3 de verilen ardışıl devrenin gecikmesi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$t_g(\text{çıkış}) = 50 + 15 = 65 \text{ ns}$$

$$t_g(\text{durum}) = 15 + 20 + 50 = 85 \text{ ns}$$

$$t_{\text{gecikme}} = \max(65, 85) = 85 \text{ ns}$$

Devrenin gecikmesi 85 ns bulunur; frekansı ise aşağıdaki gibi bulunur:

$$f = 1/t_{\text{gecikme}}$$

$$f = 1/85 \text{ ns} = 1/(85 \cdot 10^9) = 10^9/85 \approx 11,8 \text{ MHz}$$

Bu değer, yani 11,8 MHz üst sınımdır; uygulanacak saat işaretinin frekansı bu değerden küçük olmalıdır.

Flip-flop'un t_y , t_i ve t_g gecikme parametrelerinin açıklaması ve ayrıntılı bilgi için bakınız Ayrıt 10.1.6. Dikkat edilirse t_i gecikmesi hesaplamada kullanılmamıştır; bu değerin yalnızca t_g 'den küçük olması yeterlidir!

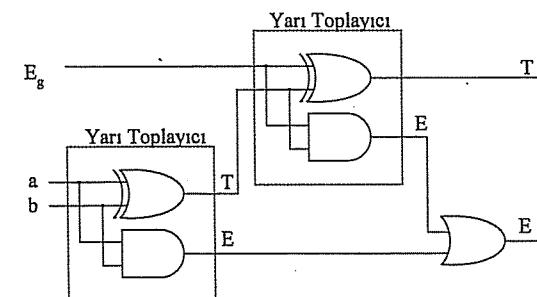
Eleman Karmaşıklığı

Eski devre tasarımlarında kullanılan temel tasarım birimleri/elemanları VE, VEYA, TÜMLEME gibi kapıları. İster elle olsun ister VLSI tasarım araçlarıyla olsun tüm sistemler kapılara dayanılarak gerçekleştirildi. Ancak, günümüzde çok çeşitli ve tasarım kolaylığı sağlayacak temel birim olarak kabul edilebilecek birçok birim var; sayıcı, bellek, saklayıcı, toplayıcı, ALU gibi... Örneğin, bir mikroişlemci tasarımı bu temel birimler kullanılarak çok zorlanmadan tasarlanabilir. Eğer tasarımda kapılar kullanılıyorsa, devrenin tamamen aynı cins kapılarla tasarlanması maliyet açısından kazanç sağlayabilir. Dolayısıyla, lojik ifadelerin indirgenmesinde çoğunlukla tek tür kapı kullanılmasına uğraşılır; örneğin TVE kapısı gibi.

Eleman karmaşıklığı (*component complexity*), tasarlanan lojik devrenin temel olarak ele alınan lojik birinden kaç tane kullanıldığı gösteren bir bağıntıdır; bir veya birkaç lojik eleman temel alınabilir. Bu durumda herhangi bir bağıntıda yer almazıdır. Örneğin, temel lojik elemanları TVE kapısı ve 4 bitlik bir saklayıcı olan bir lojik devrenin eleman karmaşıklığını gösteren bağıntı, $EK = 33 \cdot \text{TVE} + 7 \cdot \text{Saklayıcı}$ ise bu devrenin kart şeklinde tasarılanırsa kaç tane tümdevreden oluşacağı veya ASIC olarak tasarılanırsa kaç tane transistör içereceği belirlenebilir.

Örnek-8.5.

Aşağıda 1 bitlik iki tane yarı toplayıcı kullanılarak gerçekleştirilmiş olan yine 1 bitlik bir tam toplayıcı görülmektedir (Şekil-7.11 den alınmıştır). Bu tam toplayıcının eleman karmaşıklığı temel birim yarı toplayıcı ise $EK = 2 \cdot \text{yarı toplayıcı}$ dir. Eğer temel tasarım birimi kapılar ise eleman karmaşıklığını hesaplayınız. Eğer 4 bitlik tam toplayıcı tasarılanmak istenirse eleman karmaşıklığı ne olur?

Temel tasarımını birimi kapılar ise, şekilde görüleceği üzere tam toplayıcıda üç değişik kapı (VE, VEYA ve DVEYA) kullanılmıştır. Buna göre,

$$EK_{1 \text{ bitlik tam toplayıcı}} = 2 \cdot VE + 1 \cdot VEYA + 2 \cdot DVEYA$$

olarak bulunur. Bu 1 bitlik tam toplayıcı için eleman karmaşıklığıdır; 4 bitlik paralel tam toplayıcı için,

$$EK_{4 \text{ bitlik tam toplayıcı}} = 8 \cdot VE + 4 \cdot VEYA + 8 \cdot DVEYA$$

gibi bulunur.

Örnek-8.6.

Bir lojik devrenin cebirsel ifadesi/lojik fonksiyonu verildiğinde, devrenin tasarımını yapılmadan eleman karmaşıklığı hesaplanabilir mi? Örneğin, aşağıdaki cebirsel ifadeleri gerçekleştirebilmek için gerekli eleman karmaşıklığı 2 girişli VEYA kapısı hesaplayınız.

$$f(x, y, z) = x + y + z$$

$$f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + a \cdot d + b \cdot \bar{c} \cdot \bar{d}$$

$$f(a, b, c) = [a + b + c] \cdot [\bar{a} + \bar{b} + c] \cdot [\bar{a} + b + \bar{c}] \cdot [\bar{a} + b + \bar{c}]$$

İlk cebirsel ifade olan $f(x, y, z) = x + y + z$ oldukça yalın bir ifadedir. Bunun, 2 girişli VEYA kapısı açısından elaman karmaşıklığı,

$$EK=3 \cdot VEYA$$

olur. Eğer 3 girişli VEYA kapısı temel alınarak hesaplanmış olsaydı, $EK=2 \cdot VEYA$ olurdu. İkinci ve üçüncü denklem olan $f(a, b, c, d) = \bar{a} \cdot \bar{b} \cdot \bar{c} + a \cdot d + b \cdot c \cdot d$ ve $f(a, b, c) = [a+b+c] \cdot [a+\bar{b}+c] \cdot [\bar{a}+b+\bar{c}]$ için de benzer karmaşıklık hesabı tasarım yapılmadan gözle bakılarak yapılabilir. Ancak, ifade, değişken ve terimler açısından büyükçe gözle bakılarak elaman karmaşıklığı yapılması güç olur. Onun yerine teorem geliştirilmelidir³.

8.3. Büyük O Gösterilimi ve Karmaşıklık

Program yazılıarak gerçekleştirilen algoritmaların karmaşıklık mertebesini göstermek için kullanılan notasyonlardan biri O 'dur (büyük O diye okunur); $O(n)$ şeklinde bir yazım, algoritma işlevini en kötü durumda n çevrim süresi mertebe yapar anlamına gelir. Büyük O notasyonu sayısal sistem tasarımda da zaman ve eleman karmaşıklığını göstermek için kullanılabilir.

Zaman ve eleman karmaşıklığı doğrudan bağıntısal düzeyde gerçek rakamları elde etmek için kullanılırken büyük O (O) notasyonu birkaç bitlik gerçekleştirilen lojik devrelerin daha çok bitlik uygulamalarında karmaşıklığının nasıl değiştiğini / mertebesini gösterir. Örneğin, 8 bitlik bir sayıcı için flip-flop sayısı $O(N)$ bulumussa, sayıcının 32 bitlik yapılması durumunda flip-flop gereksinimi nasıl artar denilirse, doğrusal artışı söyleyebilir. Diğer bir örnek şöyle verilebilir: bir lojik devrenin 1 bitlik tasarılanmasında $O(N^1)$ mertebesinde 2 girişli TVE kapısı gerekmektedir. Devre 10 bitlik yapılmak istenirse kapı gereksinimi nasıl olur? N^2 den karesel olarak değiştiği söylenir.

Karmaşıklık denklemleri ise, doğrudan sonucu verecek denklemlerdir; parametrelerin değerleri yerine koymduğunda gerçek rakamlar bulunur.

Örnek-8.5.

Bir lojik devrenin 1 bitlik tasarımını için üç ayrı mimari şekli vardır ve bunların TVE kapılılarıyla gerçekleştirilmesi için sırasıyla $O(N^{1/7})$, $O(N^2)$ ve $O(N^{2/1})$ mertebesinde kapı gerekmektedir. Bu devre 10 bitlik yapılmak istendiğinde eleman karmaşıklığı açısından en ekonomik olan hangisidir.

Tabii ki $O(N^{1/7})$ olmalıdır!

³ Yazarlarımızın bu konudaki akademik çalışmaları devam etmektedir; genel olarak bir lojik ifade den eleman karmaşıklığının bulunması ifadedeki terim sayısına, terimlerdeki değişken sayısına ve terimlerdeki değişkenlerin tümleme sayısına bağlıdır denilebilir.

8.4. Özet

Lojik tasarım yapılırken üç önemli kriter karşımıza çıkar; ilki devrenin çalışma hızı, ikincisi ne kadar kapı vs. gibi birim kullanılacağı ve diğeri de maliyetidir. Çalışma hızı ve kullanılacak birim sayısı devrenin karmaşıklığı olarak adlandırılır; zaman karmaşıklığı ve eleman karmaşıklığı şeklinde. Devrenin çalışma hızı, her ne kadar tümdevrelerin üretim teknolojisine bağlı olsa da tasarım aşamasında tutulan yol/kullanılan mimari yapı hızı etkileyebilir. Eleman karmaşıklığı, devrenin kapı, flip-flop vs. gibi içeriği temel/standart lojik birimlerin sayısını gösterir. Tasarım mimarisinde çalışma hızıyla eleman karmaşıklığının doğru orantılı olduğu söylenebilir; yani, daha hızlı mimariye sahip devre tasarlanmak istenirse eleman karmaşıklığı da artar. Ancak önemli olan bilinçsizce artması yerine gerektiği kadar artmasıdır.

Çalışma hızı veya toplam gecikme doğrudan girişlerde olacak bir değişikliğin çıkışa ne kadar süre sonra yansıtılacağını gösterir. Dolayısıyla girişle çıkış arasındaki lojik birimlerin toplam gecikmelerinden hesaplanır.

Eleman karmaşıklığı, lojik devrenin temel olarak kabul edilen lojik birimden ne kadar kullanılarak tasarılanacağını gösteren bir ifadedir; cebirsel ifadelerdeki terim sayısı, herbir terimdeki değişken sayısı vs. gibi parametrelerden bulunabilir. Büyük O notasyonu, karmaşıklığı mertebesel göstermek için kullanılan bir ifade şeklidir; küçük birimler için hesaplanmış karmaşıklığın büyük birimler tasarımda nasıl değiştiğini veya birkaç bitlik için hesaplanmış karmaşıklığın daha çok bit için, örneğin 32, 64 bit için yapıldığında nasıl değişeceğini gösterir.

8.5. Sorular

1. Bir lojik devrenin maliyet analizinde, ayrik elemanlarla kart şeklinde tasarılmastyyla bir ASIC olarak üretilmesi arasındaki farklılıklar nelerdir? Birim maliyette ağırlığı olan parametrelerin ağırlıklarının azaltılması nelere bağlıdır?
2. Tümdevrenin üretim teknoloji çalışma hızını doğrudan etkiler. Hangi nedenlerden dolayı çalışma hızı üretim teknolojisine de bağlıdır?
3. Tasarlanan bir lojik devrenin bir tümdevre olarak üretilmesi istenirse, devre ASIC yardımcı aracılıyla tasarılmalı ve sinanmalıdır. Devrenin tümdevre olarak üretilmesi durumunda seçilecek "hangi teknolojiler vardır? Bunlardan hangisinin seçilmesi gerektiği hangi unsurlara dayanılarak yapılır? Araştırınız.
4. 4:2 seçiciyi TVE kapılılarıyla tasarlayınız ve aşağıdaki koşullar altında zaman karmaşıklığını hesaplayınız ve seçinin en yüksek hangi frekansta çalıştırılabileceğini belirleyiniz.

TVE kapısının gecikme süreleri:

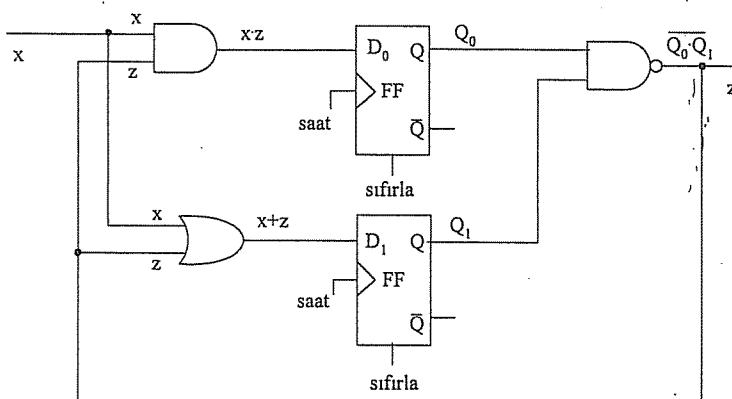
$0 \rightarrow 1 : 9 \text{ ns (tipik)}, 15 \text{ ns (azami)}$

$1 \rightarrow 0 : 10 \text{ ns (tipik)}, 15 \text{ ns (azami)}$

5. Aşağıda verilmiş olan ardışılı devreye ilişkin zaman karmaşıklığını hesaplayınız, ve devreye uygulanabilecek en yüksek saat işaretinin frekansını aşağıdaki koşullar altında belirleyiniz.

Kapıların gecikme süreleri: Flip-Flop'un zaman parametreleri:

$0 \rightarrow 1$: 9 ns (tipik)	t_y : 20 ns
15 ns (azami)	t_f : 30 ns
$1 \rightarrow 0$: 10 ns (tipik)	t_g : 50 ns
15 ns (azami)	

6. Eleman karmaşıklığı hesabı hangi lojik eleman temel alınarak yapılır? Neden?
7. Zaman karmaşıklığı hesabı, kombinezonsal devreler için ayrı ardışılı devreler için ayrı yapılır. Heriki yöntemi içinde nasıl yapılacağını açıklayınız.
8. Aşağıda büyük O notasyonları verilen çözümler aynı devrenin farklı mimarisel tasarımları için bulunmuştur. Devre 1000 kat büyük kapasitede yapılmak istenirse, eleman karmaşıklığı açısından hangisi seçilmelidir? Neden?

$$O(\log_2 N), O(N), O(N^2)$$

9.

Programlanabilir Kombinezonsal Devreler

Programlanabilir kombinezonsal devreler, fiziksel olarak tek bir tümdevre içerisinde bir çok VE-VEYA kapıları bulunan ve bunlar arasındaki bağlantıların uygun şekilde programlanmasıyla karmaşık bir lojik ifadenin tek bir tümdevreyle gerçekleştirilemesini sağlayan yarı hazır elemanlar/birimlerdir. Bu tür devreler özellikle kart üzerinde tasarımları yapılacak lojik devrenin, daha az tümdevre kullanılarak gerçekleştirilemesini sağlarlar; çünkü, birçok kapı tümdevresi kullanılması gerektiren lojik ifadeler bir veya iki tane programlanabilir kombinezonsal devre kullanılarak yapılabilmektedir. Bu bölümde programlanabilir kombinezonsal lojik devrelerin türleri, özellikleri ve kullanımına ilişkin örnekler aşağıdaki başlıklara altında ele alınmıştır:

9.1. Prog. Kombinezonsal Devreler

9.2. Prog.Kombinezonsal Devre Elemanları

PROM-Prog. Yalnızca Okunabilen Bellek

PAL-Programlanabilir Diziler

PLA-Programlanabilir Lojik Diziler

9.3. Özeti

9.4. Sorular

imal edilmiş orta ölçekli tümdevreler ile programlama özelliği olan bazı PLD'ler kullanılır. İlk yaklaşım, yalnız lojik ifadelerin gerçekleştirilemesinde tutulan yoldur; çünkü devre zaten karmaşık değildir ve birkaç kapı tümdevresi kullanılarak elde edilebilir. Ancak lojik ifadenin karmaşılığı arttıkça kapı tümdevreleri yerine ikinci yaklaşım olan, orta ölçekli tümdevreler ya da Programlanabilir kombinezonsal lojik devrelerin kullanılması yararlı olur. Çünkü, tasarımında kullanılacak fiziksel tümdevre sayısı daha az olur ve kart tasarımu yalnızdır. ROM gibi bazı PLD elemanlarında ise minimum terimler kanonik biçimine ilişkin ifade doğrudan kullanılarak devre tasarımu gerçeklenmiş olur.

Programlanabilir kombinezonsal devreler, hem yalnız kombinezonsal devrelerin tasarımda hem de ardışıl devrelerin çıkış ve geçiş işaretlerini üreten kombinezonsal devre kısmında kullanılır. Farklı gereksinimleri karşılamak için çeşitli türde Programlanabilir kombinezonsal devre yapıları vardır; bir bellek elemanı olarak üretilen PROM ve türevleri de (PROM, EPROM, E²PROM) birer Programlanabilir kombinezonsal devredir. Ancak PAL ve PLA olarak adlandırılan Programlanabilir kombinezonsal devreler, özel olarak bu amaçla üretilmişlerdir. İçerisinde saklama özelliği olan Programlanabilir kombinezonsal devreler de vardır; bunlar programlanabilir ardışıl dizer (PSA) olarak adlandırılır (ayrıntı için bkz. Ayrıntı 11.4 e). Programlanabilir kombinezonsal devreler aşağıdaki gibi sınıflanmaktadır:

- PROM ve Türevleri
- PAL (Programmable Array Logic)
- PLA (Programmable Logic Array)
- PSA (Programmable Sequential Array) – bkz. Ayrıntı 11.4.

İlerleyen kısımlarda PROM, PAL, PLA gibi Programlanabilir kombinezonsal devreler ele alınmıştır; saklama özelliği olan ve ardışıl devre tasarımda kullanılan PSA Bölüm 11, Ayrıntı 11.4 de ele alınmıştır.

9.1. Programlanabilir Kombinezonsal Devreler - PLD

Programlanabilir Kombinezonsal Devreler, PLD (*Programmable Logic Devices*) genel adıyla anılırlar. Bu devrelerde amaç, karmaşık lojik işlevleri tek bir veya birkaç devre elemanı kullanarak gerçekleştirmektir; buradaki programlanabilir olma özelliği, lojik kapılar bağlamında istenilen işlevin sağlanması anlamına gelir. Programlanabilir bir kombinezonsal devre, kendi binyesinde programlanabilir özellikle VE-VEYA kapıları ve programlama işinin yapılmasını sağlayan sigortalar barındırır. Programlama işlemi, giriş değişkenleriyle kapı girişlerine bağlantısını sağlayan sigortaların olduğu gibi bırakılmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, bir değişkenin kapı girişinde etkimesi isteniyorsa sigorta olduğu gibi bırakılır, eğer değişken bağlantısı istenmiyorsa o değişkene ilişkin sigorta atılır.

Programlanmış bazı PLD elemanlarını tekrar programlamak mümkündür. Ancak bazı PLD elemanları ise tekrar programlanamazlar. PLD elemanları programlanabilirlik özelliklerine göre, bir kez programlanabilenler ve birçok kez (defalarca) programlanabilenler olmak üzere iki sinifa ayrırlar:

- Bir kez programlanabilen : PROM, PAL, PLA
- Defalarca Programlanabilen: EPROM, E²PROM ve LCA/LGA

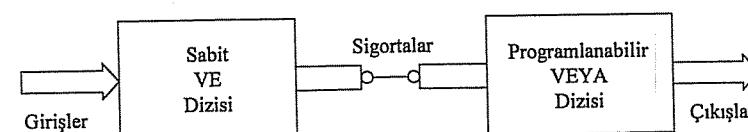
Bir kez programlanabilen PLD elemanları için PROM (*Programmable Read Only Memory*), PAL (*Programmable Array Logic*) ve PLA (*Programmable Logic Array*), çok kez programlanabilen PLD elemanları içinde ise EPROM (*Erasable Programmable Read Only Memory*), E²PROM (*Electrically Erasable Programmable Read Only Memory*), LCA/LGA (*Logic Cell Arrays/Logic Gate Arrays*) sayılabilir.

9.2. Programlanabilir Kombinezonsal Devre Elemanları

Bir programlanabilir kombinezonsal devre, VE kapı dizisi, VEYA kapı dizisiyle bunların programlanması imkan veren sigortalar içerir. Programlanabilen kapı dizilerine, bir başka deyişle sigortaların bulunduğu yerlere göre üç farklı PLD elemanı bulunmaktadır. Sigorta; VE kapı dizisiyle VEYA kapı dizisi arasındaysa PROM, giriş işaretiley VE kapı dizisi arasındaysa PAL, hem giriş işaretiley VE kapı dizisi hem de VE kapı dizisiyle VEYA kapı dizisi arasındaysa PLA olarak adlandırılır. PLA'larda 2 farklı yerde sigorta bulunduğu için daha esnek programlama imkanı vardır denilebilir. Sigortanın bulunduğu konum neyin programlanabileceği gösterir; örneğin VE kapısı önüne bulunuysa VE kapı dizisi, VEYA kapısı önüne bulunuysa VEYA kapı dizisi programlanabilir anlamına gelir.

• PROM (*Programmable Read Only Memory*):

PROM, sabit VE kapı dizisi ve sigortalarla programlanabilen VEYA kapı dizisi şeklinde bir mimariye sahip tümleşik bir elemandır. PROM'un mimari gösterilimi aşağıdaki gibi verilebilir. Görüldüğü gibi girişler önce VE kapısına uygulanmakta ve bunların çıkışları VEYA kapısına programlanarak verilmektedir.

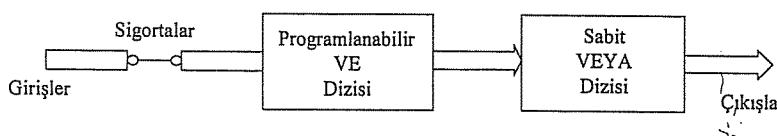

PROM programlanmadan önce VE kapı dizisindeki tüm çıkışlar VEYA kapısı girişlerine bağlıdır. Başka bir deyişle, tüm çıkışlar tüm girişlere bağlıdır. Programlama, bağlı olmayacak VE kapısı çıkışıyla VEYA kapısı girişi arasındaki ilgili

sigortayı attırmaktır. Tüm sigortalar attırlırsa, VE kapılarına ait tüm çıkışların VEYA kapılarına bağlanmaması anlamına gelir ki, bu anlamsız olur. (ROM hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ayrıt 11.3.) PROM, minimum terimler kanonik biçimde verilmiş olan lojik ifadelerin gerçekleştirilmesi için uygunudur.

- **PAL (Programmable Array Logic):**

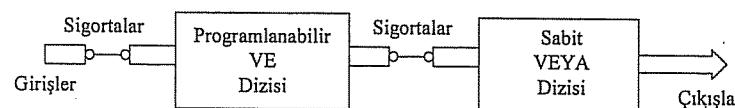
PAL, programlanabilen VE kapı dizisiyle sabit VEYA kapı dizisi şeklinde bir mimariye sahiptir; PAL'in mimari gösterilimi aşağıdaki gibi verilebilir. Görüldüğü gibi girişler daha VE kapısına verilmeden programlanmaktadır.

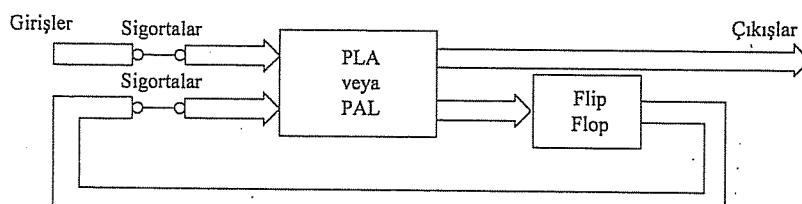
PAL, çarpımlar toplamı şeklinde indirgenmiş lojik ifadelerin gerçekleştirilmesi için uygundur; sanki bunun için tasarlanmış denilebilir.

- **PLA (Programmable Logic Array):**

PLA, programlanabilen VE kapı dizisiyle programlanabilen VEYA kapı dizisi içeren bir mimariye sahiptir; gösterilimi aşağıdaki gibidir. Görüldüğü gibi hem VE dizisi hem de VEYA dizisi öncesi programlamak için sigortalar vardır.

PAL veya PLA elemanları ve Flip-Flop'lar kullanarak bir programlanabilir ardışıl devre tasarımını gerçekleştirmek de mümkündür. Bu şekilde oluşturulan devrenin blok gösterilimi aşağıdaki gibi olur:

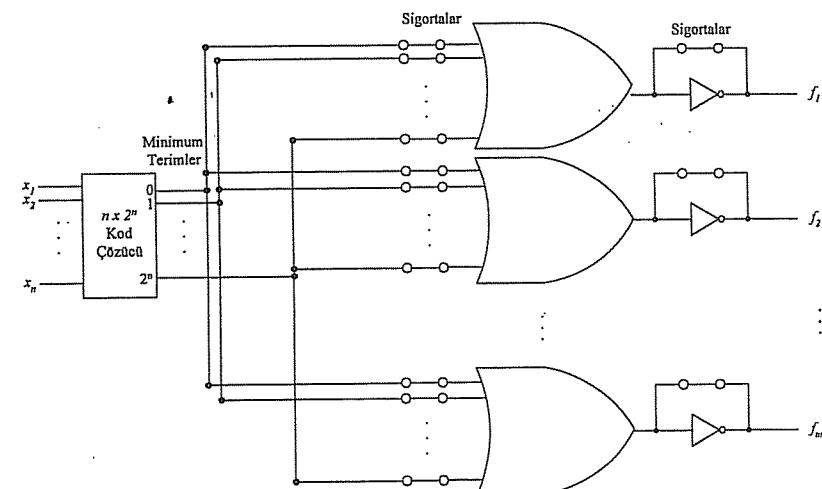

9.2.1. PROM'un İç Yapısı

Sadece VEYA dizisinin programlanıldığı programlanabilir kombinezonsal devre kısalta PROM denir; veya Programlanabilir Yalnızca Okunabilir Bellek denilir. PROM'un mimarisine ilişkin mimari gösterilimin iç yapısı ve sigortaların bulunduğu yerler Şekil-9.1 de gösterildiği gibidir; şekildeki Kod Çözücü'nün VE kapılılarıyla gerçekleştirildiği varsayırsa sigortaların VE kapılılarıyla VEYA kapılıları arasında olduğu görülmektedir. PROM'u programlamak, istenmeyen bağlantılarla ait sigortaları attırmak demektir; dolayısıyla lojik ifadelerden attıracak sigortaların hangileri olduğu belirlenmelidir.

PROM elemanlarıyla minimum terimler kanonik biçiminde (*mintermlerin* toplamı şeklinde) verilmiş ifadeler gerçekleştirilen. Mimari yapıdan de görüleceği üzere, PROM devresi n giriş, m çıkışlı kombinezonsal bir devredir. Bir PROM elemanı, içerdığı toplam bit sayısına göre sınıflandırılır. Örneğin n giriş, m çıkışlı PROM elemanı, $2^n \times m$ bitlik PROM olarak isimlendirilir. Sayısal bir örnek vermek gereklidir, 13 giriş, 8 çıkışlı bir PROM, $2^{13} \times 8 = 8192 \times 8 = 8K \times 8bit = 8K\text{byte}$ 'lık PROM olarak yorumlanır.

PROM, aslında, bir bellek türüdür; ROM ailesinin bir üyesidir. Bilgisayar ve sayısal sistemler üzerinde kalıcı verilerin veya program kodlarının tutulması saklanması için kullanılır; bir programlanabilir kombinezonsal devre olarak da kullanılmaktadır. ROM ailesi ile ilgili ayrıntılı bilgi Ayrıt 11.3 te verilmiştir.

Şekil-9.1. PROM elemanına ilişkin mimari iç yapı.

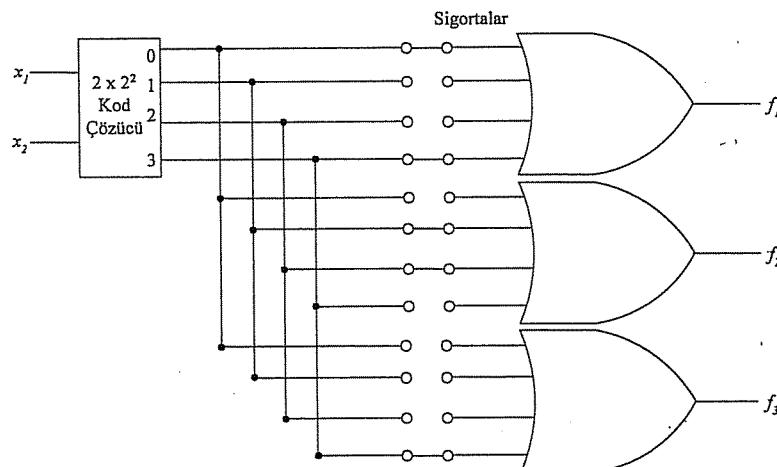
Örnek-9.1.

Lojik ifadesi aşağıdaki gibi doğruluk tablosuyla verilen fonksiyonları gerçekleyen devreyi PROM elemanını uygun şekilde programlayarak gerçekleştiriniz. Devre için kaç bitlik PROM elamanına gereksinim vardır?

x_1	x_2	f_1	f_2	f_3
0	0	1	0	0
0	1	0	1	0
1	0	0	1	0
1	1	1	0	1

Bu sorunun çözümü için gerekli en önemli özellik fonksiyonların aldıkları değerleri belirten doğruluk tablosudur ve bu da soruya birlikte verilmiştir. Yukarıdaki doğruluk tablosuna göre devre 2 girişli 3 çıkışlıdır; bu durumda $2^2 \times 3$ bitlik PROM elemanına ihtiyaç vardır. Bundan sonra yapılması gereken 2 giriş, 3 çıkışlı PROM'u programlamak için gerekli sigortaların attırılmasıdır.

Şekil-9.2 de istenen lojik fonksiyonları gerçekleştirmek için attırılması gereken sigortalar gösterilmiştir;örneğin f_1 fonksiyonu için 0 ve 3. mintermlerin kalması, bu na karşın 1 ve 2. mintermlerin attırılması gereklidir. Çünkü 0. ve 3. mintermler lojik 1; 2 ve 3. mintermler lojik 0 değerindedir. Aynı işlemler f_2 ve f_3 fonksiyonları için yapılrsa yukarıdaki şekil elde edilir.

Şekil-9.2. Tasarlanan PROM elemanına ilişkin mimari iç yapısı.

9.2.2. PAL'in İç Yapısı

Sadece VE dizisinin programlanabildiği programlanabilir kombinezonsal devreye kısaca PAL denir; veya, Programlanabilir Dizi adı verilir. PAL'e ilişkin mimari yapı ve sigortaların bulunduğu yerler Şekil-9.3 de gösterilmiştir. PAL elemanıyla minimum terimler kanonik biçiminde (*mintermlerin toplamı* şeklinde) verilmiş ifadelerin indirgenmiş şekilleri gerçekleşir. Örneğin aşağıdaki lojik fonksiyon böyle ifadeyle gösterilmiştir.

$$f(a, b, c, d) = \overline{b} \cdot \overline{d} + \overline{b} \cdot \overline{c} + \overline{a} \cdot c \cdot \overline{d}$$

VEYA kapısının sabit olması, sadece VE kapılarının programlanabilmesinden dolayı PAL elemanlarının programlanması oldukça basittir. Ancak PROM'da olduğu gibi tek tip kapı dizisi programlanabildiği için tasarımçıya kısıtlama getirmektedir denilebilir. Bu sebepten dolayı hem VE hem de VEYA kapılarının programlanabildeği PLA elemanları kullanıcılar daha esnek çözümler sunmaktadır. PLA elemanına geçilmeden önce PAL tasarımına ilişkin bir örnekle PAL'lerin programlanması görmek yararlı olacaktır.

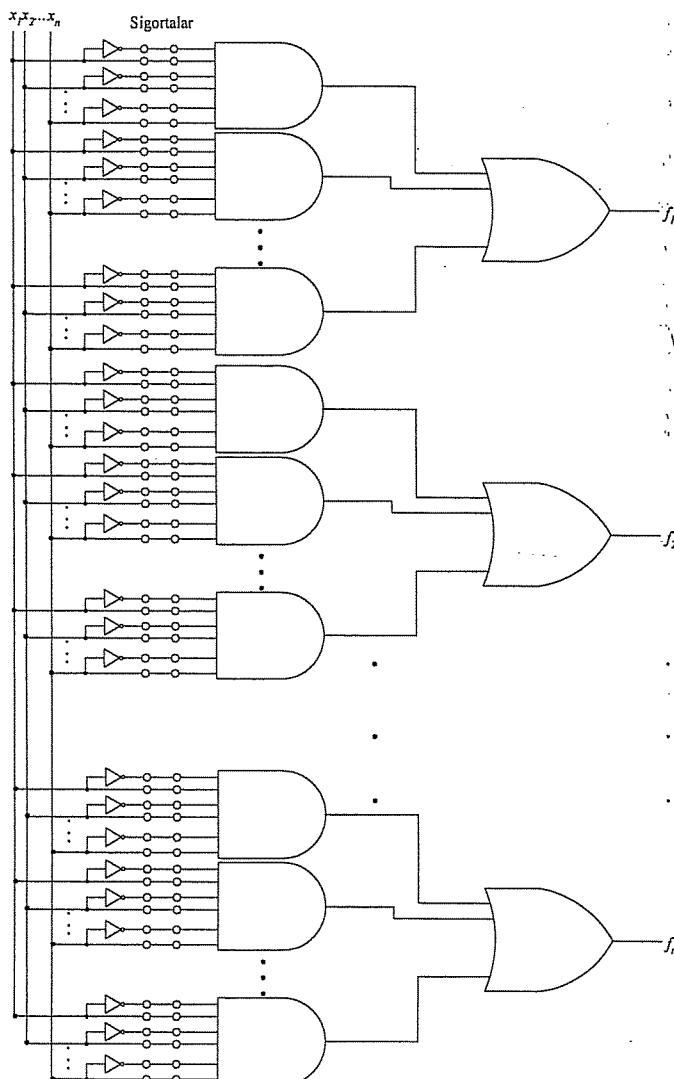
Örnek-9.2.

Aşağıda minimum terimlerin toplamı şeklinde verilen fonksiyonları gerçekleyen devreyi PAL elemanıyla gerçekleştirmek için gerekli programlama bilgilerini hesaplayınız ve PAL'in programlanmış şeklini çiziniz.

$$f_1(a, b, c, d) = \sum(1, 5, 8, 9, 12, 13), f_2(a, b, c, d) = \sum(0, 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 14, 15)$$

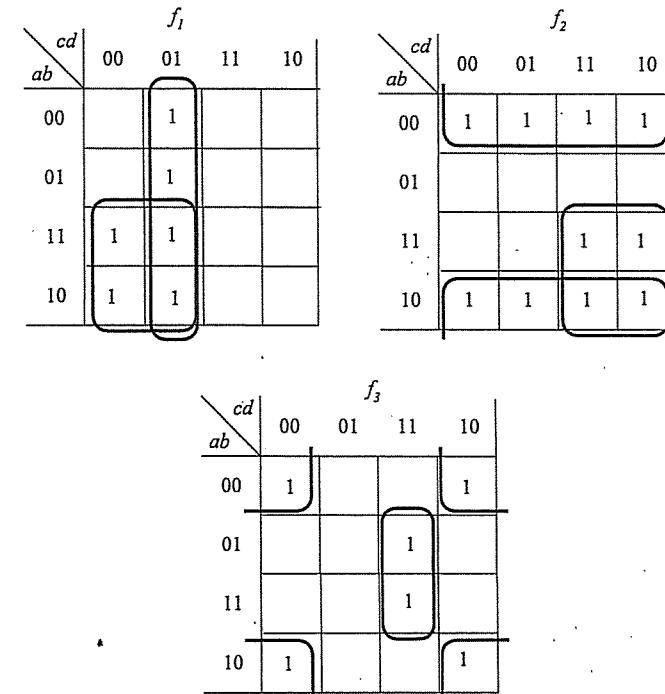
$$f_3(a, b, c, d) = \sum(0, 2, 7, 8, 10, 15)$$

Bu sorunun çözümü için ilk önce minimum terimlerin indirgenmiş ifadelerinin elde edilmesi gereklidir. Bu amaçla Karnaugh diyagramları yardımıyla çıkış fonksiyonları bulunur ve Şekil-9.3 te iç yapısı verilen PAL'in üzerine işlenir.

Şekil-9.3. PAL'in mimari iç yapısı.

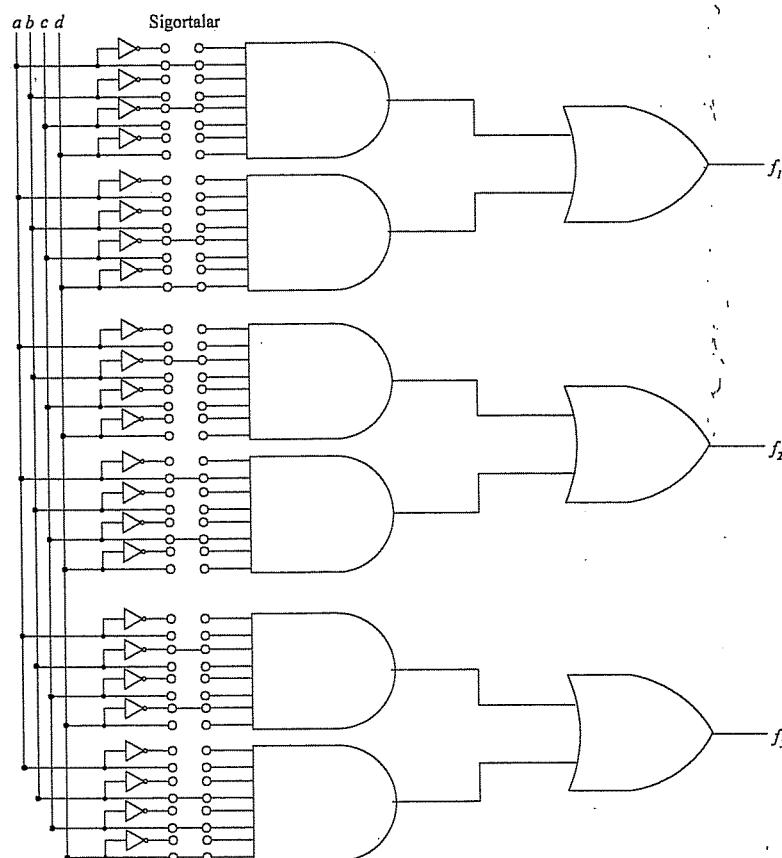
Verilen problemin Karnaugh diyagramlarıyla çıkış fonksiyonlarının bulunması;

şeklinde indirgenirse aşağıdaki ifade elde edilir:

$$f_1(a, b, c, d) = a \cdot \bar{c} + \bar{c} \cdot d, \quad f_2(a, b, c, d) = \bar{b} + a \cdot c, \quad f_3(a, b, c, d) = \bar{b} \cdot \bar{d} + b \cdot c \cdot d$$

Bu indirgenmiş ifadeden, tasarım PAL elemanıyla Şekil-9.4 teki gibi gerçekleştirilebilir. Örneğin f_1 fonksiyonunda iki tane çarpımlar toplamı şeklinde terim bulunmaktadır. Birinci terim $a \cdot \bar{c}$, ikinci terim ise $\bar{c} \cdot d$ biçimindedir. Herbir terim için birer VE kapısı kullanılarak programlama yapılır. Bunlar çarpımlardan elde edilen terimlere karşılık düşer; çarpımların toplamı ise VEYA kapısıyla elde edilir. Şekil-9.4 de görüldüğü gibi gereksiz olan bağlantılarla ait sigortalar attırılmıştır. Diğer fonksiyonlar içinde benzer işlemler yapılarak hangi sigortaların kalacağı hangilerinin attırılacağı belirlenir.

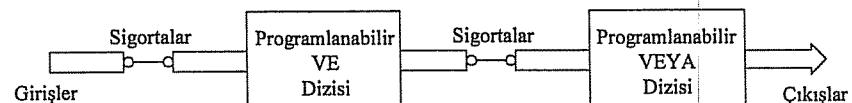
Şekil-9.4. Örnek-9.2 nin çözümü (PAL örneği).

PAL programlanması, yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi a , b , c ve d olarak adlandırılan herbir dış girişin hem kendisi hem de tümleyeni için sigorta vardır. VE kapılarının girişine uygulanacak dış girişler için sigortalar olduğu gibi bırakılır; uygulanmayacak olanların da sigortası atılır.

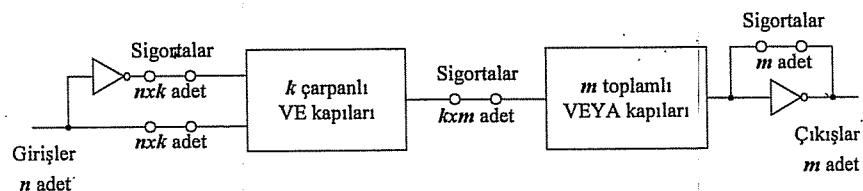
9.2.3. PLA'nın İç Yapısı

Hem VE hem de VEYA dizilerinin programlanıldığı programlanabilir kombinezonsal devreye PLA denir; veya, Programlanabilir Lojik Diziler (PLA) olarak söylenirler. PLA'ya ilişkin mimari yapı ve sigortaların bulunduğu yerler Şekil-9.5 te gösterildiği gibidir:

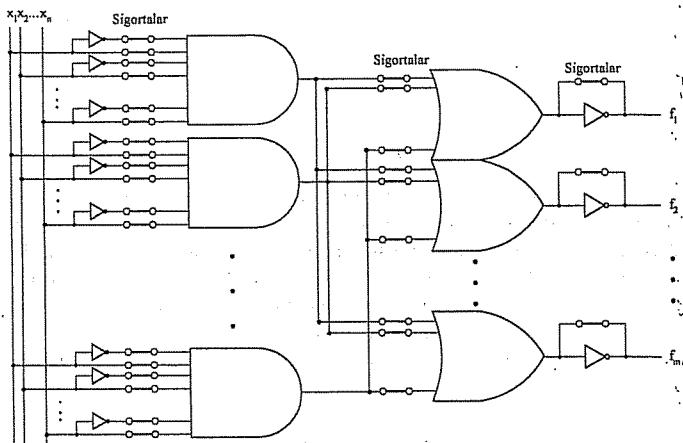
PLA elemanıyla çarpımlar toplamı şeklindeki ifadelerin indirgenmiş bicimleri gerçekleştir. Şekil-9.6 dan görüleceği gibi, PLA devresi n giriş, m çıkışlı bir devredir. VE kapı dizisi girişlerinde n değişkenin hem kendisi hem de tümleyeni bulunmaktadır. Benzer biçimde PLA'nın çıkışında fonksiyonun hem kendisini hem de tümleyenini gerçekleştirmek olanaklıdır; programlamada hangisi daha az terimle gerçekleştirilebiliyorsa o seçilir. Fonksiyonun tümleyeni gerçekleştirirse, çıkıştaki sigortalar atılarak tümleyeni alınır ve böylece fonksiyonun kendisi elde edilir. PLA elemanın lojik kapı ve sigortalarla gösterimi Şekil-9.7 deki gibidir.

Şekil-9.5. PLA elemanına ilişkin mimari yapı.

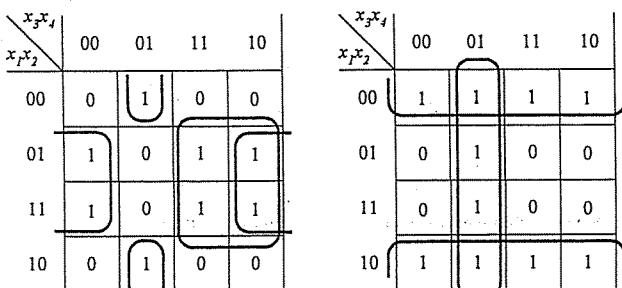
Şekil-9.6. PLA elemanın giriş/cıkış ve programlanabilir eleman boyutları.

Şekil-9.7. PLA elemanının iç yapısı.

Örnek-9.3.

Aşağıda Karnaugh diyagramları üzerinde verilen fonksiyonları PLA elemanı kullanarak gerçekleştirmek için gerekli programlama bilgilerini belirleyiniz.

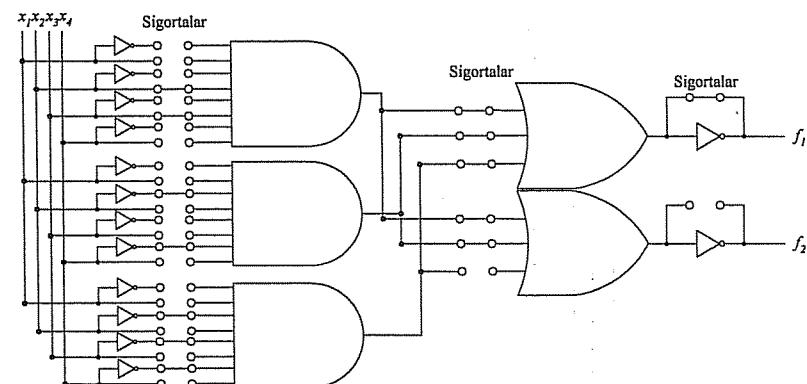

PLA ile tasarımda ilk adım, Karnaugh diyagramlarıyla verilen fonksiyonları çarpımlar toplamı şeklinde indirgemektir. Dolayısıyla, diyagramlara ilişkin indirgenmiş fonksiyonlar f_1, \bar{f}_1 ile f_2, \bar{f}_2 şeklinde aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\begin{aligned} f_1 &= x_2x_3 + x_2\bar{x}_4 + \bar{x}_2\bar{x}_3x_4 \\ \bar{f}_1 &= \bar{x}_2x_3 + x_2\bar{x}_3x_4 + \bar{x}_2\bar{x}_4 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} f_2 &= \bar{x}_2 + \bar{x}_3x_4 \\ \bar{f}_2 &= x_2x_3 + x_2\bar{x}_4 \end{aligned}$$

PLA ile tasarımda ikinci adım, hangi fonksiyonların gerçekleştirileceğine karar verme aşamasıdır. Fonksiyonlar dikkatlice incelenirse, f_1 ile \bar{f}_2 'ye ait ilk iki terimin birbirinin aynı olduğu görülür. Bir başka deyişle, f_1 ile \bar{f}_2 'nin ilk iki terimi ortak kullanılabilir. Bu durumda bu iki fonksiyonun (f_1 ile \bar{f}_2) gerçeklenmesi halinde sadece 3 terimin gerçekleştirilmesi gerekecektir; böylece maliyeti daha düşük bir çözüm elde edilmiş olunur.

Şekil-9.7. Örnek-9.3 ün çözümü (PLA örneği).

Bulunan 3 terim, gerçeklenebilecek en düşük terim sayısıdır ve PLA tasarımda seçilmesi gereken fonksiyonlar da bu üçten terimler olmalıdır. Çıkışta dikkat edilmesi gereken nokta gerçeklenen fonksiyonlardan f_1 'in olduğu gibi, \bar{f}_2 fonksiyonun da tümleyeni alınarak f_2 'nin elde edilmesidir. PLA tasarımda üçüncü ve son adım fonksiyonların programlanması aşamasıdır; programlanmış PLA'nın iç mimari yapısı Şekil-9.7 de gösterildiği gibi olur:

9.3. Özet

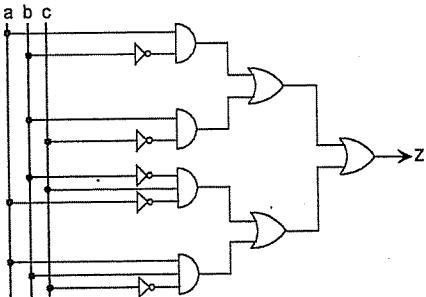
Programlanabilir kombinezonsal devreler, eleman karmaşıklığını azaltmak ve tasarıma kolaylık getirmek amacıyla tasarımcılar tarafından tercih edilirler. Genel olarak VE ve VEYA kapılarında oluşan tümleşik kombinezonsal devreler, programlanmak için birçok sigortaya sahiptirler; programlanma sürecinde bağlantısı kalması istenen girişlerin sigortası olduğu gibi bırakılırken, bağlantısının olmaması istenen girişlere ait sigortalar attırılır. Farklı gereksinimleri karşılamak amacıyla PROM, PAL, PLA gibi çeşitli türde programlanabilir kombinezonsal devreler geliştirilmiştir. aralarındaki fark sigortaların bulunduğu yerdir. Sigortalar, PROM'da VE ile VEYA, PAL'de giriş ile VE, PAL'de ise hem girişle VE hem de VE ile

VEYA arasındadırlar. Bu nedenle PROM minimum terimler kanonik biçimde ve rölyf lojik ifadeler için uygunken, PAL indirgenmiş lojik ifadeler için uygundur. PLA ise, iki farklı yerde sigorta bulundurduğundan dolayı daha esnek bir çözüm sunar: Hem indirgenmiş fonksiyonlar için çözüm sunarken hem de terim karışıklığı en az olan çözümün yapılmasına olanak verir.

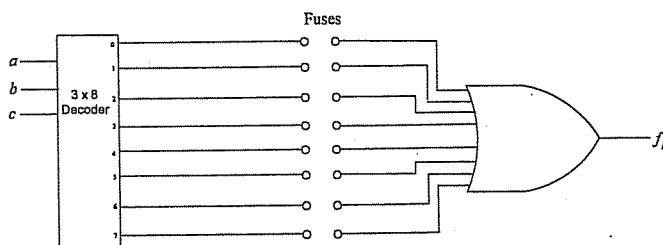
9.4. Sorular

1. Aşağıdaki şekilde bir devre şeması verilmiştir.

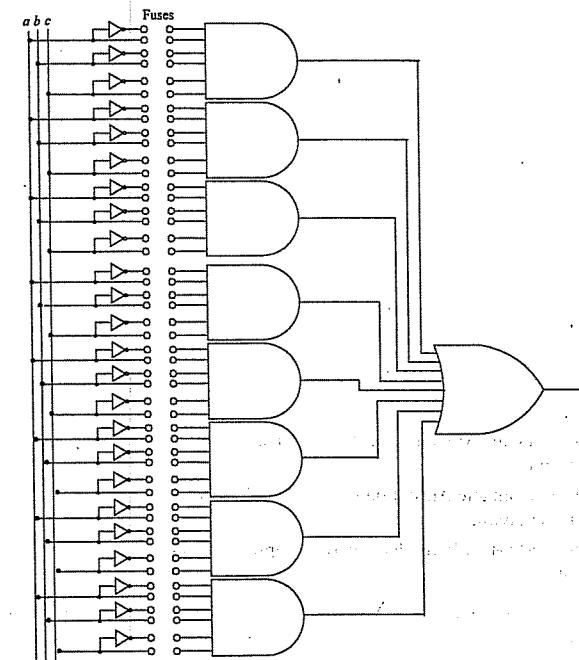
- a) Devrenin çıkış fonksiyonuna ilişkin lojik ifadeyi elde ediniz.

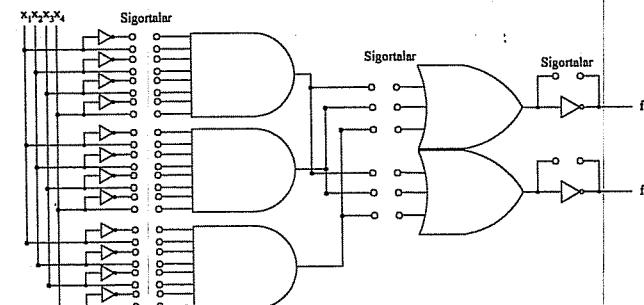
- b) Bulduğunuz fonksiyona ilişkin minimum terimler kanonik biçimini elde ediniz.
 c) Yukarıdaki devre yerine 3×8 kod çözücü devre kullanarak aynı işlevi getirecek devreyi tasarlayınız.
 d) Bir sonraki sayfada lojik şeması verilen önceden sigortaları attırılmış ROM (Read Only Memory) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız. Hangi sigortaların attırılmaması gerektiğini şekil üzerine çizerek gösteriniz.

- f) Aşağıda lojik şeması verilen önceden sigortaları attırılmış PAL (Programmable Array Logic) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız. Hangi sigortaların attırılmaması gerektiğini şekil üzerine çizerek gösteriniz.

2. Bir kombinezonsal devre; $f_1 = \sum(3, 5, 6, 7)$, $f_2 = \sum(0, 2, 4, 7)$ fonksiyonları ile tanımlanmıştır. Bu lojik fonksiyonları sağlayan devreyi aşağıda verilen önceden sigortaları attırılmış PLA (Programmable Array Logic) elemanı kullanarak tasarlayınız. Hangi sigortaların attırılmaması gerektiğini şekil üzerine çizerek gösteriniz.

3. İkili/GRAY kodu dönüştürme işlemini yapacak bir devre, PROM kullanılarak tasarlamanız istenmektedir. 4 giriş ikili sayıları, 10 çıkış GRAY kodunu ifade edecek biçimde doğruluk tablosunu oluşturunuz ve gerekli işlemleri yaparak PROM ile tasarımını gerçekeleştiriniz, devre şemasını çiziniz.
4. Bir kombinezonsal devre; $f_1 = \sum(0, 3, 4, 7)$, $f_2 = \sum(0, 1, 2, 4, 7)$ fonksiyonları ile tanımlanmıştır.
 - ROM (Read Only Memory) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız.
 - PLA (Programmable Logic Array) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız.
 - Tasarımcı ROM ve PLA elemanlarıyla yapılan tasarımlardan hangisini tercih etmelidir? Neden?
5. Bir kombinezonsal devre; $f_1 = \sum(1, 3, 5, 7)$, $f_2 = \sum(0, 2, 4, 6)$ fonksiyonları ile tanımlanmıştır.
 - ROM (Read Only Memory) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız.
 - PAL (Programmable Array Logic) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız.
 - Tasarımcı, ROM ve PAL elemanlarıyla yapılan tasarımlardan hangisini tercih etmelidir? Neden?
6. Bir kombinezonsal devre; $f_1 = \sum(0, 2, 3, 5, 6)$, $f_2 = \sum(0, 2, 4, 6)$ fonksiyonları ile tanımlanmıştır.
 - ROM (Read Only Memory) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız.
 - PAL (Programmable Array Logic) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız.
 - PLA (Programmable Logic Array) elemanını kullanarak aynı işlevi yerine getirecek devreyi tasarlayınız.
 - Tasarımcı, ROM, PAL ve PLA elemanlarıyla yapılan tasarımlardan hangisini tercih etmelidir? Neden?

10.

Ardışıl Devre Temelleri

Ardışıl devreler lojik devre tasarımda önemli bir yer tutar. Kombinezonsal devrelerden farklı olarak, ardışıl devrelerde çıkış geçmiş durumlara da bağlıdır. Bilindiği gibi kombinezonsal devrelerde herhangi bir andaki çıkış değeri yine o andaki giriş değerlerinden üretiliyor. Ardışıl devrelerde ise, çıkış değeri o andaki giriş ve geçmişteki durum bilgilerinden üretiliyor. Yani çıkış, daha önceki girişler ve geçmiş bilgilere dayanılarak elde edilir. Dolayısıyla ardışıl devrelerde geçmiş bilgileri tutmak için saklayıcı ve bellek benzeri birimlere ihtiyaç duyulur; kombinezonsal devreler de ardışıl devrelerin bir alt birimi olarak kullanılır. Bu bölümde ardışıl devrelerin genel yapısı, sınıflanması, tasarımda kullanılan temel elemanlar, tasarımda yaklaşım yöntemleri aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

10.1. Ardışıl Devrelerin Genel Yapısı	10.1.5. Kenar ve Düzey Tetikleme
10.1.1. Mealy ve Moore Makinalar	10.2. Flip-Flop'lar
10.1.2. Asenkron&Senkron Ardışıl Devreler	JK, D, SR, T
10.1.3. Durumlar ve Durum Diyagramları	10.3. Tutucular (Latches) SR, D
<i>Durum Tablosu</i>	10.4. Ardışıl Devre Analiz Yöntemi
<i>Durum Diyagramı</i>	10.5. Ardışıl Devre Tasarım Yöntemi
<i>Sonlu Durum Makinaları</i>	10.6. Özet
10.1.4. Standart Tasarım Birimleri	10.7. Sorular
<i>Kombinezonsal Devreler</i>	
<i>İkililer (Flip-Flop'lar), Tutucular</i>	
<i>Saklayıcılar, Sayıcılar</i>	
<i>Bellekler, Program. Ardışıl Diziler</i>	

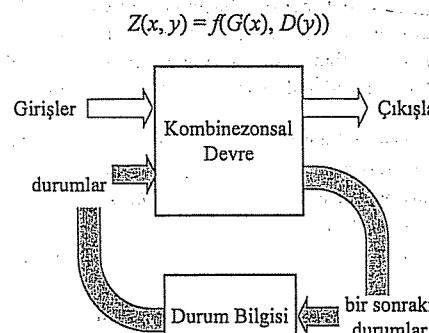
Ardışıl devrelerle lojik devre tasarımları bu işin doğasıdır denilebilir. Çünkü uygulamada gereksinim duyuulan sayısal devrelerin büyük bir çoğunluğu ya zamana ya da önceki durumlara bağlıdır. Dolayısıyla bu tür devrelerin tasarımını ardışıl devreler ile gerçekleştiriliyor. Örneğin 1, 2, 3, 4... şeklinde her seferinde birer artımla sayma

işlemi yapan bir lojik devrede, bir sonraki sayının ne olacağı o andaki sayının ne olduğuna bağlıdır; o andaki sayı 3 ise bir sonraki 4, 6 ise bir sonraki 7 olur. Burada o andaki sayının ne olduğu saklayıcı ve bellek benzeri bir birimde tutulmalıdır.

10.1. Ardışıl Devrelerin Genel Yapısı

Ardışıl devrelerde adı üzerinde ard arda gelişen olaylar vardır; sonuca ulaşmak için belirli işler belirli bir sırada yapılmalıdır. Bir ardışıl devrenin işlevini yerine getirmesi için, herhangi bir anda, o andaki durum ve bir sonraki durum söz konusudur. Çünkü bir sonraki durum o andaki duruma ve giriş değerlerine bağlıdır. Örneğin bir kapıdan girenleri sayan bir lojik devre ardışıl devre yaklaşımıyla gerçekleştirebilir; kaç kişinin girdiği bir yererde saklanmalı ve bu değer her giriş için bir artırmalıdır.

Ardışıl devreler geçmiş bilgileri tutan bellek ve saklayıcı gibi birimler ile kombinezonsal devrelerin birleştirilmesinden oluşturulur. Saklayıcı ve bellek, durum bilgilerini tutarken; kombinezonsal devre ise, o anki durum bilgileri ve giriş değerlerinden çıkış değerini ve bir sonraki durum bilgilerini üretir. Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi ardışıl devrelerin herhangi bir andaki çıkış değeri $Z(x, y)$, o andaki giriş değerleri $G(x)$ ve durum bilgisi $D(y)$ 'ye bağlıdır:

Şekil-10.1. Ardışıl devrelerin genel yapısı.

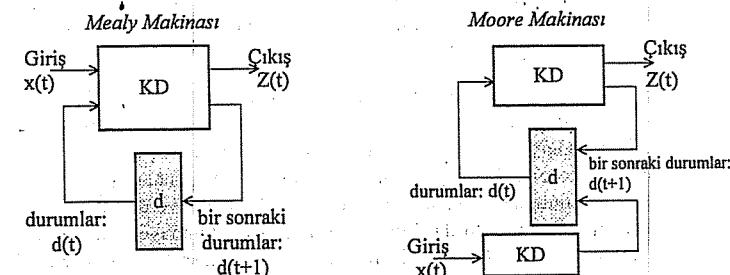
Durum bilgisi, devrenin karmaşıklığına göre, bir bitlik olabileceği gibi, birçok bit'ten de oluşabilir; hatta, durum bilgisi çok fazlaysa bellek birimi bile kullanılabilir. Bir veya birkaç bitlik durum bilgileri için flip-flop'lar, birçok bit'ten oluşan bit dizileri için saklayıcılar/sayıcılar, bitler ile ifade edilemeyecek kadar fazla olan durum bilgileri için ROM, PROM, RAM gibi bellek birimleri kullanılır.

Kombinezonsal devre, o andaki girişlerden ve durum bilgilerinden çıkışları üretir; ve aynı zamanda, sonraki durum bilgilerini üretir. Dolayısıyla, girişlerin çokluğu kombinezonsal devrenin, durumların çokluğu da bellek veya saklayıcı birimlerin karmaşıklığını artırır.

10.1.1. Mealy ve Moore Makineleri

Ardışıl devre tasarımları yapılırken birkaç yaklaşım şekli kullanılması alışa gelmiştir. Bunlardan biri kanonik yaklaşımdır; diğerleri, Mealy ve Moore makineleri olarak adlandırılır. Bu yaklaşım, aslında birbirine benzer, aralarındaki temel fark, çıkış ve bir sonraki durum bilgilerini üretiş şeklinde saklıdır. Mealy makinelerinde t anındaki çıkış değeri t anındaki durumlara ve t anındaki girişlere bağlıdır. Moore makinalarda ise, t anındaki çıkış değeri yalnızca t anındaki durumlara bağlıdır; t anındaki giriş değerleri, yalnızca bir sonraki durum bilgilerini üretmek için kullanılır; o andaki çıkış değerlerine bir etkisi yoktur. Şekil-10.2 de bu iki makinenin mimarisini gösterilmiştir. Aşağıda ise fonksiyonel bağıntısı gösterilmektedir. Burada, t : şimdiki anı, $t+1$: bir sonraki anı; Z : çıkış; d : durumu; x : giriş fonksiyonunu göstermektedir.

- **Mealy makinası :** $Z(t)=f(d(t), x(t))$
 $d(t+1)=f(d(t), x(t))$
- **Moore makinası :** $Z(t)=f(d(t))$
 $d(t+1)=f(d(t), x(t))$

Şekil-10.2. Mealy ve Moore makineleri.

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi Mealy makinada herhangi bir anda çıkış, yine o andaki girişlere ve durumlara bağlıdır; kombinezonsal devre, çıkış üretmek ve bir sonraki durumları elde etmek için kullanılır. Moore makinada ise iki tane kombinezonsal devre vardır; biri, çıkışı ve bir sonraki durumların bir kısmını üretirken,

diğer giriş değerlerinden bir sonraki durum bilgisi değerlerini elde etmek için kullanılır. Uygulamada bazı örnekler doğası gereği Mealy, bazlarıysa Moore makinası yaklaşımına uygundur. Tasarımda uygun yaklaşım yöntemi seçilirse hem tasarım süreci kolaylaşır hem de optimum çözüm elde edilmiş olunur.

Diger bir yaklaşım şekliyle kanonik olarak adlandırılan yaklaşımdır. Kanonik yaklaşımın, mimarisel gösterimi, aslında, Mealy makine gibidir. Moore makinasına da benzer... Kanonik yaklaşım, daha çok, ardışık devre tasarımını ve analizi sürecinde geçen kavramları, yapıları ve teknikleri göstermek için kullanılır.

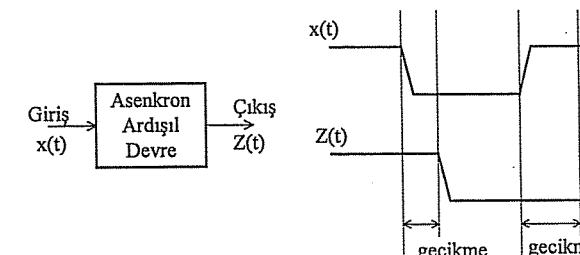
Kanonik yaklaşım, ASIC¹ tasarım araçlarında kullanılan çok düzeyli modüler tasarımında, yalnızca bir düzey içerisindeki belirli bir ardışık devrenin/standart birimin tasarılanmasında kullanılır. Uygulamada, bir sayısal sistemin tasarımını ve analiz süreçlerini kolaylaştırmak standart olarak kabul görmüş birimler kullanılmıştır. Bu gibi birimler ASIC tasarım araçlarında bolca vardır. Üstelik bu standart birimlerin birçoğu ayrık tümdevre olarak da üretilmektedir: aritmetik işlem tümdevresi, ALU, sayıcı vs. gibi.

10.1.2. Asenkron & Senkron Ardışık Devreler

Ardışık devreler, girişlerinde olan değişikliğin çıkışlarına yansıtılma zamanları açısından iki şekilde sınıflanır. Birinde, girişlerinde olan değişiklik, beklemeksızın, yalnızca kullanılan kapı vs gibi birimlerin gecikme süresi kadar sonra çıkışa yansıtılır. Burada herhangi bir senkronlama işaret yoktur. Dolayısıyla bu çalışma şekli *asenkron* olarak adlandırılır. Diğerinde ise, girişlerde olan değişiklik çıkışlara hemen yansıtılmaz; değişikliğin yansıtılması için bir senkronlama işaret kullanılır. Bu işaret aktif olduğunda girişlerde olan değişiklik çıkışlara yansıtılır; burada da, tabii ki, devrede kullanılan kapı vs gibi birimlerin gecikmesi söz konusudur. Bu şekilde çalışma şekli *senkron* olarak adlandırılır.

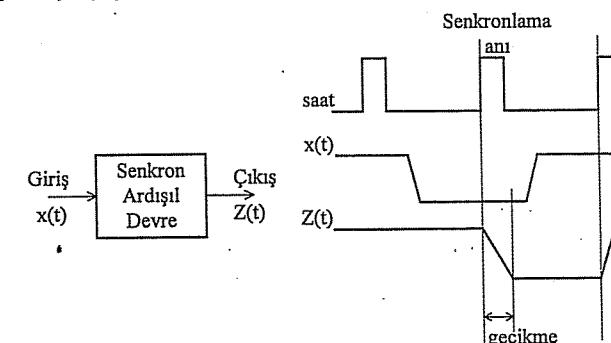
Ardışık devre, asenkron çalışma şekline göre davranış gösteriyorsa *asenkron ardışık* devre, senkron çalışma şekline göre davranış gösteriyorsa *senkron ardışık* devre olarak adlandırılır. Gerçekte, asenkron çalışma için doğasına en yakın olanıdır denilebilir; girişlerinde olan bir değişiklik doğrudan çıkışlara yansıtılmaktır, ancak, bu tür çalışmada, umulmadık zamanlama hataları olabilekmek ve devre istenmeyen durumlara gecebmektedir. Bu da, lojik tasarımda pek istenmeyen bir durumdur; lojik tasarımda güvenli ve güvenilir davranışlı devre tasarlanması istenir. Büyüyükçe bir ardışık devrenin, zamanlama hatası üretmeyecek şekilde asenkron olarak tasarlanması güçtür ve tasarım sorunları da fazladır. Ancak, tabii ki tasarlanabilir. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için senkron çalışma şekli tercih edilir.

¹ ASIC (Application Specific Integrated Circuit): Belirli bir iş yapmak için özel tasarlanmış tümdevre.

Şekil-10.3. Asenkron devrenin zaman davranışları.

Senkron ardışık devrelerde, bütün durum geçişleri *saat* işaretini olarak adlandırılan senkronlama işaretine bağlıdır; ancak, saat işaretinin senkronlama anında, giriş işaretindeki değişiklik çıkışa yansıtılır (bkz. Şekil-10.4). Onun dışında, giriş işaretindeki değişiklik çıkışa yansıtılmaz.

Şekil-10.4. Senkron devrenin zaman davranışları.

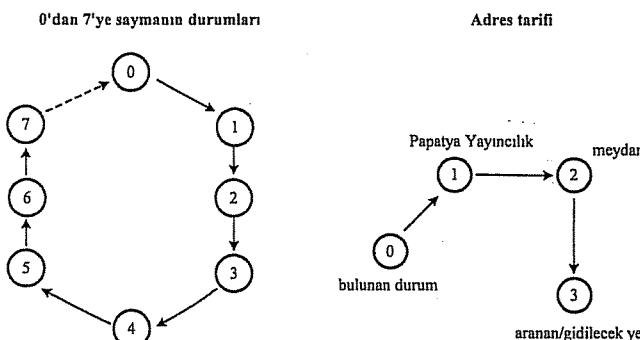
Eğer giriş işaretinin değişme sıklığı saat işaretinin değişme sıklığından büyükse, girişteki bazı değişiklikler hiç algılanmayıabilir. Bu nedenle saat işaretin değişim sıklığı, ki bu frekans olarak bilinir, giriş işaretinin değişim sıklığından büyük seçilir. Saat işaret, genel olarak, kare dalga veya Şekil-10.4 deki gibi darbe şeklinde olabilir; kare dalgada lojik 0'a karşılık düşen boşluk ve lojik 1'e karşılık düşen darbe oranları eşittir. Darbe şeklinde işaretlerdeyse, lojik 1'e karşı düşen darbe oranı oldukça küçütür; idealde ne kadar kısa süreli olursa o kadar iyi olur.

Saat işaretin senkronlama anı değişik şekillerde seçilebilir; bu durumda tasarımda kullanılacak temel birimler de buna uygun seçilmelidirler. Şekil-10.4 de verilen zaman davranışında saat işaretinin yükselen kenarı senkronlama anı olarak kullanılmıştır; bu,

kısaca, *yükselen kenarda tetikleme* olarak adlandırılır. Senkronlama anı düşen kenar (lojik 1'den lojik 0'a geçiş) olursa *düşen kenarda tetikleme*, kenar değil de işaretin lojik 1 veya 0 olması kullanırsa *düzey tetikleme* olarak adlandırılır.

10.1.3. Durumlar ve Durum Diyagramı

Durum, ardışıl devrenin kendisine atanan fonksiyonu yerine getirebilmesi için bulunacağı herhangi bir konumdur denilebilir; ardışıl yaklaşımıla yapılacak bir iş, herşeyden önce durumlarla ifade edilmelidir. En basit bir ardışıl devre, biri başlangıç diğeri sonuç (çıkış) olmak üzere iki duruma sahiptir; birçok tasarımda ara durumlarda olacağundan gerçekte durum sayısı ikiden fazla olur. Örneğin 0'dan 7'ye kadar sayma işlemi yapan bir ardışıl devrede 8 tane durum vardır (bkz. Şekil-10.5); devre, başlangıçta 0 durumundadır ve bir sonraki durumu 1, daha sonra 2, 3; 4, 5, 6, 7 olacaktır. Görüleceği gibi devrenin 7 durumuna geçmesi için 6 durumunda; 6 durumuna geçmesi için 5 durumunda bulunması gereklidir...

Şekil-10.5. Durumlara örnekler (0'dan-7'ye sayma ve adres tarifi örneği).

Ardışıl yaklaşıma günlük yaşamdan da örnek verilebilir; örneğin bir yer tarifi yapılırken şöyle denilebilir: İleriden sola dönünüz, bir süre ilerledikten sonra orada Papatya Yayıncılık görevcisini, oradan sağa dönünüz ve karşınıza meydan çıkar; oradan doğru gidiniz gibi... Burada da durumlar söz konusudur; bulunulan konum, sola dönülince Papatya Yayıncılığın görülmesi ve sağa dönülince meydan çıkması söz konusu durumlara karşılık düber...

Ardışıl devre tasarıminda durumların belirlenmesi sistemin gerçekleşmesi için temel adımdır denilebilir. Çünkü sistemin davranışını ancak durumlar ve durumlar arası geçiş koşullarından belirlenebilir. Sistemin kaç tane duruma sahip olacağı net olarak belirlenmelidir. Durumlar ve durumlar arası geçiş koşullarını belirli düzende göstermek için durum tabloları ve durum diyagramları kullanılır.

Durum Tablosu

Bir ardışıl devreye ait durumları ve durumlar arası geçisi göstermek için kullanılır. Durum tablosunda, devrenin alabileceğini bütün olası durumlar, onlara karşılık gelen bir sonraki durumlar ve her durum için çıkış değerleri açık ve net olarak gösterilir. Bu tablo tasarım veya analiz aşamasında oldukça yarar sağlar.

Örnek-10.1.

0'dan 7'ye sayan ve çıkışını tek sayıarda lojik 1 yapan bir ardışıl devrenin durum tablosunu oluşturunuz.

Burada 8 ayrı durum vardır; herbir duruma ait sayının ikili olarak kodlandığı düşünürse, durum tablosu aşağıdaki gibi oluşturulur. Çıkış sütunu bir sonraki durumlar sütunlarından çıkarılır. Tablo-10.1 de görüleceği üzere bir sonraki durumlar sütununda sayının değeri tek ise çıkış 1, çift ise çıkış 0 yapılmıştır.

Tablo-10.1. Durum tablosu örneği: 0'dan 7'ye sayma

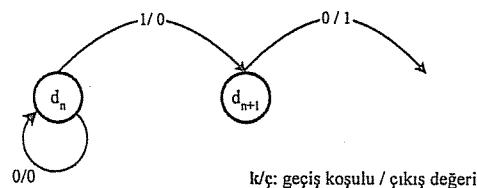
Şimdiki durumlar	Bir sonraki durumlar			Çıkış
	A	B	C	Z
0 0 0	0	0	1	1
0 0 1	0	1	0	0
0 1 0	0	1	1	1
0 1 1	1	0	0	0
1 0 0	1	0	1	1
1 0 1	1	1	0	0
1 1 0	1	1	1	1
1 1 1	0	0	0	0

Ardışıl devreye ait durum tablosu birkez oluşturulduktan sonra, ilgili devrenin lojik elemanları tasarılanması ve gerçekleştirilmesi oldukça kolaydır; durum tablosunda yapılacak bir hata tasarılanan devrenin hatalı olmasını neden olur. Ardışıl devre analizi süreci, çoğu zaman devrenin durum tablosunun bulunmasıyla son bulur.

Durum Diyagramı

Durum diyagramı bir ardışıl devrenin durumlarını ve durumlar arası geçisi gösteren bir graftır; durum tablosundan farklı gösterimin grafiksel olarak yapılmasıdır. Şekil-10.6 de görüldüğü gibi durumlar birer dairesel düğüm, durumlar arası geçişe de göstermek için durum tabloları ve durum diyagramları kullanılır.

birer çizgiyle gösterilir. Durum düğümlerine anlamlı bir isim verilirken, geçiş çizgilerine geçiş koşulu ve o andaki çıkış değeri yazılır. Geçiş çizgileri yönlendirilmiş olmalıdır; yani, nereden çıkış nereye gittiği açık olarak belirlenmelidir. Ayrıca, çıkış çizgisinin hemen üstüne geçiş koşulu ve çıkış değeri k/c notasyonunda yazılır. Örneğin 1/0 yazılırsa, geçiş koşulu girişin lojik 1 olmasını gerektiğiğini belirtken çıkış 0 olduğunu gösterir; ilk verilen geçiş koşulu ikinci verilen çıkış değeri olarak yorumlanır.

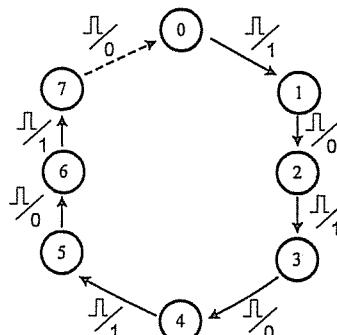

k/c: geçiş koşulu / çıkış değeri

Örnek-10.2.

0'dan 7'ye sayan ve çıkışını tek sayılarla lojik 1 yapan bir ardışıl devrenin durum diyagramını çiziniz.

Burada, durum değişikliği için özel bir kontrol işaretini kullanılmamaktadır; saat işaretinin senkronlama anı geçiş için yeterli olmaktadır; çıkışın tek sayı olduğu durumlara geçilirken çıkış değeri lojik 1, çift olurken lojik 0 yapılmıştır.

Şekil-10.6. Durum ve geçiş çizgisi örneği.

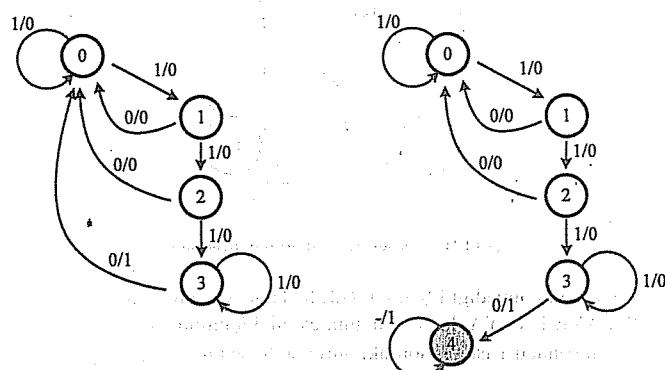
Durum diyagramları çizilerken, genel olarak, saat işaretini gösterilmeyez; çünkü aksi söylenmemiş sürece tasarlanan devrenin senkron ardışık devre olduğu varsayılmaktadır ve her senkron ardışık devrede bir saat işaretini olmalıdır.

Örnek-10.3.

Basit bir şifreleme devresi yapılmak istenmektedir; devrenin 1 girişi ve 1 çıkışı vardır ve kendisine girilen şifre koduna göre çıkışı lojik 1 yapması istenmektedir. Şifrenin lojik değerde girildiği ve 1110 olduğu varsayılmaktadır. Yani, ard arda 3 tane lojik 1 ve daha sonra lojik 0 girildiğinde çıkışın 1; aksi durumda çıkışın 0 olması istenmektedir. Devrenin olabilecek durumlarını belirleyiniz ve durum diyagramını çiziniz.

Şifre : 1110

Durum diyagramını çizebilmek herseyden önce durumların sayısı belirlenmelidir. Bu şifre örneği, 1110 bit deseni, için 4 veya 5 durumlu çizilebilir. Eğer başlangıç durumuyla sonuç durumu aynı düğüm olursa 4 düşümlü olabilir; bu durumda şifrenin her tespit edilmesinden sonra başlangıç durumuna dönülür ve şifre tespit süreci yeniden başlar (bkz. Şekil-10.7.a). Eğer, şifrenin bir kez tespit edilmesi ve şifre tespit edilmez sistemin kilitlenmesi istenirse 5 durum gereklidir (bkz. Şekil-10.7.b).

a) Başlangıç durumuna dönülmesi

b) Çıkışın kilitlenmesi

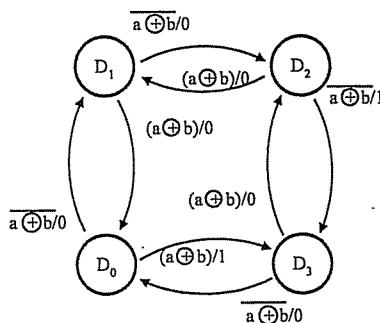
Şekil-10.7. Şifre örneği (1110 şifresi).
Başlangıç durumu, henüz hiçbir bilginin gelmediği veya henüz istenmeyen değerlerin geldiği durumdur; gelen bilgi 1 ise, bir sonraki duruma geçer; 0 ise, bulunduğu durumda kalır. Yani, sanka hiçbir bilgi gelmediği varsayılsın. Bir sonraki durumda iken (1 nolu düğüm), yine 1 geldiğinde bir sonraki duruma geçer; 0 gelirse başlangıç durumuna döner; şifrenin yakalanması için ilk önce ard arda 111 bit dizisi gelmelidir. Bu dizi geldiğinde 3 numaralı duruma geçilir ve bu durumda iken 1

gelirse olduğu yerde kalınır; 0 gelirse şifrenin doğru girildiği tespit edilmiş olunur. İçi taralı düğüm kilitlenen düğümdür. Bu düğüme bir kez girildiğinde orada kalınır.

Örnek-10.4.

Bir ardışıl devrenin girişleri $G=\{a, b\}$, çıkışları $C=\{w, z\}$ ve durumları $D=\{D_0, D_1, D_2, D_3\}$ kümeleriyle temsil edilmektedir. Bu tanımlamaya göre girişlerin herikisi aynı olduğunda bir sonraki, farklı olduğunda bir önceki duruma geçen ardışıl devrenin durum diyagramını tasarlaymentiz. Çıkışlar D_3 durumuna geçerken lojik 1 olmaktadır.

Bu örnekte durumların sayısı ve adları verilmektedir; D_0, D_1, D_2, D_3 olarak adlandırılan 4 durum vardır. Buna göre durum diyagramı aşağıdaki gibi olur.

Şekil-10.8. Örnek-10.4 ün durum diyagramı.

İki girişin aynı olup olmadığı EŞDEĞERLİLİK kapısıyla anlaşılabilir; bu, \oplus ile ifade edilen DIŞLAYICI VEYA kapısının tümleyeni biçiminde gösterilir. Dolayısıyla $a \oplus b$ işleminin sonucu 1 ise bir sonraki duruma, 0 ise bir önceki duruma geçilir.

Sonlu Durum Makineleri

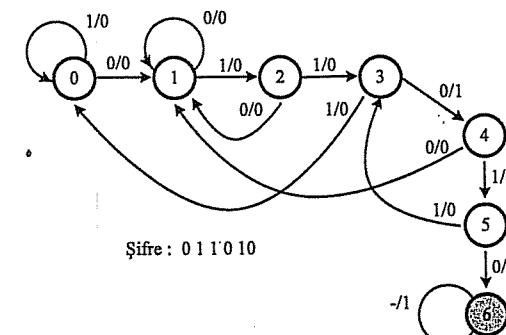
Sonlu durum makinası, çıkışı elde etmek için belirli sayıda geçmiş bilgisine ihtiyaç duyan bir ardışıl devre uygulamasıdır. Bazı ardışıl devre uygulamalarında çıkış hemen o andaki durum bilgilerinden üretilirken bazı uygulamalarda çıkış belirli sayıda geçmişte kalan durum bilgilerine dayanılarak üretilir. Örneğin şifre çözme devreleri tipik bir sonlu durum makinasıdır. Şifre bulunanın kadar durumlar üzerinde hareket edilir ve şifre karakterleri doğru sırada alınmışsa çıkış üretilir. Buradan görüleceği gibi şifrede kullanılan karakter sayısı kadar geçmiş durum bilgilerine ihtiyaç vardır. Her ardışıl devre sonlu durum makinası özelliğine sahip değildir, birçok uygulama için yalnızca bir önceki durum bilgisi yeterlidir. Örneğin kendisine

ardıda gelen bit dizisi içerisinde birlerin sayının tek mi çift mi olduğunu bulan bir devrede, yalnızca o ana kadar gelenlerin tek mi çift mi olduğunu bilinmesi yeterlidir.

Örnek-10.5.

Kendisine, 011010 şeklinde bit dizisi olarak gelen şifreyi çözen ve şifre bulunduğu çıkışını lojik 1 yapan bir girişli bir çıkışlı sonlu durum makinasına ait durum diyagramını çiziniz ve durum tablosunu oluşturunuz.

Şifreyi çözecek durum diyagramı için herseyden önce gerekli durumların sayısı belirlenmelidir. Birinci durum başlangıç durumudur; yani, henüz hiçbir bit'in geldiği veya istenmeyen bit'in geldiği durumdur. Kaç durum gerektiği doğrudan şifredeki karakter sayısından ve başlangıç/çıkış durumlarında belirlenir. Eğer başlangıç ve çıkış durumları aynıysa, gerekli durum sayısı doğrudan şifredeki karakter sayısı kadardır; başlangıç ve çıkış durumları farklı seçilirse, devre için gerekli durum sayısı şifredeki karakter sayısına 1 eklenecek bulunur. Bu örnek için başlangıç ve çıkış durumlarının ayrı olduğu varsayılmıştır. Buna göre devre için gerekli durum sayısı, şifre 6 tane karakter içerdiginden bir fazlası olan 7'dir. Bu 7 durum arasındaki geçişler aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi olur:

Şekil-10.9. Şifre örneği (011010 şifresi)

011010 şifresini çözecek bir ardışıl devrenin durum diyagramı yukarıdaki gibi olur; etiketleri 0'dan başlayıp 6'ya kadar olan durumlardan 0 başlangıç, 6 çıkış durumunu gösterir. Başlangıç durumunda iken, 1 geldiği sürece orada kalır; 0 gelirse bir sonraki duruma geçer. Bir sonraki durumunda iken, 0 gelirse orada kalır; 1 geldiğinde bir sonraki duruma, yani 2 nolu duruma geçer; 2 nolu duruma ard arda 0 ve 1'in gelmesiyle geçilir. Sırasıyla 3 nolu duruma 011; 4 nolu duruma 0110; 5 nolu duruma 01101 ve 6 nolu duruma 011010 gelmesi geçilir.

Dikkat edilirse, 5 nolu durumdayken, yani 01101 gelmişken, 0 gelirse çıkış durumuna geçilmektedir; ancak, 1 gelirse şifre doğru sırada gelmiş olmaz. Çünkü 011011 bit dizisi gelmiş olur. Bu doğru şifre değildir ancak, son üç bit (011011) doğru şifrenin ilk üç bitiyle aynıdır. Bu nedenle şifre doğru gelmemiş olsa bile ilgili ara durum olan 3 nolu duruma dönülür. Çünkü 3 nolu duruma gelinmesi için ard arda 011 gelmesi gereklidir. Şekil-10.9 daki diyagrama ait durum tablosu Tablo-10.2 de verilmiştir.

Tablo-10.2. Şifre örneği durum tablosu (Örnek-10.5).

<u>durum etiketi</u>	<u>durum</u> $d_2d_1d_0$	<u>giris</u> x	<u>bir sonraki durum</u> $d_2d_1d_0$	<u>cıktıs</u> z
0	000	0	001	0
0	000	1	000	0
1	001	0	001	0
1	001	1	010	0
2	010	0	001	0
2	010	1	011	0
3	011	0	000	0
3	011	1	100	0
4	100	0	001	0
4	100	1	101	0
5	101	0	110	0
5	101	1	011	0
6	110	0	110	1
6	110	1	110	1

Yukarıdaki tablo, Şekil-10.9 da verilen durum diyagramının tabloya dökülmüş halidir; görüleceği gibi 0 etiketli durumda iken $x=0$ ise 1 etiketli duruma geçmekte, $x=1$ için olduğu durumda kalmaktadır. Tüm durumlar için geçiş şekli incelenirse durum diyagramını sağladığı görülür. Bu şekilde durum tablosu belirlenmiş bir ardışıl devrenin tasarımını oldukça kolaylaştırır. Yapılması gereken flip-flop türünün seçilmesi ve flip-flop'un girişlerine ait durum geçiş fonksiyonlarının belirlenmesidir.

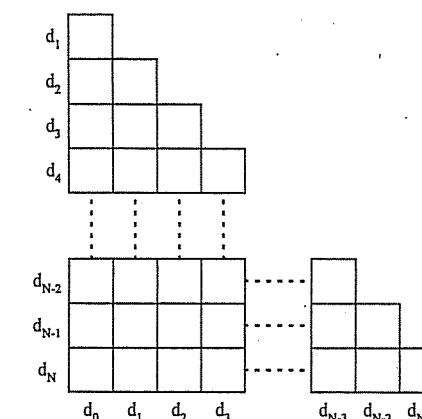
Durum İndirgeme ve Durum Atama

Ardışıl devre tasarımı sırasında oluşturulan durum tablosunda bazı durumlar aynı giriş değerleri için farklı durumlara gidip gidenler gibi gözükemektedir. Ancak bunun tasarımcı tarafından araştırılması ve devrenin farklı çıkış değerlerini verip vermediğinin belirlenmesi gereklidir. Eğer devre aynı giriş değerleri için aynı çıkışları veriyorsa ve sonraki durumlar da aynı oluyorsa, durum tablosunda birbirinin aynısı olan durumlar farklı durum değişkenleriyle temsil ediliyor anlamına gelir; bu nedenle, birbirinin aynı durumları ayıklamak için durum indirgemesinden yararlanılır. Durum indirgeme işleminden sonra farklı durum değişkenleriyle gösterilen durumlar ortadan kaldırılmış, sadece tek bir durum geçişyle ifade edilmiş olunur.

Durum indirgeme için görüleceğinde dayanan ve durum tablosuna bakılarak gerçekleştirilen yöntemler bulunmakla birlikte karmaşık devrelerde durum indirgemesine imkan tanıyan sistematik yöntemler de mevcuttur. Eşdeğerlik tablosu bunlardan en çok kullanılmıştır ve burada ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Eşdeğerlik Tablosu ile Durum İndirgeme

Burada eşdeğerlik tablosu oluşturularak durum indirgemiye sistematik bir yaklaşım getirilmiştir. N durumlu bir ardışıl devre ile ilişkin eşdeğerlik tablosu Şekil-10.10 da verilmiştir.

Şekil-10.10. Eşdeğerlik tablosu genel gösterimi

Şekilden görülebileceği gibi dikey sıralamada ilk durum, yatay sıralamada ise son durum yer almamaktadır. Yapılacak işlem, her bir durumunun bir diğerileyle eşdeğer olup olmadığını belirlemek ya da koşullara bağlı ise bu koşulları ortaya çıkarmaktır.

Tablonun kesişim noktalarında; örneğin d_2, d_{N-2} , eğer durumlar eşdeğer değilse X, eşdeğer ise ✓, eğer koşullara bağlı ise bu durumlar koşul olarak belirtilir; örneğin d_0, d_2 . İşleme, önce tamamen bağımsız eşdeğer olmayan durumlardan başlanır ve bunların kesişim noktalarına X konulur. Sonra d_0 durumuyla en üstte yer alan d_1 durumundan başlanır ve aşağıya doğru inilir; d_N durumu da değerlendirildikten sonra işlem d_2 durumuyla devam edilir ve aynı sırayla tablonun sonuna kadar sürdürülür. Sonuçta sağlanan ve sağlanmayan koşullara bakılarak eşdeğer durumlar belirlenir. Eşdeğer durumlardan indirgeme yapılır, eğer gerekirse yeniden adlandırma yapılarak durum atama şartları yerine getirilir.

Örnek-10.6.

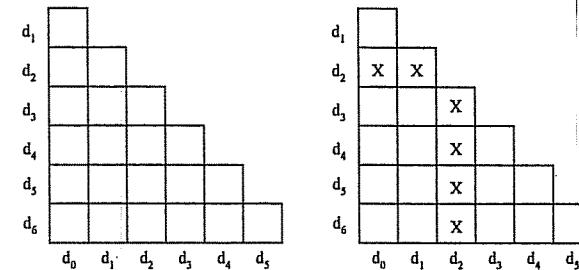
Aşağıdaki durum tablosunu inceleyiniz. Eşdeğerlik tablosu oluşturarak durum indirgeme yapılmış yapılamayacağını belirleyiniz.

Şimdiki durumlar	Bir sonraki durumlar		Çıkışlar	
	x=0	x=1	x=0	x=1
d_0	d_1	d_0	0	0
d_1	d_2	d_4	1	0
d_2	d_5	d_2	1	1
d_3	d_4	d_0	0	0
d_4	d_2	d_4	1	0
d_5	d_4	d_3	0	0
d_6	d_4	d_3	0	0

Eşdeğerlik tablosu yöntemiyle indirgeme yapmak için yapılması gerekenler adım adım şöyledir:

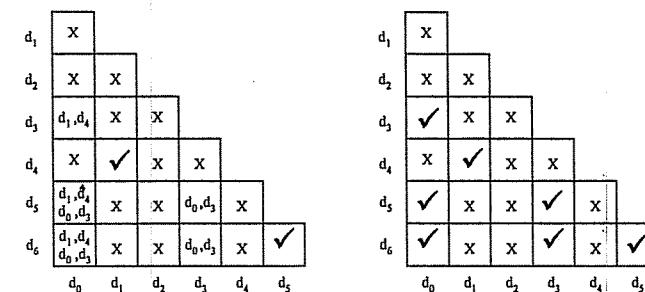
1. adım:

Dikey sıralamada ilk durum d_0 , yatay sıralamada ise son durum d_6 çıkarılarak yukarıda solda verilen eşdeğerlik tablosu oluşturulur ve sonra tamamen bağımsız durumlar belirlenerken, ki burada d_2 dir, yukarıda sağda verilen eşdeğerlilik tablosunda d_2 'nin bulunduğu tüm satır ve sütunlara X konulur.

2. adım:

Sütunlarda yer alan d_0 durumuyla en üst satırda yer alan d_1 durumundan başlanır; eğer durumlar eşdeğer değilse X, eşdeğer ise ✓, eğer koşullara bağlı ise bu durumlar koşul olarak belirtilir ve aşağıya doğru inilir; d_6 durumu da değerlendirildikten sonra işlem bir sonraki sütundaki d_1 durumuyla ve ikinci satirdaki d_2 durumuyla devam eder ve aynı sırayla tablonun sonuna kadar sürdürülür. Sonuçta aşağıda sol tarafta verilen eşdeğerlik tablosu elde edilmiş olur.

Bu eşdeğerlik tablosunda ilk olarak d_1 durumuyla d_0 durumu durum tablosuna bakılarak karşılaştırılır. Her iki durum aynı giriş değerleri için farklı çıkış değerlerine gitmektedir. Dolayısıyla bir sonraki durumlarda farklı olacaktır. Bu durumda iki durum eşdeğer değildir ve kesişim hanesi X yerleştirilir. Sonra d_2 durumuyla d_0 durumu durum tablosuna bakılarak karşılaştırılır, ancak d_2 burada tamamen farklı bir çıkış olduğu için önceden belirlendiği gibi hiç bir durumla eşdeğerliği söz konusu değildir. Bir sonraki karşılaştırma için $d_3 - d_0$ durumlara geçilir. Bu durumlar aynı giriş değerleri için aynı çıkış değerlerini sağlamaktadırlar. Ancak durumlarda farklılıklar bulunmaktadır. x girişi 1 olduğundan her iki durum da d_0 'a gitmesine rağmen $x=0$ olduğunda d_3, d_4, d_0 ise d_1 'e gider. Bu durumda d_1 ile d_4 durumlarının eşdeğerliği sorgulanmalıdır. Bu yüzden d_1, d_4 koşulu kesişim hanesine yazılır. İşlem bu şekilde sürdürülerek eşdeğerlik tablosu tamamlanır. Bu arada eşdeğer çikan

durumlara \checkmark yazılarak eşdeğerlikleri gösterilir. Örneğin d_4 ve d_1 durumları eşdeğer durumlardır. Çünkü aynı giriş değerleri için çıkış değerleri aynı olduğu gibi bir sonraki durumlar da birbirine eşittir. Bu durumda kesişim hanesine \checkmark yazılır. Bu eşdeğerlik koşullu eşdeğerlikleri de sağlar. Örneğin d_3-d_0 'ın eşdeğerliği d_1-d_4 eşdeğerliğine bağlı çıkmıştır. Bu durumda d_1 , d_4 'e eşdeğer olduğu için d_3-d_0 durumları da birbirine eşdeğer olur. Bu durumda d_3-d_0 ve d_4-d_1 durumlarının eşdeğerlik koşuluna bağlı bütün durumlar eşdeğer çıkar ve bunlar \checkmark ile gösterilirler. Sonuç olarak yukarıda sağ tarafta verilen eşdeğerlik tablosu elde edilir.

Sonuç olarak d_6 , d_3 'e, d_5 , d_3 'e d_3 'de d_0 'a eşdeğer, bir başka deyişle bütün bu durumlar birbirine ve dolayısıyla tanımlanmış ilk durum olan d_0 'a eşdeğer çıkar. Bu durumda d_6 , d_5 , d_3 durumları yerine d_0 durumu kullanılabilir. Ayrıca d_4 durumu da d_1 durumuna eşdeğer çıkmaktadır. Bu değerlendirmeler neticesinde geriye sadece üç durum kalır: d_0 , d_1 ve d_2 .

3. adım:

Sonuca sağlanan ve sağlanmayan koşullara bakılarak eşdeğer durumlar belirlenmiş oldu. Son olarak ilk durum tablosuna bakılarak ve eşdeğer durumlar değerlendirerek indirgenmiş durum tablosu oluşturulur.

Şimdiki durumlar	Bir sonraki durumlar		Çıkuşlar	
	x=0	x=1	x=0	x=1
d_0	d_1	d_0	0	0
d_1	d_2	d_4	1	0
d_2	d_5	d_2	1	1
d_3	d_4	d_0	0	0
d_4	d_2	d_4	1	0
d_5	d_4	d_3	0	0
d_6	d_4	d_3	0	0

Ayrıca $d_6=d_0$, $d_5=d_0$, $d_3=d_0$ ve $d_4=d_1$ alınarak,

Şimdiki durumlar	Bir sonraki durumlar		Çıkuşlar	
	x=0	x=1	x=0	x=1
d_0	d_1	d_0	0	0
d_1	d_2	d_1	1	0
d_2	d_0	d_2	1	1
d_0	d_1	d_0	0	0
d_1	d_2	d_1	1	0
d_0	d_1	d_0	0	0
d_0	d_1	d_0	0	0

Yazılır ve indirgenerek aşağıdaki sonuç elde edilir.

Şimdiki durumlar	Bir sonraki durumlar		Çıkuşlar	
	x=0	x=1	x=0	x=1
d_0	d_1	d_0	0	0
d_1	d_2	d_1	1	0
d_2	d_0	d_2	1	1

10.1.4. Standart Tasarım Birimleri

Ardışıl devre tasarımında kullanılan lojik elemanlar, genel olarak, kombinezonsal devreler, flip-flop'lar, tutucular, saklayıcılar, sayıcılar ve çeşitli bellek elemanları olarak sıralanabilir. Temel yaklaşım, durumları tutmak için saklayıcı ve bellek elemanları, geçişleri belirlemek için de kombinezonsal devreler kullanılır:

Standart tasarım birimleri aşağıdaki gibi sınıflanabilir:

- Kombinezonsal Devre
- Flip-Flop (FF)
- Tutucu (Latch)
- Saklayıcı (Register)
- Sayıcı (Counter)
- RAM, ROM gibi bellekler
- Programlanabilir Ardışıl Diziler (PSA).

Uygulamaya göre tüm bu elemanlar bir devrede bulunabilir; ancak, en yalın bir ardışıl devrede bulunması gereken elemanlar FF ve kombinezonsal devredir. Örneğin 1 tane FF ve 1 tane lojik kapı ile ardışıl lojik devre tasarlanabilir. Uygulama büyükçe, tasarım esnekliği ve maliyet açısından saklayıcı, sayıcı ve bellek gibi birimlerinin kullanılması kaçınılmaz olur.

• Kombinezonsal Devreler

Kombinezonsal devreler yalnızca lojik kapılara dayalı devrelerdir; devrenin herhangi bir andaki çıkış değeri yine o andaki giriş uçlarındaki değerlere bağlıdır. Giriş uçlarında olan bir değişiklik belirli bir gecikme sonrası çıkışa yansır; gecikme, doğrudan giriş ile çıkış arasındaki kapıların gecikmelerinin toplamıdır. Ayrıntı için bkz. Bölüm 7.

Kombinezonsal devreler ya ayrık şekilde üretilmiş kapılar kullanılmasına dayanılarak veya içerisinde birçok kapı olan PLA veya PAL'lar kullanılarak tasarlanır. Büyüükçe karmaşık bir devre tasarımında PLA veya PAL kullanılması olası tümdevre sayısını azaltacaktır. Ayrıntı için bkz. Bölüm 9.

• Flip-Flop (FF)

Flip-flop'lar temel saklama birimi olarak ardışıl devre tasarımda bolca kullanılır; 1 bitlik durum bilgisi saklanması için kullanılır; yanyana dizilerek n bitlik durum bilgisi saklayabilecek bir FF dizisi oluşturulabilir. Tasarım aşamasında esneklik sağlanması ve tasarlanan devreye ait geçiş fonksiyonlarının basit çıkması için D, JK, SR ve T olarak adlandırılan birçok FF türü vardır. Ayrıca, flip-floplar saat işaretiley tetiklenme özelliklerine kenar ve düzey tetiklemeli olarak da adlandırılır. Ayrıntı için bkz. Ayrıt 10.2.

• Tutucular

Tutucular, flip-flop'lar gibi 1 bitlik veri saklama için kullanılan en temel saklama birimleridir. Flip-flop'ların tasarımu da tutuculara dayanmaktadır denilebilir. İki tane TVE (NAND) veya TVEYA (NOR) kapısıyla yalnız bir tutucu tasarlanabilir; bu, SR tutucu olarak adlandırılır. S ve R girişlerindeki değerlere göre çıkışları asenkron olarak değişir. Bir saat işaretine bağlı olarak senkron davranışması için 2 tane VE (AND) kapısı kullanılarak girişler saat işaretiley maskelenebilir. Ayrıntı için bkz. Ayrıt 10.3.

• Saklayıcılar

Saklayıcı, yanyana dizilmiş FF kümeleridir. FF'un tek bitlik bilgi tutmasına karşılık saklayıcılar birden çok bitlik bilgilerin tutulması/saklanması için kullanılır; 8 bitlik bilgi tutan bir saklayıcı 8 bitlik, 16 bitlik bilgi tutan saklayıcılar 16 bitlik saklayıcı olarak adlandırılır. Saklayıcılar bilginin giriş ve çıkış şekline göre paralel/paralel, paralel/seri, seri/paralel ve seri/seri olarak sınıflandırılır. Buradaki paralelin anlamı tüm bitlerin aynı anda gireceği ve çıkacağı; seri ise, bitlerin tek tek gireceğini ve çıkacağını gösterir. Üzerinde tuttuğu bit dizisini sağa ve sola öteleyen saklayıcılara ötelemeli saklayıcı denir. Ayrıntı için bkz. Bölüm 11 ve Ayrıt 11.1.

• Sayıcılar

Sayıcılar, saklayıcılarda olduğu gibi n bitlik bilgi tutmanın yanısıra, her saat çevriminde çıkışlarındaki değeri belirli bir sırada değiştiren elementlardır. Örneğin, çıkışlarındaki değeri, 0'dan başlayıp birer artımla 15 kadar değiştiren bir saklayıcı 4 bitlik yukarı sayıcı olarak adlandırılır. Sayıcı 4 bitlidir. Çünkü 4 bit ile 16 farklı durum gösterilebilir. Bir sayıcı aksi söylenmediği sürece ikili ve yukarı sayıcı olarak varsayıılır. Ikili sayıcı (*binary counter*) demek, 0'dan başlayıp $2^n - 1$ e kadar birer artımla (0, 1, ..., $2^n - 2$, $2^n - 1$) sayması anlamına gelir. Sayıcılar, özel amaçlı gereklilikleri karşılamak için değişik şekillerde tasarlanabilirler. Genel olarak, ikili sayıuya ek olarak çokça kullanılan sayıcılar şunlardır: Ondalık, Halka, Modulo, Ripple sayıcı...

Sayıcılar sayma şekillerine göre, ileri (up), geri (down), ileri/geri (up/down), belirli bir değerden başlayan; ve, saat işaretinin uygulanmasına göre senkron ve asenkron olarak sınıflandırılır. Ayrıntı için bkz. Bölüm 11 ve Ayrıt 11.2.

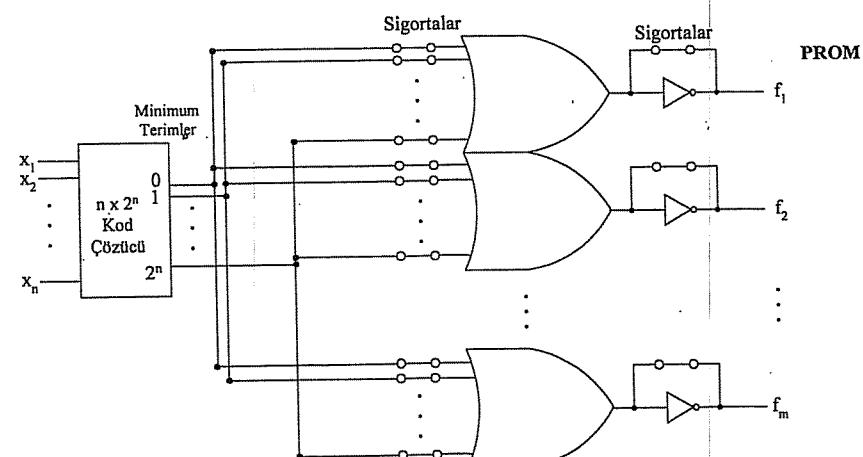
• RAM, ROM gibi Bellekler

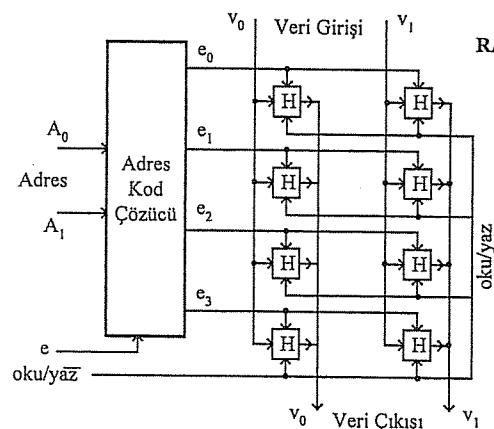
Ardışıl devre tasarımda durum bilgilerinin saklanması için bellek birimleri de kullanılabilir. Küçük boyutlu devrelerin tasarımu FF, saklayıcı ve sayıcılar ile kolaylaşırken, durum diyagramındaki durumların sayısı çok arttığında veya saklanması gereken bilgini boyutu çoğaldığında bellek birimlerinin kullanılması daha verimli ve etkin olur. Bellekler çeşitli türlerde üretilirler. Ayrıntı için bkz. Bölüm 11 ve Ayrıt 11.3.

- RAM (*Random Access Memories*)
- ROM (*Read Only Memories*)
- PROM (*Programmable ROM*)
- EPROM (*Erasable Programmable ROM*)
- E²PROM (*Electrically Erasable Programmable ROM*)
- CAM (*Content Addressable Memories*)

• Programlanabilir Ardışıl Dizileri

Programlanabilir ardışıl diziler (*Programmable Sequential Arrays*, PSA), kombinezonsal devrelerde kullanılan PLA'lara benzer; ancak burada PLA'dan farklı dizinin içerisinde kapılara ek olarak durum bilgisini tutan FF'lar veya saklayıcılar olmasıdır.

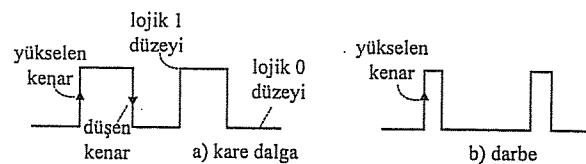

PROM (Şekil-9.1 den alınmıştır) ve RAM'e (Şekil-11.13 den alınmıştır) ait iş mimariler

10.1.5. Kenar ve Düzey Tetikleme

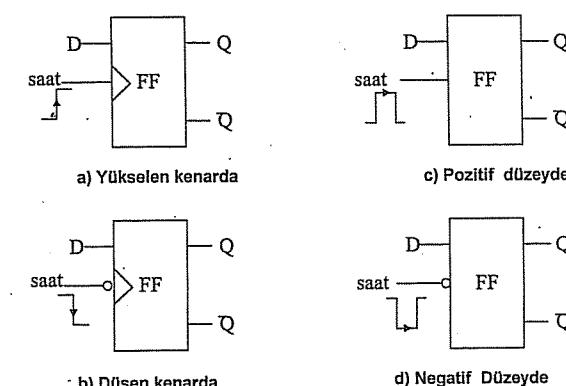
Tetikleme, bir ardişil devrenin veya flip-flop, saklayıcı ve sayıcı gibi birimlerin o andaki durumunu değiştirip bir sonraki duruma geçmesi için dışardan uygulanan uyarma işaretidir. Böyle bir işaretin senkron ardişil devrelerde ihtiyaç duyulur. Çünkü, asenkron ardişil devrelerde oluşan değişiklik, bir uyarma işaretine gerek duyulmaksızın bir miktar gecikmeyle durumları ve çıkışları etkiler. Ardişil devrelerde senkronlama anı (bkz. Ayrıntı 10.1.2) saat işaretini denilen tetikleme işaretile bildirilir; saat işaretin genel bir isimlendirmesidir. Tetikleme işaretin ise saat işaretinin belirli bir bölgesinde ve anıdır denilebilir. Örneğin saat işaretin aşağıda görüldüğü gibi kare dalga ve darbe şeklindeyse, tetikleme işaretin kare dalganın veya darbenin 0'dan 1'e geçiş anı, kara dalganın 1 veya 0 olması ve 1'den 0'a geçiş anı olabilir. Geçiş anlarına, yani 0'dan 1'e veya 1'den 0'a geçişlere kenar tetikleme denilirken; işaretin 1 veya 0 olması düzey tetikleme olarak adlandırılır:

Senkron ardişil devrelerde tetikleme, biri kenar diğeri düzey olmak üzere iki türlü yapılmaktadır. Kenar tetiklemede işaretin yükselen ya da düşen kenarında durum değişikliği yapılır; düzey tetiklemede ise işaretin lojik 1 veya lojik 0 olmasına göre tetikleme yapılır:

- yükselen kenar; 0'dan 1'e geçiş
- düşen kenar; 1'den 0'a geçiş
- pozitif düzey; lojik 1 olması
- negatif düzey; lojik 0 olması

Şekil-10.11 da tetikleme şekillerinin bir flip-flop örneğinde nasıl gösterildiği verilmiştir. Şekilden görüldüğü gibi kenar tetiklemeli olan birimlerin saat işaretin ' $>$ ' simgesi koyularak belirgin hale getirilmektedir; girişten hemen önceki küçük bir daire işaretin ($-o$) tümleyeni anlamına gelir. Yani, yükselen ise düşen, pozitif ise negatif yapılmış olunur. Kenar tetiklemede, işaretin durum değiştirmesi yeterlidir; durum değiştirdiği algılanınca ilgili ardışılık devre veya birimde bir sonraki duruma geçiş sürecine girer. Dolayısıyla saat işaretinin kare dalga olması gerekmekz; kısa süreli darbeler olması yeterlidir. Uygulanmadı, bu durum, çoğu zaman istenen bir özelliktir. Düzey tetiklemede ise saat işaretinin istenen düzeye gelmesi ve orada çok kısada olsa belirli süre kalması gereklidir...

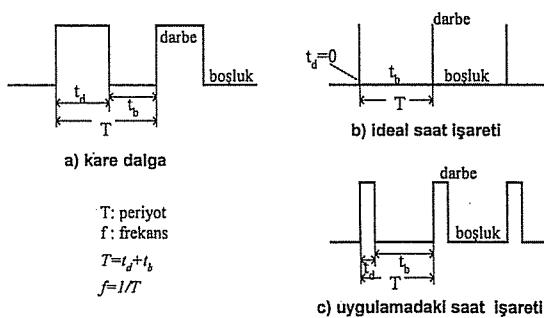
Şekil-10.11. D türli FF üzerinde değişik tetikleme biçimleri.

10.1.6. Saat İşareti ve Senkron Hücrelerin Zaman Davranışı

Senkron ardişil devrelerde en önemli noktalardan biri saat işaretini ve devrenin zamanlama davranışınıdır. İdeal durumda saat işaretinin sıfır darbe genişliğinde ve birimlerin/elemenlerin sıfır gecikmeyle çalıştığı varsayılmıştır. Ancak, uygulanmadı durum farklıdır; her zaman için gecikme söz konusu olur ve saat işaretini sıfır darbe genişliğinde olamaz. Dolayısıyla bir devre tasarlanırken fonksiyonel davranışına ek olarak zamanlama davranışını da göz önüne alınmalıdır. Tasarımında tutulan yaklaşım ve kullanılan lojik birimler devrenin zamanlama davranışını da belirler. Bir devrenin hangi hızlarda çalıştırılabilceğinin doğrudan devrenin zamanlama davranışından çıkar. Zamanlama davranışının doğru belirlenmemeyen veya tasarlanırken açık noktalar bırakılan devrelerde umulmadık davranışlar gözlenebilir; bu da, bazı kritik uygulamalarda kabul edilemeyecek sonuçlara neden olabilir.

Zamanlama davranışının en net görülebilen ardişil devreler saat işaretini engellenmemiş kenar tetiklemeli birimlere sahip olan devrelerdir. Bu tür devrelerde, sisteme uygulanabilecek saat işaretini frekansı kolayca hesaplanabilir (bkz. Bölüm 8, Ayrıt 8.2.) ve öngörmeyen zamanlama davranışları yok edilebilir. Düzey tetiklemeli ve asenkron ardişil devrelerde zamanlama davranışına çok dikkat edilmeli ve girişlerin olası durumları karşısında devrenin zamanlama davranışını kestirebilmelidir. İlerleyen paragraflarda kenar tetiklemeli ardişil devrelerde has zamanlama davranışları ele alınmıştır.

Bir ikili işaret, lojik olarak 1 ve 0'lardan oluşur; 1 anı darbe, 0 anı boşluk olarak adlandırılır. Kare dalga bir işarette, Şekil-10.12.a da görüldüğü gibi, darbe boşluk oranı eşittir. Ancak, ardişil devrelerde uygulanacak saat işaretinin, idealde, Şekil-10.12.b de görüldüğü gibi darbe süresinin sıfır olması istenir; ancak, uygulamada çok kısa da olsa darbe anının Şekil-10.12.c deki gibi süresi olur. İşaretin darbe süresi t_d , boşluk süresi de t_b olarak simgeleştirilir.

Şekil-10.12. Çeşitli saat işaretleri bilgileri.

Saat işaretiley ilgili periyot, darbe oranı, boşluk oranı ve frekans değerleri tanımı ve birimleri şöyledir:

- Periyot - T

İşaretin başladığı noktaya gelene kadar geçen süre; periyodik işaretler belirli aralıklarla kendilerini şekli tekrarlar. İşaretin, şeklen, başladığı noktaya tekrar gelmesine kadar geçen süre periyot olarak adlandırılır ve birimi saniyedir. Çok hızlı tekrarlamalarda mili-saniye (ms), mikrosaniye (μ s), nanosaniye (ns) ve pikosaniye (ps) olan alt katları da kullanılır. Alt katlar 10^{-3} mertebesinde azalırlar. Periyot, biri darbe diğeri boşluk olarak adlandırılan iki kısımdan oluşur.

- Darbe oranı - t_d

Bir ikili işaretin lojik 1 olduğu an veya değer darbe oranı olarak adlandırılır; kenar tetiklemeli devreler için, idealde, sıfır olması istenir.

- Boşluk oranı - t_b

Bir ikili işaretin lojik 0 olduğu an veya değer boşluk oranı olarak adlandırılır; kenar tetiklemeli devreler için, idealde, T' ye eşit olması istenir.

- Frekans - f

İşaretin birim zamanda kendisini tekrarlama sayısıdır; Periyodun tersi olarak değerlendirilir ve birim zaman 1 saniye ise birimi Hertz (Hz)'dır. Üst katları sırasıyla KHz, MHz, GHz ve THz olarak gider; artımlar 10^3 mertebesindedir.

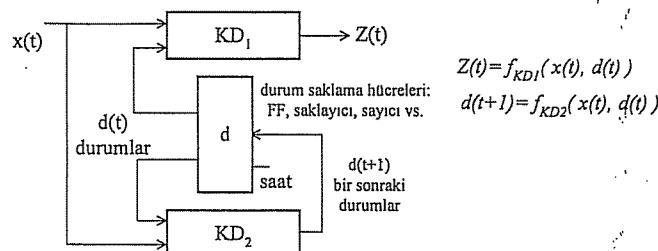
- Genlik - V

İşaretin lojik 1 veya 0 olması durumlarının analog değeri olarak tanımlanabilir; birimi Volt (V) olup TTL ve CMOS teknolojisinde lojik 1 idealde +5 V, lojik 0 da 0 V olarak değerlendirilir; uygulamada nasıl olduğu konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız Ek-A: TTL ve CMOS Tümdevre Özellikleri.

Senkron Ardişıl Devrelerde Zamanlama Parametreleri

Ardışıl devreler temelde iki kısımdan oluşur; biri FF, saklayıcı, sayıçı gibi saklama özelliği olan birimler, diğer de kombinezonsal kısımdır. Bir ardişil devrenin genelleştirilmiş mimarisinde aşağıdaki Şekil-10.13 gibi gösterilebilir; genelleştirilmiş mimarisinde ise birimler bazıları olmayıabilir. Ardişil devrelerde en önemli iki unsur çıkış fonksiyonu ve bir sonraki durum bilgisini üretmek olan durum geçiş fonksiyondur.

Genelleştirilmiş ardişil devre mimarisinde çıkış fonksiyonu girişlere ve bir sonraki durum bilgisine bağlıdır; benzer şekilde, durum geçiş fonksiyonu da hem girişlere hem de bir sonraki durum bilgilerinden üretir. Ancak, çıkış fonksiyonu ile geçiş fonksiyonunu için elde etmek için kullanılan kombinezonsal devre Şekil-10.13 te gösterildiği gibi farklı olabilirler; KD_1 çıkış, KD_2 geçiş fonksiyonu üretmek için kullanılan kombinezonsal devreler olsun. Bu koşullar altında çıkış üretmek için toplam gecikme, durumları saklayan birimler ile KD_1 'in gecikmesinden hesaplanırken; yeni durum bilgisini elde etmek için toplam gecikme yine durumları saklayan birimlerle KD_2 'nin gecikmesinden hesaplanır.

Şekil-10.13. Ardışılık devrelerdeki birimler, çıkış ve durum geçiş fonksiyonları.

Kombinezonsal devrelerin gecikmesi, eğer kapılarla gerçekleştirilmemişse doğrudan giriş ile çıkış arasında bulunan kapıların gecikmelerinin toplamından bulunur. Ardışılık devrelerde ise, gecikme, kombinezonsal devrenin ve durum saklayıcılarının gecikmelerine bağlıdır. Örneğin çıkış fonksiyonu gecikmesi KD_1 ile durum saklanması için kullanılan birimin gecikmelerinin toplamıdır; benzer şekilde geçiş fonksiyonu gecikmesi KD_2 ile durum saklanması için kullanılan birimlerin gecikmelerinin toplamında bulunur.

$$T_i = \text{maksimum}(T_{\text{çıkış}}, T_{\text{geçiş}})$$

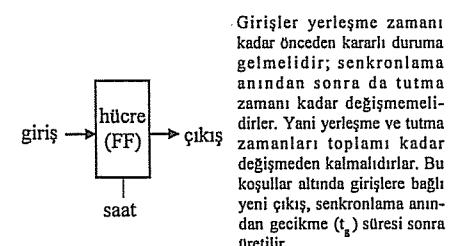
$$T_{\text{çıkış}} = KD_1 + d$$

$$T_{\text{geçiş}} = KD_2 + d$$

Senkron ardışılık devreye uygulanacak saat işaretini frekansının ne olacağı doğrudan devrenin gecikmesine bağlıdır; toplam gecikme T_i ile gösterilirse $f = 1/T_i$, bağıntısıyla elde edilen frekans değeri devreye uygulanabilecek en yüksek frekansı gösterir. Devreye uygulanacak frekans bu değerden küçük olmalıdır. İlerleyen paragrafta durum saklanması için kullanılan FF, saklayıcı, sayıçı gibi birimlerin gecikme parametreleri verilmiştir.

Senkron Hücrenin Zaman Diyagramı

Senkron hücre flip-flop, saklayıcı, sayıçı gibi birimlerin temel yapı taşıdır; bu birimlerin hepsi senkron hücrelerin inşasına dayanır. Bir senkron hücrenin şekli ve zaman davranışları Şekil-10.14 de gösterildiği gibidir; örnekler kenar tetikleme ve yükselen kenar açısından verilmiştir.

Şekil-10.14. Senkron hücre şeması ve zaman diyagramı.

Bir senkron hücre için yerleşme (*setup*), tutma (*hold*) ve geçiş gecikmesi (*transition delay*) olarak adlandırılan üç temel gecikme parametresi tanımlanmıştır. Bunların anlamı şöyledir:

- **Yerleşme zamanı - t_y (Setup time - t_{su})**

Senkronlama anı öncesinde giriş değişkenlerinin sabit kalması gereken süre; bu süre içerisinde giriş değişkenleri sahip olduğu değerleri korumalıdır.

- **Tutma zamanı - t_h (Hold time - t_h)**

Senkronlama anı sonrası giriş değişkenlerinin sabit kalması gereken süre; bu süre içerisinde giriş değişkenleri sahip olduğu değerleri korumalıdır. Bu süre sonrası, giriş değişkenlerinin değerleri bir sonraki çıkış için değiştirilebilir.

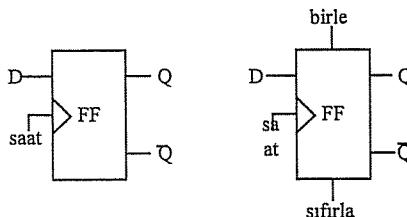
- **Geçiş gecikmesi - t_g (Transition delay - t_d)**

Senkronlama anı ile yeni durumun kararlı olmasına kadar geçen süre; yani, senkronlama anından sonra giriş değerlerinin çıkışa yansıtılması için geçen süre.

10.2. Flip-Flop'lar

Flip-flop'lar 1 bitlik saklama birimleridir; en yalın saklama elemanı olarak tek basına kullanıldığı gibi birden çok flip-flop biraraya getirilip saklayıcı, sayıçı, bellek veya özel amaçlı birimler oluşturulabilir. Mikroişlemcilerin içerisinde veya kartların üzerinde bayrak olarak adlandırılan değişikler de flip-flop'lar üzerinde tutulurlar.

Bir flip-flop'un, temel olarak iki tane çıkış, bir tane saat işaretini girişi ve bir veya iki tane de veri giriş ucu vardır. Çıkış uçları birbirlerinin tümleyenidir; birisi değeri lojik 1 ise, diğeri lojik 0'dır. Farklı türde flip-flop'lar tasarlanmıştır; herbirinin özellikleri farklıdır ve tasarım esnekliği sağlar. Uygun flip-floplar seçilirse, tasarımında ortaya çıkan kombinezonsal devrenin karmaşıklığı azaltılabilir; çünkü devreye ait geçiş fonksiyonları sadeleşir.

Şekil-10.15. Flip-flop'un genel gösterilişi.

Yukarıdaki şekilde, solda, en yalın bir flip-flop'un şekli görülmektedir; Q ' asıl çıkış gösterirken \bar{Q} onun tümleyenidir; D ise veri girişidir. Bu örnekte D girişindeki değer, her saat darbesinden Q çıkışına aktarılır; zaman diyagramı Şekil-10.15 de görülmektedir. Sağda ise, giriş çıkışlara ek olarak birle ve sıfırla uçları olan bir flip-flop şekli görülmektedir; birle ucu aktif olduğunda Q çıkışı lojik 1 değerini alırken, sıfırla ucu aktif olduğunda Q çıkışı lojik 0 değerini alır.

Tasarım esnekliği ve geçiş fonksiyonu sadeliği için D, JK, SR ve T olarak adlandırılan birçok flip-flop şekli ortaya atılmıştır. Herbirinin en uygun ve esnek olduğu uygulama türü vardır.

- D flip-flop
- JK flip-flop
- SR flip-flop
- T flip-flop

Flip-flop'ların girişlerindeki değerlerin çıkışlarına yansıtılması için saat işaretini kullanılır; senkronlama anında, girişlerdeki değerler ve flip-flop geçiş fonksiyonu kullanılarak çıkış üretilir. Eğer senkronlama anı, saat işaretinin yükselen kenarı ise, yükselen kenarda tetiklenen, düşen kenarda ise düşen kenarda tetiklenen, lojik düzeye göre oluyorsa düzey tetiklemeli flip-flop olara anılır. Aksi söylemmediği sürece örnekler yükselen kenar için verilecektir. Şekil-10.15 de verilen flip-flop tipik bir D flip-flop'udur; D ve JK flip-flop'ları en çok kullanılan flip-flop türleridir.

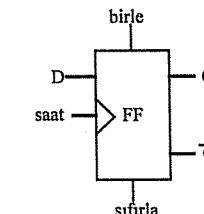
• D Flip Flop

D tipi flip-flop'un D olarak adlandırılan 1 tane girişi vardır. D ucuındaki giriş değeri bir sonraki çıkış bilgisidir. Giriş çıkış arasındaki bağıntı ve uyarma tablosu şöyledir:

$Q(t+1)$	D	00	01	11	10
$Q(t)$	0	1	1	0	

Tablo-10.3. D flip flop doğruluk tablosu.

giris D	giris saat	cıkıslar $Q \bar{Q}$
0	J^2	0 1
1	J	1 0

• SR Flip Flop

SR flip-flop'u S (Set) ve R (Reset) olarak adlandırılan iki girişe sahiptir; $t+1$ anındaki çıkış değeri SR girişlerinin t anındaki girişi değerlerine bağlıdır. Giriş çıkış arasındaki bağıntı ve uyarma tablosu aşağıdaki gibidir (heriki girişin 1 olması durumunda geçiş olmaz):

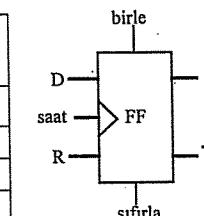
$$Q(t+1) = Q(t)\bar{R}(t) + S(t)$$

$R(t)S(t) = 0$ durumları için
 $R(t)S(t) = 1$ için tanımsız

Q	$Q(t+1)$	00	01	11	10
S	R	0 ϕ	1 0	ϕ 0	0 1
0	0	0	1	1	0

Tablo-10.4. SR flip flop doğruluk tablosu.

giris S R	giris saat	cıkıslar $Q \bar{Q}$
0 0	J^2	$Q \bar{Q}$
0 1	J	0 1
1 0	J	1 0
1 1	J^2	tanımsız

• JK Flip Flop

JK flip-flop'u SR flip-flop'a benzer; iki girişi vardır. SR'den farkı girişlerin her ikisinin 1 olması durumunda da durum geçisi olur. Giriş çıkış arasındaki bağıntı aşağıdaki gibidir:

$$Q(t+1) = Q(t)\bar{K}(t) + \bar{Q}(t)J(t)$$

Q	$Q(t+1)$	00	01	11	10
J K	K	0 ϕ	1 ϕ	ϕ 0	ϕ 1
0	0	0	1	1	0

² J : saat işaretinin etkin olmasını gösterir, yerine göre, yükselen kenarı, düşen kenarı, negatif düzey veya pozitif düzeydir.

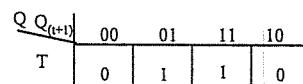
Tablo-10.5. JK flip flop doğruluk tablosu

<u>giris</u> J K	<u>giris</u> saat	<u>cikislar</u> $Q \bar{Q}$
0 0	J	$Q \bar{Q}$
0 1	J	0 1
1 0	J	1 0
1 1	J	$\bar{Q} Q$

- T Flip Flop

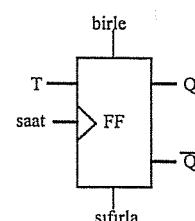
T (*Toggle*) olarak adlandırılan bir girişi vardır. Diğerlerinden biraz farklı bir flip-flop'dur: $T=0$ kaldığı sürece durum değiştirmez; ne zaman $T=1$ olursa durum değiştirir. Giriş çıkış arasındaki bağıntı ve uymarma tablosu aşağıdaki gibidir:

$$O(t+1) = O(t) \oplus T(t)$$

Tablo-10.6. T flip flop'yu doğruluk tablosu

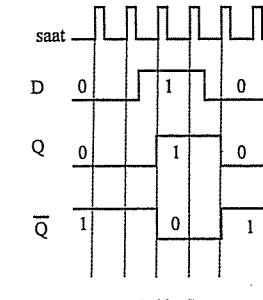
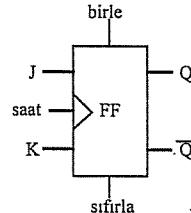
<u>giris</u>	<u>giris</u>	<u>cikislar</u>
T	saat	$Q \bar{Q}$
0	r	$Q \bar{Q}$
1	r	$\bar{Q} Q$

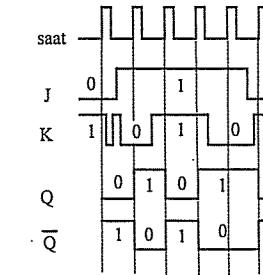
T flip-flop'u JK flip-flop'u kullanılarak gerçekleştirilebilir; bunun için JK girişleri birleştirilip tek bir giriş yapılrsa T flip-flop'u olur.

Uygulamada, en çok D ve JK flip-flop'ları kullanılmaktadır; birer tümdevre olarak D veya JK flip-flop'ları kolayca bulunabilir ve satın alınabilir: Bu nedenle, özellikle ayrık elemanlarda tasarımında bu flip-flop'lara dayanılarak tasarım yapılır. Ancak, ASIC tasarımında flip-flop seçiminde daha geniş bir seçenek vardır denilebilir. D ve JK flip-flop'larının zaman diyagramları Şekil-10.15 de verilmiştir, tetikleme olarak yükselen kenar ele alınmıştır.

Lojik Devre Tasarımı

Sekil-10.15 D ve -JK flip-flop'larının zaman diyagramı

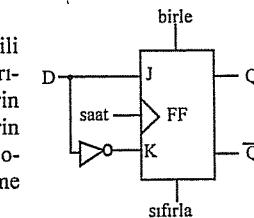
b) JK flip-flop

Örnek-10.5

JK flip-flop'u kullanarak T ve D tipi flip-flop tasarlanabileceğini ayrı ayrı gösteriniz.

JK flip-flop'undan T ve D tipinde flip-flop'ların nasıl elde edileceği doğrudan ilgili flip-flop'ların doğruluk tablolarından görülebilir. İlk önce T tipini ele alalım. T flip-flop'da T girişi 0 ise çıkış değişmezken T=1 ise çıkış bir önceki çıkış değerinin tümleyenidir. JK flip-flop'un durum tablosuna (bkz. tablo-10.5.) bakıldığında, bu durum, J ve K girişlerine aynı değerler uygulandığında elde edilmektedir. Yani JK flip-flop'unda JK girişleri 00 olduğunda Q çıkışı değişmeden bir önceki durumu korumaktadır; 11 olduğunda ise Q çıkışı bir önceki değerini tersi/tümleyen olmaktadır. Dolayısıyla JK flip-flop'unun J ve K girişleri kısa devre edilip tek bir giriş haline getirilirse T flip-flop'u elde edilir.

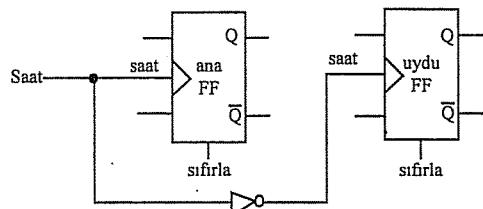
JK flip-flop'undan D tipi flip-flop elde etmek için, ilgili flip-flop'ların Tablo-10.5 ve 10.3 deki durum tablolarına bakıldığında K girişine, J girişine uygulanan değerin tümleyeni uygulandığında, sanki J girişindeki değerin flip-flop'a yükleniği gibi bir durum olmaktadır. Doğaylaşıyla JK flip-flop'una aşağıdaki gibi bir türleme kapısı eklenerek D flip-flop elde edilir.

Ana-Uydu Flip Flop

Ana-uydu (*master-slave*) flip-flop iki tane flip-flop'un bağlanmasıyla elde edilen ve tetikleme periyodu içerisinde girişindeki yeni değeri alırken çıkışındaki bir önceki değeri bir süre tutan flip-flop düzeneğidir. Şöyleden ki, bir flip-flop'un çıkışları, girişlerindeki değerlere bağlı olarak, tetikleme anında, yeni durumunu alır. Ana-uydu flip-flop'larda ise, iki tane flip-flop'danoluştuğu için, girişlere bağlı yeni çıkış değerleri tetikleme anında çıkışlara hemen yansıtılır; bir süre gecikmeye yansıtılır.

Bu gecikme kara dalga şeklindeki bir saat işaretine için $\frac{1}{2}$ periyot'dur. Şekil-10.16 da tipik bir ana-uydu flip-flop'un mimarisini görlmektedir; saat işaretini ana olarak adlandırılan birinci flip-flop'a doğrudan uygulanırken uydu (*slave*) olarak adlandırılan ikinci flip-flop'a tümleşterek uygulanmaktadır.

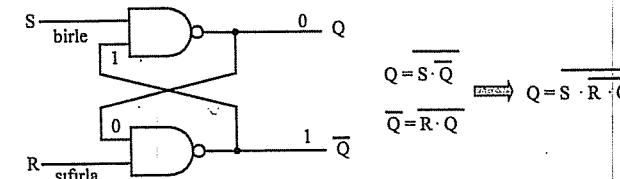
Şekil-10.16. Ana-uydu flip-flop mimaris.

Flip-flop'ların yükselen kenarda tetiklendiği varsayılsa (Şekil-10.3 de de öyle çizilmiştir), ana flip-flop, saatin yükselen kenarında girişlerdeki değerlere karşılık gelen yeni durumu içerisinde tutar; bu süreçte uydu flip-flop durumunu değiştirmez. Çünkü, saat işaretini uyduya tümleşterek verilmiştir. Dolayısıyla uydu flip-flop, saatin düşen kenarına kadar çıkışlarını değiştirmez. Saatin düşen kenarında, tümleme kapısı çıkışı yükselen kenar anlamında çıkış ürettiği için ana flip-flop'un çıkışları uydu flip-flop'a aktarılır. Bu aralıkta, yani saatin yükselen kenarı ile düşen kenarı arasında geçen süre kadar ana-uydu flip-flop'un çıkışları değişmez.

Uygulamada, zamanlama davranışını açısından, ana-uydu flip-flop gibi davranış gösteren saklama birimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece bir saat çevriminde iki iş yapılmakta ve lojik devre tasarımda çıkan zamanlama sorunlarının üstesinden gelinebilinmektedir. Örneğin, lojik tasarımcı, zaman zaman, içeriği değişse de bir önceki çıkışlarını bir süre tutan birimlere ihtiyaç duyarlar.

10.3. Tutucular (Latches)

Tutucular (*latches*), ardışılık devre tasarımda en temel saklama biridir; flip-flop'lar da tutuculara birkaç tane kapı eklenerek yapılmaktadır. Bir tutucu 1 bitlik veriyi kendi üzerinde tutar; birden çok bitlik veriyi tutmak için yanyana birden çok tutucu koymak gereklidir. Tutucular, kombinasyonal devre tasarımlarının yapı taşları olan VE, VEYA, TVE, TVEYA kapılarıyla kolayca gerçekleştirilebilir. Örneğin, aşağıdaki şekilde (Şekil-10.17) bir tutucunun TVE kapısıyla gerçekleştirilmiş yalnız iç mimarisini görlmektedir; bu SR tutucu olarak adlandırılır. Çünkü biri *S* (set, birle) diğeri *R* (reset, sıfırla) olan 2 tane girişi vardır. Çıktıları da 2 tanedir ve bunlar flip-flop'larda olduğu gibi birbirlerinin tümleyenidir.

Şekil-10.17. T-VE kapısıyla SR tutucu mimaris.

TVE kapısıyla gerçekleştirilen bir tutucuda *Q* çıkışı, şekildeki gibi görüleceği üzere, *S* girişile *Q* çıkışının TVE'lenmesiyle üretilmektedir; *Q* çıkışı da *R* girişile *Q* çıkışının TVE'lenmesiyle üretilir. Sonuç olarak, herhangi bir andaki *Q* çıkışına hem bir önceki *Q* çıkışına hem o andaki *S* ve *R* girişlerine bağlıdır. Örneğin, herhangi bir anda *Q(t)=1* olsun, bu durumda bir sonraki çıkış olan *Q(t+1)*, hem *S* hem de *R* girişlerine bağlıdır. Eğer, *Q(t)=1* ise,

SR=00 ise, *Q(t+1)=0* istenmeyen durum;

SR=01 ise, *Q(t+1)=0*;

SR=10 ise, *Q(t+1)=1*

SR=11 ise, *Q(t+1)=1=Q(t)*;

olar; *Q(t)=0* ise,

SR=00 ise, *Q(t+1)=0* istenmeyen durum;

SR=01 ise, *Q(t+1)=0*;

SR=10 ise, *Q(t+1)=1*

SR=11 ise, *Q(t+1)=0=Q(t)*;

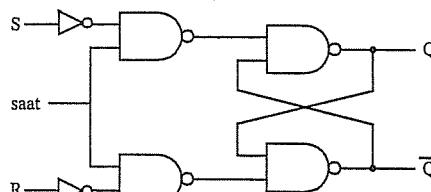
olar. *S=1, R=1* ise, *Q(t+1)=Q(t)* olur; yani, çıkışlardaki değer korunur. Görüldüğü gibi tutucunun *(t+1)* anındaki çıkışları *t* anındaki çıkışlara da bağlıdır. Bu özellik ardışılık devre tasarımda kolaylık ve esneklik sağlar.

Şekil-10.17 de verilen SR tutucunun durum tablosu Tablo-10.6 daki gibi olur:

Tablo-10.7. SR tutucunun durum tablosu ve geçişler.

S	R	Q(t)	Q(t+1)	Açıklama	Q(t+1)
0	0	0	-	istenmeyen durum	-
0	1	0	0	çıkış sıfırlanır	0
1	0	0	1	çıkış birlenir	1
1	1	0, 1	0, 1	değişiklik olmaz	Q(t)

Şekil-10.17 de verilen SR tutucu asenkron çalışacak mimariye sahiptir; durum değiştirmesi doğrudan girişlerin değişmesine bağlı olup dışarıdan bir saat işaretini uygulanmasına gerek duyulmamaktadır. Benzer bir tutucunun senkron hali aşağıda, Şekil-10.18 deki gibi verilebilir:

Şekil-10.18. Senkron SR tutucu mimarisı.

Yukarıda senkronlanmış SR tutucunun saat girişi düzey tetiklemelidir; saat girişi 0 olursa, çıkışlar değişmeden kalırken 1 olursa durum tablosundaki geçişler geçerli olur. Q ve \bar{Q} çıkışlarına ait bağıntılar şöyle hesaplanabilir:

$$Q = \overline{(S \cdot \text{saat}) \cdot \bar{Q}}$$

$$\bar{Q} = \overline{(\bar{R} \cdot \text{saat}) \cdot Q} \Rightarrow Q = \overline{(S \cdot \text{saat}) \cdot (\bar{R} \cdot \text{saat})} \cdot \bar{Q}$$

Gördüğü gibi Q çıkışı saat işaretinin düzeyine bağlı duruma geldi. Eğer, $\text{saat}=0$ ise, ki pasif durumdur, Q çıkışı eski halini korur; $\text{saat}=1$ ise, ki etkin durumdur, çıkışlar yukarıdaki bağıntılara dayanılarak elde edilir.

Eğer, SR girişlerine birer tımkaleme kapısı bağlanması idi, ne olurdu? Bu durumda, $\text{saat}=0$ olursa, girişlerdeki TVE kapılarının her ikisi de lojik 0 çıkışı üretirdi; bu da, SR tutucu ve flip-flop'ları için istenmeyen durumdur.

10.4. Ardışıl Devre Analiz Yöntemi

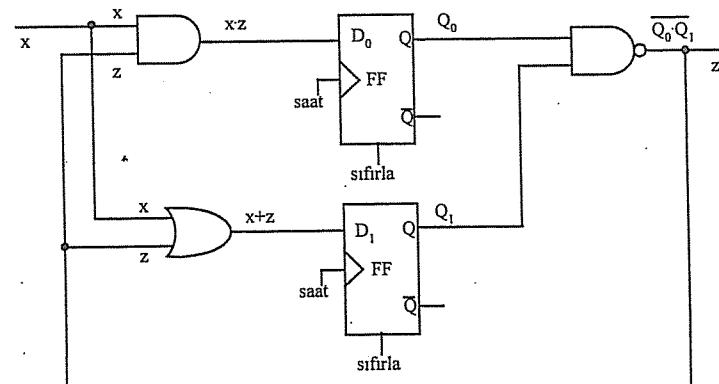
Ardışıl devre analizi, tasarlanmış olan bir devrenin ne iş yaptığı/fonksyonunu çiğnarmak için yapılan inceleme sürecidir. Bu amaçla, devrenin çizilmiş halinden/lojik şemasından geçiş fonksiyonları, durum tablosu ve durum diyagramı elde edilir; ve, devrenin genel davranışları ortaya çıkarılır. Bu ayrıca, senkron ardışıl devrelerin analiz yöntemi ve izlenmesi gereken adımlar verilmiştir. Analiz sürecinde izlenmesi gereken adımlar Tablo-10.8 de verildiği gibi özetlenebilir.

Tablo-10.8. Ardışıl devre analiz yöntemi adımları.

Adım	Yapılması Gerekenler
1	FF (veya durum saklama birimlerinin) girişlerine ait ve devrenin çıkışlarına ilişkin Boole fonksiyonları devreye bakılarak yazılır.
2	FF'un (veya durum saklama birimlerinin) geçiş fonksiyonları kullanılarak bir sonraki durum fonksiyonları elde edilir.
3	Durum tablosu oluşturulur.
4	Durum diyagramı çizilir.

Örnek-10.6.

Şekil-10.19 da lojik çizimi verilen ardışıl devrenin analizini Tablo-10.8 uyarınca adım adım yaparak durum tablosunu elde ediniz ve durum diyagramını çiziniz. Devrenin geçiş yapmadığı bir durum var mıdır? Durum diyagramını yorumlayınız.

Şekil-10.19. Örnek-10.6 nın ardışıl devresi.

Analizi yapılması istenen devre bir girişli bir çıkışlıdır ve durum saklanması için D türü flip-flop'lar kullanılmıştır; 2 tane flip-flop olduğuna göre 4 değişik durum vardır. Tablo-10.8 uyarınca ilk yapılması gereken adım, flip-flop'ların girişlerine ait D_1 , D_0 ve çıkışa ait z lojik ifadelerinin belirlenmesidir. Bunlar da doğrudan verilen devreye bakılarak yazılmıştır:

$$D_0 = x \cdot z = x \cdot \overline{(Q_1 \cdot Q_0)}$$

$$D_1 = x + z = x + \overline{(Q_1 \cdot Q_0)}$$

$$z = \overline{(Q_1 \cdot Q_0)}$$

Yukarıda verilen D_1 , D_0 ve z ifadeleri o andaki giriş, çıkış ve durum değişkenlerine bağlıdır; burada Q_1 ve Q_0 durum değişkenlerine karşılık düşerken; x , giriş ve z çıkış değişkenleridir. Bu aşamadan sonra ikinci adıma geçilir; ikinci adım üçüncü adımla içice yapılabilir. Yani bir sonraki durumları elde etmek ve durum tablosu oluşturmak birarada gerçekleştirilebilir. İki tane flip-flop olduğuna göre 2^2 den 4 farklı durum vardır. Bu dört farklı durum d_3 , d_2 , d_1 , d_0 olarak isimlendirilirse, durum tablosu boş iken aşağıdaki gibidir:

simgesel durum adları	simdiki durumlar		flip-flop girişleri		bir sonraki durumlar		Çıkış z
	Q_1	Q_0	$x=0$ $D_1 D_0$	$x=1$ $D_1 D_0$	$x=0$ $Q_1 Q_0$	$x=1$ $Q_1 Q_0$	
d_0	0	0					
d_1	0	1					
d_2	1	0					
d_3	1	1					

Yukarıdaki boş durum tablosu D_1 , D_0 ve z ifadelerine ve D türü flip-flop'un geçiş fonksiyonuna dayanılarak doldurulmalıdır. Örneğin $x=0$ iken D_1 'in değerleri $D_1 = x + \overline{(Q_1 \cdot Q_0)}$ bağıntısı uyarınca sırasıyla 1, 1, 1 ve 0 olarak bulunur; $x=1$ için tüm değerleri 1 olur. Benzer işlem D_0 için de yapılip sonuçlar yerlerine yerleştirilirse tablo aşağıdaki gibi olur:

simgesel durum adları	simdiki durumlar		flip-flop girişleri		bir sonraki durumlar		Çıkış z
	Q_1	Q_0	$x=0$ $D_1 D_0$	$x=1$ $D_1 D_0$	$x=0$ $Q_1 Q_0$	$x=1$ $Q_1 Q_0$	
d_0	0	0	1 0	1 1			
d_1	0	1	1 0	1 1			
d_2	1	0	1 0	1 1			
d_3	1	1	0 0	1 0			

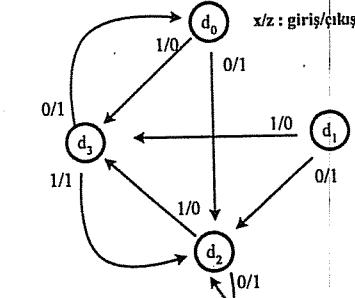
Bir sonraki durumlar flip-flop girişlerine ve devrede kullanılan flip-flop'un davranışına (geçiş fonksiyonuna) bağlıdır. Şekil-10.19 da verilen devrede D türü flip-flop kullanılmıştır; bu tür flip-flop'larda bir sonraki çıkışlar o andaki girişlerin aynısıdır. D türü flip-flop'lar geçiş fonksiyonu en açık görülen flip-flop türüdür; dolayısıyla

bir sonraki durum bilgisini elde etmek oldukça zordur. JK türü flip-flop kullanılsaydı bir sonraki durumlar daha dikkatli davranışlarla çıkarılmayı! Bu durumda bir sonraki durumlar doğrudan flip-flop'ların girişleriyle aynıdır. Çıkış değerleri de, $z = \overline{(Q_1 \cdot Q_0)}$ bağıntısı uyarınca belirlenip tabloya yerleştirilirse durum tablosu aşağıdaki gibi olur:

simgesel durum adları	simdiki durumlar		flip-flop girişleri		bir sonraki durumlar		Çıkış z
	Q_1	Q_0	$x=0$ $D_1 D_0$	$x=1$ $D_1 D_0$	$x=0$ $Q_1 Q_0$	$x=1$ $Q_1 Q_0$	
d_0	0	0	1 0	1 1	1 0	1 1	1
d_1	0	1	1 0	1 1	1 0	1 1	1
d_2	1	0	1 0	1 1	1 0	1 1	1
d_3	1	1	0 0	1 0	0 0	1 0	0

Verilen devrenin durum diyagramı yukarıdaki tablodan çizilebilir; ancak durum tablosu üzerindeki geçişleri simgesel durum adlarıyla sadeleştirmek durum tablosu çizimini kolaylaştırır ve olabilecek hatayı ortadan kaldırır. Bu nedenle yukarıdaki durum tablosu aşağıdaki gibi sadeleştirilebilir. Durum diyagramı da Şekil-10.20 deki gibi çizilir.

simdiki durum	bir sonraki durumlar		Çıkış z
	$x=0$	$x=1$	
d_0	d_2	d_3	1
d_1	d_2	d_3	1
d_2	d_2	d_3	1
d_3	d_0	d_2	0

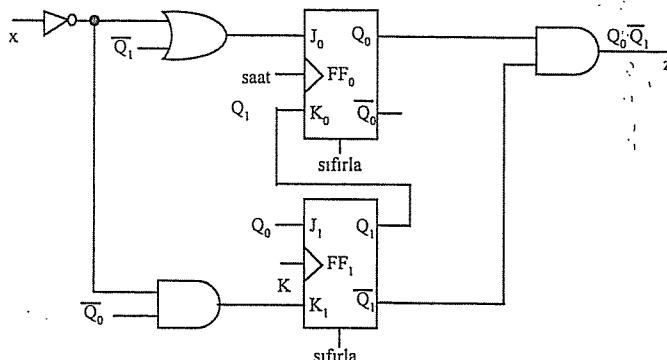

Şekil-10.20. Örnek-10.6 nin durum diyagramı.

Şekil-10.19 da verilen devrenin durum diyagramı Şekil-10.20 de görüldüğü gibi elde edilmiştir; dikkatli bakılırsa d_1 durumuna geçiş yoktur. Devrenin davranışını genel $x=1$ iken olarak d_3 durumuna yönlendirmektedir.

Örnek-10.7.

Şekil-10.21 de lojik çizimi verilen senkron ardışıl devrenin analizini Tablo-10.8 uyarınca yaparak durum tablosunu elde ediniz ve durum diyagramını çiziniz. Devrenin davranışında kilitlendiği bir durum var mıdır?

Şekil-10.21. Örnek-10.7 nin ardışıl devresi.

Devre bir girişi bir çıkışlıdır; durum bilgisinin saklanması için JK flip-flop'ları kullanılmıştır. İki tane flip-flop olduğu için 2 bitlik durum bilgisi saklanmaktadır; dolayısıyla 2^2 den 4 tane değişik durum vardır. Devre herhangi bir anda bu 4 değişik durumdan birinde bulunur; durumlar d_3 , d_2 , d_1 , d_0 olarak adlandırılabilir. Eğer sıfırla girişi etkin (sıfırla=1) yapılsa ilk durum olan d_0 'a geçer. Devrenin analizi için herseyeden önce flip-flop'ların girişleri olan J_0 , K_0 , J_1 ve K_1 girişlerine ait lojik ifadeler yazılır; yukarıdaki çizime göre bu girişlerin ve çıkışın lojik ifadeleri şöyledir:

$$J_0 = \bar{x} + \bar{Q}_1 \quad K_0 = Q_1$$

$$J_1 = Q_0 \quad K_1 = \bar{x} \cdot \bar{Q}_0 \quad z = Q_0 \cdot \bar{Q}_1$$

Bu bağıntılara ve d_3 , d_2 , d_1 , d_0 durumlarının sırasıyla 00, 01, 10, 11 olarak kodlanmasıyla flip-flop'ların giriş değerleri ve devrenin çıkış değeri aşağıdaki gibi elde edilir:

simgesel durum adları	simdiki durumlar		flip-flop girişleri				bir sonraki durumlar		Çıkış <i>z</i>
			x=0	x=1	x=0	x=1			
	Q_1	Q_0	J_1 K_1	J_0 K_0	J_1 K_1	J_0 K_0	Q_1 Q_0	Q_1 Q_0	
d_0	0	0	0 1	1 0	0 0	1 0			0
d_1	0	1	1 0	1 0	1 0	1 0			1
d_2	1	0	0 1	1 1	0 0	0 1			0
d_3	1	1	1 0	1 1	1 0	0 1			0

Bu aşamada yapılması gereken, bir sonraki durumların elde edilmesidir; bu amaçla flip-flop'ların JK girişlerinin aldığı değerler (bir önceki tabloda elde edilmiş) ve JK flip-flop'un geçiş fonksiyonundan (bkz. Tablo-10.4 JK flip-flop'un doğruluk tablosu) yararlanılır.

JK flip-flop'un geçiş fonksiyonu
(Tablo-10.4. JK flip flop'u doğruluk tablosu)

giriş	giriş	cıkışlar
J K	saat	Q Q'
0 0	✓	Q Q'
0 1	✓	0 1
1 0	✓	1 0
1 1	✓	Q' Q

$$Q^+ = J \cdot Q' + K' \cdot Q$$

simgesel durum adları	simdiki durumlar		flip-flop girişleri				bir sonraki durumlar		Çıkış <i>z</i>
			x=0	x=1	x=0	x=1			
	Q_1	Q_0	J_1 K_1	J_0 K_0	J_1 K_1	J_0 K_0	Q_1 Q_0	Q_1 Q_0	
d_0	0	0	0 1	1 0	0 0	1 0	0 1	0 1	0
d_1	0	1	1 0	1 0	1 0	1 0	1 1	1 1	1
d_2	1	0	0 1	1 1	0 0	0 1	0 1	1 0	0
d_3	1	1	1 0	1 1	1 0	0 1	1 0	1 0	0

Yukarıdaki tabloda koyu yazılan değerler bir sonraki durumlara ait değerleri göstermektedir. Bu değerler hemen solunda bulunan JK değerlerinden elde edilmiştir. Bunların nasıl elde edildiğini göstermek amacıyla $x=1$ ve J_0 , K_0 girişleri ele alınarak şöyle açıklanabilir:

$x=1$ ve J_0, K_0 girişleriyle $\Rightarrow x=1$ için Q_0 durum çıkışı belirlenir.

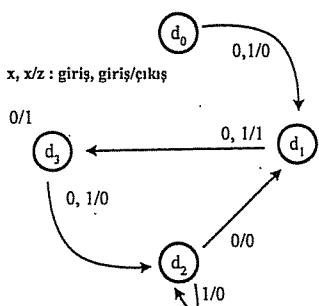
$x=1$ için J_0 ve K_0 girişlerinin aldığı değerler sırasıyla 10, 10, 01, 01 şeklidir; bu giriş kombinasyonları bir JK flip-flop'un uclarına uygulandığında bir sonraki durum, yani Q_0 çıkışı sırasıyla 1, 1, 0, 0 olur. Çünkü JK girişleri 10 uygulanırsa flip-flop'un çıkışı 1, 01 uygulanırsa 0 olmaktadır.

$x=1$ için	J_0	K_0	Q_0
	1	0	1
	1	0	1
	0	1	0
	0	1	0

Bkz. Tablo-10.4.

Bu aşamada yapılması gereken elde edilen durum tablosunun simgesel durum adları kullanılarak sadeleştirilmesi ve durum diyagramının elde edilmesidir:

simdiki durum	bir sonraki durumlar		Çıkış $x=0$
	$x=0$	$x=1$	
d_0	d_1	d_1	0
d_1	d_3	d_3	1
d_2	d_1	d_2	0
d_3	d_2	d_2	0

Şekil-10.22. Örnek-10.7 nin durum diyagramı.

Şekil-10.21 de verilen lojik devrenin analizi sonucu elde edilen durum diyagramı Şekil-10.22 de gösterildiği gibi elde edilmiştir. Devrenin kilitlenen durumu yoktur. Ancak, d_0 durumuna başlangıç durumu dışında gelmediği görülmektedir.

10.5. Ardışıl Devre Tasarım Yöntemi

Ardışıl devre tasarımı (diğer bir deyişle sentezi), durum diyagramı veya fonksiyonel ifadesi verilen ve bir iş için gerekli lojik devrenin tasarılanması sürecidir. Bu süreçte devrenin açık şeması kapı, flip-flop, saklayıcı, sayıcı gibi standart lojik birimler düzeyinde ortaya çıkarılır ve aralarındaki bağlantılar belirlenir.

Ardışıl devre tasarımda ilk elde edilmesi gereken unsur kaç tane durum olacaktır. Durum sayısı doğrudan kaç tane flip-flop olacağını veya daha genel bir ifadeyle durum bilgisinin kaç bit olacağını belirler. Durum sayısı k olan herhangi bir ardışıl lojik devrede durum bilgisinin kaç bit olacağı $d = \log_2 k$ bağıntısı uyarınca hesaplanır; sonuç kesirli sayı çıkarsa bir üst tamsayı alınır. Örneğin 2, 3 veya 4 durum varsa 2 bitlik durum bilgisi; 5, 6, 7 veya 8 durum bilgisi varsa 3 bitlik durum bilgisine ihtiyaç vardır; 33 durum bilgisi varsa $d = \log_2 33$ bağıntısından 6 bitlik durum bilgisine ihtiyaç olduğu bulunur. Eğer 32 tane durum olsaydı $d = \log_2 32 = 5$ sonucu uyarınca 5 bitlik durum bilgisine ihtiyaç olacaktı!

Senkron bir ardışıl devre tasarımda izlenmesi gereken adımlar Tablo-10.9 da listelenmiştir; yapılması gereken ilk adım devrenin fonksiyonunu açıkça belirlemektir. Daha sonra durum sayısının belirlenmesi, flip-flop türünün seçilmesi gelir. Durum sayısı belirlenirken, bazen bir tane durum azaltılması devrenin karmaşıklığını azaltır. Çünkü bir tane durum azaltılması demek durum bilgisinin saklandığı flip-flop'lardan bir tane daha az kullanılması anlamına gelir; bir tane daha az flip-flop kullanıldığında da onunla ilgili kombinasyonsal devre de sadeleşebilir. Aşağıdaki tabloda ardışıl devre tasarımda yapılması gerekenler adım adım verilmiştir. Herseyden önce devrenin işlevi açıkça tanımlanmalıdır; tanımlama ya söyle, ya durum diyagramı verilerek ya da algoritmik olarak tanımlanabilir.

Tablo-10.9. Ardışıl devre tasarım yöntemleri adımları.

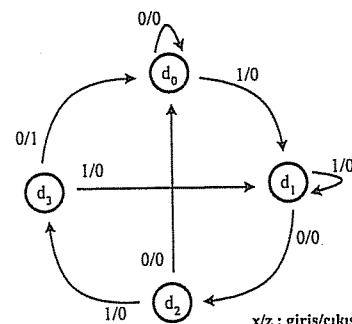
Adım	Yapılması Gerekenler
1	Devrenin ne iş yapacağı/fonksiyonu açıkça tanımlanır.
2	Durum tablosunun elde edilmesi: verilen tanımdan durum tablosu çıkarılmıyor, önce durum diyagramı elde edilir; daha sonra durum tablosu oluşturulur.
3	Durum sayısından durum değişkeni sayısı belirlenir ve durumların saklanması için kullanılacak FF, saklayıcı, bellek gibi birimler seçilir. Durum kodlaması yapılır.
4	Flip-flop'ların uyarma tablolarında yararlanarak flip-flop'ların girişlerine ait uyarma bilgiler elde edilir ve durum tablosuna eklenir. Yani, çıkış fonksiyonları Z_i ve durum saklama birimleri girişlerine ait Boole fonksiyonları tablo biçiminde elde edilerek belirlenir. Gerekirse indirgeme işlemi yapılarak fonksiyonlar sadeleştirilir; bu amaçla Karnaugh diyagramı, Quine-Mc Cluskey yöntemi kullanılabilir.

Ardışıl devre tasarımda flip-flop türünün seçilmesi önemli unsurdur; JK flip-flop kullanılması devre davranışına daha uygun iken D türü flip-flop-kullanılması kombinasyonsal devre karmaşıklığını artırır veya tersi durumda D türü kullanılması daha uygun iken JK veya diğer türde flip-flop kullanılması daha fazla kapı vs. gibi elemanlar kullanılmasını gerektirir.

Örnek-10.8.

Girişi x , çıkışı ise z ile ifade edilen bir ardışıl devrenin girişine 1010 bit dizisi geldiğinde çıkışını lojik 1, aksi durumda lojik 0 yapan ardışıl devreyi D-tipi flip-flop'lar kullanarak tasarlaymentınız.

Tasarımında ilk yapılması gereken devrenin durum diyagramı ve durum tablosunu elde etmektedir; buradan, durum geçişleri ve bu geçişlere göre devre çıkışı z 'nin değişimini elde edilmiş olunur (Bkz. Şekil-10.23). Durum diyagramı, 4 veya 5 durumla ifade edilebilir. Eğer başlangıç durumıyla sonuç durumu aynı olarak kabul edilirse 4, farklı olarak kabul edilirse 5 durum yeter (bu, Örnek-10.3 de açıklanmıştır). Şekil-10.23 de 4 durum için gerekli durum diyagramı görülmektedir.

Şekil-10.23. Örnek-10.8 in durum diyagramı.

Devre, başlangıçta d_0 durumundadır; girişe lojik 0 geldiği sürece de orada kalır. Ancak, girişe lojik 1 gelirse bir sonraki durum olan d_1 'e geçilir; burada iken, lojik 0 gelirse 10 bit dizisi gelmiş olacağinden bir sonraki durum olan d_2 'ye, lojik 1 gelirse olduğu yerde kalır. 10 bit dizisi alındığında, artık beklenen önce 1 sonra 0 değerleridir; d_2 durumunda iken lojik 1 gelirse d_3 'e, lojik 0 gelirse başlangıç durumu olan d_0 'a dönülür. Çünkü 10 gelmişken üçüncü olarak lojik 0 gelirse 100 gelmiş olur. 100 üçlü bit dizisi beklenen 1010 bit dizisiyle hiç uyuşmadığı başlangıç durumuna dönültür. Son olarak, 101 bit dizisi gelmiş iken (bu sırada d_3 durumunda bulunurlar), lojik 0 gelirse beklenen bit dizisi tamamlanacağı için çıkış lojik 1 yapılır ve aynı zamanda yeni 1010 bit dizileri için başlangıç durumuna dönülür; lojik 1 gelirse, 1011 gelmiş olacağından d_1 'e dönülür. Çünkü istenen bit dizisinin ilk üç biti doğru sırada gelmiştir; ancak dördüncü bit için 0 yerine 1 gelmiştir. Yani, 1010 beklenirken 1011 gelmiş oldu; burada 1 bitlik uyuşma vardır. Dolayısıyla durum diyagramında başlangıçta göre 1 bitlik ilerisi d_1 durumuna geçilir; 1 bitlik uyuşma şöyle bulunur: gelen bit dizisi içerisindeki bitlerle beklenen bit dizisi içerisindeki

bitler ters sırada karşılaştırılır. Yani son gelen lojik değer bit dizisindeki ilk bit ile, sondan bir önceki ikinci bit ile, sondan iki önceki üçüncü bit ile... Örneğimize göre, son gelen lojik değer beklenen bit dizisinin ilk biti ile aynıdır; diğerleri farklıdır.

Şekil-10.23 deki durum diyagramına göre aşağıdaki durum tablosu elde edilir:

şimdiki durum	bir sonraki durumlar		Çıkış	
	$x=0$	$x=1$	$x=0$	$x=1$
d_0	d_0	d_1	0	0
d_1	d_2	d_1	0	0
d_2	d_0	d_3	0	0
d_3	d_0	d_1	1	0

Geçişleri gösteren durum tablosu elde edildikten flip-flop'lara ait uyarma değerleri tabloya yerleştirilir. D flip-flop'ları kullanılarak tasarım yapılacağı için D flip-flop'un durum geçiş tablosunda dayanılarak aşağıdaki durum tablosu oluşturulur:

simgesel durum adları	simdiki durum	giriş	saat	bir sonraki durum		FF1 ₁	FF0	çıkış
				$Q_1 Q_0$	x			
d_I	Q ₁ Q ₀			Q ₁ ⁺ Q ₀ ⁺		D ₁	D ₀	z
d_0	0 0	0	J	0 0		0	0	0
d_0	0 0	1	J	0 1		0	1	0
d_1	0 1	0	J	1 0		1	0	0
d_1	0 1	1	J	0 1		0	1	0
d_2	1 0	0	J	0 0		0	0	0
d_2	1 0	1	J	1 1		1	1	0
d_3	1 1	0	J	0 0		0	0	1
d_3	1 1	1	J	0 1		0	1	0

D	QQ ⁺			
	00	01	11	10
0	0	1	1	0

Flip-flop'ların girişlerine ait uyarma bilgileri ve çıkış bilgileri, yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi elde edildikten sonra, D₁, D₀ ve z'nin lojik ifadesi aşağıdaki gibi bulunur ve oradan lojik şema çizilir: (Q: şimdiki, Q⁺: bir sonraki değer için kullanılmıştır)

$Q_1 Q_0$	00	01	11	10
x	0	1	0	0
0	0	0	1	0
1	0	0	0	1

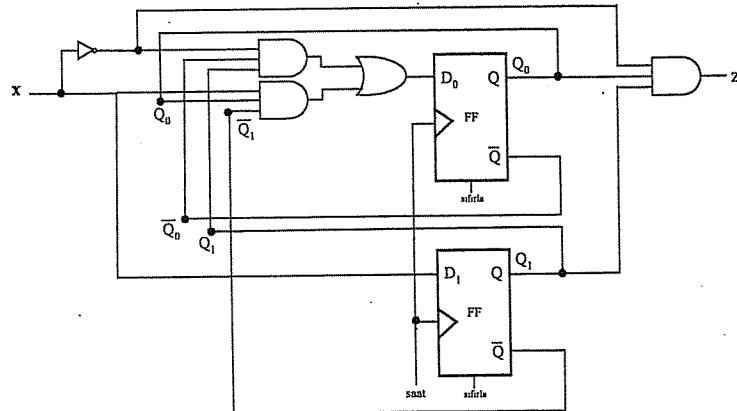
$$D_1 = \bar{x} \bar{Q}_0 Q_1 + x Q_0 \bar{Q}_1$$

$Q_1 Q_0$	00	01	11	10
x	0	0	0	0
0	0	0	0	0
1	1	1	1	1

$$D_0 = x$$

$Q_1 Q_0$	00	01	11	10
x	0	0	0	0
0	0	0	1	0
1	0	0	0	0

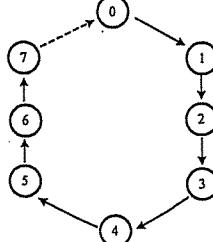
$$z = \bar{x} Q_4 Q_5$$

Örnek-10.9.

Örnek-10.2 de durum diyagramı verilen bir sayıcının JK flip-flop'ları kullanılarak tasarımı yapılması istenmektedir; sayıci 0'dan başlayıp 7'ye kadar birer artımla sayacak ve senkron olacaktır.

Herşeyden devrenin kaç bitlik durum bilgisi olduğu belli olmalıdır ve ardından durum tablosu çıkarılmalıdır. Durum diyagramı Örnek-10.2 de çıkarılmıştır; bkz. Şekil-10.6. Durum sayısı $k=8$ olduğundan $d=\log_2 8$ bağıntısı uyarınca 3 bitlik durum bilgisi vardır; dolayısıyla 3 tane flip-flop kullanılmalıdır. Durumlar Q_2 , Q_1 ve Q_0 olarak adlandırılrsa durum tablosunun başlangıçtaki durumu aşağıdaki gibi olur:

simgesel durum adları	<u>şimdiki durum</u>	kontrol girişi	saat	<u>bir sonraki durum</u>	FF_2	FF_1	FF_0
				$Q_2^+ Q_1^+ Q_0^+$	$J_2 K_2$	$J_1 K_1$	$J_0 K_0$
d_0	0 0 0	-	Σ	0 0 1			
d_1	0 0 1	-	Σ	0 1 0			
d_2	0 1 0	-	Σ	0 1 1			
d_3	0 1 1	-	Σ	1 0 0			
d_4	1 0 0	-	Σ	1 0 1			
d_5	1 0 1	-	Σ	1 1 0			
d_6	1 1 0	-	Σ	1 1 1			
d_7	1 1 1	-	Σ	0 0 0			

İstenen sayıci devrenin 3 bitlik çıkışı vardır; giriş işaretleri olarak yalnızca saat işaretleri olup onun dışında herhangi bir kontrol girişi yoktur: Σ : saat işaretinin senkronlama anını; - : yok veya değerlendirme dışı anlamında kullanılır.

Bu aşamada yapılması gereken durum tablosundaki şimdiki durumlara ve bir sonraki durumlara bakılarak flip-flop'ların J ve K girişlerine ait lojik ifadelerin belirlenmesidir. Bunun için şimdiki durumdan bir sonraki duruma geçmesi için JK değeri ne olmalıdır soruları yanıtlanır. Örneğin d_0 durumu için Q_2 'nın şimdiki değeri 0, bir sonraki değeri de 0 veya d_1 durumu için Q_2 'nın şimdiki değeri 1, bir sonraki değeri 0, bu geçişlerin olması için ilgili flip-flop'ların girişleri ne olmalıdır. Bu aşamada yapılması gereken bu geçişleri sağlayacak JK ifadelerini tespit edilmesidir.

$Q Q_{(t+1)}$	00	01	11	10
JK flip-flop şimdiki durumdan bir sonraki duruma geçiş koşulları	0 ϕ	1 ϕ	ϕ 0	ϕ 1

Aşağıda JK flip-flop'unun geçiş tablosu farklı bir açıdan verilmiştir; Karnaugh diyagramına benzetilmiştir. Böyle bir diyagrama bakılarak durum tablosundaki JK geçiş değerleri daha kolay görülebilir.

Yukarıdaki diyagramda şimdiki durum Q , bir sonraki durumda Q_{t+1} ile gösterilmiştir. O zaman, şimdiki durumu 0, bir sonraki durumu 1 olan geçişler için JK girişleri 1ϕ ($J=1$, $K=\phi$), şimdiki durumu 0, bir sonraki durumu 0 olan geçişler için de JK girişleri 0ϕ ($J=0$, $K=\phi$) olmalıdır. Burada, ϕ , keyfi değer olup hem 1 hem de 0 değerini alabilir demektir; yani, önemi yoktur anlamına gelir.

Belirtilen koşullar altında sayıcının durum tablosundaki geçişler aşağıdaki gibi olur:

simgesel durum adları	simdiki durum	kontrol girişi	saat	bir sonraki durum	FF_2	FF_1	FF_0
d_i	$Q_2 \ Q_1 \ Q_0$			$Q_2^+ \ Q_1^+ \ Q_0^+$	$J_2 \ K_2$	$J_1 \ K_1$	$J_0 \ K_0$
d_0	0 0 0	-	Σ	0 0 1	0 Φ	0 Φ	1 Φ
d_1	0 0 1	-	Σ	0 1 0	0 Φ	1 Φ	Φ 1
d_2	0 1 0	-	Σ	0 1 1	0 Φ	Φ 0	1 Φ
d_3	0 1 1	-	Σ	1 0 0	1 Φ	Φ 1	Φ 1
d_4	1 0 0	-	Σ	1 0 1	Φ 0	0 Φ	1 Φ
d_5	1 0 1	-	Σ	1 1 0	Φ 0	1 Φ	Φ 1
d_6	1 1 0	-	Σ	1 1 1	Φ 0	Φ 0	1 Φ
d_7	1 1 1	-	Σ	0 0 0	Φ 1	Φ 1	Φ 1

(Φ : keyfi; ne olursa olsun)

Durum diyagramında bir sütuna ait ϕ keyfi değerleri arttıkça daha yâlin lojik ifade elde etme olasılığı artar. Böylece eleman karmaşıklığı az olan tasarım yapılabilir. Çünkü ϕ yerine, tasarımcı, istediği değeri yerlestirebilir. Bu durum bu örnekte ierleyen paragrafta verilen *Karnaugh* diyagramında da görülebilir.

Devreye ait durum diyagramı oluşturulduktan sonra herbir flip-flop'un J ve K girişlerine ait lojik ifadeler bulunur; bu amaçla *Karnaugh* diyagramı yöntemi kullanılabilir. Flip-flop'ların herbir J ve K girişleri için tek tek *Karnaugh* diyagramı oluşturularak indirgemmiş lojik ifadeler bulunur. Flip-flop'lara ait bu lojik ifadeler bir sonraki durum bilgileri üretmek için kullanılır. Aşağıda sırasıyla J_2 , K_2 ; J_1 , K_1 ve J_0 , K_0 girişlerine ait lojik ifadelerin bulunması görülmektedir. Herbir *Karnaugh* diyagramındaki değerler durum tablosundaki ilgili sütünden alınmıştır.

J ₂ için							
$Q_2 \ Q_1$	00	01	11	10	Q_0	Q_1	Q_2
0	0	0	ϕ	ϕ			
1	0	ϕ	ϕ	ϕ			

$$J_2 = Q_1 Q_0$$

K ₂ için							
$Q_2 \ Q_1$	00	01	11	10	Q_0	Q_1	Q_2
0	ϕ	ϕ	0	0			
1	ϕ	ϕ	ϕ	0			

$$K_2 = Q_1 Q_0$$

		J ₁ için			
$Q_2 \ Q_1$	00	01	11	10	
0	0	ϕ	ϕ	0	
1	ϕ	ϕ	ϕ	1	

$$J_1 = Q_0$$

		J ₀ için			
$Q_2 \ Q_1$	00	01	11	10	
0	1	1	1	1	
1	ϕ	ϕ	ϕ	ϕ	

$$J_0 = 1$$

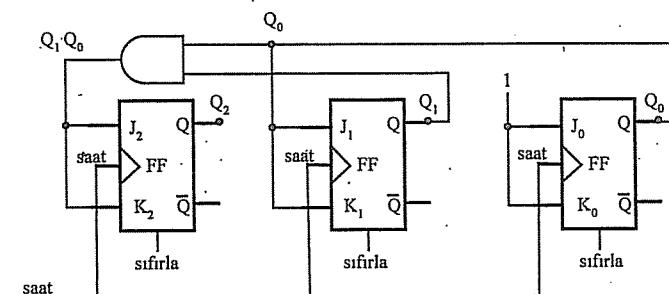
		K ₁ için			
$Q_2 \ Q_1$	00	01	11	10	
0	ϕ	0	0	ϕ	
1	ϕ	1	1	ϕ	

$$K_1 = Q_0$$

		K ₀ için			
$Q_2 \ Q_1$	00	01	11	10	
0	ϕ	ϕ	0	0	
1	1	1	1	1	

$$K_0 = 1$$

Böylece flip-flop'ların JK girişlerine ait lojik ifadeler bulunmuş oldu; bu ifadelere göre sayıcının lojik şeması aşağıdaki gibi (Şekil-10.24) olur:

Şekil-10.24. Örnek-10.9 un sonucu.

10.6. Özeti

Ardışıl devrelerde herhangi bir andaki çıkış o andaki girişlerden ve daha önceki girişlerin belirlmiş olduğu durum bilgilerinden üretilir; yani, daha önceki giriş bilgilerinin de fonksiyonudur. Ardışıl devreler lojik tasarım konusunda önemli bir konuma sahiptir. Çünkü, uygulamada gereksinimlerin çoğu ardışıl davranış göstermektedir. Kombinezonsal devreler, genel olarak ardışıl devre tasarımindan birer yan birimidir denilebilir. Ardışıl devrelerde sistemin davranışını durum tablosu veya durum diyagramıyla ifade edilir; bu şekilde ifade edilmiş bir ardışıl devre kolayca tasarlanabilir. Ardışıl devre analizi, kapı, flip-flop, saklayıcı, sayıçı gibi lojik elemanlar düzeyinde çizimi verilen devrenin davranışını gösterecek durum tablosu veya durum diyagramını elde etme sürecidir. Tasarım ise, tam tersi olarak durum tablosu ve diyagramından lojik elemanlar düzeyinden devreyi belirlemektedir.

Ardışıl devreler çeşitli şekillerde sınıflanmaktadır: biri, çıkış ve geçiş işaretlerinin üretilmesine göre *Mealy* ve *Moore* makinalar; diğer, saat işaretinin uygulanma şekline göre senkron ve asenkron devreler; bir diğer de durum değiştirme şekline göre düzey ve kenar tetiklemeli olarak sınıflanmaktadır.

10.7. Sorular

1. İki adet JK flip-flop'u ve gerektiği kadar kapı kullanarak a ve b şıklarında istenen tümleyici devreleri tasarlınız.
 - a) bire tümleyici devresi
 - b) ikiye tümleyici devresi
 2. İki adet JK flip-flop'u ve gerektiği kadar kapı kullanarak 2 bitlik doğal ikili sayıcı tasarlınız.
 3. K adlı bir kontrol girişi olan ve $K=0$ iken ileri sayıcı, $K=1$ iken bire tümleyici olarak çalışan bir 2 bitlik ardışıl devre tasarlınız. Tasarımda JK flip-flop'ları kullanılacaktır, gerektiği kadar kapı ve seçici devreleri de kullanılabilir.
 4. Birden başlayıp ikişer artımla yediye kadar ($1, 3, 5, 7, 1$ şeklinde) sayan bir ikili sayıcı tasarlanmak istenmektedir.
 - a) Devrenin kaç tane flip-flop'la gerçeklenebileceğini belirleyiniz ve durum tablosuyla durum diyagramını oluşturunuz.
 - b) Sayıcıyı a şıklısında yaptığınızı dayanarak JK flip-flop'ları ve gerektiği kadar kapı kullanarak tasarlınız ve şemasını çiziniz.
 - c) Tasarladığınız sayıcı, başlangıçta, $0, 2, 4, 6$ gibi sayıma düzende bulunmayan gibi bir sayıya konumlanırsa nasıl davranışır. Sayıcının, başlangıçta, 1 'e konumlanması için devreye nasıl bir ekleme yapılmalıdır.

5. Aşağıda verilen sayıma düzende sayan bir sayıçı tasarılanacaktır.

$0 \Rightarrow 8 \Rightarrow C \Rightarrow E \Rightarrow 7 \Rightarrow 3 \Rightarrow 9 \Rightarrow 4 \Rightarrow 2 \Rightarrow 1 \Rightarrow 0$

- a) Sayıcının kaç tane flip-flop'la tasarlanabileceğini belirleyiniz ve durum tablosuyla durum diyagramını oluşturunuz.
 - b) k sayıcının dışarıdan kontrol edilmesi için bir giriş değişkeni olduğuna göre, $k=1$ iken yukarıda verilen sayıma dözeninde sayan, $k=0$ olduğunda ise çıkışlar 0 (sıfır) olana kadar sayıp bekleme moduna geçen sayıcıyı T flip-flop'u kullanarak tasarlayıp şemasını çiziniz.
 - c) Tasarlanan sayıcı herhangi bir nedenle istenmeyen durumdan birinde bulunursa, tetikleme işaretini geldiğinde geleceği yeni durumu belirleyiniz.
 - d) Sayıcıyı aynı koşullarda D flip-flop'ları ve TVE kapıları kullanarak tasarlayınız.
 - e) b ve d şıklarında yaptığınız tasarımları karşılaştırınız. Hangisi daha az maliyetlidir?

6. FF'lardan oluşan ve flip-flop'ların giriş bağıntıları aşağıdaki gibi olan sayıcının sayıda düzeneinin d_0 , d_1 , d_2 , d_3 sırasına uygun olduğunu gösteriniz. Sayıcı istenmeyen durumlardan birine geçerse nasıl davranışır?

$$T_0 = Q_0 Q_2 \pm Q_1 Q_2 Q_3, \quad T_1 = Q_2 Q_3, \quad T_2 = \overline{Q}_1 \cdot Q_1, \quad T_3 = Q_1$$

7. D türü flip-flop'larla tasarlanmış bir Mealy makinaya ilişkin flip-flop'ların giriş bağıntıları aşağıda verilmiştir: (x : giriş, Z : çıkış, Q_0 ve Q_1 : durum değişkenleridir)

$$D_0 = Q_0 \cdot \bar{Q}_1 \cdot \bar{x} + Q_1 \cdot x + \bar{Q}_0 \cdot x \quad D_1 = Q_0 \cdot Q_1 \cdot \bar{x} + \bar{Q}_1 \cdot x$$

Bu devrenin *Mealy* makinası ve *Moore* makinası modellerine göre geçiş/çıkış tablosunu belirleyiniz.

- a) Devreyi *Moore* makinası olarak JK flip-flop'ları kullanarak tasarlayınız.

b) Tasarlanan devrenin artık durumları var mıdır? Açıklayınız.

8. Bir girişli bir çıkışlı bir devrenin girişine sırasıyla 0110 bit dizisi geldiğinde çıkışını 1 yapması istemektedir.

a) Devreyi *Mealy* makinası olarak JK flip-flop'u kullanarak tasarlayınız. Tasarımda herşeyden önce durum diyagramı ve durum tablosunu çıkarınız.

b) Devreyi *Moore* makinası olarak JK flip-flop'u kullanarak tasarlayınız. Tasarımda herşeyden önce durum diyagramı ve durum tablosunu çıkarınız.

9. Bir oyulamaya katılan 4 kişi, kararlarını önlerinde bulunan butonlara basarak belirtilirler. Teklifi kabul eden kişi butona basmaka, aksi halde basmamaktadır: Teklifin kabul edilmesi için en az 2 kişinin kabul etmesi ve bir önceki teklifin kabul edilmemiş olması gerekmektedir. Başlangıçta bir önceki teklifin kabul edilmediği varsayılarak bu işi kataracak devreyi tasarlayınız ve şemasını çiziniz.

10. Gerektiği kadar JK ikilisi ve kapılar kullanarak kendi öğrenci numaranız sırasında sayı bir sayıcı tasarlayınız. Öğrenci numaranızdaki alfanumerik karakterleri yok varsayıınız.

11. $A=\{a, b, c\}$ kümesi veriliyor. A kümesinden elemanlar kullanılarak türetilen katarlardan içerisinde "yalnızca iki tane b'yi izleyen a" bulunan katarları kabul eden bir sonlu durum makinası tasarlayınız ve çiziniz. Örneğin ...bba... kabul edilecek, ancak ...bbba... gibi bir katar kabul edilmeyecektir.
 12. JK flip-flop'ları kullanılarak 0, 1, 2...14, 15, 0, 1 şeklinde 4 bitlik bir sayıci tasarlamanız istenmektedir. Sayıcının durum tablosunu oluşturunuz ve flip-flop'ların JK girişlerine ait lojik ifadeleri bulunuz. Sayıcının çıkışları sırasıyla $Q_3 Q_2 Q_1$ ve Q_0 olarak simgelenliğinde göre (Q_3 en anlamlı; Q_1 en anlamsız hane) $J_3 K_3, J_2 K_2, J_1 K_1$ ve $J_0 K_0$ girişlerine ait lojik ifadelerin aşağıdaki gibi olduğunu gösteriniz.

$$\begin{array}{ll} J_3 = Q_2 Q_1 Q_0 & K_3 = Q_2 Q_1 Q_0 \\ J_2 = Q_1 Q_0 & K_2 = Q_1 Q_0 \\ J_1 = Q_0 & K_1 = Q_0 \\ J_0 = I & K_0 = I \end{array}$$

13. JK flip-flop'u kullanılarak 11. sorudakine benzer, ancak 4 bit yerine 6 bitlik bir sayıci tasarlanmak istenmektedir. Böyle bir sayının 3 bitlik örneği de ardışıl devre tasarım yöntemi aritmetikte yapılmıştır. Tasarım yapılmadan flip-flop'lara ait $J_5 K_5$, $J_4 K_4$, $J_3 K_3$, $J_2 K_2$, $J_1 K_1$ ve $J_0 K_0$ girişlerine ait lojik ifadeleri öngörlülebilir mi? Nasıl?

11

Saklayıcı, Sayıcı ve Bellek Elemanları

Saklayıcı, sayıcı ve bellek elemanları ardışıl lojik devre tasarımları ve sayısal devre uygulamalarında çok kullanılan birimlerdir. Verinin belirli bir süre saklanması, üzerinde işlem yapılp yeniden saklanması ve aktarılması sürekli gereksinim duyulan işlerdir; çok küçük olmadığı sürece her lojik devrede bu gibi elemanlar kullanılması kaçınılmazdır. Flip-flop, farklı bir işlevi olsa da, en küçük saklama birimidir denilebilir; üzerinde 1 bitlik veriyi tutar. Birden çok, örneğin n tane, flip-flop yanına getirilerek n bitlik veri tutulabilir/saklanabilir; bir lojik devrede her zaman flip-flop'a ihtiyaç duyulur. Ancak tasarımını yapılacak devrenin karmaşıklığı arttıkça, yani giriş çıkış parametreleri ve fonksiyonel davranışları genişledikçe, saklayıcı, sayıcı ve bellek gibi elemanların kullanılması tasarım esnekliği getirir ve devrenin gerçekleştirilmesini basitleştirir. Bu bölümde saklayıcı, sayıcı, bellek elemanlarının genel yapısı, türleri ve fonksiyonel davranışları aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

11.1. Saklayıcılar

*PIPO, PISO,
SIPO, SISO
Universal*

11.2. Savicilar

*İkili Sayıcı, Ondalık Sayıcı
Gray-Kod Sayıcı
Halka Sayıcı
Modulo Sayıcı, Ripple Sayı*

11.3. Bellekler

*RAM, ROM,
PROM, EPROM, E²PROM,
CAM (ceriävile Erisilehilen Bellek)*

11.4. Programlanabilir Ardışılı Devreler

11.5. Özet

11.6. Sorular

Mikroelektronik teknolojisindeki gelişmeler, her geçen gün, daha özellikli ASIC yardımcı tasarım araçlarının geliştirilmesine ve birim alana yerleştirilebilen transistör sayısının artmasına olanak vermektedir. Dolayısıyla daha özellikle

tümdevreler, mikroişlemciler geliştirilmesi mümkün olmaktadır. Mikroişlemci tasarımında hemen hemen herşey saklayıcı, sayıcı ve bellek üzerine kurulmuştur denilebilir. Bu nedenleki, mikroişlemciyi öğrenmek, herşeyden önce, onun iç mimarisini öğrenmekten geçer, iç mimarisi de saklayıcı, sayıcı ve bellek elemanları üzerine kuruludur.

11.1. Saklayıcılar

Saklayıcı, verinin geçici olarak saklandığı elemanlardır; bit düzeyinde birimle ifade edilirler. Örneğin 4 bitlik, 8 bitlik, 32 bitlik saklayıcı gibi. Tuttuğu veri üzerinde öteleme, sıfırlama, bireme gibi yalnız işlemler dışında bir işlem yapılmaz. Dolayısıyla bir aritmetik veya mantıksal işlemde parametrelerin saklanmasında kullanılır. Yalın bir saklayıcı, lojik kapı vs. kullanımsızın sadece flip-flop'lar kullanılarak tasarlanabilir. Örneğin 4 bitlik yalnız bir saklayıcı Şekil-11.1 de görüldüğü gibi 4 tane D tipi flip-flop yan yana getirilerek gerçekleştirilebilir; girişleri ve çıkışları arasındaki bağıntı aşağıdaki gibi olur:

$$O_3(t+I) = D_3(t) = g_3$$

$$Q_2(t+1) = D_2(t) = g_2$$

$$Q_I(t+1) = D_I(t) = g_I$$

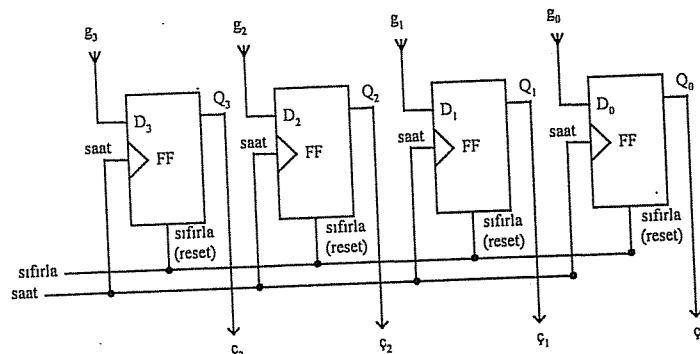
$$Q_0(t+1) = D_0(t) = g_0$$

$$O_3^+ = D_3^+$$

$$O_2^+ = D_2^+$$

$$Q_1^+ = D_1^+$$

$$Q_0^+ = D_0^+$$

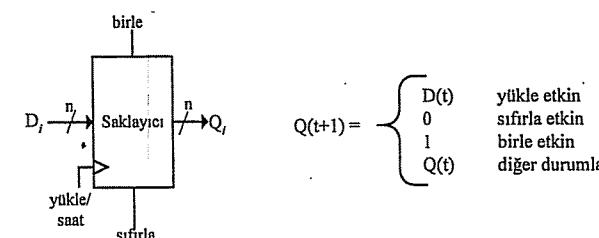
Sekil-11.1 D flip-flop' ile gerçekleştirilmiş 4-bitlik yalın saklayıcı.

Yukarıda görülen 4 bitlik saklayıcıda $g_3g_2g_1g_0$ giriş, $ç_3ç_2ç_1ç_0$ de çıkışlardır; saat ucu, yükle anlamında kullanılır. Şekildeki flip-flop'ların çizimine göre saat işaretinin yükselen kenarı senkronlama anıdır; dolayısıyla saat işaretinin yükselen kenarında girişlerdeki değerler saklayıcı içerişine alınır. Saklayıcı çıkışları doğrudan flip-flop

çıkışları olduğu için de tutulan değer doğrudan çıkışlara yansıtılır. Dolayısıyla, ayrı bir göster ucuna gerek yoktur. *sifirla* (*reset*) ucuya, saklayıcı içeriğini gerektiği anda 0000 yapmak için kullanılır.

Şekil-11.1 de D flip-flop'larıyla gerçekleştirilmiş saklayıcı en yalın durumdadır; bir saklayıcıda temelde giriş çıkış uçlarına ek olarak *yükle* (*load*) ve sıfırla (*reset*) uçları bulunur. Saklayıcı, genel olarak, tuttuğu/sakladığı veri üzerinde işlem yapmaz; işlevi, veriyi geçici olarak tutmak ve işlem yapacak birimlere sunmaktadır. Ancak, tuttuğu veriyi bit düzeyinde sağa sola öteleyen saklayıcı türleri vardır. Bu tür saklayıcılara ötelemelı saklayıcı (*shift register*) denir. İkili tabanda bir sayının 1 bit sola ötelemesi, sayının 2 ile çarpılmasına; 1 bit sağa ötelemesi 2'ye bölünmesi anlamına gelir.

Saklayıcılar verinin giriş ve çıkış şekline göre paralel/paralel (PIPO), paralel/seri, (PISO) seri/paralel (SIPPO) ve seri/seri (SISO) olarak sınıflandırılır. Paralelin anlamına tüm bitlerin aynı anda gireceği ve çıkacağını; seri ise, bitlerin tek tek girip çıkacağını gösterir. Seri giriş çıkışı olan saklayıcılar aynı zamanda ötelemelî saklayıcıdır; ötelemelî saklayıcılarında bir de *ötele* (*shift*) ucu bulunur. Bazı saklayıcılarında sıfırların ucunun karşıtı olan ve saklayıcının tüm bitlerini 0 yerine 1 yapan üç da bulunabilir; bu üç *birle* (*set*) olarak adlandırılır. Aşağıda, Şekil-11.2 de yalnız bir saklayıcıda olabilecek uclar ve saklayıcının simesel gösterimini görülmektedir.

Sekil-11.2. Saklayıcı ucları: G/C, yükle, sıfırla, birle

Yükle ucu etkin olduğu zaman giriş uçlarındaki (D_i) veri saklayıcı üzerinde tutulur ve aynı zamanda çıkış uçlarına (Q_i) yansıtılır; bir başka yükleme, sıfırlama veya birleme olaña kadar orada tutulur. *Sıfırla* etkin olduğu zaman tüm çıkışlar lojik 0 değerini alır; *birle* ucu sıfırla ucunun tam tersini yapar, tüm çıkışların lojik 1 olmasını sağlar. n saklayıcının kaç bitlik olduğunu gösterir.

Ötelemelî Saklayıcı (*Shift Register*)

Ötelemeli saklayıcıda bilgi bitleri sağ veya sola ötelenerek kaydırılabilir. Yani, sağda bitlik bilginin tutulduğu hücrenin içeriği hemen sağında veya solunda komşu olan hücreye kaydırılabilir; komşu olan hücredeki değerde ona komşu olana kaydırılır...

Kaydırma işleminin etkisi aşağıdaki gibi açıklanabilir; verinin 8 bit ve 11110000 olduğu varsayımyla kaydırma işleminin etkisi şöyle olur:

veri: 11110000, 1 bit sağa öteleme \Rightarrow 01111000

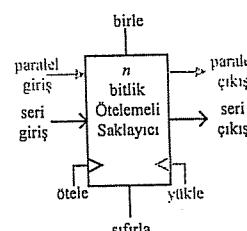
veri: 11110000, 1 bit sola öteleme \Rightarrow 11100001

veri: 11110000, 4 bit sağa öteleme \Rightarrow 00001111

veri: 11110000. 8 bit sağa veya sola öteleme \Rightarrow 11110000 (aynısı)

(Sağdan/soldan boş düşen bitlerin diğer taraftan içeri girdiği varsayılmıştır! Bu şekilde yapılan öteleme döndürme olarak adlandırılır.)

Ötelemeli saklayıcının genel simgesel gösterilimi Şekil-11.3. ve D flip-flop'larıyla gerçekleştirilmiş 4 bitlik ötelemeli saklayıcının açık şeması Şekil-11.4 de görülmektedir. Ötelemeli saklayıcılarda paralel giriş veya paralel çıkışlar da olabilir; aşağıdaki şekilde gri çizgiler paralel giriş/çıkışları olması durumda geçerli uçlardır.

Səkil-11.3. Ötelemeli saklayıcı simqesel göstərilimi.

Yukarıda şekilde bir saklayıcıda bulunabilecek olası giriş/çıkış ve denetim ucları gösterilmiştir. Uygulamada bunların hepsinin birarada bulunması gerekmekz. Örneğin paralel giriş, seri çıkış özelliğinde bir saklayıcı gereksinimi varsa, yalnızca bu ucları ve gerekli denetim ucları olan saklayıcı yeterli olur.

PIPQ PISO SİPO SİSO ve Universal Saklayıcı

Saklayıcılar giriş ve çıkışlarının seri veya paralel olmasına göre sınıflanırlar; yalnız bir saklayıcı, yalnızca, örneğin Şekil-11.1 deki gibi paralel girişli paralel çıkışlı veya örneğin Şekil-11.4 deki gibi seri girişli seri çıkışlı saklayıcılardır. Bu tür saklayıcılar bit sayısı kadar D türü flip-flop'lar kullanılarak yalnız bir şekilde gerçekleştirilebilir. Diğer kombinasyonlar ve ek denetim ucşları söz konusu olduğunda ise saklayıcının iç yapısı karmaşıklaşır.

Paralel giriş PI (*Parallel In*), çıkışsa PO (*Parallel Out*) ile gösterilirken seri giriş SI (*Serial In*), seri çıkışsa SO (*Serial Out*) ile işaretlenirler; bu dört giriş çıkış şekilleri:

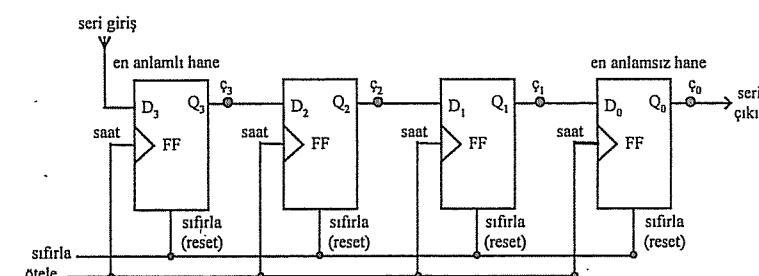
saklayıcılar PIPO, PISO, SIPO ve SISO olarak sınıflanırlar. Seri giriş veya çıkış özelliğine sahip saklayıcılara, aynı zamanda, ötelemeli saklayıcı (*shift register*) denir. Tüm dört sınıfın özelliklerine sahip saklayıcılara da universal saklayıcı denir; dolayısıyla universal saklayıcıların giriş/cıkış ve denetim ucları fazla olur. Şekil-11.3 de simgesel olarak gösterilen saklayıcı tipik bir universal saklayıcıya aittir.

Tasarlanan lojik devre ASIC olarak üretilicekse, tasarımcı, kendi gereksinime uygun saklayıcıyı flip-flop ve kapılar kullanarak yenibaştan geliştirebilir. Ancak, devre bir kart üzerine yerleştirilecekse, hazır saklayıcı tümdevreleri kullanılır; bu amaçla çok değişik özellikte saklayıcılar tümdevre olarak bulunmaktadır. Örneğin, 74164 tümdevresi 8 bitlik SIPO (seri giriş paralel çıkışlı); 74165 ise 8 bit PISO (paralel giriş seri çıkışlı) özellikle birer saklayıcıdır. Tümdevre olarak üretilmiş olan saklayıcılar, genel olarak, 4 veya 8 bitlik olarak üretilirler; 4 bitlik saklayıcılar örnek olarak 74194 (4 bitlik iki yönlü), 74195 (4 bitlik paralel erişimli) verilebilir. Birkaç bitlik yalın saklayıcı için D flip-flop tümdevreleri kullanılabilir; örneğin 7474 (2 tane D türü FF; birle, sıfırla uçları var ve yükselen kenarda tetikleniyor) veya 74173 (4 tane D türü FF; sıfırda ucu var, yükselen kenarda tetikleniyor ve çıkışlar 3-durumlu) tümdevresi kullanılabilir.

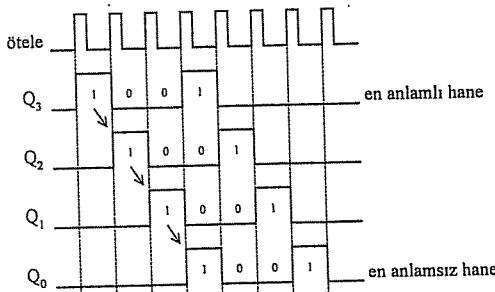
Örnek-11-1

D flip-flop'ları kullanarak 4 bitlik seri girişi ve seri çıkışlı ötelemeli bir saklayıcının lojik şemasını çiziniz. Saklayıcıda tutulan başlangıç değerinin 0000 olduğu varsayımlıyla 1001 sayısının saklayıcı içerişine ötelenmesini sekillerle çizerek gösteriniz.

İstenen saklayıcının şeması aşağıdaki gibi olur; 1001 verisinin saklayıcı içerisinde ilerlemesi ise Şekil-11.5 de görülmektedir.

Şekil-11.4. Seri giriş/çıkışlı 4 bitlik öteleme saklayıcı (Örnek-11.1)

Şekil-11.5. 1001 sayısının çeşitli şekillerde ötelelendiği sonuçları (Örnek-11.1).

Örnek-11.2.

01001100 sayısının 1 bit sağa ötelendiğinde ikiye, 2 bit sağa ötelendiğinde dörde bölme işlemi yaptığı gösteriniz. Aynı sayı 3 bit sağa ve 1 sola ötelendiğinde ne olur? Sağdan veya soldan boş düşen bitlerin kaybolduğu ve diğer taraftan içeri 0 girdiği varsayılmıştır!

Herşeyden önce sayıyı ve ötelelmiş durumlarını belirlemek gereklidir. İstenen öteleme işlemleri sonucu sayı aşağıdaki gibi olur. Parantez içlerinde sayıların 10 tabanındaki karşılıkları yazılmıştır.

sayı:	01001100 (76)
1 bit sağa öteleme:	00100110 (38)
2 bit sağa öteleme:	00010011 (19)
3 bit sağa öteleme:	00001001 (9)
1 bit sola öteleme:	10011000 (152)

Görtüğünüz üzere sayı 1 bit sağa ötelendiğinde 2'ye, 2 bit sağa ötelendiğinde 4'e bölündü gidi oldu; 3 bit sağa ötelendiğinde ise 8'e bölündü gidi oldu. Çünkü 76 sayısının 8'e bölünmesiyle sonuç 9,5 olması gerekiydi; 9 çıktı. Yani kesirli kısım kayboldu. Kısaca bir tamsayıyı ikili tabandaki değeri n bit sağa ötelelirse sayı 2^n e bölündü olunur; sola ötelendiğindeyse çarpma yapılmış olunur. Ancak, öteleme yapılmalıdır; döndürme değil!

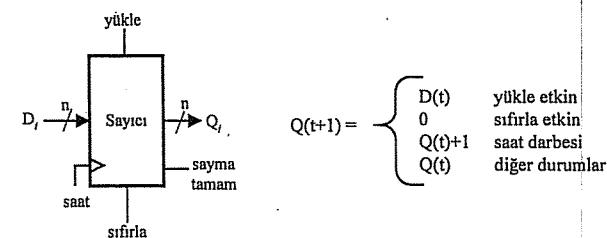
11.2. Sayıcılar

Sayıcılar, saklayıcılarda olduğu gibi n bitlik bilgi tutmanın yanısıra, her saat çevriminde tuttuğu değeri belirli bir sırada değiştiren elemanlardır; arttırır veya azaltır. Örneğin, 4 bitlik yukarı sayıcı denildiğinde çıkışlarındaki değeri, 0'dan başlayıp birer artımla 15 kadar artıran sayıçı akla gelir. Bir sayıçı aksi söylemeye başlayıp birer artımla 15 kadar artıran sayıçı akla gelir. Bir sayıçı aksi söylemeye başlayıp birer artımla 15 kadar artıran sayıçı akla gelir.

diğer sürece *ikili* (*binary*) ve *yukarı sayıcı* (*up counter*) olarak varsayılar. İkili sayıcı, 0'dan başlayıp 2^n-1 'e kadar birer artımla (0, 1, ..., 2^n-2 , 2^n-1) sayılması anlamına gelir.

Sayıcılar, esnek bir tasarıma imkan vermesi ve tasarım kolaylığı sağlama nedeniyle birçok türde geliştirilmişlerdir. Bir sayıçı, genel olarak aşağıdaki 5 özellikten birini sınıflanmaktadır:

- Bit sayısı göre: *4 bitlik*, *8 bitlik*, *32 bitlik gibi*.
- Sayma sırası ve şekline göre: *yukarı*, *aşağı*, *tek sayılar*, *özel sıradada sayma gibi*.
- Çalışma moduna göre: *tek modlu*, *çok modlu gibi*.
- Durumların sayısına göre: *modulo sayıcı*, *durumlu sayıcı gibi*.
- Geçiş fonksiyonlarının zamanlanmasına göre: *senkron*, *asenkron gibi*.

Şekil-11.6. Sayıcı ucları: G/C, yükle, sıfırla, saat işaretleri, sayma tamam.

Tek modlu sayıcılar yalnızca bir çeşit sayma şekli vardır; ya yukarıya doğru, ya aşağıya doğru ya da herhangi bir şekilde sayar. Çok modlu sayıcılar ise birden çok sayma şekli vardır; bir tane sayıcıyla istenirse yukarı, istenirse aşağıya doğru sayma işlemi yapılabilir. Bunun için sayma şeklini gösteren ek üç vardır: *yukarı/aşağı* gibi. Şekil-11.6 da bir sayıcının genel olarak giriş ve çıkış uçları gösterilmiştir. Burada görülen uçlara ek olarak *sayma etkin*, *yukarı/aşağıya* gibi uçlar da bulunabilir. *Sayma tamam* ucu, saymanın bir çevrim tamamlandığını gösterir; bu çıkış sayıcıların ard arda bağlanması daha çok bitlik sayıcılar elde edilmesinde kullanılır.

Lojik tasarımda değişik türde sayıçılara gereksinim duyulur; bunu daha çok uygunlama belirler. Örneğin bir kapıdan girenleri sayıp sonucu 7-parçalı göstergede gösteren bir devre yapmak için yalnız bir yukarı sayıcı yeterlidir; her giriş için bir saat işaretü üretilirse sayıcı tuttuğu değerini içeriğini bir artırır. Başka bir uygulama içinse başka bir sayıçı türü uygun olabilir. Bu nedenle birçok sayıçı türü standart olmuştur denilebilir. Bunlar dışında bir sayıçuya ihtiyaç olduğunda ise o sayıçı özel olarak tasarlanabilir. Yeni bir sayıçı tasarlamak için ya standart sayıçılardan biri ya da doğrudan flip-flop'lar kullanılabilir. Standart olmuş sayıcılar ve özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

İkili Sayıcı (Binary Counter): n bitlik çıkış ucu ve 2^n tane değişik durum vardır; aksi belirtilmediği sürece 0'dan 2^n-1 'e kadar birer artımla saydığı varsayılar.

Ondalık/BCD Sayıcı (Decimal/BCD Counter): Bir tane ondalık hane için 0'dan başlayıp 9'a kadar sayan sayıcılardır; 10 değişik durum vardır. Aksi belirtilmediği sürece 0, 1, 2...9 sırasında sayar.

Gray-Kod Sayıcı (Gray-Code Counter): İkili sayıcıya benzer; n bitlik çıkış ucu ve 2^n tane değişik durum vardır. Ancak sayma sırası ikili sayıda olduğu gibi 0, 1, 2... 2^n-1 olarak yapılmaz; sayma sırası öyle düzenlenir ki, ard arda iki durum arasında yalnızca 1 bitlik değişiklik yapılır.

Halca Sayıcı (Ring Counter): Halka sayıcı, ötelemeli saklayıcı gibi içerisindeki değeri lojik olarak sağa veya sola öteleerek çalışır; n bitlik halka sayıcında n adet durum vardır.

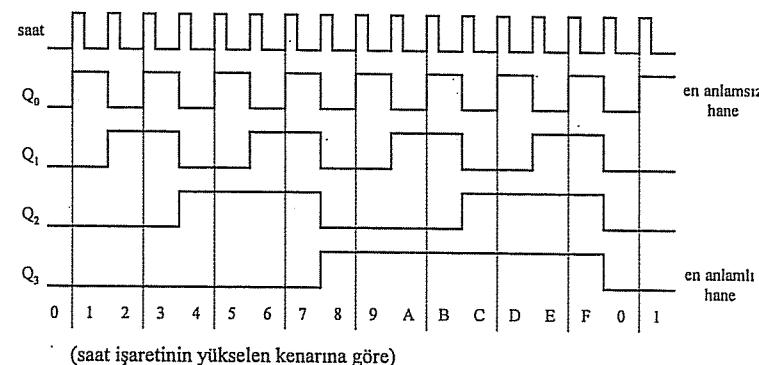
Modulo Sayıcı (Modulo Counter): Modulo sayıcılar, sayma sırasını modulo aritmetiğine göre belirli bir yerde kesip yeniden başlangıç noktasına dönmesini sağlar. Örneğin Modulo 10 sayıcı denildiğinde, 4 bitlik sayıcı akla gelir: ancak, 4 bit ile 0'dan başlayıp 15'e kadar sayma yapılmaz; çıkışlarının değeri 9'u gösterdiği zaman bir sonraki çıkışı başlangıç durumu olur.

Ripple Sayıcı: Ripple sayıcılarında asenkron davranış özelliği vardır. Senkron sayıcılarında tüm flip-flop'lar uygulanan ortak saat işaretini ripple sayıcılarında yalnızca en anlamsız haneye gelen flip-flop'a uygulanır; diğer flip-flop'larla bir önceki flip-flop'un çıkışı uygulanır. Böylece asenkron yapıda bir sayıcı elde edilmiş olunur.

Tablo-11.1. Sayıcıların sayma düzenleri.

Durum	İkili	Ondalık/BCD	Gray-Kodu	Halka	Modulo-12	Ripple
0	0000	0000	0000	0000000001	0000	0000
1	0001	0001	0001	0000000010	0001	0001
2	0010	0010	0011	0000000100	0010	0010
3	0011	0011	0010	0000001000	0011	0011
4	0100	0100	0110	0000010000	0100	0100
5	0101	0101	0111	0000100000	0101	0101
6	0110	0110	0101	0001000000	0110	0110
7	0111	0111	0100	0010000000	0111	0111
8	1000	1000	1100	0100000000	1000	1000
9	1001	1001	1000	1000000000	1001	1001
10	1010	-	1001	-	1010	1010
11	1011	-	1011	-	1011	1011
12	1100	-	1010	-	-	1100
13	1101	-	1110	-	-	1101
14	1110	-	1111	-	-	1110
15	1111	-	1101	-	-	1111

Tablo-11.1 de çeşitli sayıcların sayma düzenleri görülmektedir. Doğal sayıci olarak da adlandırılan ikili sayıçının saat işaretine göre çıkış işaretlerini gösteren zamanlama diyagramı ise aşağıdaki şekilde (Şekil-11.7) görülmektedir. Dikkat edilirse en anlamsız hane olan Q_0 'ın periyodu saat işaretinin periyodunun iki katıdır; Q_1 , dört; Q_2 , sekiz; Q_3 ise onaltı katıdır. Sayıcı, saat işaretinin yükselen kenarında geçiş yapmaktadır.

Şekil-11.7. Dört bitlik senkron ikili sayıcının zaman diyagramı.

Tasarlanan lojik devre ASIC olarak üretilicekse, tasarımcı, kendi gereksinime uygun sayıçı flip-flop ve kapılar kullanarak yenibaştan geliştirebilir; veya ASIC tasarım aracını kutüphanesinden kullanabilir. Ancak, devre bir kart üzerine yerleştirilecekse, hazır sayıçı tümdevreleri kullanılır; bu amaçla çok değişik özellikte sayıclar tümdevre olarak üretilmişlerdir. Örneğin, 74190 tümdevresi BCD yukarı/aşağı; 74191, 4 bit yukarı/aşağıya ikili; 40102, 8 bit BCD aşağıya; 40104, 8 bit aşağıya; 4030, 12 durumlu ripple sayıclarıdır. Bunlara ek olarak TTL (74 serisi) ve CMOS (40 serisi) birçok sayıçı tümdevresi üretilmiştir. Tasarım kolaylığı açısından en uygun sayıçının seçilmesi, tasarımu karmaşıklığını büyük ölçüde azaltabilir. Tümdevreler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ek-A, Ek-B; ayrıntı için tümdevre kataloglarına bakılmalıdır!

Örnek-11.3.

İkili sayıçı ile BCD sayıçı arasında ne fark vardır? Uygulamaya bağlı olarak hangisinin seçilmesi gerektüğüne nasıl karar verilir?

BCD sayıçı 10 tabanındaki rakamlar üzerinde sayma yapar. Eğer sayma işlemi 0 ile 9 arasında olacaksa bir tane BCD sayıçı yeterlidir; 0 ile 99 arasında sayma yapılacağsa iki tane BCD sayıçı gereklidir. Kısacası, 10 tabanındaki her hane için bir BCD sayıçı gereklidir; sayıclar ard arda bağlanır. İkili sayıçı, örneğin 4 bitlik ikili

sayıcı, 0 ile 15 arasında sayı; 16 değişik durum vardır. BCD sayıcılar 10 tabanındaki rakamları sayabildiği için 10 değişik durum vardır. Uygulamada BCD sayıcıda haneyle ait çıkışlar doğrudan sayıcı çıkışlarından alınır. Eğer doğal ikili sayı kullanılsaydı, hanelere ait rakamlar ek kodlama yapılması gerekiirdi. Ancak, BCD sayıcılarda her hane için var olduğu halde 6 durum kullanılmaz. Bu da, durum israfına neden olur denilebilir. Şöyle ki, 2 haneli BCD sayıcının karşılığı 8 bitlik bir neden olur. 99'a kadar sayılabilir (100 değişik sayı vardır), 8 bitlik ikili sayıcıyla ise $0\text{-}127$ arası sayılabilir (128 değişik sayı vardır). Dolayısıyla 128 sayıyı sayabilecek bir donanımla 100 sayı sayılmış olunur.

Örnek-11.4.

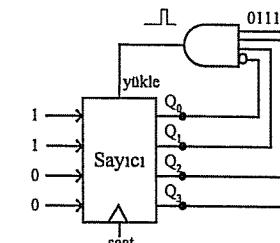
Hazır 4 bitlik paralel yükleme yapabilme özelliği olan modülo-16 sayıci kullanılarak 3 ile 14 arasında bir sayıci tasarlanabilir mi? Cevap evet ise, nasıl yapılabileceğini açıklayınız ve lojik şemasını çiziniz.

Evet, tasarlanabilir. Hazır sayıcının paralel yükleme özelliği olduğuna göre girişleri ne 3_{10} sayısının ikili karşılığı 0011 sabit olarak uygulanır. Sayarken de, 14_{10} sayısının ikili karşılığı olan 1110 bit dizisine ulaşıldığında bir sonraki saat çevriminde bu bit dizisinden bir tetikleme işaretü üretilir ve sayıcının yükleme girişine bağlanır. Sayıcının durum tablosu Tablo-11.2 de, lojik şeması da Şekil-11.8 de görülmektedir.

Tablo-11.3. 3-14 arası sayıyan sayıci durum tablosu (örnek-11.4).

Simdiki durum				bir sonraki durum				tetikleme
Q_3	Q_2	Q_1	Q_0	Q_3	Q_2	Q_1	Q_0	
0	0	1	1	3	0	1	0	0
0	1	0	0	4	0	1	0	1
0	1	0	1	5	0	1	1	0
0	1	1	0	6	0	1	1	1
0	1	1	1	7	1	0	0	0
1	0	0	0	8	1	0	0	1
1	0	0	1	9	1	0	1	0
1	0	1	0	10	1	0	1	1
1	0	1	1	11	1	1	0	0
1	1	0	0	12	1	1	0	1
1	1	0	1	13	1	1	1	0
1	1	1	0	14	0	0	1	1

Sayma düzeneinde son durum olan 1110° a gelindiğinde tetikleme işaretü üretilir ve sayıcının başlangıç sayısı olan ve paralel girişlerde sabit olarak bulunan 0011 değeri sayıcıya yüklenir.

Şekil-11.7. 3-14 arası sayıyan sayıci lojik şeması (örnek-11.4).

Örnek-11.5.

Flip-flop kullanılarak 3 bitlik bir ikili sayıci tasarlamanız. Lojik şemasını çiziniz.

Böyle bir sayıci, ardışık devre tasarımının verildiği Bölüm 10'da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sayıcının durum diyagramı, durum tablosu ve lojik şeması için bkz. Örnek-10.9.

11.3. Bellekler: RAM, ROM, PROM, EPROM, E²PROM ve CAM

Bellekler, *sözcük* olarak adlandırılan bit gruplarını topluca tutan saklama birimlidir; üzerinde birçok bellek gözü vardır ve her bir bellek gözü aynı miktarda bir grup bit dizisini saklarlar. Bir bellek gözünde saklanan bir grup bit dizisi sözcük (*word*) olarak adlandırılır; bir sözcük, yerine göre birkaç bit'ten oluşabileceği gibi 8, 16, 32, 64 ve daha fazla bit'ten oluşabilir. Bir bilgisayarın üç temel¹ parçasından biri olan bellek birimleri sayısal tabanlı sistemlerde vazgeçilmez birimlerdir. Lojik devre tasarımda da değişik amaçlar için kullanılır; doğrudan, bir kombinasyonal devre oluşturmak için kullanılabileceği gibi ardışık devre tasarımda durum bilgisi tutmak veya geçiş işaretlerini üretmek için de kullanılabilir. Ardışık devrelerde, özellikle, durum sayısı fazlaysa bellek kullanılması esneklik sağlar ve tasarım daha az karmaşık devreyle gerçekleştirilebilir. Çünkü bir bellek biriminde onlarca, yüzlerce, hatta binlerce saklayıcının tutabildiği veri saklanabilir.

En küçük bellek birimi bit'tir; bu, ikili tabanda 1 hanelik sayı demektir. Belleklerde kullanılan birim ise, genel olarak sekizli (*Byte*) veya sözcüktür (*word*); 1 sekizli 8 tane bit içerir, 1 sözcük ise yerine 8'den başlayıp 128, ve hatta 256 bit içerebilir. Eğer bir bellek gözü 8 bit ise, o gözde 0 ile 255 arasında bir sayı veya bu sayılaraya karşılık düşürülen karakterler saklanabilir. Bir sözcüğün kaç bit olduğu değişkenidir; aksi söylenenmediği sürece 16, 32 veya 64 bit varsayılabılır; ancak bu değerlerde

¹ Bir bilgisayarın temel birimleri, mikroişlemci, giriş-çıkış birimleri ve belleklerdir. Tüm aritmetik ve mantıksal işlemler program kodlarının yürütüldüğü mikroişlemci içerisinde yapılırken, giriş-çıkış birimleri dış birimlerle veri alıp verisinde kullanılır. Bellekler ise program kodlarının ve verilerin saklandığı birimlerdir.

sabit değildir. Her sistemin sözcük boyu farklı olabilmektedir. Örneğin Pentium III işlemcisinin sözcük boyu 32 bit iken 8086 işlemcisinin sözcük boyu 16 bit'tir. Dolayısıyla bir sayısal sistemden bahsedilirken sözcük boyunun kaç bit olduğu en baştan söylenilir.

Bellek birimlerinde herbir bellek gözünün kendisine ait özel bir bellek adresi vardır. Bir bellek gözüne erişip oradaki veriyi okumak veya oraya veri saklamak için o gözün adresi kullanılır. Bir bellek ifade edilirken önce belleğin içeriği göz sayısı ve ardından herbir gözü kaç bit'lik veri tuttuğu belirtir. Örneğin 64×4 ifadesi belleğin herbiri 4 bit olan 64 gözü olduğunu söyler; benzer şekilde 1024×8 ifadesi belleğin herbiri 8 bit olan 1024 gözü olduğunu belirtir. Aşağıdaki belleklerin ifade edilmesine birkaç örnek daha verilmiştir:

- 32×8 : 8 bitlik 32 gözlü bellek
- $1K \times 8$: 8 bitlik 1024 ($1K=1024$) gözlü bellek
- 512×4 : 4 bitlik 512 gözlü bellek
- 512×16 : 16 bitlik 512 gözlü bellek
- $1M \times 1$: 1 bitlik 1048576 gözlü bellek
- $1M \times 8$: 8 bitlik 1048576 gözlü bellek

Genel olarak tüm bellek gözlerindeki verilere aynı anda erişilemez; ancak, bazı özel amaçlı tasarılanmış bellek birimlerinde 2 gözde aynı anda erişilebilmektedir.

Bellek Adresleri	Bellek Gözleri	Bellek Adresleri	Bellek Gözleri
000	10001000	000	10 Herbiri 8 bit olan 8 gözlü bellek;
001	10101010	001	11 olan 8 gözlü bellek;
010	00000000	010	00 8x8 olarak ifade edilir.
011	11111111	011	11 8x2 olarak ifade edilir.
100		100	
101		101	
110	00001111	110	01
111	00110011	111	01

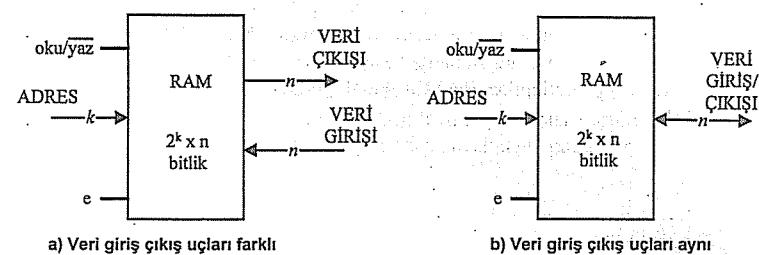
Şekil-11.8. Bellek gözleri ve adresleri.

Bellekler, farklı gereksinimleri karşılamak amacıyla çeşitli şekillerde üretilmektedir. Hem okuma hem de yazma yapılabilen bellek türü RAM olarak adlandırılır; yalnızca okuma yapılabilen bellek türü ise ROM'dur. RAM üzerindeki veriler, elektrik enerjisine ihtiyaç duyarlar; eğer elektrik enerjisi kesilirse RAM üzerindeki veriler kaybolur; ROM üzerindeki verilerin saklanması için ayrıca bir elektrik enerjisine ihtiyaç duyulmaz; veriler, ROM'un üzerine üretim aşamasında² kazınır. Böylece, ROM'a kazınan veriler sürekli orada kalırlar ve değiştirilemezler. Bellek türleri kısaca şöyle özetlenebilir:

- RAM *(Random Access Memory)*
- ROM *(Read Only Memory)*
- PROM *(Programmable ROM)*
- EPROM *(Erasable Programmable ROM)*
- E²PROM *(Electrically Erasable Programmable ROM)*
- Asosiyatif Bellek/CAM *(Content Addressable Memory)*

• RAM (Random Access Memory)

RAM, bilgisayar ve diğer sayısal tabanlı sistemlerde yoğun olarak kullanılan bir bellek türüdür; koşturulan program kodları ve üzerinde işlem yapılan veriler RAM üzerinde tutulur. RAM üzerindeki bir adresten veri okunması için, o verinin daha önce yazılmış/saklanmış olması gereklidir. RAM üzerinde veri saklama *yazma* (*write*), RAM'den veri alma da *okuma* (*read*) işlemi olarak adlandırılır. Şekil-11.9 da bir RAM biriminin G/C (Giriş/Cıktı) ve kontrol uçları görülmektedir; adres ve veri uçlarının kaç bit olduğu, doğrudan RAM'in boyuna (kaç gözlü olduğunu) ve, herbir gözü kaç bit olduğunu bağlıdır. Şekilde adres giriş uçları sayısı k , veri G/C uçları sayısı da n ile gösterilmiştir. Buna göre şekildeki RAM $2^k \times n$ bitlik bir RAM birimidir; eğer $k=10$, $n=8$ ise söz konusu RAM 1024×8 ($1K \times 8$) büyüklüğünde bir bellektir.

Şekil-11.9. RAM'ın G/C ve kontrol uçları.

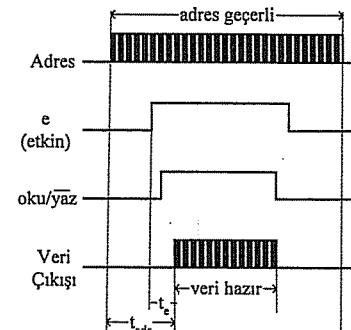
² Dolayısıyla ROM'a yazılacak/kazınacak veriler üretim öncesi fabrikaya verilir; üretim sonrası içinde bir değişik yapılmaması mümkün değildir. Küçük ölçekli projelerde veya araştırma amaçlı tasarımlarda ROM gereklirse, fabrika ortamında üretim yaptırılmayacağına göre, ROM'un bir çeşidi olan PROM kullanılabilir.

Şekil-11.9 de G/C ve kontrol uçları açısından iki farklı RAM gerçekleştirmi gösterilmiştir; birinde veri uçları okuma ve yazma için ayrı, diğerinde aynıdır. İkinci durum, RAM'in tümdevre olarak gerçekleştirilmesi durumunda daha az uç sayısıyla tümdevre paketlenmesi imkanı verir. RAM tümdevreleri G/C uçlarına ek olarak, en azından, bir tane *e* (etkin, enable), bir tane *oku/yaz*' kontrol uçlarına sahiptir; RAM, okuma veya yazma yapılması amacıyla erişilirken *e* ucu etkin yapılmalıdır. O anda okuma veya yazma yapılacağını ise *oku/yaz*' kontrol ucu belirler; genel olarak, 1 ise okuma, 0 ise yazma yapılır veya terside olabilir...

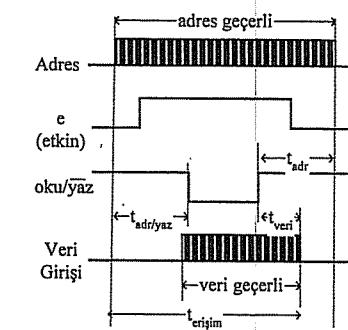
RAM'ler, iç yapılarında 1 bitlik verinin tutulması için kullanılan temel saklama birimleri açısından biri statik, diğeri dinamik olarak adlandırılan iki farklı şekilde üretilirler. Statik RAM'lerde en temel saklama birimi olarak flip-flop'lar veya tutucular kullanılır; dinamik bellekler de ise temel saklama birimi olarak şarj olma ve boşalma özelliğinden yararlanılan kapasitör/transistör elementleri kullanır. Statik bellekler, temelde flip-flop veya tutuculardanoluştuğu için üzerinde saklanan bilgi, tümdevreye elektrik enerjisi uygulandığı sürece orada tutulur; dinamik belleklerde ise, tümdevreye elektrik enerjisi uygulansa bile, gözlerde saklanan bilgi belirli bir süre sonra kaybolur. Çünkü, dinamik belleklerde bilgi kapasitörün şarj olması ilkesiyle saklanıyor; belirli bir sonra boşalacağından tutulan bilgi yitirilecektir. Bu nedenle, dinamik belleklerde belirli aralıklarla bilginin tazelevenmesi işlemi (*refreshment*) yapılmalıdır. Bu amaçla, dinamik bellek kullanılan sistemlerde ayrıca bellek tazeleme mekanizmaları vardır.

Bellek tazeleme gerektirmeden, sayısal sistem tasarıminda statik bellek kullanmak daha kolaydır denilebilir; aynı zamanda statik belleklere erişim daha hızlı yapılır. Ancak, statik bellekler daha maliyetlidir. Bu nedenler çok büyük bellek gereksinimler için, genelde tutulan yol, dinamik bellek kullanmaktadır. Örneğin standart PC'lerdeki RAM'ler dinamik olup cep (*cache*) bellek olarak kullanılan RAM'ler statik yapıdır.

RAM birimlerine erişip okuma veya yazma yapmak için ilgili RAM'in G/C ve kontrol uçlarının zamanlama işaretlerine uyulmalıdır. Şekil-11.10 da tipik olarak bir RAM'in okuma ve yazma zamanlama işaretleri/çevrimleri gösterilmiştir; bu tipik bir örnek olup, kullanılan RAM'in katalogundan bu zamanlama işaretini incelemelidir!

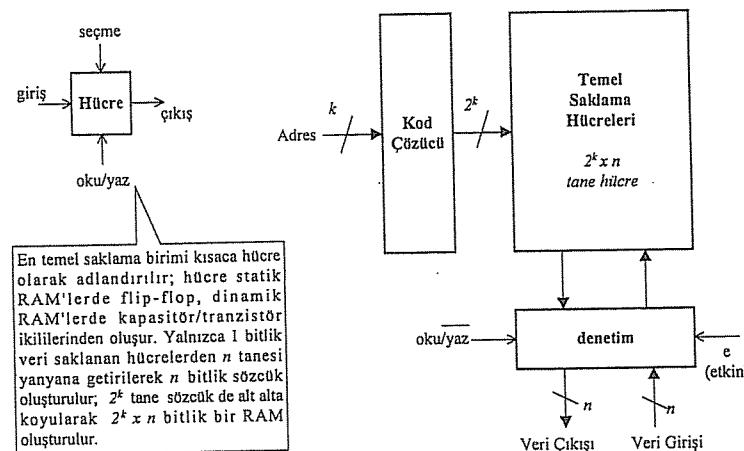

a) Okuma çevrimi

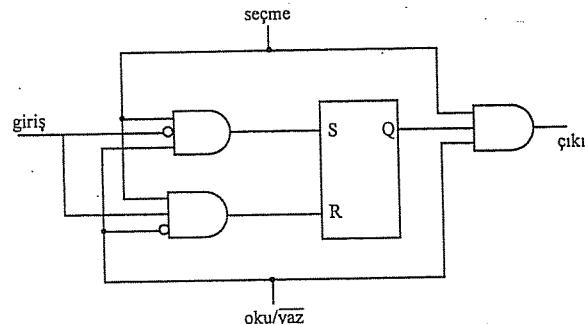
b) Yazma çevrimi
Şekil-11.10. RAM okuma ve yazma zaman dilayigramları.

Yukarıdaki şekilde a)'da RAM içerisinde okuma yapılması için G/C ve kontrol işaretlerinin tipik zamanlama şekilleri gösterilmiştir; bu işlem okuma çevrimi (*read cycle*) olarak adlandırılır; t_{adr} ve t_e zaman değerleri RAM'e okuma için erişmede propagasyon gecikmelerini gösterir. Verinin çıkış ucunda görülmesi için toplam t_{adr} süresi kadar gecikme olur; adres değişmediği sürece ve *e* (etkin) ucu aktif olduğu sürece veri çıkışta tutulur. b)'de ise yazma çevrimi (*write cycle*) olarak adlandırılan ve RAM'e yazma işleminin yapılabilmesi için gerekli zamanlamayı gösteren işaretleşme görülmektedir. Görtüleceği gibi adres değişmeden sabit kaldıktan sonra *e* (etkin) aktif yapılır, veri RAM girişine uygulanır ve *oku/yaz*' ucu yazma etkin olacak şekilde aktif yapılır ve bir süre beklenir; aktif olma süresi bittikten sonra da adres bilgisi t_{adr} süresi kadar değişmemelidir. Buradaki zamanlama bilgilerine ait gerçek değerlere ilgili RAM'in katalogundan bakılmalıdır. Burada verilen G/C ve kontrol işaretlerinin davranışsal şeklidir.

Şekil-11.11 de RAM içerisinde 1 bitlik veri saklayan hücrenin simgesel şékli ve RAM'in iç mimarisini göstermektedir. Hücrenin iç yapısı, statik RAM'lerde flip-flop'lardan, dinamik RAM'lerde ise kapasitör/transistör ikilisinden oluşur; Şekil-11.12 de statik RAM'lerde hücre yapılarının tipik iç yapısı görülmektedir. Statik RAM'ler hem hızlı hem de kullanımı yalındır; ancak daha pahalıdır.

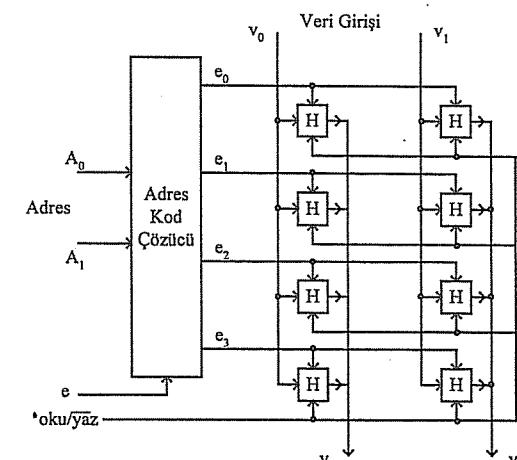
Şekil-11.11. Bellek hücresi ve RAM'in iç mimarisidüzenlenmesi.

Şekil-11.12. Statik RAM hücrelerinin iç yapısı.

Statik RAM hücresi, tipik olarak, 1 tane flip-flop, 3 tane üç girişli VE kapısı ve 2 tane tümleme kapısıyla gerçekleştiriliyor. Şekil-11.12.a) daki şemayı inceleyenirse, *oku/yaz* ve *seçme* uçları lojik 1 değerinde iseler flip-flop'un *Q* çıkışı doğrudan *çıkış* ucuna yansır. Ancak *oku/yaz* ucu lojik 0 değerinde ise *Q*'nın *çıkış* ucuna yansımaması engellenir. Yazma işlemi için *oku/yaz* ucunun lojik 0 ve *seçme* ucunun lojik 1 değerinde olması gereklidir. Bu koşullar uyarınca *giriş* ucundaki değer flip-flop'a yüklenir.

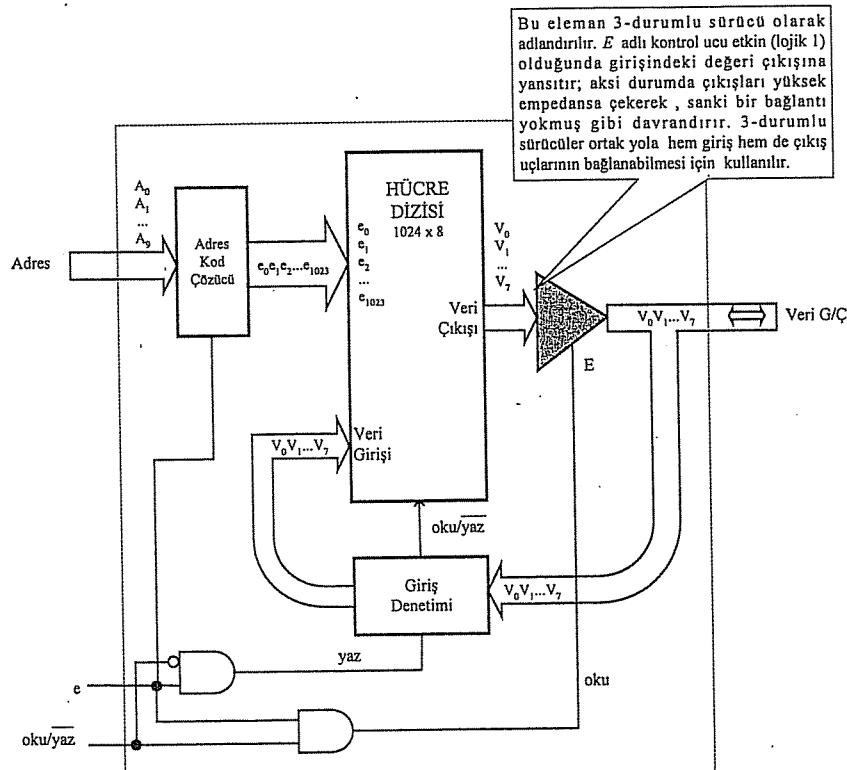
Şekil-11.13 de her biri 2 bit olan 4 gözlü (4×2) RAM'in hücre düzeyindeki mimariyi görülmektedir. İki bit olan adres girişleri doğrudan bir kod çözücüye uygulanır; 2×4 'luk bir kod çözücüye. Kod çözücü çıkışları, aynı anda, bir tanesi etkin diğerleri pasif haldedir; dolayısıyla A_0 ve A_1 girişlerinde olan adres bilgisine göre e_0 , e_1 , e_2 , ve e_3 çıkışlarından yalnızca bir tanesi etkin olur. Etkin çıkış hangisi ise, o uca bağlı hücreler üzerinde *oku/yaz* ucundaki lojik değere göre işlem yapılır; eğer, *oku/yaz* lojik 1 ise okuma, lojik 0 ise yazma işlemi yapılır. Kod çözücünün kendisine atanmış olan işlevini yerine getirmesi için *e* (etkin) ucunun aktif olması gerekligi de unutulmamalıdır!

Şekil-11.13. RAM'in mimarisidüzenlenmesi.

Şekil-11.14 de 1 KByte büyüklüğünde bir RAM belleğin mimarisidüzenlenmesi gösterilmektedir; 1 KByte belleğin diğer bir gösterimli 1024x8 şeklidir. Belleğin 10 adres ucu ve 8 veri ucu vardır; bu uclar adres için $A_9A_8...A_0$, veri için $V_7V_6...V_0$ şeklinde simgelenmiştir. Şekilde görülen hücre dizisi içerisinde 1024x8'den toplam 8192 tane hücre vardır ve sekizerler gruplar halinde Şekil-11.13 deki benzer yapıda sıralanmıştır. Hücre dizisinin veri giriş ve çıkış uçları farklıdır; ancak RAM'in veri G/C uçları aynıdır. Bu amaçla 3-durumlu sürücü olarak adlandırılan eleman kullanılmıştır. Şekildeki RAM'in çalışması adres girişinde 0000000000 , $e=1$, $oku/yaz=1$ için şöyle açıklanabilir: Kod çözücünün e_0 ucu etkin olur ve hücre dizisinin ilk sırasındaki 8 tane hücre etkinleştirilmiş olunur, $oku/yaz=1$ olması da oku anlamına geldiği için 3-durumlu sürücünün *E* (etkin) girişi lojik 1 değerini alarak etkin olur ve girişindeki 8 bitlik lojik değeri çıkışına yansır. Böylece okuma işlemi

yapılmış olunur. Aynı işlem $oku / yaz = 0$ için yapılacak olursa, bu sefer, 3-durumlu sürücünü çıkışı yüksek empedansa geçer ve *Veri G/C* ucundaki 8 bitlik veri *Giriş Denetimi* üzerinden hücre dizisinin *Veri Girişine* uygulanır. Böylece yazma işlemi gerçekleştirilmiş olunur.

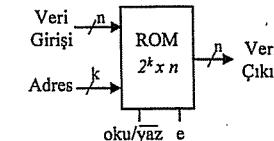

Şekil-11.14. Örnek 1 Kbyte'lık RAM'in yapısı.

• ROM (Read Only Memory)

ROM, verinin bir kez yazıldıktan sonra bir daha silinemediği veya değiştirilemediği bir bellek türüdür. Bilgisayar dahil hemen her türlü sayısal sisteme ROM kullanılması kaçınılmazdır denilebilir; genelde, sistemin ilk açılmasında yapılması gereken işlere ait program kodları veya değiştirilmeyecek olan parametreler ROM üzerinde saklanır. ROM üzerinde bilgiler üretim aşamasında fabrika ortamında kazınır.

Şekil-11.15 de bir ROM biriminin G/C (Giriş/Çıkış) ve kontrol uçları görülmektedir; ROM veri yazılamayacağı için, dikkat edilirse veri uçları dışarıya doğrudur.

Şekil-11.15. ROM'un G/C ve kontrol uçları.

ROM'larda okuma zamanı üretim teknolojisine göre 40 ile 200 ns arasındadır/mertebesindedir; 40 ns olanlar Bipolar, 150-200 ns olanlarda MOS (NMOS, CMOS) teknolojisiyle üretilmişlerdir.

• PROM (Programmable ROM)

PROM türü bellekler ROM ailesinin bir üyesidir; bellek türlerine yazılacak veri fabrika ortamında kazınır; tasarımcı tarafından bir kez programlanacak şekilde üretilirler. Bu nedenle PROM, programlanabilir ROM olarak adlandırılır. İlk üretildiğinde PROM gözlerindeki tüm bitler lojik 1 düzeyindedir; daha sonra, programlama aşamasında lojik 0 olması gereken her bellek hücresi yakılır; yakma işlemi, ilgili bellek hücrelerine belirli düzeyde bir akım belirli bir süre uygulanarak yapılır. Bu akım düzeyi ve uygulandığı süre, PROM normal çalışmasında çektiği akım/süre'den farklıdır. PROM birkez programlandıktan³ sonra ROM olur.

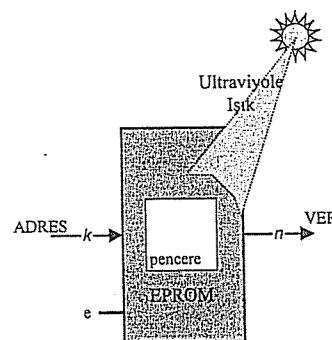
PROM türü bellekler, orta ve küçük ölçekli lojik devre tasarım ve imalatında çokça kullanılır. Ardışık devrelerde kombinasyonal devrenin görevini görecek biçimde de kullanılabilir. İşlemci tabanlı sayısal sistemlerde ise (örneğin bilgisayar), sistemin ilk açılmasında gerekli program kodları ve değişmeyen bazı parametrelerin tutulmasında kullanılır; veya sistemin her açılışında diske ihtiyaç duyulması istenmeyen program kodlarının saklanması ve böylece sistemin ROM üzerinden açılması gerektiği durumlarda kullanılır.

PROM'larda erişim zamanı 40 ns civarındadır; bu, tabii ki okuma zamanıdır, yazma zamanı çok daha fazladır. Ancak, yazma zamanı sistemin çalışmasını etkilemediği için gözönüne alınmaz. PROM'un iç yapısı/mimarisi için Ayrı-9.2.1 e bakınız.

³ PROM'u programlamak için hazır düzenekler vardır; bilgisayarın ilgili portuna bağlanarak PROM içine yazılıması gereken veriler bilgisayar üzerinden gönderilebilir. Bunu içeren veriler, bir editörde saur düzeneşinde yazılırlar ve yalnız metin formunda saklanır. Programlama düzeneği tasarımcı tarafından da yapılabilir. Bu durumda lojik 1 olan hücreleri lojik 0 yapacak akım dizesine ve uygulanacak süreye uyulmalıdır.

- **EPROM (Erasable Programmable ROM)**

EPROM türü bellekler tasarım aşamasında ve çok fazla sayıda olmayan lojik devre üretimlerinde kullanılır; PROM gibi ROM ailesinin bir üyesidir. ROM'dan farkı hem programlanabilir hem de silinebilir özelliği olmasıdır. PROM gibi programlanabilir; ancak, EPROM programlandıktan sonra içerisindeki veriler ultraviyole ışıkla silinip başlangıç haline dönüştürülebilir. Bu nedenle, EPROM tümdevrelerinin üzerinde bir pencere vardır; silme işlemi bu pencere üzerine ultraviyole ışık uygulanarak yapılır. Bu pencere normal zamanda siyah bir band ile ultraviyole ışık geçirmeyen şekilde kapatılmalıdır; aksi durumda EPROM üzerindeki veriler kaybolabilir.

Şekil-11.16. EPROM'un G/C ve kontrol uçları.

EPROM'larda okuma hızı tipik olarak 150-200 ns mertebesindedir; silme zamanı ise yoğun ultraviyole ışık altında 10-30 dk (ışığın şiddetine göre değişir) civarındadır.

- **E²PROM veya EEPROM (Electrically Erasable Programmable ROM)**

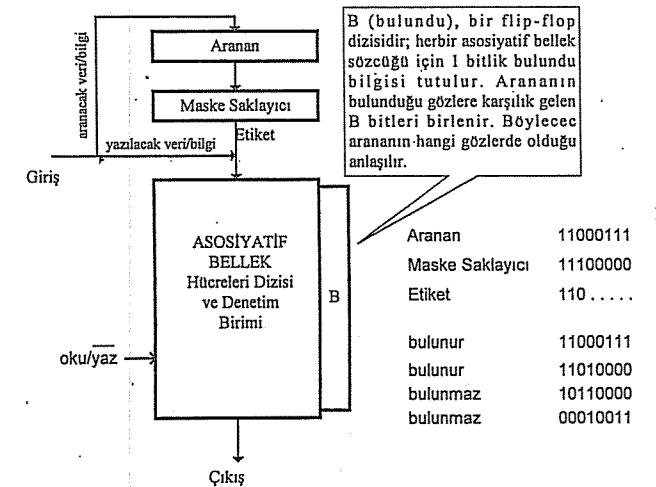
E²PROM, EPROM'un farklı bir türdür; ROM ailesinin bir üyesidir. E²PROM'larda yazma ve silme işlemler elektriksel olarak yapılır; EPROM'larda olduğu gibi ultraviyole ışığa ihtiyaç yoktur; belirli düzeyde gerilim belirli süre uygulanarak hem yazma hem silme işlemleri kotarırlar. Okuma süresi 200-250 ns; yazma ve silme milisaniyeler mertebesindedir.

- **Asosiyatif Bellek veya CAM (Content Addressable Memories)**

Asosiyatif bellek, bellek gözlerine erişmek için adres bilgisine ihtiyaç olmayan bir bellek türüdür; içeriğiyle erişilebilen bellek (Content Addressable Memory, CAM) olarak da adlandırılan asosiyatif bellekler, bellek içerisinde bir bilginin varlığını hızlı bir şekilde arayıp erişmek için kullanılır. RAM'de olduğu gibi herbir gözün

bellek adresi yoktur; ancak, RAM gibi hem okuma hem yazma yapılabilir. RAM, ROM gibi belleklerin içerdikleri veriler üzerinde bir bilginin varlığını arayıp bilgiye erişmek için onun bellekte saklı olduğu bellek gözlerine ait adreslerin bilinmesi gereklidir. Eğer adresler bilinmiyorsa en küçük adresten başlanıp aranan bilgi bulunan kadar bellek gözlerine bakılması gereklidir; yani, bilginin hangi bellek gözünde olduğu aranmalıdır. Bu süreç, tek tek tüm bellek gözlerine bakılmasını gerektirebileceğinden zaman alır ve adresi bilinmeyen veriye erişme süresi uzun olur. Asosiyatif belleklerde, erişilmek istenen gözün içerisindeki verimin bir kısmı, ki bu etiket (*tag*) olarak adlandırılır, sanki adres bilgisiymiş gibi verilir ve verinin geri kalan kısmına erişilir. Yani, erişilmek istenen gözün içeriği az da olsa verilerek bellek gözündeki tüm bilgilere hızlı bir şekilde ulaşılır. Eğer etiket bilgisine uyusan birden çok veriyle karşılaşılırsa onlar arasında arama yapılır.

Asosiyatif bellekler aramanın çokça yapıldığı bellekli uygulamalarında devrenin zaman karmaşıklığını oldukça iyileştirir; yani, devrenin çalışmasını hızlandırır. Ancak bir bellek gözüne ait hücre yapısının eleman karmaşaklısı RAM'in hücre yapısına göre daha fazladır ve denetim devresi daha fazla temel lojik eleman kullanılarak gerçekleştirilebilir. Bu nedenle, asosiyatif bellekler maliyeti oldukça yüksek olur. Ancak, bilgi arama süresinin kritik olduğu tasarımlarda kullanılır.

Şekil-11.17. Asosiyatif bellek iç mimarisi.

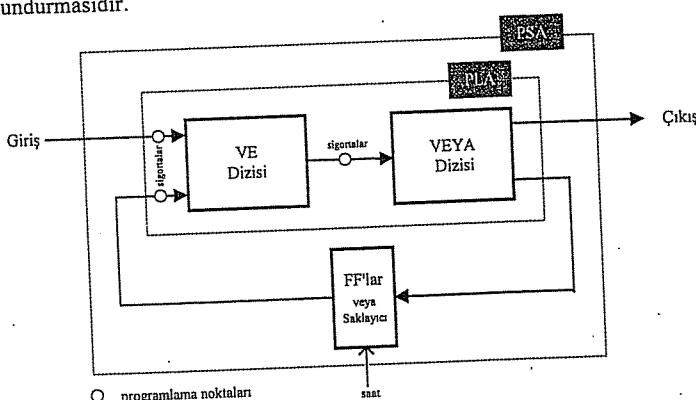
Asosiyatif bellekler çeşitli şekillerde tasarlanabilir; eğer, bellek gözlerinin tüm bitleri üzerinde arama yapılyorsa tam asosiyatif, bir kısmı üzerinde yapılyorsa yarı asosiyatif olarak adlandırılır. Şekil-11.17 de hem tam hem de yarı olarak kullanılabilen

asosiyatif belleğin iç yapısı verilmiştir. Eğer Maske saklayıcısındaki tüm bitler lojik 1 yapılsa tam asosiyatif bellek gibi çalışır ve Aranan ile Maske Saklayıcısının VE'lenmesiyle elde edilen Etiket değeri aranan bilgiyle aynı olur. Dolayısıyla bellek gözlerinin tüm bitleri üzerinde arama yapılır. Maske Saklayıcısı yarı asosiyatif bellek olarak kullanmak için koyulmuştur; böylece tüm bitler üzerinde arama yapılmayıp, sadece belirli bir kısmı üzerinde arama yapılır: Ancak, bu durumda, Şekil-11.17 deki örnek aramalarda görüleceği gibi birden çok uyuşan çıkma olasılığı yüksektir. Çünkü, gözlerde birkaç 'bit'i aynı olan birçok veri olacaktır. B, bulundu anlamında kullanılan flip-flop dizisidir; aranan hangi bellek gözünde bulunmussa ona ait B bayrağı/bit'i lojik 1 yapılır.

Uygulamada asosiyatif ve RAM, ROM gibi bellek türleri bir arada kullanılabilir. Örneğin 1024×128 boyutunda bir belleğin 8 bitlik kısmı asosiyatif, kalan 120 bitlik kısmı da RAM, ROM gibi bellekler üzerinde tutulabilir. Böylece, herbir gözü 128 bit olan bellek üzerinde 8 bitlik etiketlerle arama yapılır ve bilginin 8 bitlik kısmıyla tamamı olan 128 bitlik bilgiye erişilebilir.

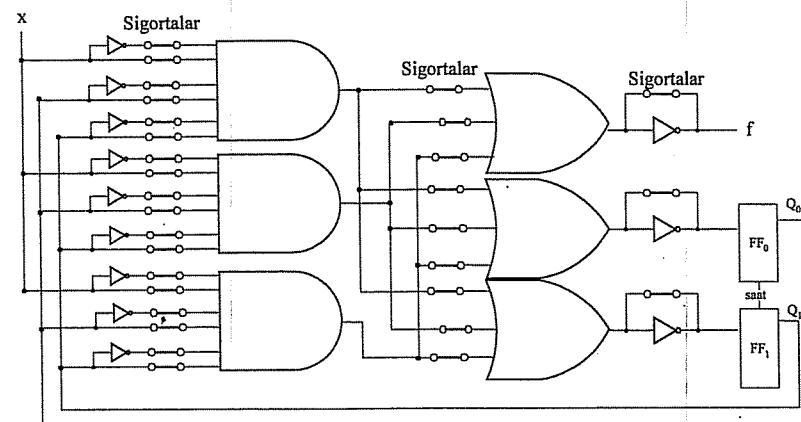
11.4 Programlanabilir Ardışıl Devreler

Programlanabilir Ardışıl Devreler (*Programmable Sequential Arrays*, kısaca PSA), tek bir tümdevre kullanarak ardışıl devrelerin gerçekleştirilemesinde kullanılır; kısaca PSA olarak adlandırılan bu tür elemanların iç yapılarında VE, VEYA dizileri, programlamada kullanılan sigortalar ve durum saklanması için FF'lar veya saklayıcı bulunur. Şekil-11.18 de PSA'nın iç yapısı görülmektedir. VE, VEYA ve sigortalar, programlanabilir tümleşik kombinezonsal devrelerdeki PLA gibidir. PSA'nın PLA'dan farkı, durum saklanması için FF'lar veya saklayıcı da bünyesinde bulunurmasıdır.

Sekil 11.18. Programlanabilir ardışılı devrenin genel yapısı.

Ardışılık devre tasarımda PSA kullanılacağı zaman, durum bilgileri PSA içerişindeki FF'lar veya saklayıcıda tutulur; geçiş ve çıkış fonksiyonları ise sigortalar attırlarak programlanabilen VE/VEYA dizileriyle üretilir. VE/VEYA dizileri bir programlanabilen tümleşik kombinezonsal devre PLA gibidir (bkz. Ayrıt-9.2.3.); Tüm girişlerin kendileri ve tümleyenleri VE dizisindeki herbir VE kapısına sigorta üzerinden bağlıdır. VE kapılarının çıkışları da VEYA dizisindeki VEYA kapılarına sigorta üzerinden bağlıdır. Programlanmadan önce tüm sigortalar sağlanmalıdır; bağlantı olmasa istenmeyen iki nokta arasındaki sigorta attırlarak programlama yapılır. Dolayısıyla programlama işlemi bağlantısı olmayacak giriş/çıkış noktaları arasındaki sigortaların attırılmasıdır denilebilir. PLA içerisinde önce VE daha sonra VEYA kapıları olduğu için geçiş ve çıkış fonksiyonlarının ait lojik ifadeler çarpımlarının toplamı şeklinde olmalıdır. Şekil-11.19 da 1 girişli ve 1 çıkışlı, dört durumlu bir ardışılık devrenin gerçekleştirilebileceği örnek PSA'ının iç yapısı verilmiştir.

Sekil-11.19. PSA iç yapısı için tipik bir örnek (4 durumlu, 1 giriş ve 1 çıkışlı)

Örnek-11.6

Aşağıda çıkış ve geçiş ifadeleri verilen ardışık lojik devreyi Şekil-11.19 da verilen örnek PSA tümdevresiyle tasarlayacak biçimde attırılması gereken sigortaları belirleyiniz ve devreyi programlanmış (gerekli sigortalar attırılmış) olarak çiziniz.

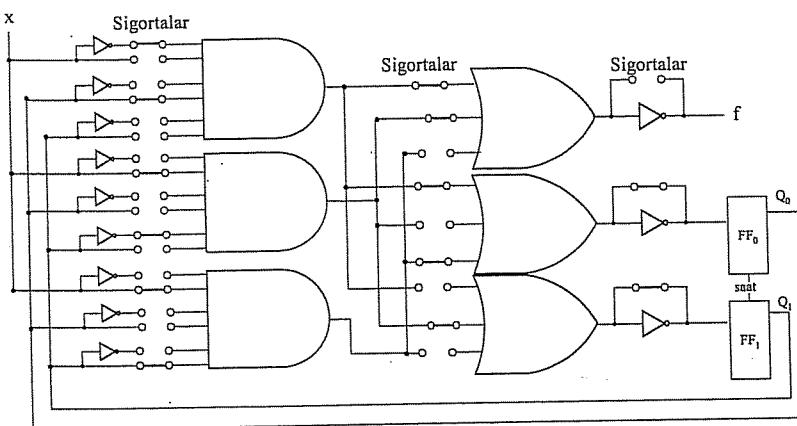
$$\bar{f} = Q_0 \cdot \bar{x} + \bar{Q}_1 \cdot x$$

$$FF_T \text{-} Giris = Q_0 \cdot \bar{x} + Q_1 \cdot x$$

$$FF_{f'}\text{-Giriş} = Q_1 \cdot x$$

Burada yapılması gereken, çıkış (f) ve geçiş (FF_0 -Giriş, FF_1 -Giriş) fonksiyonlarını sağlayacak şekilde gerekli sigortaların bırakılması, diğerlerini attırılmasıdır.

Şekil-11.20 de gerekli bağlantıyı sağlayacak şekilde sigortaların attırılmış durumu görülmektedir. Şekil dikkatlice incelenirse çıkış ve geçiş fonksiyonlarını sağlayacak sigortaların olduğu gibi bırakıldığı görülür.

Şekil-11.20. Örnek.11.6'nın PSA ile çözümü.

11.5. Özет

Saklayıcı, sayıcı ve bellek birimleri tüm sayısal devrelerin temel birimleridir; hemen her şey kapı ve flip-flop'larla birlikte bunlarla tasarılanır. Bunlar lojik devre tasarımanın temel yapı taşları gibidir; türleri, özellikleri ve davranışlarının bilinmesi tasarımcı için oldukça yararlıdır. Flip-flop üzerinde 1 bitlik veri saklayan birimidir; birden çok bitlik veri saklanması için saklayıcı veya sayıcılar kullanılır.

Saklayıcıların üzerindeki veriyi sağa sola öteleme yetenekleri vardır; sayıcılar ise, tuttukları veri belirli bir sıra içerisinde arttırabilirler ve azaltabilirler. Bu şekilde öteleme yeteneği olan saklayıcılar ötelemelii saklayıcı olarak adlandırılır. Bellek birimleri ise, sözcük olarak adlandırılan bit bloklarını toplu olarak saklarlar; herbir bellek gözünde aynı sayıda bitlik veri saklanır. Sayıcılar, saat işaretinin uygulanmasına göre asenkron ve senkron; sayma düzenlerine göre ikili, BCD, halka, modülo-sayıci olarak sınıflanırlar. Bellek birimleri de üretim teknolojisi ve saklama şekillerine göre RAM, ROM, PROM, EPROM, E²PROM, CAM olarak sınıflanmıştır.

11.6. Sorular

1. a) Flip-flop'lar kullanarak 3 bitlik Gray kodunda sayan bir sayıcı tasarlanmak istenmektedir. Sayıcının başlangıç anında çıkışlarının 000 olduğu varsayımla seçeğiniz bir flip-flop türüyle sayıcıyı tasarlayınız ve şemasını çiziniz.
- b) a şıkkında tasarıladığınız 3 bitlik Gray kodu sayısından iki tane kullanılarak 6 bitlik Gray kodu sayıcıyı yapılabılır mı? Yapılabilmesi için neler eklenmesi gereklidir? Açıklayınız.
2. Saat işaretinin düşen kenarında tetiklenen 4 bitlik bir senkron ikili sayıcının zamanlama diyagramını (saat işaretine göre çıkış işaretlerinin şeklini) çiziniz.
3. Hazır 4 bitlik paralel yükleme yapabilme özelliğini olan modülo-16 sayıcı kullanılarak 6 ile 13 arasında bir sayıcıyı tasarlayınız ve lojik şemasını çiziniz.
4. Örnek-11.6 da kullanılan Programlanabilir Ardışıl Devreyi (PSA) kullanarak aşağıda çıkış ve geçiş ifadeleri verilen ardışıl devre tasarlayınız. Devrenin çizimini sigortalara attırılmış olarak çiziniz.

$$FF_0\text{-Giriş} = \bar{Q}_0 Q_1$$

$$FF_1\text{-Giriş} = Q_0 \cdot \bar{Q}_1$$

$$\bar{f} = x \cdot Q_0 \cdot Q_1 + \bar{Q}_0 Q_1 + Q_0 \bar{Q}_1$$

5. Ardışıl devrelerin Programlanabilir Ardışıl Devre (PSA) kullanılarak gerçekleştirilmesi durumunda, kullanılacak PSA'nın kaç tane VE, VEYA kapısı içermesi gerektiği nasıl hesaplanabilir? Açıklamaya çalışınız.
6. Bir bellek gözünde saklanan veri sözcük olarak adlandırılır ve belleğin bütün gözlerinde aynı uzunlupta veri saklanabilir. Bir sözcük yerine göre 8, 16, 32, 64 veya daha büyük bit'ten olabilir. Bellekleri yanyana ekleyip sözcük boyunu artırmaya enine genişleme; altta koyup bellek gözü sayısını artırmaya boyuna genişleme denir. 1 Kbyte (1024x8) kapasiteli bellek birimlerinden ikişer tane kullanılarak 2048x8 ve 1024x16 boyutunda iki tane bellek birimi tasarılayınız. Belleklerin adres ve veri uçlarının nasıl bağlanacağını gösteriniz.
7. RAM'lerin üretim şekillerine göre biri dinamik, diğeri statik olmak üzere iki farklı türde üretilirler. Bilgisayarlarda ana bellek olarak kullanılan RAM'ler genel olarak dinamik, cep (cache) bellek olarak kullanılanlar ise statiktirler. Dinamik RAM'lerin tutukları ve rileri kaybetmemesi için belirli aralıklarla verinin tazelenmesi olarak adlandırılan bir iş yapıılır. Bunun neden yapıldığını açıklayınız. Bilgisayarlarda bu işlem nasıl yapılır?
8. Asosiyatif bellekle RAM arasındaki benzerlikleri ve farklılıklarını açıklayınız. Uygulamada ikisi birlikte kullanılabilir mi? Ne tür uygulamalarda kullanılması uygundur?
9. Bir tane $yön$ adlı denetim girişi olan ve $yön=1$ ise yukarıya, $yön=0$ ise aşağıya sayan 2 bitlik bir sayıcıyı JK flip-flop'ları kullanılarak tasarlayınız ve devrenin lojik şemasını çiziniz.

10. Bir önceki (Soru 9) soruda JK flip-flop'larıyla tasarlanan sayıcıyı D flip-flop'larıyla gerçekleştirecek biçimde tasarlayarak, hangisinin daha az maliyetle gerçekleştirilebileceğini nedenleri ile açıklayarak tartışınız.
11. Statik RAM , Dinamik RAM, ROM, PROM, EPROM, E²PROM birer bellek türüdür. Bellek türlerindeki veriyi okuma veya belleğe veri saklama işlemi erişim zamanı (access time) olarak adlandırılır. Bu bellek türlerini, erişim zamanı en küçük (en hızlı) olacak şekilde sıralayınız.
12. Neden statik RAM'e erişim zamanı dinamik RAM'e göre daha kısadır; yani, daha hızlıdır? Bir lojik tasarımda RAM seçiliırken statik mi, dinamik mi olacağı nelere göre belirlenir?

12.

Ardışıl Devre Tasarım Yöntemleri

Ardışıl devre tasarımı sayısal sistemlerde önemli bir konuma sahiptir; sistemlerin pek çoğu ardışıl devre mimarisine dayanır. En basitinden en karmaşığına kadar hemen hemen tüm sayısal devreler belirli bir anda çıkış türetmeleri için belirli sayıda önceki çıkışlara veya durumlara ihtiyaç duyarlar. Çünkü, genelde, doğada ve uygulamada o andaki çıkış değerlerinin ne olacağı önceki durumlara yakından bağlıdır. Ardışıl devrelerin analiz ve tasarım yöntemleri Bölüm 10, ardışıl devrelerde kullanılan temel standart elemanlar ve davranışları Bölüm 11'de verilmiştir. Bu bölümde, ilk önce, Bölüm 10'da da değinilen ardışıl devre tasarıminın standart yöntemi ve ardından modüler tasarım olarak adlandırılan çeşitli yaklaşım yöntemleri aşağıdaki başlıklar altında gösterilmeye çalışılacaktır:

12.1. Kaanonik Yaklaşım/Tasarım	12.3. Algoritmik Yaklaşım/Tasarım
12.2. Modüler Yaklaşım/Tasarım	12.4. Özeti
<i>Veri Altyapısı</i>	
<i>Kontrol Sistemi</i>	
<i>Saklayıcı Aktarım Lojik (RTL)</i>	

Ardışıl devre tasarımı çok geniş bir yelpazeye sahiptir; bir led'i sürekli olarak yarpağı söndüren bir sistem, bir kapıdan içeri girenleri bir sayıcı ile sayabilen bir sistem, bir mikroişlemcinin iç tasarımı, bir evin veya mekanın güvenliğini sağlayan özel amaçlı sistem, herbir birer ardışıl devre yapısındadır.

İlk örnek, sadece bir flip-flop'a gerçekleştirilebilecek kadar yalın ve basit iken, mikroişlemcinin iç tasarımı oldukça karmaşık ve flip-flop, saklayıcı, sayıcı gibi onlarca, yüzlerce standart lojik birimler içerebilmektedir. Doğal olarak basit denilebilecek bir ardışıl devrenin tasarımıyla karmaşık denilebilecek bir ardışıl devrenin tasarımında farklı yaklaşımalar kullanılmaktadır.

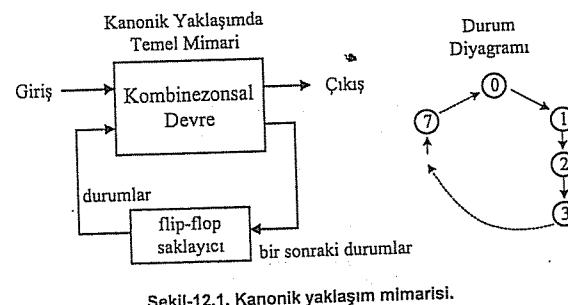
Basit denilebilecek tasarımlarda kullanılan yöntem kanonik yaklaşımındır; bu, durum sayısı fazla olmayan, girişleri ve çıkışları belirli bir sayının üstünde çıkmayan ardışılı devrelerin tasarımını için iyi bir yoldur denilebilir. Tasarlanacak devrenin ardışılı devrelerin tasarımını için iyi bir yoldur denilebilir. Tasarlanacak devrenin karmaşıklığı arttıkça kanonik yaklaşım yerine modüler veya algoritmik yaklaşım şekli kullanılır¹.

- Kanonik Yaklaşım
- Modüler Yaklaşım
- Algoritmik Yaklaşım

Modüler yaklaşımında, tasarımın temeli halihazırda var olan saklayıcı, sayıcı, PROM vs. gibi birimler üzerine kurulur; sistemin davranışını bu gibi standart birimlerin davranışıyla yakınlaştırılır ve en uygun hazır birim kullanılarak tasarlanır. Algoritmik yaklaşımında ise, tüm sistem, herseyden önce, iki parça olarak düşünürlür; biri veri altyapısı diğerinin kontrol sistemi olarak adlandırılır. Tasarım yapıılırken, veri altyapısı belirlenir ve ardından kontrol sistemi algoritmik yaklaşımına önce, veri altyapısı belirlenir ve ardından kontrol sistemi algoritmik yaklaşımına过后被考虑。

12.1. Kanonik Yaklaşım/Tasarım Yöntemi

Kanonik yaklaşım, ardışılı devre tasarımlarında en temel yöntemdir; tasarlanacak devre durumlarla ifade edilir; durumlar arası geçiş ve herbir durumda çıkış değerleri durum tablosu veya durum diyagramıyla gösterilir. Tasarımda, durumları tutmak için flip-flop veya saklayıcı, durum geçişlerini ve çıkışları üretmek için de kombinezonsal devre kullanılır. Aşağıda, Şekil-12.1 de kanonik yaklaşımın mimarisini görelmektedir. Bu yaklaşımında modüler bir mimari yoktur; kombinezonsal devre bilinen indirgeme yöntemleriyle kapılar kullanılarak gerçekleştiriliyor.

Şekil-12.1. Kanonik yaklaşım mimarisini gösteren bir şema.

¹ Benzer isimde yaklaşım şekilleri lojik tasarım literatüründe çokça geçmektedir. Buradaki sınıflama yazarlarımız Dr. Çölkesen ve Dr. Arsan tarafından önerilmektedir. Birçok kaynaktan bu tarafta benzer sınıflamalarla karşılaşılır. Kavram birikiliği açısından aynı tanıma aynı adlandırma yapılıp yapılmadığını dikkat edilmelidir.

Kanonik yaklaşımla ardışılı bir lojik devre tasarım yöntemi Ayrıt 10.4 de ele alınmış ve birkaç tane örnek çözüm yapılmıştır (Bu ayrrıt örnekleri için bkz. Örnek-10.8 ve Örnek-10.9) Bu ayrrıtta da genel bir bakış yapılp bir örnek verilmektedir. Kanonik yaklaşımla tasarım Tablo 12.1 de verildiği adımlar izlenerek yapılır.

Tablo-12.1. Kanonik yaklaşımla ardışılı devre tasarım adımları (Tablo-10.3 ün benzeridir).

Adım	Yapılması Gerekenler
1	Devrenin ne iş yapacağı/fonksiyonu açıkça tanımlanır.
2	Durum tablosunun elde edilmesi; tanımlama durum diyagramı olarak verilmişse, oradan durum tablosu oluşturulur.
3	Durum sayısından durum değişkeni sayısı belirlenir ve durumların saklanması için kullanılacak FF, saklayıcı, bellek gibi birimler seçilir. Durum kodlaması yapılır.
4	Kodlanmış durum diyagramından ve ters tanım bağıntılarından yararlanarak芋yarma tablosu oluşturulur. Yani, çıkış fonksyonları Z_i ve durum saklama birimleri girişlerine ilişkin Boole fonksyonları tablo biçiminde elde edilerek bu fonksyonlar belirlenir. Gerekirse indirgeme işlemi yapılarak fonksyonlar sadeleştirilir.

Örnek 12.1.

Seri iletişimde, veri, bit düzeyinde aktarılır; yani, veriye ait bitler tek tek gönderilir veya alınır. Böyle bir aktarımada veri içerisindeki 1'lerin tek veya çift sayıda olduğunu belirleyen bir devre tasarlanmak istenmektedir. Öyle bir ardışılı devre tasarlayınız ki, bir girişli (x) ve bir çıkışlı (z) olsun ve girişine gelen sonsuz sayıda bitler içerisinde tek sayıda 1 varsa çıkışını 1, aksi durumda çıkışı 0 olsun. Çıkış, başlangıçta henüz hiçbir bit gelmediği için çift sayıda 1 olduğunu gösteren 0 değerine sahip olacaktır. Devreyi D flip-flop'u ve gerekligi kadar kapı elemanları kullanarak kanonik yaklaşma göre tasarlayınız. Çeşitli bit desenleri için devrenin çıkışı aşağıdaki gibi olmaktadır:

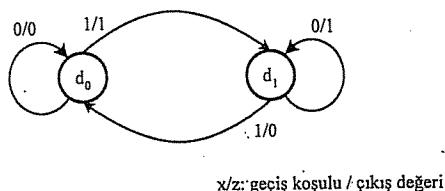
$$0001\ 0101\ 0011 \Rightarrow 1$$

$$1111 \Rightarrow 0$$

$$1000\ 0000\ 0000\ 0001 \Rightarrow 0$$

$$1010\ 0001 \Rightarrow 1$$

İstenen devre oldukça yalnız bir devredir. Devrenin yalnızca 2 durumu vardır. Dolayısıyla 1 tane flip-flop ve birkaç kapı kullanılarak tasarlanabilir. Devrenin durum diyagramı aşağıdaki gibi olur:

Bu durum diyagramına ait durum tablosuya aşağıdaki verilebilir. Durum diyagramı ve tablosuna dikkatlice bakılırsa, x girişine 0 geldiğinde devre durumunu değiştirmiyor; ancak, 1 geldiğinde diğer duruma geçiyor. Durumlar arası geçişte de çıkış değeri tümleniyor. Bu işlem aslında bir flip-flop çeşidinin geçiş tablosuyla aynı; dolayısıyla o flip-flop kullanılırsa başka bir işleme gerek olmadan sağlanır. Ancak, bu devreyi D flip-flop'ıyla gerçekleştirelim. Devrenin çıkışı flip-flop'un çıkışı olarak varsayırla D flip-flop'un girişine uygulanacak geçiş fonksiyonuna ait Karnaugh diyagramı oluşturulur ve indirgenmiş lojik ifade bulunur.

şimdiki durum Q	bir sonraki durum x=0 x=1		Çıkış x=0 x=1	
	Q(t+1)		0	1
d ₀	d ₀	d ₁	0	1
d ₁	d ₁	d ₀	1	0

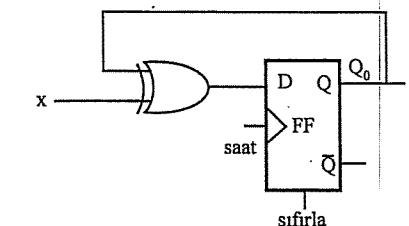
Yukarıdaki tablo D flip-flop için, geçiş özelliğini de gözönünde bulundurularak aşağıdaki gibi çizilebilir. Buradan Karnaugh diyagramı aracılığıyla bir sonraki durumu gösteren D girişine ait lojik ifade bulunur.

x	şimdiki durum Q	bir sonraki durum Q(t+1)	D
0	0	0	0
0	1	1	1
1	0	1	1
1	1	0	0

x	Q	0	1
0	d ₀	0	1
1	d ₁	1	0

$$D = \bar{x}Q + x\bar{Q}$$

$$D = x \oplus Q$$

Şekil-12.2. Örnek-12.1'in çözümüne ait lojik devre.

12.2. Modüler Yaklaşım/Tasarım Yöntemi

Modüler yaklaşımın temel tasarım birimleri olarak, kapılar ve flip-flop'lara ek olarak, sonradan yine temelde kapı ve flip-flop'larla gerçekleştirilmiş olan saklayıcı, sayıcı, programlanabilir lojik elemanlar, bellek birimleri ve bunlara benzer modüller kullanılmaya dayanır. Uygulamada, ister kart şeklinde üretilen lojik devre tasarımı olsun, isterse bir ASIC yardımcı tasarım aracıyla bir tümdevre tasarımı için olsun halihazırda birçok modül vardır. Kart şeklinde tasarım için bu modüllerin pekçoğu birey tümdevre olarak üretilmiştir. Örneğin, 4 bitlik sayıcı, 4 bitlik ötelemedeli saklayıcı, 4 bitlik ALU, birçok boyutta RAM, ROM gibi bellekler birer tümdevre olarak üretilmiştir ve Karaköy'de² bolca bulunur; ASIC yardımcı tasarımcı araçları içinde hazır kütüphaneler içerisinde birer modül olarak bulunmaktadır.

Modüler tasarım, birazcık da olsa, tasarımcının birikimine ve öngörüsüne dayanır. Çünkü tasarlanacak devrenin davranışını, hangi standart modüllerin davranışına yakınlık gösteriyorsa o modül seçilmelidir. Bu da, var olan modüllerin davranışlarının bilinmesine bağlıdır; modüllerin giriş çıkış uçları, kontrol uçları iyi bilinmeli ve onların zaman diyagramları yorumlanabilmelidir.

Bilindiği gibi saklayıcıların, sayıcıların, bellek birimlerinin birçok türü vardır ve her birinin özelliklerini bir diğerine göre farklılık gösterir. Örneğin ikili sayıcının davranışı halka sayıcıdan farklıdır; veya, paralel girişli seri çıkışlı bir saklayıcının davranışı seri girişli seri çıkışlı bir saklayıcıdan farklıdır; ya da RAM ile ROM'un davranışları birbirlerinden farklıdır (Ayrıntı için bkz. Bölüm 11). Modüler tasarımda standart modüllerin bu farklılıklarını, doğru öngörü açısından iyi yorumlanmış olmalıdır.

Modüler yaklaşım yöntemi, her ne kadar tasarımcının bilgi birikimine ve öngörüsüne dayalı olsa da, Tablo-12.2 de sıralanan yöntemler tasarımcının ufkunu genişletip tasarım aşamasını bir disiplin altına sokar. Böylece, her düzeyden tasarımcı, modüler yaklaşımı uygulayabilir ve onun avantajlarından yararlanabilir.

² Karaköy, İstanbul'un merkezi semtlerinden biridir ve burada elektronik devre elementleri, transistörler, lojik tümdevreleri gibi birçok malzeme pasajları (Selanik, Karaköy vb.) içerisindeki işyerlerinde satılmaktadır.

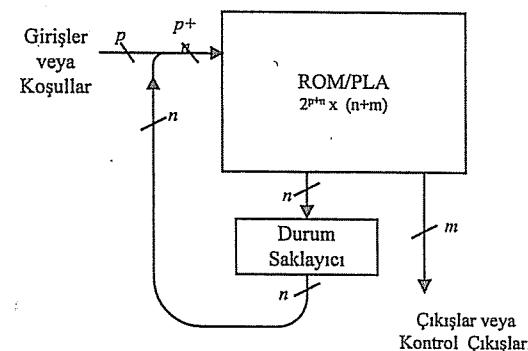
Uygulamada birçok tasarım, standart modüller ile yapılmasına çok yatkındır; bu yılarda tasarım yapmış uzman kişiler ve tasarımcıların söyledikleri sözdür³. Bu nedenle tasarımın herşeyden önce standart bir modülle yapıp yapılamayacağı düşünülmelidir. Belki de, standart bir module birkaç kapı eklenerek istenen devre sağlanabilir. Örneğin, bir yazılı kayan bir şekilde alfasyasal ekranda gösteren bir ardışıl devre sayıcı ve bellek kullanılarak kolayca tasarlanabilir. Bellek gözlerine yazıya ait karakterler yerleştirilir; sayıcı da, her saat darbesinde ardışıl olarak bir sonraki bellek adresini üretirse sistem tasarlanmış olur. Çünkü sayıcının çıkışları doğrudan belleğin adreslerin uygulanır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta belleğin adresini okuma için gerekli zaman diyagramına uyulmasıdır.

Tablo-12.2. Modüler yaklaşımda disipline yöntemler

Kullanılan Standart Modüller	Açıklama
Saklayıcı + kapılar	Durumları saklamak için saklayıcı; geçiş ve çıkış işaretlerini üretmek için kapılar kullanılır. Kanonik yaklaşımla benzer sonucu verebilir.
Saklayıcı + MUX	Durumları saklamak için saklayıcı; geçiş ve çıkış işaretlerini üretmek için MUX'un işlevi, MUX kullanılır; azda olsa kapı kullanılabilir.
Saklayıcı + Bellek	Durumları saklamak için saklayıcı; geçiş ve çıkış işaretlerini üretmek için bellek kullanılır; herbir duruma ait geçiş ve çıkış değerleri bellekte tutulur.
Sayıci + kapılar	Durumları saklamak için sayıci; geçiş işaretlerini üretmek için sayıcının işlevi ve kapılar kullanılır.
Sayıci + MUX	Durumları saklamak için sayıci; geçiş işaretlerini üretmek için sayıcının işlevi, MUX veya azda olsa kapı kullanılır.
Sayıci + Bellekler	Durumları saklamak için sayıci; geçiş ve çıkış işaretlerini üretmek için sayıcının işlevi ve bellek kullanılır; sayıci belleği adreslemek için de kullanılır.
Programlanabilir Ardışıl Diziler (PSA)	Durumları saklamak, geçiş ve çıkış işaretlerini üretmek için Programlanabilir Ardışıl Devre içerisindeki Flip-flop'lar ve kapı dizileri kullanılır.
Programlanabilir Sistemler	Ardışıl devrenin davranışını ve durumları, genel amaçlı mikroişlemci içeremeye programlanabilir sistemler aracılığıyla kotarılır.
Mikroişlemciler	Ardışıl devre, mikroişlemcili sistem üzerinde benzerimi yapılacak şekilde programlanır.

³ Yazarlarımız da aynı sözleri söylemektedirler.

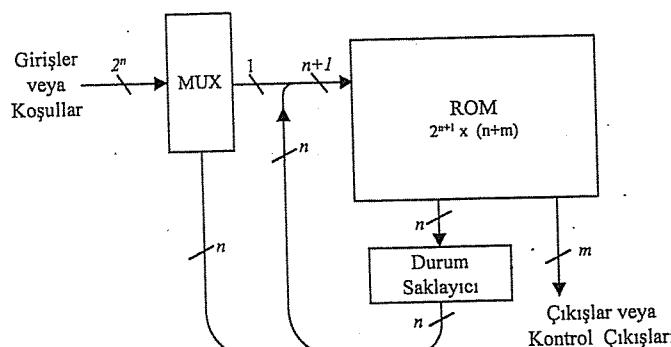
Tablo-12.2 den görüleceği gibi modüler yaklaşımda birçok yol/yöntem vardır. Bir devre bu yolların yalnızca birinin kullanılmasıyla tasarlanabileceğ gibi birkaçının biraraya getirilmesiyle de tasarlanabilir. Devrenin karmaşıklığı arttıkça; yani, durum sayısı, çıkış ve geçiş fonksiyonlarının sayısı fazlalaştıkça belleğe dayalı tasarım oldukça kolaylık ve esneklik sağlar. Algoritmik yaklaşımındaki kontrol sistemin tasarımını da, çoğu zaman modüler tasarımındaki bellekli tasarıma dayanır. Aşağıdaki şekilde (Şekil-12.3) saklayıcı (veya saklayıcı da olabilir) ve bellek kullanılarak yapılan modüler tasarımın genel mimarisini görülmektedir.

Şekil-12.3. Saklayıcı+Bellek yaklaşım mimarisi.

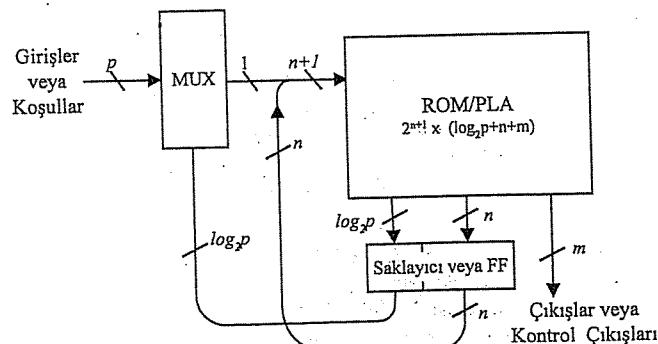
Şekil-12.3 deki mimarisel gösterimde p giriş, n durum ve m de çıkış değişkenleridir; yani, p girişli, 2^n durumlu ve m çıkışlı bir devrenin modüler tasarımına örnektilir. Böyle bir tasarımında kullanılacak belleğin kapasitesi/boyu $2^{p+n}x(n+m)$ olmalıdır. Örneğin 4 girişli, 128 durumlu ve 8 çıkışlı bir ardışıl devre bu yöntemle tasarlanmak istenirse, 128 durum 7 durum değişkeniyle ($\log_2 128 = 7$) gösterilebileceğinden $2^{4+7}x(7+8) = 2^{11}x15 = 2048x15$ boyutunda bir belleğe gereksinim vardır. Bu tür yaklaşımında kullanılması gereken bellek boyu büyük çıkabilir. Eğer giriş ve durum değişkenlerinde bazı kısıtlamalar yapılabilsse kullanılacak bellek boyutu azaltılabilir. Örneğin, Şekil-12.4 deki gibi MUX olan bir yöntem kullanırsa, aynı, yani 4 girişli, 128 durumlu ve 8 çıkışlı bir ardışıl devre için gerekli bellek boyutu $2^{1+7}x(7+8) = 2^8x15 = 256x15$ olarak çıkar.

Gördüğü gibi giriş değişkeni, durum sayısı ve çıkış sayısı aynı olmasına karşın Şekil-12.3 deki mimaride $2048x15$, Şekil-12.4 deki mimaride $256x15$ boyunda bellek gereksinimi ortaya çıkmıştır. Üstelik, ikincisinde, bellek büyütüldüğü değişmeksiz giriş değişkeni sayısı $2^4=16$ 'ya kadar çıkartılabilir; ancak bir kısıtlaması vardır. O da, durum geçişleri sırasında yalnızca bir tane giriş değişkeninin değerlendirilmeye alınmasıdır. Tabii ki bir de MUX gereksinimi vardır.

Şekil-12.4. Saklayıcı+Bellek+MUX yaklaşım mimarisı

Şekil-12.4 deki yaklaşım yöntemi bir adım daha ileriye götürülmerek Şekil-12.5 deki duruma getirilebilir. Burada, durumlar için ayrı, MUX girişleri için ayrı saklayıcı (veya FF) kullanılmıştır. Bu tür yaklaşım yöntemi daha esnek bir çözüm ortaya koymar ve birçok uygulama için çözüm olabilir. Şekilden (Şekil-12.5) görüldüğü gibi p giriş, n durum, m çıkış değişkenleridir. Buna göre, böyle bir yöntemde gerekli bellek boyu $(2^{n+1})x(\log_2 p + n + m)$ 'den hesaplanır. Örneğin 4 girişli, 128 durumlu ve 8 çıkışlı bir devre için gerekli bellek boyu, $2^{7+1}x(\log_2 4 + 7 + 8) = 2^8x(2 + 7 + 8) = 256x15$ çıkar. Aynı rakamlarla Şekil-12.4 deki mimari için gerekli bellek boyu $256x15$ bulunmuştur; ikinci yöntem bir ileri adım olarak söylemenesine karşın daha büyük bellek gereksinimin ortaya çıktığı görülmektedir. Öyleyse, hangi açıdan bir adım ilerisidir? MUX açısından...

Şekil-12.5. Saklayıcı+Bellek+MUX yaklaşımı için ikinci mimari

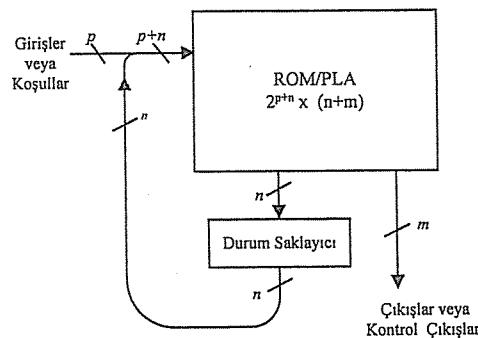
Örnek-12.2.

İki giriş üç çıkışlı bir ardışıl devrenin durum geçişlerini ve çıkışlarını gösteren durum tablosu aşağıdaki gibi elde edilmiştir. Bu devre saklayıcı-bellek yöntemine göre gerçekleştirilmek istenmektedir. Buna göre, önce devrenin genel mimarisini sizin ve ardından bellek birimi içerisinde yazılacak bilgileri belirleyiniz.

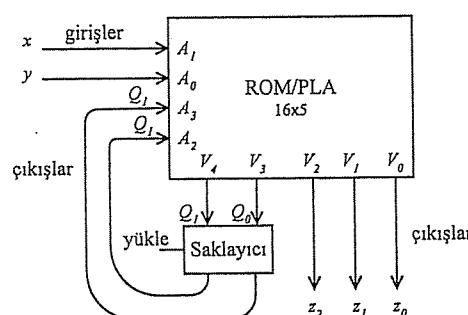
Örnek-12.2'nin durum tablosu

simgesel durum adları	sındaki durumlar		girişler		bir sonraki durumlar		Çıkış		
	Q ₁	Q ₀	x	y	Q ₁	Q ₀	z ₂	z ₁	z ₀
d ₀	0	0	0	0	0	0	1	1	1
			0	1	1	1	1	0	1
			1	0	0	1	0	0	1
			1	1	1	0	0	0	0
d ₁	0	1	0	0	0	0	1	1	1
			0	1	1	0	1	0	0
			1	0	1	1	0	1	0
			1	1	0	1	0	0	1
d ₂	1	0	0	0	0	0	1	1	1
			0	1	0	0	0	0	1
			1	0	1	1	1	1	0
			1	1	0	1	1	0	0
d ₃	1	1	0	0	0	0	1	1	1
			0	1	1	1	0	0	0
			1	0	0	1	1	0	0
			1	1	1	0	1	0	0

Devrenin d₀, d₁, d₂ ve d₃ olarak adlandırılan 4 durumu vardır; durumlar arasındaki geçişler ve çıkış değerleri x ve y adlı girişlerine bağlı olarak yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi olmaktadır.

Devrenin genel mimarisi Şekil-12.3 deki gibi olur; bir örneği için bakınız sağ üst tarafa. Tabloda, şimdiki durumlar ve girişler belleğin adreslerine, bir sonraki durumlar ve çıkışlar da bellek gözlerine yazılacak verilere karşılık düşer. Dolayısıyla gerekli bellek $2^{(2+2)} \times (2+3) = 16 \times 5$ boyunda olmalıdır; yani herbiri 5 bit olan 16 gözlü bellek gereklidir. Çünkü, 4 durum $\log_2 4$ bağıntısından 2 durum değişkeniyle ifade edilir ve 2 tane de giriş değişkeni olduğu için giriş 4 bitlidir ve 2^4 den 16 adres vardır. Bellek gözleri 5 bitlik olmalıdır; 2 tanesi bir sonraki durumları tutmak için kullanılırken 3 tanesi de çıkışları üretmek için kullanılır. Bu çözüm şekli, saklayıcı bellek tabanlı modüler tasarımda savurgan bir bellek kullanımı gerektirir. Özellikle, durum ve girişlerin sayısı fazla olduğunda gerekli bellek boyu çok büyüyebilir. Bu durumda, eğer uygulama kısıtlama getirmiyorsa Şekil-12.4. ve Şekil-12.5 deki yöntemlerin kullanılması daha iyi sonuç verebilir. Aşağıda, Şekil-12.6 da, devrenin lojik şeması görülmektedir. Burada kullanılan bellek ROM türevi veya PLA olabilir.

Şekil 12.6. Örnek 12.2'nin çözümü (devrenin lojik şeması).

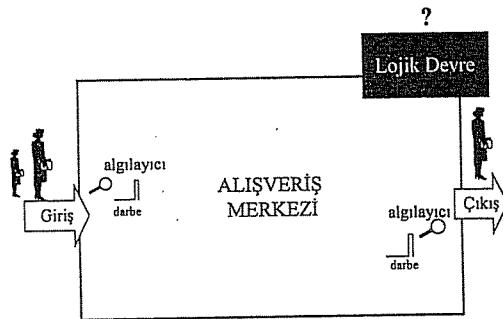
Bellek gözlerine yazılacak olan veriler doğrudan tablodan elde edilir: iki sütunlu bir tablo oluşturulur; sol tarafta adresler, sağ tarafta ise adreslere karşılık düşen veriler yazılır. Aşağıda, verilen tablodan elde dilmiş olan bellek içeriği görülmektedir:

Adres	Veri								
	A ₃	A ₂	A ₁	A ₀	V ₄	V ₃	V ₂	V ₁	V ₀
0 0 0 0	0	0	1	1	1				
0 0 0 1	1	1	1	0	1				
0 0 1 0	0	1	0	0	1				
0 0 1 1	1	0	0	0	0				
0 1 0 0	0	0	1	1	1				
0 1 0 1	1	0	1	0	0				
0 1 1 0	1	1	0	1	0				
0 1 1 1	0	1	0	0	1				
1 0 0 0	0	0	1	1	1				
1 0 0 1	0	0	0	0	0				
1 0 1 0	0	0	0	0	1				
1 0 1 1	1	1	1	1	0				
1 1 0 0	0	0	1	1	1				
1 1 0 1	1	1	0	0	0				
1 1 1 0	0	1	1	0	0				
1 1 1 1	1	0	1	0	0				

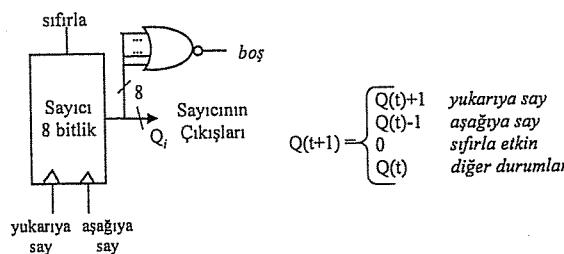
Bu devrenin gerçekleştirilmesi için yukarıdaki içerik bellek içeresine bir şekilde kazınır; yani kalıcı olması sağlanır. RAM dışında bir bellek türü kullanılmalıdır; eğer RAM kullanılırsa, devreye her enerji verilişinde, önce bu değerler belleğe yazılmalıdır.

Örnek 12.3.

Bir alışveriş merkezinde bir giriş kapısı ve bir çıkış kapısı vardır. Herhangi bir anda alışveriş merkezinde kaç kişi olduğu veya alışveriş merkezinin boşalmış olup olmadığı tasarlanacak bir lojik devreyle gözlenmek istenmektedir. Bu amaçla giriş ve çıkış kapılarına birer algılayıcı yerleştirilmiş olup algılayıcılar her geçişte bir darbe üretmektedirler. Alışveriş merkezinin en fazla 255 kişiyi alabildiği varsayımyla gerekli lojik devreyi modüler yaklaşım dayanarak tasarlayınız; alışveriş merkezinde kimse yoksa boş çıkışının lojik 1 değerini alması istenmektedir.

İstenen bu lojik devre sayıcı yaklaşımıyla kolayca tasarlanabilir, çünkü, bir sayıma işlemi var. Alışveriş merkezinin kapasitesi 255 kişi olduğuna göre 8 bitlik bir sayıçı bu devre için temel birimidir; eğer, 8 bitlik yukarı/şağı sayıcı kullanılırsa birkaç kapiyla bu devre gerçekleştirilebilir. Giriş kapısı algılayıcısından alınan darbeler yukarı sayma, çıkış algılayıcısından alınan darbelerde aşağıya sayma işleminde kullanılrsa sayıcı herhangi bir anda içerisinde kaç kişi olduğunu gösterir. İçeride kimse olmadığını gösteren boş adlı çıkışta sayıcının çıkışlarına bağlanmış 8 girişli bir TVEYA kapısıyla anlaşılabılır; tüm çıkışlar lojik 0 değerinde ise TVEYA çıkışlı lojik 1 olur; aksi halde boş adlı çıkış 0 değerindedir. Devrenin şematik çizimi aşağıda şekilde (Şekil-12.7) görüldüğü gibi olur:

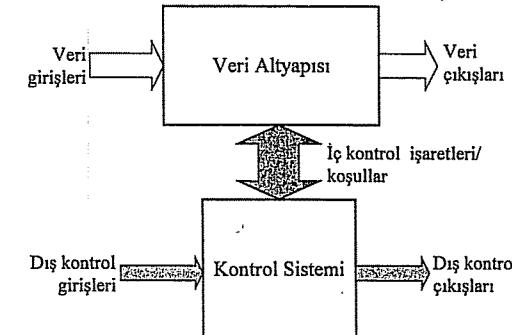

Sekil-12.7. Örnek-12.3'ün çözümü

12.3. Algoritmik Yaklaşım/Tasarım Yöntemi

Algoritmik yaklaşımında ardışıl devre **Şekil-12.8** de görüldüğü gibi iki kısımdan oluşuyormuş gibi düşünülür; biri veri altyapısı, diğeri kontrol sistemi olarak tüm sistem iki parçaya ayrılır. Veri altyapısı durum ve giriş bilgilerinin tutulduğu saklayıcı, sayıcı, bellek gibi modüllerden oluşur; kontrol sistemi de sistemden beklenen fonksiyonel davranışın yapabilmesi için veri altyapısında bulunan birimlerin çalışmasını

sağlayacak kontrol işaretlerini üretir. Örneğin saklayıcı için yükle, sayılıcı için bir adım say, bellek için yaz gibi işaretler kontrol sistemi tarafından üretilir.

Şekil-12.8. Algoritmik yaklaşım mimarisı

• Veri Altyapısı

Sistemde veri saklayabilecek tüm saklayıcı, sayıçı, flip-flop, bellek ve diğer lojik elemanları içeren kısımdır. Bu birimlerin birbirlerine bağlanış biçimleri, bir yerden çıkan verinin nereye gideceği; yani, veri akışı bu altyapıda açıkça belirtilir. Modüler tasarımda kullanılan tüm birimler burada doğrudan kullanılır. Birimlere ait kontrol giriş ve çıkışları veri altyapısında boşta bırakılır. Çünkü gerekli kontrol işaretleri kontrol alt birimi tarafından üretilmektedir. Dolayısıyla hangi kontrol girişine ne uygulanacağı ve hangi kontrol girişinin nereye bağlanacağı kontrol sistemi tasarımları sonrası ortaya çıkar. Veri altyapısında saklama özelliği olan birimler arasındaki veri transferine Saklayıcı Aktarım Lojisi, kısaca RTL (Register Transfer Logic) denir.

• Kontrol Sistemi

Veri altyapısında bulunan birimlerin birbirleriyle etkileşimi ve verinin akışı kontrol sistemi tarafından üretilen işaretlerle sağlanır. Kontrol sistemi giriş bilgileri dışarıdan gelir ya da koşul altında veri altyapısında alınır; çıkışlarıysa veri akışı için gerekli kontrol işaretleri ve disarya verilen çıkış işaretleridir.

Kontrol sistemi, sıkibağı⁴, ROM'a dayalı ve mikroprogramlı olarak gerçekleştirilebilir; modüler yaklaşım şekil de kullanılabilir. Dolayısıyla Tablo-12.2 de verilen yöntemler algoritmik yaklaşımında, kontrol sisteminin tasarımda kullanılabilir.

⁴ Sıkıbaglı, yazarlarımızın "hardwired" için önerdikleri sözcüktür; yerine göre donanım tabanlı, donanım bağlı denilmektedir.

Hangisinin seçileceği;

- hızı
- tasarım kolaylığına
- modüllerliğine ve
- esnekliğine

göre değildir. Genel olarak istenen, en iyi başarı, en düşük tasarım ve gerçekleştirmeye maliyeti ve günün teknolojisine göre tasarım kolaylığıdır. Sıkibağlı (*hardwired*) tasarımda çıkışlar ve durum geçişleri kombinezonsal devrelerle gerçekleştiriliyor; bir kez yapıldıktan sonra değişiklik yapılması zordur. Bu yöntemle en hızlı çözüm yapılmış olunur. Fakat istenen küçük bir değişiklik kontrol sisteminin yeniden tasarlanması gerektirebilir. Tasarım sürecini kolaylaştırmak için sayıcı, MUX, PLA ve ROM gibi birimler kullanılabilir.

Örnek 12.4.

Standart lojik birimler/elementler kullanılarak aşağıda özellikleri verilen aritmetik tabanlı basit bir işlemci tasarlanması istenmektedir. Bu işlemciyi algoritmik yaklaşım dayanarak tasarlamanız ve ilgili adımları açıkça gösteriniz.

İşlemcinin Özellikleri:

▪ Girişler Uçları:

4 bitlik *Veri Girişi*

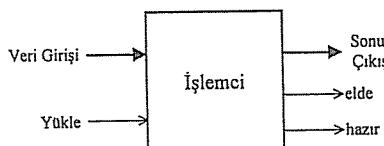
1 bit *Yükle* girişi

▪ Çıkış Uçları

4 bitlik *Sonuç Çıkışı*

1 bitlik *elde*

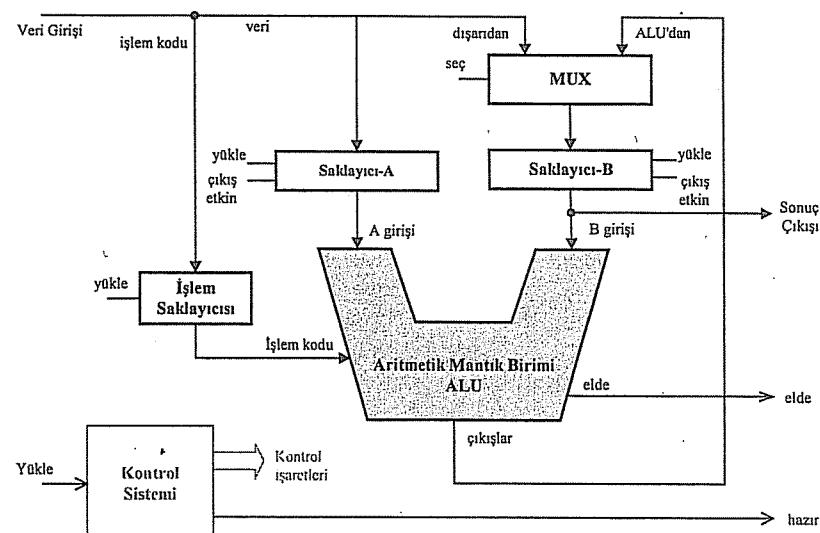
1 bitlik *hazır*

İşlemcinin Davranışı:

Veri Giriş ucuna önce 16 tane olan işlem kodundan biri uygulanıp *Yükle* girişi etkin yapılmakta; böylece dışarıdaki işlem kodu işlemci içerisindeki bir saklayıcıya alınmaktadır. Ardından 4 bitlik iki tane verinin (parametrelerin) işlemci içerisinde alınması gerekmektedir. Bunun için ilk veri *Veri Giriş* ucuna koyulup *Yükle* ucu etkin yapılmakta ve ardından aynı işlem ikinci veri için yapılmaktadır. İşlemci, belirtilen işlemi yaptıktan sonra sonucu *Sonuç Çıkışına* çıkartmakta ve aynı zamanda, sonucun hazır olduğunu belirtmek için, *hazır* ucunu lojik 1 yapmaktadır. Eğer işlem sonrası elde vs gibi bir bitlik çıkış varsa, bunu da *elde* çıkışıyla dışarıya vermektedir.

İşlemci tasarıminın algoritmik yaklaşımına göre tasarımı yapılması istenmektedir; bunun için herseyden önce veri altyapısı açıkça belirlenmelii ve ardından kontrol sistemi tasarımasına geçilmelidir. Veri altyapısının tamamen standart birimlerle gerçekleştirilmesi istenmiştir; kaç tane element kullanılabileceği konusunda bir sınırlama yapılmamıştır. Dolayısıyla ister kombinezonsal ister ardışılı olsun ihtiyaç duyulan kadar birim kullanılabilir; ancak, veri alt yapısındaki element sayısı arttıkça, üretilmesi gerek kontrol işaretleri sayısı artacağından kontrol sistemi karmaşıklığı artar. Dolayısıyla optimum tasarım yapılmaya çalışılmalıdır.

Şekil-12.9. Örnek İşlemci için veri altyapısı (Örnek 12.8).

İstenen özellikte işlemci için gerekli veri altyapısı Şekil-12.9 da görüldüğü gibi olabilir. Bu mutlak bir çözüm değildir; bir başkası daha farklı veri altyapısı ortaya koymayı bilir. Önemli olan optimum sayıda standart lojik birimler kullanmak ve ona ait kontrol sistemini tasarlamaktır. Önerilen veri altyapısında,

- 1 tane ALU
- 3 tane saklayıcı ve
- 1 tane MUX

kullanılmıştır; ALU ve MUX kombinezonsal ve saklayıcılar da ardışılı birimlerdir; hepsi de standart birimlerdir.

İşlemcinin fonksiyonunu yerine getirebilmesi için herseyden önce işlem kodu ve verileri kendi içerisindeki saklayıcılarına almalıdır. Bunun için 1 tane işlem saklayıcısı, 2 tane de (A ve B olarak adlandırılmıştır) veri saklayıcısı vardır. ALU (Arithmetic Logic Unit), A ve B girişlerine uygulanan veriler üzerinde İşlem kodu girişinde belirtilen işlemi yapar ve sonucu çıkış ucuna yansıtır; sonuçta elde vs varsa, onu da elde çıkışıyla bildirir. MUX ise, B veri alt yapısında bulunan saklayıcı, MUX, ALU için birçok kontrol işaretini gerektirir; bu işaretlerin üretilmesi Kontrol Sistemi tarafından yapılır. Kontrol Sistemi, bir tane de başlangıç durumu eklenirse toplam 5 tane durum⁵ olur. Bu durumlar arasındaki geçiş koşulu ve herbir durumda yapılanlar Şekil-12.10 da gösterilmektedir; durumlar arasındaki geçişler genel olarak *Yükle* ucunun etkin (0'dan 1'e geçiş etkin olarak varsayılmıştır) olmasıyla olmaktadır. 3üncü durumdan 4üncüye geçişte ise bir koşul yoktur.

- ① İşlem kodu \Leftrightarrow Veri Giriş; *Yükle* \rightarrow etkin
- ② İlk veri \Leftrightarrow Veri Giriş; *Yükle* \rightarrow etkin
- ③ İkinci veri \Leftrightarrow Veri Giriş; *Yükle* \rightarrow etkin

Bu aşamada işlem kodu ve veri işlemci içerisindeki saklayıcılar üzerine alınmış oldu.

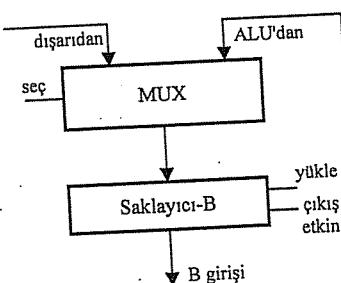
- ④ İşlem Yapılır: Sonuç \Leftrightarrow Sonuç Çıkış; elde sonucu \rightarrow elde
 $1 \rightarrow$ hazır

Örneğin, işlem kodunun 0110 (toplama), verilerin de 0111 ile 1100 olduğu varsayılsa, işlemci içerisindeki saklayıcıların içerikleri şöyle olur.

- ① İşlem Saklayıcısı \Leftrightarrow 0110; A ve B saklayıcıları belirli değil.
- ② İşlem Saklayıcısı \Leftrightarrow 0110; A \Leftrightarrow 0111; B saklayıcısı belirli değil.
- ③ İşlem Saklayıcısı \Leftrightarrow 0110; A \Leftrightarrow 0111; B \Leftrightarrow 1100

Bu aşamada işlem kodu ve veri işlemci içerisindeki saklayıcılar üzerine alınmış oldu.

Lojik Devre Tasarımı

Ardışılı Devre Tasarım Yöntemleri

① İşlem Yapılır:

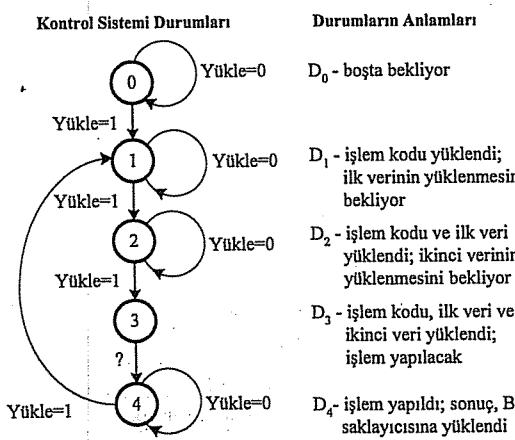
İşlem Saklayıcısı \Leftrightarrow 0110; A \Leftrightarrow 0111; B \Leftrightarrow 0011 (toplama sonucu elde oluştu)
 $0011 \Rightarrow$ Sonuç Çıkış; 1 \rightarrow elde; 1 \rightarrow hazır

Kontrol sisteminin tasarılanmasında algoritmik bir yaklaşım kullanılır; yani, sistem davranışını programlama dillerindeki benzer bir notasyonla veya durum diyagramına benzer bir grafla ifade edilir. Buradan, herbir durum için veri alt yapısında bulunan birimlere ait kontrol uçlarının pasif veya aktif olacağı belirlenir.

Üzerinde işlem yapılacak veriler işlemci üzerindeki saklayıcılarda tutulur; işlemcinin davranışını ise kontrol sistemi yönlendirir. Dolayısıyla, kontrol sistemi işlemiden beklenen davranışını sağlayacak biçimde kontrol işaretleri üretmelidir; yani, saklayıcıya yükle, MUX'a seç gibi işaretleri uygun sırayla üretmelidir.

Kontrol Sistemi Tasarımı:

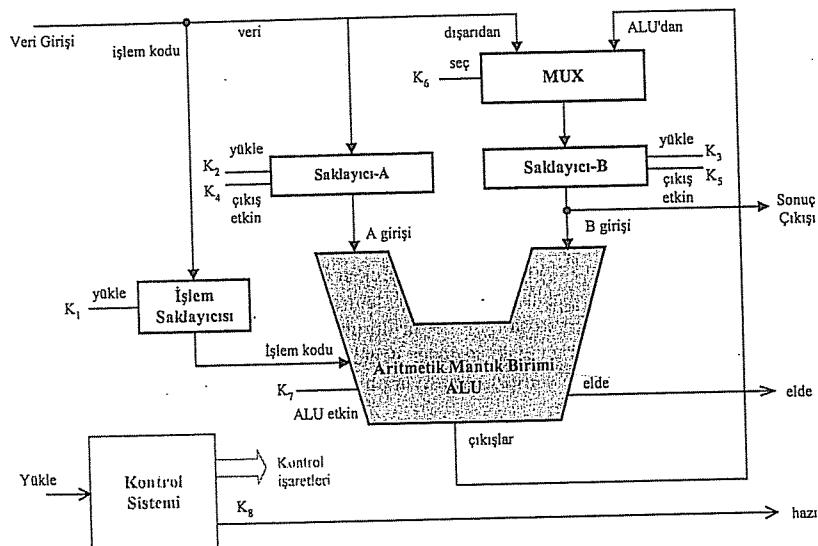
Bir önceki sayfada veri akışı için 4 adım verilmiştir; bu işlemcinin kendisinden beklenen işi yapması için sırayla bulunuşması gereken durumlara karşılık düşürebilir. Bu adımlara bir tane de başlangıç durumu eklenirse toplam 5 tane durum⁵ olur. Bu durumlar arasındaki geçiş koşulu ve herbir durumda yapılanlar Şekil-12.10 da gösterilmektedir; durumlar arasındaki geçişler genel olarak *Yükle* ucunun etkin (0'dan 1'e geçiş etkin olarak varsayılmıştır) olmasıyla olmaktadır. 3üncü durumdan 4üncüye geçişte ise bir koşul yoktur.

Şekil-12.10. Kontrol sistemi durum grafi ve durumların anlamı.

⁵ Ashında kontrol sistemi 4 durumlu olacak biçimde de tasarlanabilir; anlatımın açıkça görülebilmesi için 5 durumlu ele alınmıştır. Ancak bu seferde 2 tane flip-flop yerine 3 tane kullanılması gereklidir.

Bir kontrol sistemine ait davranış Şekil-12.10 dakine benzer bir durum diyagramıyla ortaya koymuşsa, bir sonraki aşama, herbir durumda veri altyapısındaki saklayıcı, sayıcı gibi birimlerin hangi kontrol girişlerinin aktif olacağı ve herbir geçiş için gerekli koşullar belirlenir. Bu aşamaya geçmeden önce Şekil-12.9 da verilen veri altyapısında kontrol girişlerinin aşağıdaki şekildeki gibi isimlendirildiği varsayılsın:

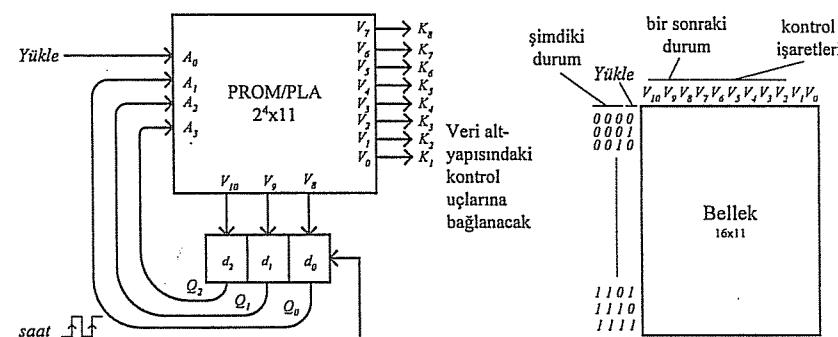

Yukarıdaki şekilde veri altyapısında bulunan saklayıcı, sayıçı gibi birimlere ait kontrol girişlerine K₁, K₂...K₇ gibi isimler verilmiştir. Bu isimlendirmeye göre herbir adında etkin olması gereken kontrol işaretleri Tablo-12.3 de görüldüğü gibi elde edilir.

Tablo-12.3. Kontrol ucları gecis değerleri (Örnek-12.4).

Durum No	Etkin Kontrol Uçları	Açıklama
D ₀	{ \emptyset }	Beklemede.
D ₁	{ K ₁ \leftarrow 1 }	İşlem kodu yüklendi.
D ₂	{ K ₂ \leftarrow 1 }	İlk parametre yüklendi.
D ₃	{ K ₆ \leftarrow 0; K ₃ \leftarrow 1 }	İkinci parametre yüklendi.
D ₄	{ K ₄ \leftarrow 1; K ₅ \leftarrow 1 } { K ₇ \leftarrow etkin, K ₈ \leftarrow 1 } { K ₆ \leftarrow 1; K ₃ \leftarrow 1 }	İşlem yapıldı. Sonuç B'ye yükleni ve <i>hazır</i> kişi işlem sonucunun hazır olduğunu göstermesi için 1'lendi.

Kontrol sistemim modüler yaklaşımında sıralanan yöntemlerin birçoğuyla gerçekleştirilebilir. Burada, saklayıcı (veya FF)-Bellek yöntemi kullanılmak istensin. Bu durumda kontrol sistemi mimarisi aşağıdaki (Şekil-12.11) gibi olacaktır. durum sayısı 5 tane olduğu için 3 tane ($\log_2 5$ 'den) durum değişkeni vardır. Bunlar için 3 bitlik saklayıcı veya 3 tane flip-flop kullanılır. Bellekte, bir sonraki duruma ait geçiş bilgileri ve kontrol çıkışları (K_8, K_7, \dots, K_1) tutulur. Belleğin adres kısmı ise, o andaki durumlar ve girişler için kullanılır. Bu örnek için gerekli bellek boyu (bkz. Şekil-12.113.), $2^{1+3}x(3+8) = 2^4x(11) = 16x11$ çıkar. Yani, herbir gözü 11 bit olan 16 gözlü bellek gereklidir. Bellek gözlerine ait bitlerin ne amaçla kullanıldığı Tablo-12.4 de, adres uclarının ne amaçla kullanıldığı ise Şekil-12.11 de görülmektedir.

Sekil-12.11. Kontrol sistemi mimarisи ve belleğin durumu.

Bu aşamada Tablo-12.3 e dayanılarak bellek içeresine yazılacak bilgilerin ne olacağı belirlenmelidir. Yukarıdaki sekilden görüleceği gibi durum saklama birimleri dışarıdan bağımsız bir saat işaretini uygulanmıştır; saat işaretinin yükselen kenzinde tetikleme yapıldığı varsayılmıştır. Yükle işlemi etkin olduğunda devre bir sonraki duruma geçer; pasif olduğunda olduğu durumda çevrime girer (bkz. Şekil-12.10). Etkin durum lojik 1, pasif durum da lojik 0 olarak değerlendirilmiştir.

Tablo-12.4 de bellek içeresine yazılması gereken bilgilerin ne olduğu bit bit gösterilmiştir. Şimdiki durum ve Yükle girişi belleğin adreslerine, bir sonraki durum ve kontrol çıkışları da belleğin veri çıkışlarına bağlanırlar. Devrenin durum tablosunda 5 farklı durum vardır; \log_2 bağıntısından 3 tane durum değişkeni kullanılması gereği ortaya çıkar; ancak 3 tane durum değişkeniyle 8 durumlu bir devre tasarlanabilir. Bu örnekte 3 tane durum kullanılmamaktadır. Tabloda gri olan yerler kullanılmayan bu durumlara aittir.

Tablo-12.4. Bellek içerişine yazılması gereken bilgiler (Örnek-12.4).

<u>simdiki durum</u>			<u>Yükle</u>	<u>bir sonraki durum</u>			<u>kontrol işaretleri</u>							
Q_2	Q_1	Q_0		Q_2	Q_1	Q_0	K_8	K_7	K_6	K_5	K_4	K_3	K_2	K_1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	1	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0
0	1	1	0	1	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0
0	1	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0
1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
1	0	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
1	1	0	0	0	1	0	0	0	1	1	1	1	1	0
1	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0
1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	0
1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0
1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Yukarıdaki tablo saklayıcı bellek kullanımı yaklaşımıyla çözülen kontrol sisteminde kullanılacak bellek birimini içeresine yazılacak bilgileri göstermektedir. Belleği adres ucularına şimdiki durum ve Yükle situnları, veri ucularına da bir sonraki durum ve kontrol işaretleri bağlanır. Örneğin, devre, başlangıç durumundayken (D_0) durum değişkenleri 000 değerindedir; Yükle=1 ise, teflikle anında bir sonraki durum olan D_1 'e geçer ve K_1 kontrol çıkışı 0 iken 1 olur. MUX dışındaki birimlere ait kontrol girişlerinin 0'dan 1'e geçiş aktif; 1'den 0'a geçmesi veya 0'da kalması pasif kabul edilmiştir.

Kontrol sistemi için yapılan bu çözüm, saklayıcı ve bellek kullanımı açık olarak gösterilmek için yapılmıştır; aynı işlemi yapacak kontrol sistemi daha küçük kapasiteli bellek kullanılarak da gerçekleştirilebilir. Örneğin devrenin durum sayısı 4'e indirilirse 2 durum değişkeni yeterlidir; bir de, Yükle giriş ucu doğrudan saat işaretine kullanılabilir. Bu durumda gerekli bellek boyu $2^2 \times 10 = 4 \times 10$ çıkar. Görüleceği gibi 16x11 boyunda bellek yerine 4x10 boyunda bellek kullanılarak aynı işi yapabilecek kontrol sistemi tasarlanabilir. Bölüm 6'nın sorusunda bunun nasıl yapılacağı sorulmuştur!

12.4. Özeti

Ardışıl lojik devre tasarımı için 3 temel yaklaşım şekli vardır denilebilir; ilki, kanonik yaklaşım/tasarım olarak adlandırılır ve bu yaklaşım şekli ardışıl devrelerin mimarisini ve davranışını göstermek için de kullanılır. Diğer bir yaklaşım şekli modüler olmalıdır; bu yaklaşım şeklinde tasarlanmak istenen devrenin davranışının standart ardışıl devrelerin davranışlarıyla karşılaştırılır ve en uygun olana dayanarak standart ardışıl lojik devrelerle tasarım yapılır. Üçüncü yaklaşım şekli ise, algoritmik olmalıdır. Büyüyük ardışıl lojik devrelerin tasarılanmasında algoritmik yaklaşım şekli kullanılmıştır denilebilir. Kanonik yaklaşım, daha çok, küçük ölçekli; modüler yaklaşım şekliyle küçük ve orta ölçekli; algoritmik yaklaşım ise orta ve büyük ölçekli tasarımlar yapılır. Uygulamada, çoğu zaman, kanonik ve modüler yaklaşım, algoritmik yaklaşımında gerçekli altbirimlerin tasarılanmasında kullanılır.

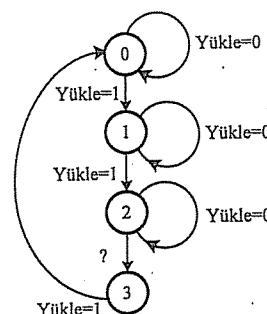
12.5. Sorular

1. Sayısal bir sistemin denetim birimine ait durum diyagramı aşağıdaki gibi verilmiştir. Şekilden görüldüğü gibi diyagramda 4 adet durum ve 2 adet bağımsız giriş vardır; durumlar d_0 , d_1 ve bağımsız girişlerde x , y ile gösterilmektedir. Bu denetim birimini istediğiniz türden flip-flop kullanarak tasarluyınız.
2. Herbiri 4 bit olan iki işaretsiz sayının farkının mutlak değerini bulan bir ardışıl devre algoritmik yaklaşımı göre tasarlanmak istenmektedir. Devre başlama işaretini alana kadar hiçbir işlem yapmamaktadır; başlama işaretiley birlikte sayılar veri altyapısı içerisinde bulunan A ve B sayıclarına yüklenmektedir. Daha sonra, her saat işaretinde (senkronlaşma anında), A ve B sayılarının içerikleri bir eksiltilmektedir; bu işlem, sayılarından birinin içeriği sıfır olana kadar devam etmektedir. Sayılarından birinin içeriği sıfır olursa diğer sayının içeriği farkın mutlak değeri olarak elde edilmiş olunacaktır. Bu aşamada sonuç C saklayıcısına yüklenecek ve başlangıç durumuna dönülecektir.
 - a) Devrenin Veri Altyapısını belirleyiniz ve çiziniz; A, B sayıcları ve C saklayıcısı dışında gereksinim duyulan kapı, seçici vs. gibi birimlerden istenilen kadar kullanılabilir.
 - b) Yukarıda tanımlanan adımları a şıklıkta belirlenen veri altyapısı üzerinde kotaracak kontrol sistemini tasarluyınız ve şemasını çiziniz. Kontrol sistemi tasarımda saklayıcı+bellek yaklaşımı veya istenilen herhangi bir yaklaşım kullanılabilir.
3. JK flip-flop'undan oluşturulmuş olan 4 bitlik bir saklayıcı için aşağıdaki soruları yanıtlayınız.
 - a) Girişlerindeki değeri yükseltmesi için her bir flip-flop'un J ve K girişlerine hangi işaretler uygulanmalıdır?
 - b) İçeriği değişmeden saklı tutmak için her bir flip-flop'un J ve K girişlerine hangi işaretler uygulanmalıdır?
 - c) İçeriğin bir artması için her bir flip-flop'un J ve K girişlerine hangi işaretler uygunmalıdır?

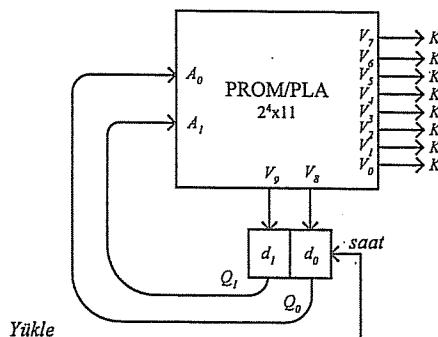
- d) İçeriğin bire türmenmesi için her bir flip-flop'un J ve K girişlerine hangi işaretler uygunlanmalıdır?
- e) Yukarıdaki saklayıcıyı ve gerektiği kadar kapı, seçici kullanarak aşağıda tanımlanan işlemleri yapan ardışıl devreyi tasarlayınız ve çiziniz. Devrenin iki tane kontrol girişi (S_0, S_1) vardır ve bu girişlerin aldığı değere göre aşağıdaki işlemlerden biri yapılmaktadır:

S_1	S_0	İşlev
0	0	yükle
0	1	saklı tut
1	0	1 arttur
1	0	1'e türme

4. Otogardan şehir merkezine 10 dakikada bir seferler yapılmaktadır. Hizmet aracı 15 kişilik olup ya süresi dolmadığı halde dolarsa ya da süresi dolduğunda en az 8 yolcusu varsa kalkmaktadır; aksi durumda kalkmamaktadır. Aracın içerisinde 4 bitlik sayıcı olup her binen yolcula içeriğini bir artttırmaktadır; bir de, 10 dakikada bir sürenin dolduguunu işaret eden bir saat/zamanlayıcı birim vardır. Saat biriminin çıkışı her 10 dakikada bir darbe üretmektedir. Bu koşullar altında kalkışa hazır işaretini üretecek lojik devreyi tasarlamaınız ve şemasını çiziniz.
5. Ard arda bit düzeyinde gelen 7 bitlik veri paketi içerisinde 1'lerin tek sayıda olup olmadığını belirleyen bir ardışıl devre tasarlanmak istenmektedir. Devre 1 girişli 1 çıkışlı olup 7 bit içerisinde 1'ler tek sayıda çıkış 1, aksi durumda 0 yapması beklenmektedir. Devreyi kanonik yaklaşım ve modüler yaklaşım yöntemleriyle tasarlayınız.
6. Örnek-12.4 de veri altyapısı verilen ve durum diyagramında 5 durum olan işlemcinin durum diyagramı aşağıdaki gibi 4 duruma indirgenirse, kontrol sisteminin lojik şemasının sizin ve bellek içeresine yazılacak bilgileri belirleyiniz. Yükle ucu yine doğrudan belleğe uygulanmaktadır.

7. Bir yukarıdaki soruyu, 6ncı soruyu, *Yükle* girişinin aşağıdaki şekildeki gibi saat işaretini olarak kullanılması durumunda bellek içeresine yazılacak bilgileri belirleyiniz. İstenediğin yapılabilmesi için aşağıdaki şemaya kapı vs. gibi eleman eklenmesi gereklidir mi?

8. Herbir gözünde bir harf olan bir ROM 128x8 boyundadır; dolayısıyla içerisinde 128 tane karakterden oluşan bir mesaj vardır. Öyle bir ardışıl devre tasarlayınız ki, ROM içerisindeki karakterleri ard arda ROM'un çıkışlarında üretilsin ve mesaj tamamlanınca tur adlı kontrol çıkışını 1 yapın ve yaptığı işlemi tekrarlamak için başa dönün.
9. Bir önceki soruda mesajın 128 karakterden oluşanluğu varsayılmıştı; aynı soruya mesajın 128 karakterden oluştuğu veya mesaj 128 karakterden daha az ise 11111111 karakteriyle sonlandığı varsayılarak devreyi yeniden tasarlayınız. Dolayısıyla 11111111 karakteri mesaj içerisinde bulunmayacaktır.
10. Temeli RAM kullanılmamasına dayanan bir mesaj gösterme devresi tasarlanmak istenmektedir. Devre temel olarak bir klavye, mesaj saklanması için RAM, mesajın gösterilmesi için alfasyasız gösterge ve veri alt yapısında saklayıcı, sayıcı, flip-flop gibi birimlere sahiptir. Mesaj sistemini, mesajı hem saklayacak (yükleme modu) hem de gösterecektir (gösterme modu). Klavyenin ve göstergenin giriş çıkış uçlarını belirleyerek devreyi algoritmik yaklaşımına dayanarak tasarlayınız; veri altyapısını belirleyiniz ve kontrol sistemini tasarlayınız. *Bu sorunun uygulanabilir gerçekçi çözümü için [TOROS ve ÇÖLKESEN-1991] kaynağı incelenebilir.*

13.

Benzetim Ortamında Lojik Devre Tasarımı

Benzetim ortamları, devreleri fiziksel olarak gerçekleştirmeden bilgisayar ortamında tasarlama ve fonksiyonel davranışını sınamak amacıyla kullanılır. Tasarımcılar, geliştirdikleri sistem veya algoritmaların davranışlarını görmek ve farklı giriş parametrelerine göre sistemin nasıl davranışacağını izlemek amacıyla benzetim ortamları kullanırlar. Bu amaçla, hemen hemen tüm disiplinler için birçok yardımcı araç geliştirilmiştir. Örneğin, *CADENCE Design System*, *multiSIM*, *MATLAB / Simulink* hemen akla gelen benzetim araçlarıdır. Tasarımcı bu yardımcı araçların sunduğu ortam aracılığıyla tasarımını fiziksel olarak gerçekleştirmeden çalışıp çalışmadığını sinayabilir. Bu bölümde orta ölçekli lojik devre tasarımda benzetim ortamı olarak kullanılan *multiSIM*¹ tanıtılmış ve kullanımı aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır:

13.1. <i>multiSIM</i> Programının Özellikleri
<i>multiSIM</i> Kullanıcı Arayüzü
<i>Tasarım Araç Çubuğu</i>
<i>Kullanıcı Arayüzünü Özelleştirme</i>
<i>Kullanıcı Tercihleri</i>
<i>Benzetim Ortamı Arayüzü</i> | 13.2. Lojik Devrelerin Benzetimi
13.3. Örnek Benzetim Çalışmaları
13.4. Şemadan Baskılı Devreye Geçiş
13.5. Özet
13.6. Sorular |
|--|--|

Karmaşık bir lojik devrenin daha gerçekleştirilmeden önce *CADENCE Design System* gibi bir yardımcı aracı; tasarım öncesi deneysel gerçekleştirilmesi zor bir kontrol sisteminin *Matlab/Simulink* gibi bir yardımcı araçla benzetimi yapılarak sınınaması, çoğu zaman tutulan bir yoldur. *CADENCE Design System* lojik devrelerin benzetimi yapılması için güçlü bir yardımcı araçtır ve bu alanda yoğun olarak kullanılır; benzer şekilde “*Electronics Workbench*” şirketi tarafından geliştirilen

¹ “*Electronics Workbench*” firmasının geliştirmiş olduğu *multiSIM* ve *Ultiboard* yazılımlarının Türkiye Distribütörü “ERA Bilgi Sistemleri ve Yayıncılık Ltd.Şti.”dir ve bu kitabın okumakta olduğunuz on üçüncü bölüm ERA’nın katkılarıyla *multiSIM* benzetim programına ayrılmıştır.

multiSIM benzetim programı da çok geniş Eleman veritabanı, şematik çizim arabirimini, *SPICE/VHDL* benzetim arabirimleri, *FPGA/CPLD* sentezi ile RF yetenekleri olan ve *Ultiboard* gibi PCB tasarım programlarına doğrudan transfer imkanı yaratabilen çok gelişmiş bir devre benzetim programıdır ve yoğun tasarım ve sentez gerektiren birçok disiplinlerde oldukça yoğun olarak kullanılmaktadır.

Benzetim ortamları, genelde, sanal dünyada yapılmış gibi düşünülebilir; devre aşağıda görüldüğü gibi grafiksel olarak oluşturulur (veya HDL ile tanımlanır) ve olası giriş değerlerine karşı çıkış değerleri üretilerek davranışları gözlenir. Çünkü,其实ekt sistemde veya devrenin kendisi yoktur; giriş parametreleri, modellenmiş sanal bir sisteme veya devreye uygulanır ve davranışları izlenir. Bu tasarım tamamlanmış bir devrenin çalışmasının kontrol edildiği ilk aşamadır. Eğer devrenin çalışmasında aksilikler ya da tasarımdan dolayı eksiklikler varsa benzetim ortamları bunların görülebilmesi açısından tasarımcı için çok büyük önem taşımaktadır. Özellikle mikroişlemci veya mikrokontrolör tabanlı tasarımların bu tür ortamlarda sinanabilmesi ve baskılı devrelerinin oluşturulabilmesi için gerekli PCB (*Printed Circuit Board*) transferinin yapılabilmesi tasarımcı açısından çok büyük bir şans oluşturmaktadır. Ayrıca, benzetim sonuçları *MathCAD* ve Excel formatına dönüştürülebilmektedir. Bu da verilerin farklı ortamlarda yorumlanmasına imkan sağlamaktadır.

13.1 multiSIM Programının Özellikleri

multiSIM, aşağıdaki yeteneklere sahip, kullanımı kolay, grafik arabirimini olan tam anlamıyla bir sistem tasarım ve benzetim programıdır.

- Geniş Eleman veritabanı
- Şematik çizim ortamı
- Analog/dijital SPICE benzetimi
- VHDL/Verilog tasarım ve benzetimi
- FPGA/CPLD sentezi
- RF devreleri üzerine işlemler
- Şematik çizimi PCB programlarına transfer etme.

Özellikle lojik devre tasarımı açısından değerlendirildiği zaman, *multiSIM*'in bu iş için biçilmiş kaftan olduğunu söylemek yanlış olmaz. TTL ve CMOS ailelerini desteklemesi ve her iki aileye ait çok büyük birer veritabanını barındırmamasının yanı sıra kullanıcıya yeni bir tümdevrenin özelliklerini tanıtmasına da imkan vermektedir. Bütün bunların yanında kullanıcının benzetimleri ideal devreler için ya da gerçek hayatı pratik devreler için gerçekleştirebilmesine de imkan sağlamaktadır.

multiSIM Kullanıcı Arayüzü

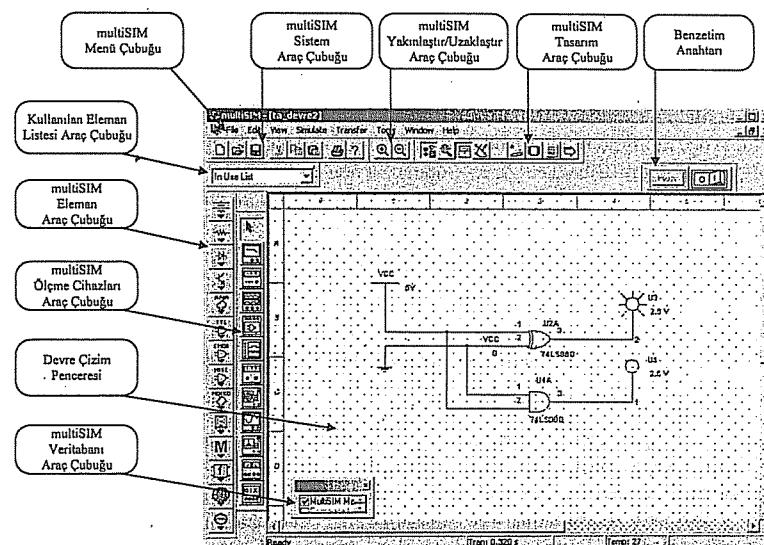
multiSIM programı, kullanıcılarına kullanımı oldukça kolay bir arayüz sunmaktadır. Genel yapısı Şekil-13.1 de verilen bu arayüzde, başlık çubuğu, menüler, durum çubuğu gibi geleneksel Windows programı özelliklerinin yanı sıra kullanıcıya devre çizimi ve benzetimi için gerekli olan bütün araç çubukları da yer almaktadır. *multiSIM* kullanıcı arayüzünde bulunan menü ve araç çubukları;

- **multiSIM Menü Çubuğu (Menu Bar)**

multiSIM benzetim programı Windows'un klasik menü yapısına benzer bir menü çubugu sahiptir. Bu menü'de sırasıyla, File (Dosya), Edit (Düzen), View (Görünüm), Simulate (Benzetim), Transfer, Tools (Araçlar), Window (Pencere), Help (Yardım) menüleri yer almaktadır.

- **multiSIM Sistem Araç Çubuğu (System Toolbar)**

Yeni Dosya oluşturma, Mevcut dosyayı açma, saklama, kes, kopyala, yapıştır, yazdır, yardım, yakınlaştır ve uzaklaştır işlemleri yerine getirmeye yarayan kısa yol düğmelerini barındıran araç çubuğuudur. Sistem Araç Çubuğu, *View* menüsünde Toolbars/System seçeneği ile aktif hale getirilir.

Şekil-13.1. *multiSIM* kullanıcı arayüzü.

- multiSIM Yakınlaştır/Uzaklaştır Araç Çubuğu (*Zoom Toolbar*)

multiSIM devre çizim penceresinde oluşturulan devre şemasını daha yakından ya da kuşbakışı inceleyebilmek için kullanılan araç çubuğu. Yakınlaştır/Uzaklaştır Araç Çubuğu, *View* menüsünde *Toolbars/Zoom* seçeneği ile aktif hale getirilir.

- multiSIM Tasarım Araç Çubuğu (*Design Toolbar*)

multiSIM'in karmaşık fonksiyonlarına erişim imkanı sağlayan araç çubuguudur. Bu araç çubوغunda yer alan bütün kısayol düğmelerinin işlevleri ilerde ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Tasarım Araç Çubuğu, *View* menüsünde *Toolbars/Design* seçeneği ile aktif hale getirilir.

- Kullanılan Eleman Listesi Araç Çubuğu (*In Use List Toolbar*)

Devre çizim alanında mevcut olan Elemanların listesini veren araç çubuguudur. Kullanılan Eleman Listesi Araç Çubuğu, *View* menüsünde *Toolbars/In Use List* seçeneği ile aktif hale getirilir.

- multiSIM Eleman Araç Çubuğu (*Components Toolbar*)

Her bir kısayol düğmesinin bir Eleman ailesine erişime imkan sağlayan araç çubuguudur. Benzetim öncesi devre kuruluş aşamasında en çok kullanılacak araç çubuguudur. Eleman Araç Çubuğu, *View* menüsünde *Toolbars/Components* seçeneği ile aktif hale getirilir.

- multiSIM Ölçme Cihazları Araç Çubuğu (*Instruments Toolbar*)

Distorsiyon ve lojik analiz cihazları ile fonksiyon üretici, sınıma sözcüğü üretici, osiloskop, multimetre, wattmetre gibi her türlü ölçüm cihazını barındıran Araç Çubuguudur. Ölçme Cihazları Araç Çubuğu, *View* menüsünde *Toolbars/Instruments* seçeneği ile aktif hale getirilir. Ölçme Cihazlarına *Simulate* menüsünde *Instruments* seçeneği ile erişmek mümkündür.

- multiSIM Veritabanı Araç Çubuğu (*Database Toolbar*)

multiSIM'de mevcut veya kullanıcı tarafından oluşturulan elemanları içeren veritabanlarına erişim için kullanılan araç çubuguudur. Veritabanı Araç Çubuğu, *View* menüsünde *Toolbars/Database* seçeneği ile aktif hale getirilir.

- Benzetim Anahtarı (*Simulate Switch*)

Devre çizim penceresinde tasarım işlemi tamamlandıktan sonra benzetimin başlatılmasını veya başlatılmış olan benzetimin sonlandırılmasını sağlayan açma/kapama anahtarıdır. Bu anahtarın yanında yer alan bir düğme ile çalışmakta olan benzetimi duraklatma ve duraklatılmış benzetimi sürdürme işlemleri gerçekleştirilebilir. Benzetim Anahtarı, *View* menüsünde *Show Simulate Switch* ile aktif hale getirilir.

multiSIM Tasarım Araç Çubuğu

Tasarım Araç Çubuğu (*Design Toolbar*)'ın multiSIM'in karmaşık fonksiyonlarına erişim imkanı sağlayan bir araç çubuğu olduğu daha önce açıklanmıştır. Karmaşık fonksiyonlara erişim, tasarım araç çubوغunda bulunan kısa yol düğmeleriyle sağlanmaktadır. Bu kısa yol düğmelerinin detaylı açıklamaları aşağıda verilmiştir.

Eleman (*Components*) Düğmesi

Eleman Araç Çubüğünün (*Components Toolbar*) multiSIM penceresinde gösterilmesini ya da gösterilmemesini sağlar. multiSIM eleman (*Components*) araç çubugunu görebilmek için multiSIM Veritabanı (*Database*) araç çubوغunda MultiSIM Master veritabanının seçilmiş olması gerekmektedir.

Eleman Editörü (*Component Editing*) Düğmesi

Yeni bir Eleman oluşturmak, mevcut Elemanlar üzerinde değişiklik yapmak, bir komponenti kopyalamak ya da silmek, ayrıca mevcut veritabanlarından herhangi birini seçip mevcut elemanları incelemek gibi işlemleri yapmaya yarayan erişim düğmesidir.

Ölçme Cihazları (*Instruments*) Düğmesi

Distorsiyon ve lojik analiz cihazları ile fonksiyon üretici, sınıma sözcüğü üretici, osiloskop, multimetre, wattmetre gibi her türlü ölçüm cihazını barındıran Ölçme Cihazları Araç Çubوغunu aktif ya da pasif hale getiren düğmedir.

Benzetim (*Simulation*) Düğmesi

Benzetim düğmesi, devre şeması çizilerek hazır hale getirilmiş benzetimi başlatma, sonlandırma, duraklatma ve sürdürme işlerini yerine getiren Benzetim Anahtarı ile aynıdır. Kısaca, devre şeması tamamlandıktan sonra kullanıcı benzetimi buradan da başlatılabilir, çalışmakta olan benzetimi sonlandırabilir ya da duraklatabilir. Ayrıca duraklatılmış benzetimi sürdürülebilir.

Analiz (*Analyses*) Düğmesi

Kurulu devre düzeneği üzerinde, DC çalışma noktası, AC, geçiş (*transient*), Fourier, Gürültü, Distorsiyon, Duyarlık ve benzeri analiz işlemlerinin yapılabilmesine imkan sağlayan düğmedir. Bununla birlikte, kullanıcının özel analizlerini yapabilmesi için Kullanıcı Tanımlı Analiz bölümü de yer almaktadır. Analiz yöntemlerine *Simulate* menüsünde *Analyses* seçeneği ile erişmek mümkündür.

İleri işlemciler (*Post Processor*) Düğmesi

Benzetim sonuçları üzerinde çeşitli ileri işlemlerin yapılmasına imkan sağlayan bölümdür. Benzetim sonucu eğrisi üzerinde adım adım izleme yaparak sonucu yo-

rumlamak, hatta çeşitli analiz sonuçlarını da ekleyerek tam kapsamlı yorumlarda bulunmak mümkündür. İleri İşlemcilere *Simulate* menüsünde *Postprocess* seçeneği ile erişmek mümkündür.

VHDL/Verilog HDL Düğmesi

VHDL modelleme ile çalışmaya imkan sağlayan erişim düğmesidir. VHDL tasarım bütün multiSIM sürümlerinde mevcut olan bir özellik değildir. Alacağınız sürümde mevcut olup olmadığına mutlaka sorunuz. Sonuçta, multiSIM programıyla VHDL benzetimi veya sentezi ile Verilog HDL benzetimi bu düğme yardımıyla gerçekleştirilebilir. VHDL ve Verilog benzetimlerine *Simulate* menüsünde *VHDL Simulations* ve *Verilog HDL Simulations* seçeneği ile VHDL sentezine ise *Transfer Simulations* ve *Verilog HDL Simulations* seçeneği ile VHDL sentezine ise *Transfer Simulations* menüsünde *VHDL Synthesis* seçeneği ile erişmek mümkündür.

Raporlar (Reports) Düğmesi

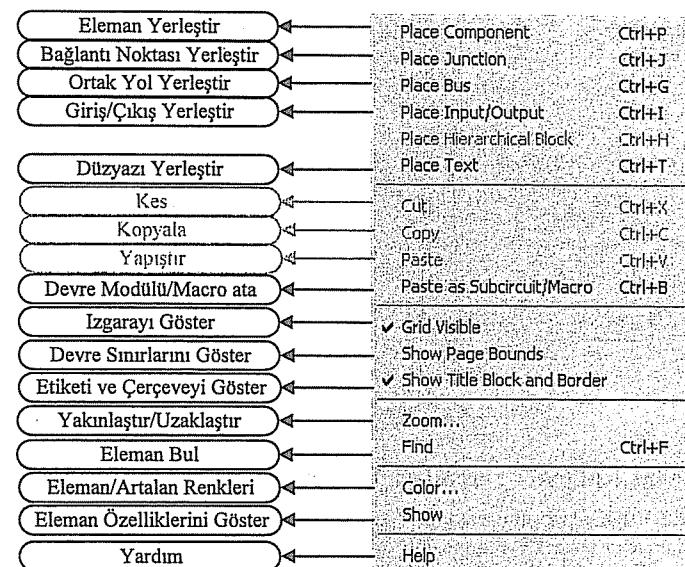
Raporlar düğmesi ile Maliyet Analizi yapılabileceği gibi Eleman Araç Çubuğu'ndan bir eleman seçilirken açılan pencereden Veritabanı Eleman Ailesi Listesi, Eleman Ayrıntılı Raporuna ilişkin bilgiler alınabilir. Ayrıca devrede kullanılan Ölçme Ci-hazırlarının yapısı yazıcıdan çıkış olarak alınabilir.

Transfer (Transfer) Düğmesi

Bu düğme vasıtasıyla, oluşturulan devre şemasından, Electronics Workbench şırketinin ürettiği Ultiboard veya diğer şirketlere ait baskılı devre (PCB) hazırlama programlarına doğrudan transfer yapılabilir. Ayrıca benzetim sonuçlarının yorumlanabilmesi ve diğer programlar tarafından kullanılabilmesi için MathCad ve Excel programları formatında doğrudan veri transferi de mümkündür. Transfer işlemleri *Transfer* menüsünden ulaşmak mümkündür.

multiSIM Kullanıcı Arayüzü Özelleştirme

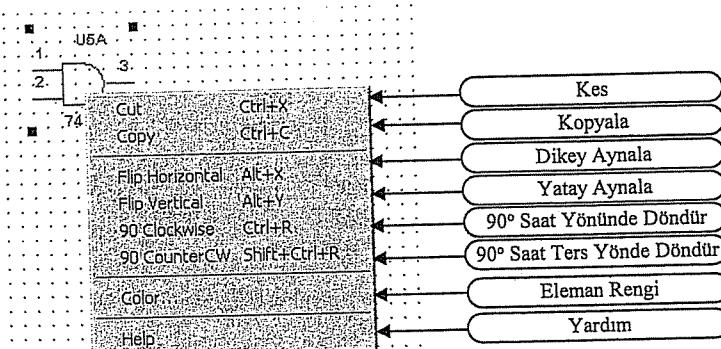
multiSIM, kullanıcılarına araç çubuklarını, devre renklerini, sayfa yapısını, yakınlaştır/uzaklaştır ölçeklerini, otomatik saklama ayarlarını, kullanılan devre standartlarını (ANSI veya DIN) ve yazıcı ayarlarını değiştirmelerine imkan sağlaması açısından kullanıcı dostu bir benzetim programıdır. Ayrıca bütün bu işlemleri her bir devre için ayrı ayrı yapmak da mümkündür. Bunun yanı sıra eleman, bağlantı noktası, ortak yol, giriş/çıkış, yazı ekleme işlemleri gibi bir çok işlemi devre çizim penceresi içinde mouse sağ tuşuna basılarak açılacak olan menüden gerçekleştirilebilir. Bu işlem yapıldığında açılan pencerenin genel yapısı ve açıklamaları Şekil-13.2 de verilmiştir.

Şekil-13.2. multiSIM devre çizim ayarları menü penceresi.

Devre çizim penceresi içinde yerleştirilmiş olan bir elemanı taşımak, kopyalamak, sağa sola döndürme ve aynalama işlemleri ile eleman rengini değiştirmek mümkündür. Bu işlemler, elemanın üzerindeken farenin sağ tuşuna basılarak açılacak olan menüden gerçekleştirilebilir. Açılan bu menü penceresinin genel yapısı ve açıklamaları Şekil-13.3 de verilmiştir.

MultiSIM Windows tabanlı bir uygulama programı olduğu için bloklama, kopyalama, taşıma ve silme işlemleri genel windows kuralları çerçevesinde gerçekleştirilebilmektedir. Özellikle Windows arayüzüne alışkin kullanıcılar için bu benzerlik çok büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

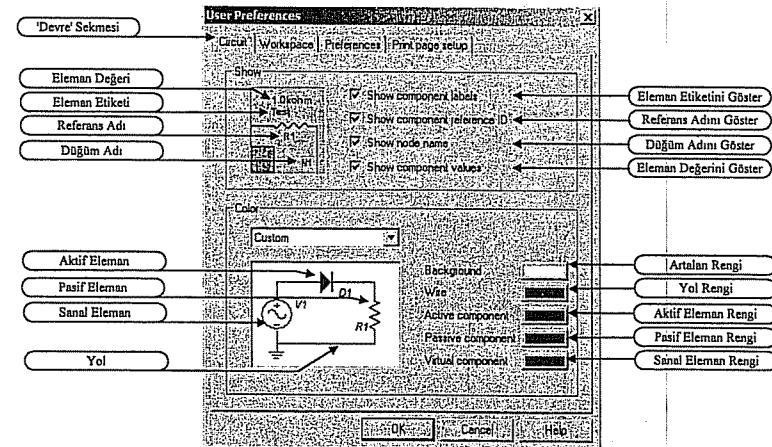

Şekil-13.3. multiSIM eleman menü penceresi.

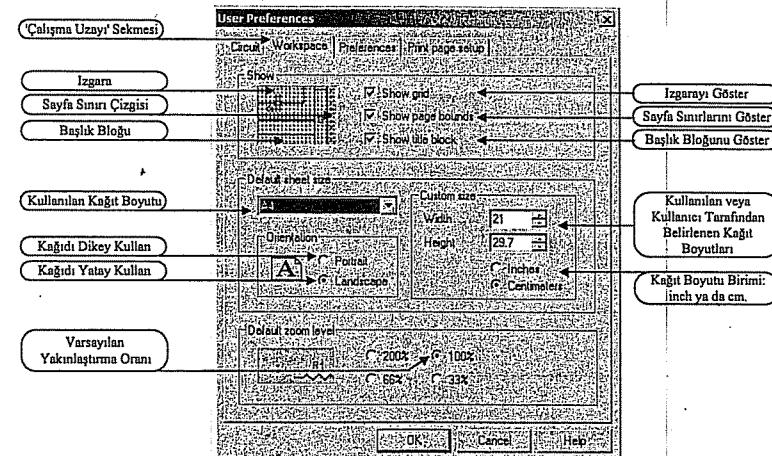
multiSIM Kullanıcı Tercihlerinin Tanımlanması

Benzetim çalışmaları yapılacak devreye ilişkin devre şemasını oluşturma işlemlerine başlamadan önce, devrenin sahip olacağı renk, etiket adı, eleman değeri, referans adı gibi özelliklerle, çalışma alanında izgaranın gösterilmesi, kağıt boyutunun belirlenmesi ve yazdırma özelliklerini belirlenmesi gibi işlemlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kullanıcı eğer mevcut yapıdan memnun ise bu özellikler üzerinde bir değişiklik yapma ihtiyacı duymaz ve *File* menüsünden *New* seçeneği ile yeni tasarıma başlar. Eğer kullanıcı yukarıda sayılan özellikleri kendi tercihleri doğrultusunda yeniden düzenlemek isterse bu işlemi *Edit* Menüsü *User Preferences* seçeneği ile belirlemeli ve bu değişiklikleri yürürlüğe koymak için *File* Menüsü *New* seçeneği ile yeni bir multiSIM sayfası açmalıdır, yeni sayfa açılmadan yapılan değişiklikler yürürlüğe girmez. Kullanıcı referansları yapı itibarıyla; *Circuit* (Devre), *Workspace* (Çalışma Uzayı), *Preferences* (Tercihler), *Print page* (*Circuit* (Devre), *Workspace* (Çalışma Uzayı), *Preferences* (Tercihler), *Print page*) seklinde dört bölümme ayrılmıştır. *Circuit* (Devre) adı *setup* (Sayfa Yazdırma Ayarı) seklinde dört bölümme ayrılmıştır. *Circuit* (Devre) adı verilen ilk bölümde, devre elemanlarının gösterileceği renklerle, etiket adı, eleman değeri, referans adı gibi özellikler değiştirilebilmektedir.

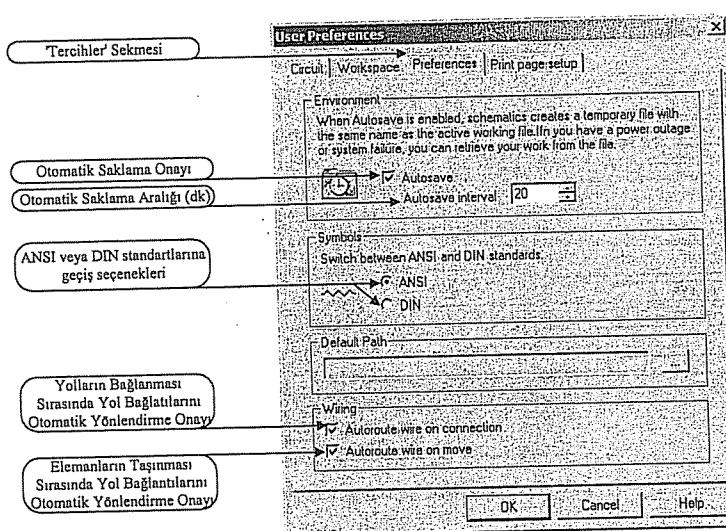
Edit menüsünden *User Preferences* seçeneği ile kullanıcı referansları tanımlanmak için açıldığında *Circuit* (Devre) sekmesini ilk sekme olduğu için otomatik olarak açılır. Adından da anlaşılacağı gibi devre özellikleri üzerinde değişikliklerin yapıldığı bu bölümde iliskin pencere yapısı Şekil-13.4 de gösterilmiştir.

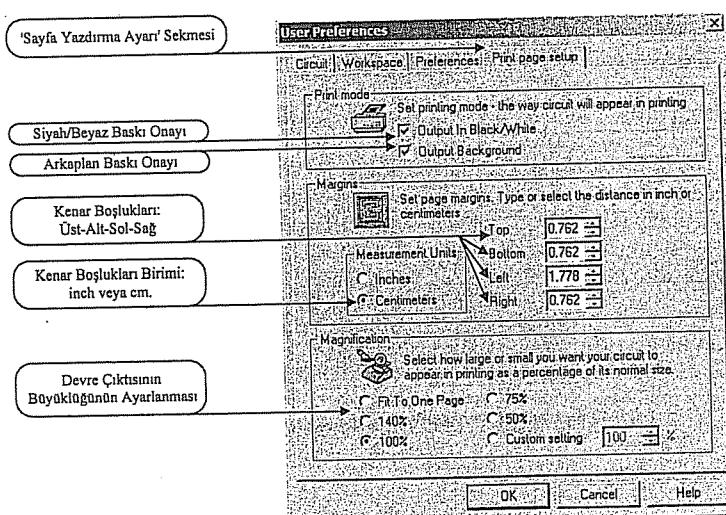
Şekil-13.4. User Preferences/Circuit (devre) sekmesi.

Şekil-13.5. User Preferences/Workspace (Çalışma Uzayı) sekmesi.

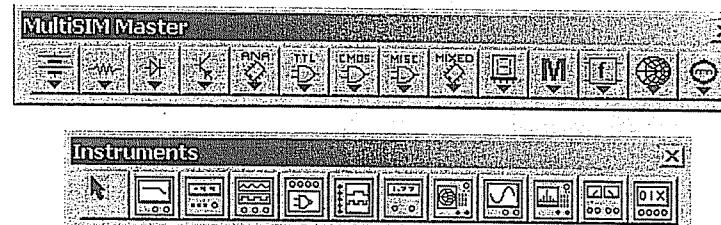
Şekil-13.6. User Preferences/Preferences (Tercihler) sekmesi.

Şekil-13.7. User Preferences/Print page setup (Sayfa Yazdırma Ayarı) sekmesi.

multiSIM Benzetim Ortamı Arayüzü

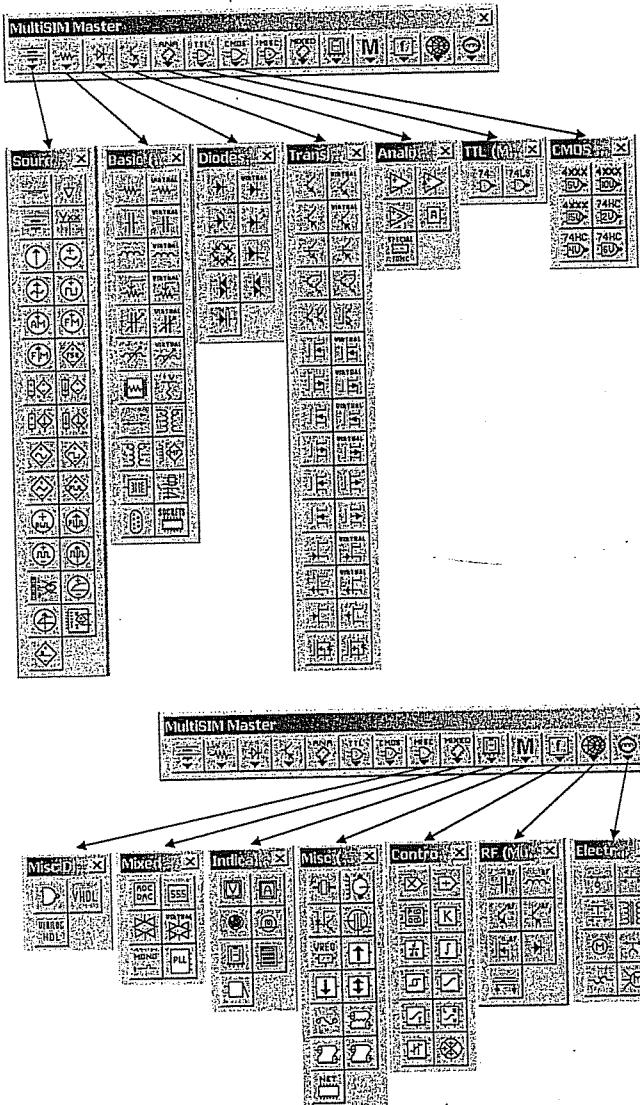
Bir devreye ilişkin benzetim sonuçlarını görebilmek için öncelikle o devreye ilişkin elementlerin doğru olarak seçilmesi ve gerekli besleme devreleri ile gerekli görüntüleme/ölçme cihazlarının doğru olarak yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla multiSIM Eleman (Components) Araç Çubuğu ile multiSIM Ölçme Cihazları (Instruments) Araç Çubuğu araç çubuklarından yararlanılarak devre şemasını benzetim ortamı arayüzünde oluşturmak gereklidir. multiSIM eleman (Components) araç çubugunu görebilmek için multiSIM Veritabanı (Database) araç çubوغunda MultiSIM Master seçeneğinin işaretlenmiş olması gerekmektedir. Aksi takdirde View menüsünden components araç çubuğu seçilirse bu araç çubuğu aktif olmayaçaktır. multiSIM Eleman (MultiSIM Master Components) ve Ölçme Cihazları (Instruments) araç çubuklarının genel yapıları Şekil-13.8 de verilmiştir.

Şekil-13.8. multiSIM Eleman (Master Components) ve Ölçme Cihazları (Instruments) araç çubuklarının genel yapısı.

multiSIM ortamında bir devre şemasını çizmek için MultiSIM Master Components araç çubugundan yararlanılır. Bu araç çubuğu tek başına bir benzetim için gerekli bütün bileşenleri içinde barındırır. Şekil-13.9 da da gösterildiği gibi bu bileşenler sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Kaynaklar (Sources)	Çeşitli Sayısal (Misc Digital)
Temel Elemanlar (Basic)	Çeşitli (Mixed)
Diyotlar (Diodes)	Göstergeler (Indicators)
Transistörler (Transistors)	Çeşitli (Misc)
Analog (Analog)	Kontrol (Controls)
TTL (TTL)	Radyo Frekansı (RF)
CMOS (CMOS)	Elektro-mekanik (Electro-mechanical)

Şekil-13.9. multiSIM Eleman (Master Components) araç çubuklarının alt bileşenleri.

13.2. Lojik Devrelerin Benzetimi

Burada Ayrı 7.4.1 de Şekil-7.6 da ayrıntılı olarak incelenen yarı toplayıcı devrenin benzetimi yapılmaya çalışılmıştır. Bunun için bir tane DVEYA bir tane de VE kapısına ihtiyaç vardır. Ayrıca besleme, toprak gerilim değerlerine ve ayrıca çıkışların lojik seviyelerini göstermek için 2 adet lojik probe'a ihtiyaç vardır. Benzetim programlarında devreyi gerçeklemeden önce malzeme listesini hazırlamak devrenin hızlı kurulmasında çok büyük bir avantaj oluşturur.

Kuruluş-sırasında ilk tercih edilecek başlangıç adımı besleme kaynağının seçimidir. Bunun için MultiSIM Master Components araç çubuğu ilk bileşeni olan *Source*

altındaki toprak gerilimini ifade eden simge fare sol tuşu ile seçilir ve toprak bağlantısını gösteren simgesi istenen yere fare sol tuşuna bir kez basılarak yerleştirilir. Sonra simgesiyle gösterilen besleme gerilimi benzer şekilde istenen yere yerleştirilir. Besleme gerilimi simgesi TTL元件 için

$5V$ şeklinde gösterilmiştir. Herhangi farklı bir gerilim değeri devreye uygulanmak istenirse bu simbol üzerinde fare sol tuşuna iki kez basılarak açılan pencerede istenen gerilim değeri yazılır ve OK seçeneği ile uygulamaya sokulur. Burada tasaranacak devreye göre lojik kapı elemanları, analog elemanlar ve MultiSIM kütüphanelerinde bulunan bütün elemanlar ve kullanıcı tarafından tanımlanabilen bütün elemanları kullanmak mümkündür.

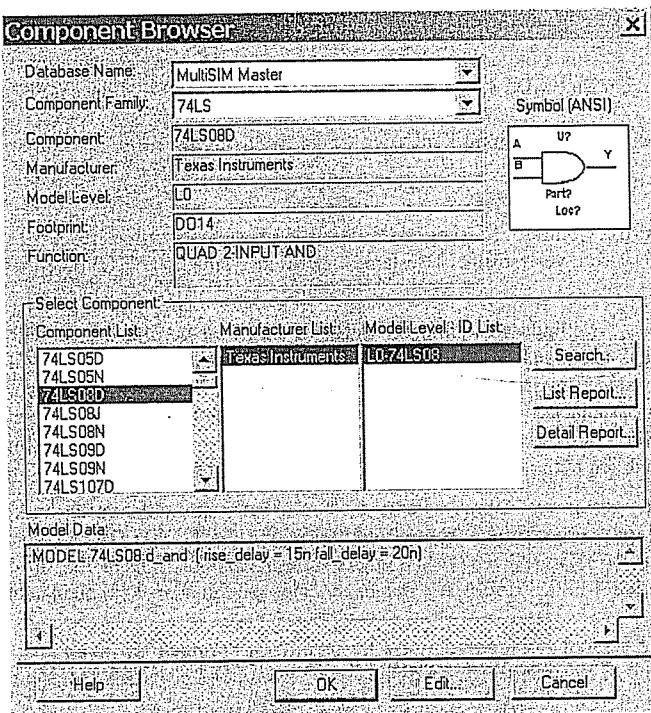
Besleme gerilimi ve toprak uçlarını oluşturduktan sonra kullanılacak lojik kapı elemanlarını yerleştirmek uygun bir adım olacaktır. Bu amaçla DVEYA kapısı için 74LS86, VE kapısı için 74LS08 tümdevrelerinden birer kapıya ihtiyaç duyulur. Bunun için MultiSIM Master Components araç çubuğundan TTL elemanlarını ifa-

de eden simbol fare sol tuşu ile seçilir. Bu durumda bir ikinci araç çubuğu daha açılarak standart TTL ya da Low Power Shotky TTL serilerinden birinin se-

çilmesi istenir. LS serisi TTL tercih edilirse simgesi fare sol tuşu ile seçilir. Bu durumda Şekil-13.10 da gösterilen Eleman Tarayıcı (Component Browser) adı verilen ve LS serisi TTL tümdevre elemanlarının bir listesini, simbolik gösterimini, giriş/çıkış gecikme sürelerini, tümdevrenin kaç kapı içerdiği ve kapıların kaç giriş içerdiği gibi gerekli bilgileri barındıran bir pencere açılır. Kullanıcı buradan istediği elemana kolaylıkla ulaşabilir. Bu alanda ilk olarak 74LS08 seçilir ve devre çizim penceresine yerleştirilir ve hemen sonra da 74LS86 yerleştirilir. Bundan sonra lojik probe yerleştirmek için MultiSIM Master Components araç çubuğundan Gösterge

(Indicators) elemanlarını ifade eden simbol fare sol tuşu ile seçilir. Bu du-

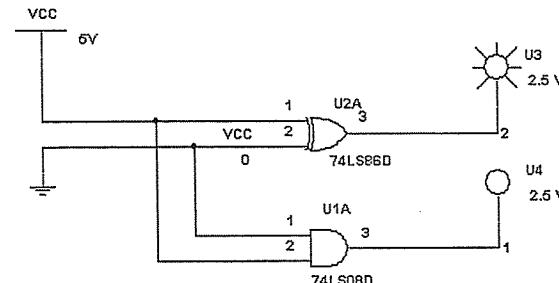
rumda açılan ikinci araç çubuğundan lojik probe'u ifade eden simge fare sol tuşu ile seçilir ve lojik probe bağlantısını gösteren simgesi istenen yere fare sol tuşuna bir kez basılarak yerleştirilir.

Şekil-13.10. multiSIM eleman tarayıcı (component browser) penceresi.

Bütün bu işlemlerden sonra devre uç bağlantılarının yapılması gerekmektedir. Her elemanın elektriksel bağlantı yapılabilecek uçlarından birine fare imleci ile temas edildiğinde fare imleci + şekline dönüştür. Bu durumda fare sol tuşuna basılır ve bu ucun bağlanacağı başka bir ucun ya da herhangi bir yolun üzerinde tekrar fare sol tuşuna basılarak burada bir düğüm noktası oluşturulur ve bağlantı sağlanır. Devre şemasına bakıldığından düğüm noktaları şeklinde gösterilecektir. Herhangi bir şekilde bu düğüm noktasından başka bir elemanın ucuna, herhangi bir yola ya da herhangi baş-

ka bir düğüm noktasına bağlantı kurulabilir. Bütün elemanlara ilişkin tüm bağlantılar tamamlandıktan sonra devre şeması Şekil-13.11 de olduğu gibi elde edilir.

Şekil-13.11. Benzetimi yapılacak yarı toplayıcı devre şeması.

Bu aşamadan sonra benzetim çalıştırmak gerekmektedir. Bu işlem;

- Tasarım (Design) Araç Çubuğundan Benzetim (Simulation) düğmesinden,
- Benzetim Anahtarı (Simulate Switch) aç/kapa (on/off) düğmesinden,
- Simulate menüsü, Run/Stop seçeneğinden.

gerçekleştirilebilir. Benzetimi durdurma işlemi başlatma işleminin yapıldığı yerlerden gerçekleştirilebilir. Benzetimi durdurma işlemi başlatma işleminin yapıldığı yerlerden gerçekleştirilebilmektedir.

13.3. Örnek Çalışmalar

Bu ayrrita bazı devrelerin devre şemaları çizilmiş ve benzetim çalışmaları gerçekleştirılmıştır. Devre şemasının çizilmesi ve devre uçları arasında bağlantıların yapılması ve benzetim çalışmasının gerçeklenmesi Ayrit 13.4 de açıklandığı gibidir. Burada sırasıyla,

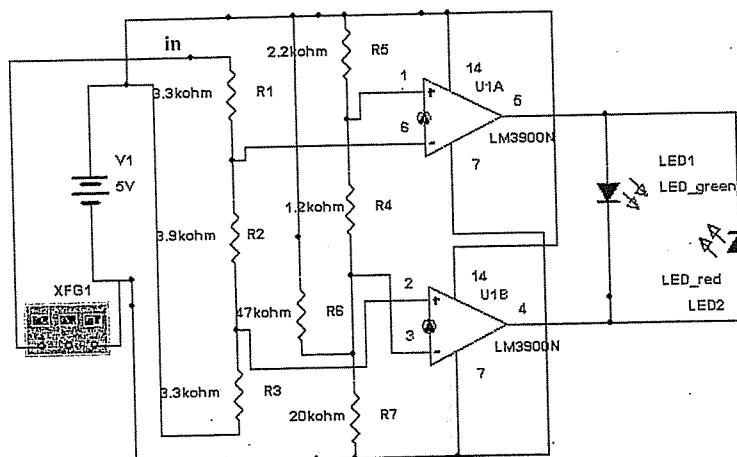
- Lojik Seviye Algılayıcı (Logic Probe)
- Ondalık Sayıcı (Decade Counter)
- Ondalık Sayıcı +7-parçalı gösterge (Decade Counter+7-segment display)
- 4-bitlik İkili Yukarı Sayıcı (4-bit Binary Up Counter)

benzetimleri gerçekleştirilmiştir².

² Bu kısımlarda destek için meslektaşımız Sayın Murat Başkan'a teşekkür ederiz.

Lojik Düzey Algılayıcısı (*Logic Monitor*)

Lojik düzey algılayıcısında, iki adet *norton opamp* kullanılarak girişteki lojik düzeyin değeri belirlenmektedir. Devredeki işlemel kuvvetlendiriciler (*OpAmp-Operational Amplifier*) birer gerilim karşılaştırıcıları olarak çalışmaktadır ve devrenin giriş işaretine göre birinin çıkış gerilimi artı olurken diğeri eksi (toprak potansiyeli) olmaktadır ve çıkışındaki ışık saçan diyonotlar (led'ler) parlarmaktadır. Böylece girişteki lojik düzeyin "0" ya da "1" olduğu belirlenmektedir. Devrede **in** girişleri lojik 1 ve lojik 0'a çekilebilir. Devreye ilişkin lojik şema Şekil-13.12 de verilmiştir.

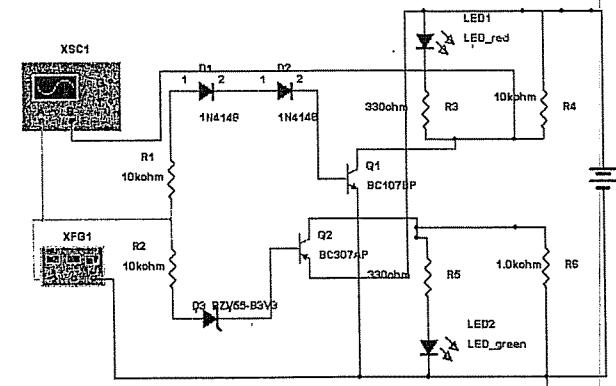

Sekil-13.12. Lojik Seviye Algılayıcıya İlişkin devre şeması

Lojik Probe

Bu devrede lojik monitör devresine benzemektedir. Burada TTL lojik seviyelerin belirlenmesinde transistör kullanılmıştır. Devrenin girişine 0-2V arasında bir gerilim uygulandığında PNP transistör doyuma giderek yeşil led'i yakar (lojik 0). 2 Voltun üzerinde bir gerilim uygulandığında ise NPN transistör doyuma giderek kırmızı led'i yakar (lojik 1). Devreye ilişkin lojik şema Şekil-13.13 de verilmiştir.

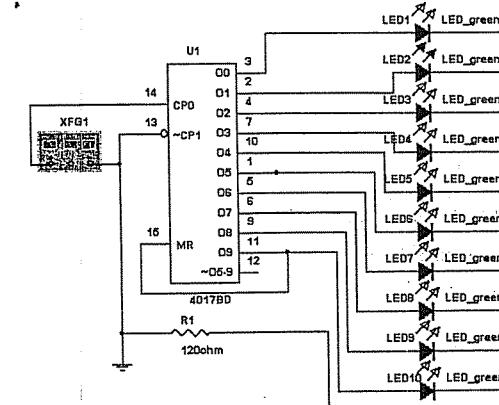
Benzetim Ortamında Lojik Devre Tasarım

Sekil-13.13. Lojik Probe'a Ilişkin devre şeması

Ondalık Sayıcı-Yürüyen İşık (*Decade Counter*)

4017 Entegresi onlu sayıçı ve kod çözücü işlemlerini gerçekleştirir. Entegre saat darbesine bağımlı olarak birden ona kadar olan çıkışlarını lojik 1 yapar, bu anda diğer çıkışlar lojik 0 dir. Bu devre çıkışlarına led'ler uygun şekilde bağlanarak basit bir yürüyen ışık devresi oluşturulabilir. Bir led aydınlatılıp söndürülürken hemen yanındaki yakılarak sanka ışık ilerliyormuş etkisi yaratılır. Devreye ilişkin lojik sema Sekil-13.14 de verilmüştür.

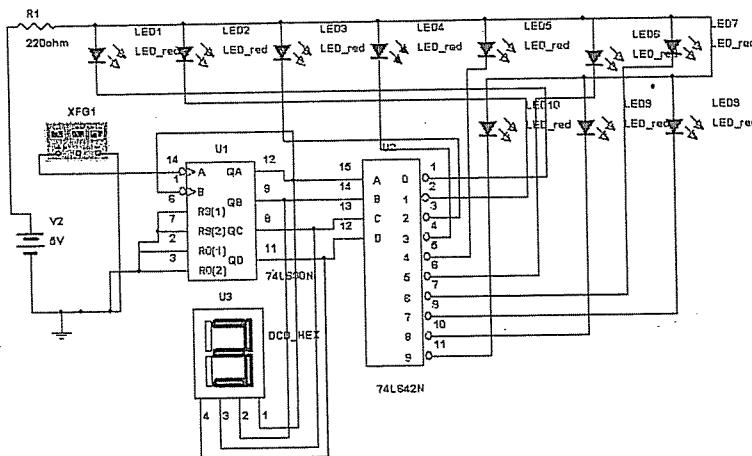

Sekil-13.14. Yürüyen ışık devresine ilişkin benzetim şeması

4-bit BCD Sayıcı ve 7-parçalı Gösterge (4-bit BCD Counter)

Bu devrede 74LS90 entegresi 4 bit BCD sayacı olarak çalışmaktadır ve 7441 entegresi ise 4 bit BCD girişi olan ve girişleri çözerek onluk sisteme çevirmektedir. Bu entegreler özel olarak nümerik gösterge tüplerini sürmek üzere yapılmışlardır.

Devre çalıştırıldığında led'ler üzerinden ve 7-parçalı göstergeden çalışması izlenebilir. Devreye ilişkin lojik şema Şekil-13.15 de verilmiştir.

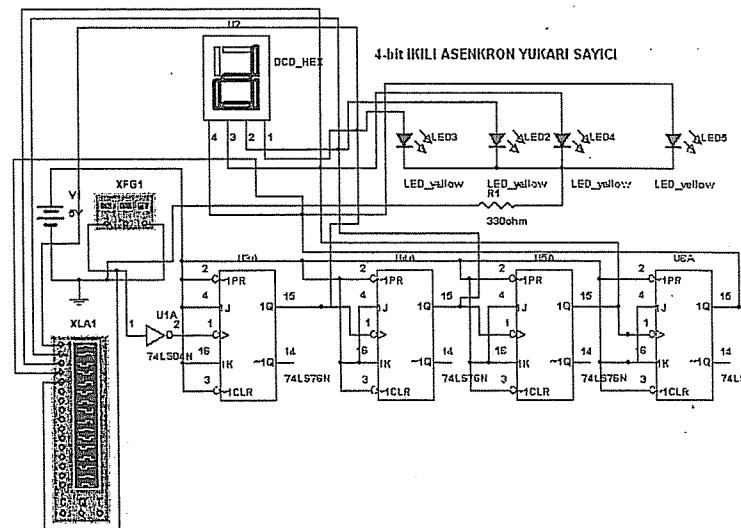
Şekil-13.15. 4-bit BCD Sayıcı ve 7-parçalı gösterge.

4-bitlik İkili Yukarı Sayıcı (4-bit Up Counter)

Devre J-K Flip-Floplarıyla gerçekleştirilmiş 4-bitlik ikili asenkron yukarı sayacı devresidir. Sayma işlemi devredeki 7-parçalı göstergeden (*seven segment display*) izlenebildiği gibi aynı anda çıktıaktaki ikili değerler ışık saçan dijot olarak adlandırılan led'ler aracılığıyla gözlemlenebilir.

Devredeki lojik analizör ile çıktıaktaki dalga formu (sayıclar aynı zamanda bir frekans bölme işlemi yaptığı için) izlenebilir. Devreye ilişkin lojik şema Şekil-13.15 de verilmiştir.

Örnek olarak verilen bütün devreler *Electronics Work Bench* programının anlaşılması adına yönelik olup program ile neler yapabileceğiniz sizin lojik dünyadaki ufkunuza bağlıdır.

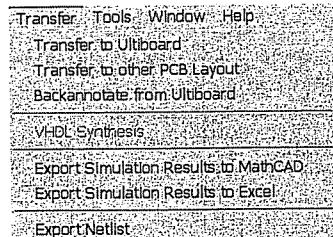
Şekil-13.16. 4-bitlik ikili asenkron yukarı sayacı devreye ilişkin devre şeması.

13.4. Lojik Devre Şemasından Baskılı Devreye Geçiş

Bir lojik devre tasarımcısının benzetim çalışmalarını da sonuçlandırdıktan sonra yapması gereken son işlem tasarladığı devreyi, baskılı devre olarak üretmektir. Tasarım, maliyet hesabı, karmaşıklık hesabı ve devrenin çalışmasının sindirdiği benzetim çalışmaları, tasarımcının takip ettiği uzun bir yol olmakla birlikte son adım atılmadan tasarım tamamlanmış sayılmaz. İşte bu ayrıntı tasarımcının son adımı; baskılı devre tasarımasına yer verilmiştir.

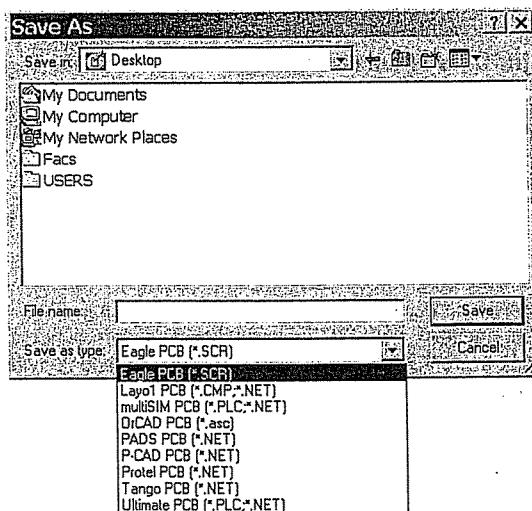
Tasarımcı, benzetim programı olarak *multiSIM* kullanıyor ise baskılı devreye geçiş aşamasında programın özelliğinden dolayı çok büyük avantajlarla karşılaşırlar. Bu avantajların en önemlisi *multiSIM*'in başta kendi baskılı devre programı olan *Ultiboard* olmak üzere bir çok baskılı devre tasarım programına uygun transfer çıkışları vermesidir.

Benzetim çalışması durdurulduktan sonra *Transfer* menüsünde yer alan *Transfer to Ultiboard* ve *Transfer to other PCB Layout* seçenekleri baskılı devreye geçişin ilk adımıdır. Bu yapı Şekil-13.17 de verilmiştir.

Şekil-13.17. Transfer menüsü ve alt menüler.

Transfer menüsündeki *Transfer to Ultiboard* aslında *Transfer to other PCB Layout* seçeneğinin bir alt kümeleridir. Bu yüzden burada *Transfer to other PCB Layout* seçeneğinin fare sol tuşu ile seçilmesi durumu tartışılmıştır. Bu durumda otomatik olarak bir Farklı Kaydet (*Save As*) penceresi açılır ve Farklı Kaydet Türleri içinde Şekil-13.18 de de belirtildiği gibi özellikle *Eagle*, *Layo1*, *multiSIM (UltiBoard)*, *OrCAD*, *PADS*, *P-CAD*, *Protel*, *Tango* ve *Ultimate* programlarına doğrudan çıkış üretmek mümkün olmaktadır. Bir dosya adı verip, uygun baskılı devre tasarım programına ilişkin çıkış formatını seçtikten sonra Kaydet seçeneği ile uygun dosya üretilir.

Şekil-13.18. Transfer menüsünden *Transfer to other PCB Layout* seçeneği.

13.5. Özet

Günlük hayatta kullanılmakta ve çok basit bir işlevi yerine getirmekte olan herhangi bir cihaz, aslında çeşitli tasarım aşamalarından geçtikten sonra yaşamımız içindeki yerini alabilmiştir. Tasarımcılar, önce hayatımıza kolaylaşacak bir cihazı düşünmek hatta hayal etmek durumundadırlar. Bir süre sonra, tabii teknolojinin de yardımıyla o hayalin gerçekleşmesi için uygun ortam oluşmaya başlar. Bu noktada tasarımcı hayalini gerçekleştirebilme için uygun teknolojik gelişmeleri kullanarak tasarım yapar. Bu sırada benzetim ortamları ile tasarımlarını sırayarak doğru yolda olup olmadıklarını öğrenmeye çalışırlar. Bu yardımcı araçlar vasıtasyyla tasarımcı hayalindeki icadın ilk deneme çalışmalarını yapar. Bunu takip eden adım, devrenin hayatı geçirilmesidir. Bu konuda yine benzetim programları kullanılarak baskılı devre tasarımını için gerekli transfer işleri gerçekleştirilir ve bir prototip oluşturmak için ilk adım böylece atılmış olunur. İşte bu bölümde tanıtılan *multiSIM* benzetim programı, bütün bu işlemlerin yapılabilmesi için kullanılabilecek en temel, kolayca öğrenilebilen bir yardımcı programdır. Prototip aşamasından sonrası ise karmaşılık/maliyeti en aza indirerek seri üretime geçmektir. Ashında lojik devre tasarımcısı, en genel adıyla mikroişlemcili sistem tasarımcısı bugün teknolojik alanda insanlığın gelmiş olduğu noktada en önemli sorumluluğu; teknoloji geliştirme görevini yerine getiren kişi konumundadır.

13.6. Sorular

Diğer bölümlerdeki tüm soruların çözümlerini burada deneyebilir ve tasarımlarınızı benzetim ortamında sınayabilirsiniz.

Ek A

Lojik Devre Katalog Bilgileri

Tümdevreler, direnç, kapasitör, diyon, transistör ve diğer elektronik elemanlarla, bunların bağlantılarından oluşan küçük silikon yarıiletken parçacıklar üzerinde gerçekleştirilen devreler topluluğudur. Analog ve Sayısal Tümdevreler olmak üzere iki çeşit tümdevre yapısı mevcuttur.

Analog Tümdevreler, analog işaretleri kullanan devrelerdir. Bu yapıdaki elemanlarla işlemsel kuvvetlendiriciler, gerilim regulatörleri, frekans çoğullayıcıları, modülatörler ve osilatörler örnek olarak verilebilirler.

Sayısal Tümdevreler, sayısal işaretleri kullanan devrelerdir. Bu yapıdaki elemanlarla lojik kapılar, saklayıcılar, kodlayıcılar, kod çözücüleri, sayıcılar, bellek elemanları, karşılaştırıcılar, veri çoğullayıcıları ve veri toplayıcıları örnek olarak verilebilir. Sayısal Tümdevreler, içerdikleri kapı yoğunluğuna göre;

- Küçük Ölçekli Tümdevreler (SSI-Small Scale Integration)
- Orta Ölçekli Tümdevreler (MSI-Medium Scale Integration)
- Büyük Ölçekli Tümdevreler (LSI-Large Scale Integration)
- Çok Büyük Ölçekli Tümdevreler (VLSI-Very Large Scale Integration)

şeklinde dörde ayrılır. Bir tümdevre, kapı sayısı 10'dan az ise *küçük ölçekli tümdevreler* olarak isimlendirilir. Benzer şekilde, kod çevirimciler, kodlayıcılar, çoğullayıcılar ve veri toplayıcılarında olduğu gibi kapı sayısı 10-100 arasındaysa *orta ölçekli tümdevreler*, hesaplayıcılar, sayısal saatler ve bellek birimleri olduğu gibi kapı sayısı 100 ile birkaç bin arasındaysa *büyük ölçekli tümdevreler*, mikrobilgisayarlar, yeni tip mikroişlemcilerde ve mikronrolerlerde olduğu gibi kapı sayısı birkaç binden büyükse devre çok büyük ölçekli tümdevreler olarak adlandırılır.

Sayısal tümdevreler, üretim teknolojilerine göre de sınıflanmaktadır:

Direnç-Transistör Lojisi	RTL	Resistor-Transistor Logic
Diyod-Transistör Lojisi	DTL	Diode-Transistor Logic
Yüksek-Eşik Lojisi	HTL	High-Threshold Logic
Transistör-Transistör Lojisi	TTL	Transistor-Transistor Logic
Emitör-Kuplajlı Lojik	ECL	Emitter-Coupled Logic
Metal-Oksitli Yarıiletken	MOS	Metal-Oxide Semiconductor
Tümler-Metal-Oksitli Yarıiletken	CMOS	Complementary MOS
Enjeksiyonlu-Tümleşik Lojik	IIL	Injected-Integrated Logic

Lojik Devre tasarımcısı hangi teknoloji ile üretilmiş元件 kullanacağına ihtiyaçlı doğrultusunda karar verir. Lojik devre tasarımda TTL teknolojisi standart olarak kabul edilir. Tasarımcı, eğer işaret işleme gibi yüksek hızlara ihtiyaç duyuluyorsa bu durumda ECL teknolojisi ile üretilmiş bir元件 tercih edecektir. Eğer元件in düşük güç tüketmesi tasarımcı için önemli bir kriter ise, bu durumda tasarımcı, CMOS teknolojisi ile üretilmiş元件 tercih eder.

TTL ve CMOS ailesinden tümdevreler, tasarım özelliklerine göre belirli bir numaralandırma ve harf ekleriyle ifade edilirler. Üretim teknolojilerine göre tümdevrelerin lojik kodları Tablo/Ek-A.1 de verildiği gibidir:

Tablo/Ek-A.1. Üretim teknolojilerine göre tümdevrelerin lojik kodları.

Üretim Teknolojisi	Kodu
Standart TTL	74
Yüksek Hızlı TTL	74H
Düşük Güç Tüketen TTL	74L
Schottky TTL	74S
Düşük Güç Tüketen Schottky TTL	74LS
İleri Schottky TTL	74AS
Düşük Güç Tüketen İleri Schottky TTL	74ALS
CMOS	40
TTL ile bağlantı uyumlu CMOS	74C
Yüksek hızlı ve TTL ile bağlantı uyumlu CMOS	74HC
Yüksek hızlı ve TTL ile elektriksel uyumlu CMOS	74HCT

Kombinezonsal Devreler

Lojik Devre Tasarımı isimli bu kitapta, örneklerde adı geçen ve lojik devre tasarımcısının ihtiyaç duyabileceği bazı tümdevrelerin, özellikle temel ve türetilmiş lojik kapı元件larının listesi verilmiştir; tam liste için ilgili üretici kataloglarına bakılmalıdır. Tablo/Ek-A.2 de küçük ölçekli ve düşük güç tüketen Schottky TTL tümdevre ailesinden tümdevreler verilmiştir.

Tablo/Ek-A.2. Kombinezonsal Lojik devre元件, özellikleri ve isimleri.

Tümdevre No	Tümdevrenin Adı	Orijinal Adı	Uç Sayısı
74LS00	Dörtlü 2-girişli TVE	Quad 2-input NAND	14
74LS02	Dörtlü 2-girişli TVEYA	Quad 2-input NOR	14
74LS04	Altılı TÜMLEME	Hex INVERTER	14
74LS08	Dörtlü 2-girişli VE	Quad 2-input AND	14
74LS10	Üçlü 3-girişli TVE	Triple 3-input NAND	14
74LS11	Üçlü 3-girişli VE	Quad 3-input AND	14
74LS20	İkili 4-girişli TVE	Dual 4-input NÁND	14
74LS21	İkili 4-girişli VE	Dual 4-input AND	14
74LS27	Üçlü 3-girişli TVEYA	Triple 3-input NOR	14
74LS30	8-girişli TVE	8-input NAND	14
74LS32	Dörtlü 2-girişli VEYA	Quad 2-input OR	14
74LS54	3-2-2-3 girişli VE ve TVEYA	3-2-2-3-input AND-OR-INVERT Gate	14
74LS55	İkili 4-girişli VE ve TVEYA	2-wide 4-input AND-OR-INVERT Gate	14
74LS86	Dörtlü 2-girişli DVEYA	Quad 2-input XOR	14
74LS133	13-girişli TVE	13-input NAND	14

Tümleşik Kombinezonsal Devreler

Tümleşik kombinezonsal devrelerde belirli bir işi yerine getiren kapılarla tasarlanmış devrelerdir. Bu devreler içinde yarı ve tam toplayıcılar, kod çözücüler, kodlayıcılar, seçiciler ve çoğullayıcılar gibi元件 sayılabilir. Orta ölçekli tümleşik devrelere ek olarak bu ve benzeri tümleşik lojik devreleri Programlanabilir Lojik Düzenler adı verilen özel türdeki düzenlerle gerçekleştirmek de olasıdır. Programlanabilir Lojik Düzenler içinde PAL, PLA ve ROM元件ları yer almaktadır, bu元件ler özellikle orta ölçekte tümleşik devrelerin gerçekleştirilebilmesinde iyi bir seçenek olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde gerek orta

ölçekli tümleşik kombinezonsal devre elemanlarının ve gerekse programlanabilir lojik düzenlerin özellikle belleksiz devrelerin tasarımda oldukça büyük bir yer kapladığı söylenebilir. Bu ayrıca son olarak orta ölçekli tümleşik devre elemanları Tablo/Ek-A.3 de, PLD elemanları ise Tablo/Ek-A.4 te tanıtılmış ve özellikleri ve rilmıştır.

Tablo/Ek-A.3. Tümleşik kombinezonsal lojik devre elemanları, özellikleri ve isimleri.

Tümdevre No	Tümdevrenin Adı	Orijinal Adı	Uç Sayısı
74LS138	3x8 Kod Çözücü	1-of-8 Decoder	16
74LS139	İkili 2x4 Kod Çözücü	Dual 1-of-4 Decoder	16
74LS148	Öncelik Kodlayıcı	8-input to 3-line Priority Encoder	16
74LS151	8x1 Seçici	8-input Multiplexer	16
74LS153	İkili 4x1 Seçici	Dual 4-input Multiplexer	16
74LS154	4x16 Kodlayıcı	4-to-16 decoder	24
74LS155	İkili 2x4 Kod Çözücü/Seçici	Dual 1-of-4 Decoder/Demultiplexer	16
74LS157	Dörtlü 2-girişli Seçici	Quad 2-input Mux	16
74LS283	4-bitlik Tam Toplayıcı	4-Bit Full Adder with Fast Carry	16
74LS351	16x1 Seçici	16-input Multiplexer	24

Tablo/Ek-A.4. Programlanabilir Lojik Düzenler ve ilgili devre elemanları ve özellikleri.

Tümdevre No	Tümdevrenin Adı	Orijinal Adı	Uç Sayısı
PAL 16L8A	10 giriş, 2 çıkış, 6 seçilebilir giriş - çıkışlı Programlanabilir Diziler (PAL)	Standard High-Speed PAL Circuits High Speed (35 MHz)	20
PAL 16L8A-2	10 giriş, 2 çıkış, 6 seçilebilir giriş - çıkışlı Programlanabilir Dizi elemanı (PAL)	Standard High-Speed PAL Circuits Half Power (18 MHz)	20
PAL20L8A	14 giriş, 2 çıkış, 6 seçilebilir giriş - çıkışlı Programlanabilir Dizi elemanı (PAL)	Standard High-Speed PAL Circuits Half Power (18 MHz)	24
PLA839M	14 giriş 6 çıkışlı Programlanabilir Lojik Dizi elemanı (PLA)	14 x 32 x 6 Field-Programmable Logic Arrays	24

Ardışılı Devreler

Lojik devreler sadece kombinezonsal devrelerden ibaret olmayıp kendi içinde bellek elemanı barındıran lojik devreler de bulunmaktadır. Bu devrelere ardışılı devreler adı verilir. Ardışılı lojik devreler, en temelde, Flip-Flop adı verilen elemanlar kullanılarak tasarlanırlar. Bilinen en temel ardışılı devreler sayıçılardır; saklayıcı, mikroişlemci, ALU ardışılı devre elemanları olarak bilinirler. Tablo/Ek-A.5 de bazı ardışılı devre elemanları listelenmiş ve özellikleri verilmiştir.

Çok farklı özelliklere sahip ardışılı devreler vardır. Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgilere ilgili üretici firma kataloglarına bakılmalıdır.

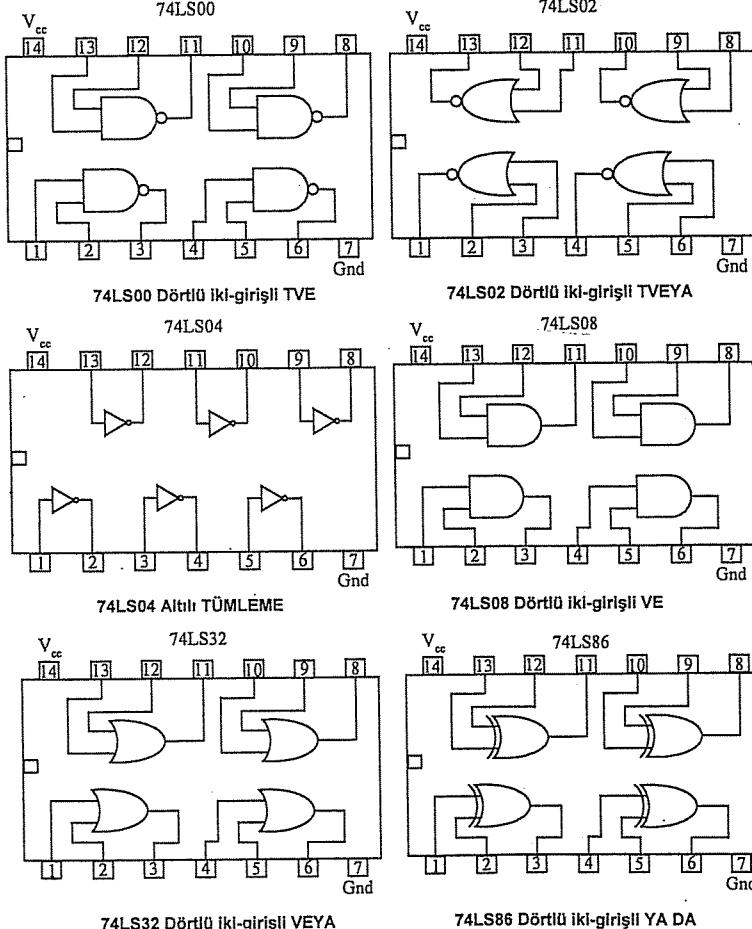
Tablo/Ek-A.5. Ardışılı lojik devre elemanları, özellikleri ve isimleri

Tümdevre No	Tümdevrenin Adı	Orijinal Adı	Uç Sayısı
74LS74A	İkili D Flip-Flop (Yükselen Kenar Tetiklemeli)	Dual D type Positive Edge Triggered Flip-Flop	14
74LS90	Ondalık sayıçı	Decade Counter	14
74LS91	8-bitlik Ötelemeli Saklayıcı	8-bit shift register serial-in serial-out	14
74LS93	4-bitlik ikili sayıçı	4-bit Binary Counter	14
74LS95B	4-bitlik Ötelemeli Saklayıcı	4-bit Shift Register	14
74LS109A	İkili JK Flip-Flop (Yükselen Kenar Tetiklemeli)	Dual JK Positive Edge Triggered Flip-Flop	16
74LS112A	İkili JK Flip-Flop (Düşen Kenar Tetiklemeli)	Dual JK Negative Edge Triggered Flip-Flop	16
74LS113A	İkili JK Flip-Flop (Düşen Kenar Tetiklemeli) (Sıfırlama girişi yok)	Dual JK Negative Edge Triggered Flip-Flop	14
74LS114A	İkili JK Flip-Flop (Düşen Kenar Tetiklemeli) (Ana-uydu tetiklemeli)	Dual JK Negative Edge Triggered Flip-Flop	14
74LS181	4-bit Aritmetik Lojik Birim	4-bit ALU	24
74LS193	4-bitlik ikili öndeğer verilebilir yukarı/asağlı sayıçı	Presetable 4-bit Binary Up/Down Counter	16
74LS195A	4-bitlik Universal Ötelemeli Saklayıcı	Universal 4-bit Shift Register	16

Bazı Tümdevrelerin Şematik Gösterimleri

Burada düşük güç tüketen Schotky TTL tümdevre ailesine ilişkin bazı temel kapılılara ilişkin tümdevrelerin lojik şemaları verilmiştir. Bu devreler sırasıyla şöyledir:

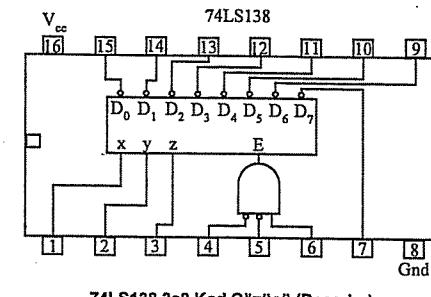
74LS00 - Dörtlü 2-girişli TVE	74LS02 - Dörtlü 2-girişli TVEYA
74LS04 - Altılı TÜMLEME	74LS08 - Dörtlü 2-girişli VE
74LS32 - Dörtlü 2-girişli VEYA	74LS86 - Dörtlü 2-girişli YA DA

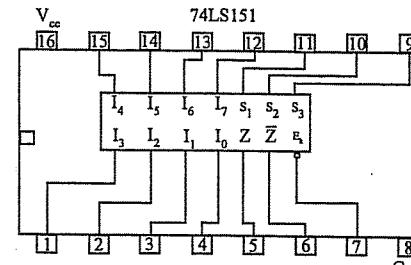
Burada, sırasıyla düşük güç tüketen Schotky TTL tümdevre ailesine ilişkin;

74LS138 - 3x8 Kod Çözücü (Decoder)
74LS151 - 8x1 Seçici (MUX)
74LS283 - 4-bitlik Tam Toplayıcı

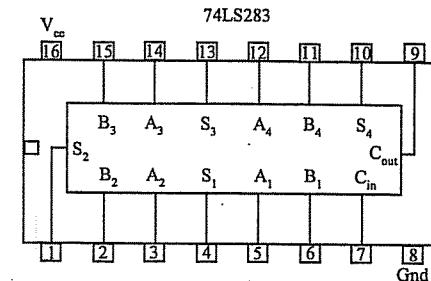
tümleşik kombinezonsal tümdevrelerin lojik şemaları verilmiştir.

74LS138 3e8 Kod Çözücü (Decoder)

74LS151 8x1 Seçici (Multiplexer)

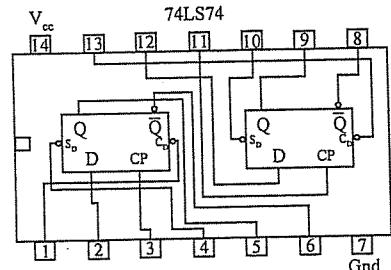

74LS283 4-bitlik Tam Toplayıcı

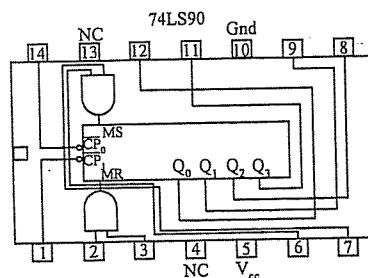
Burada düşük güç tüketen Schottky TTL tümdevre ailesine ilişkin,

- 74LS74 - İkili, kenar tetiklemeli D-Flip-Flop'u
- 74LS90 - Yukarı ondalık sayıcı
- 74LS194A - 4-bitlik universal ötelemeli saklayıcı

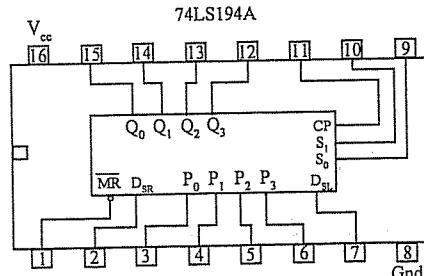
ardışılı lojik tümdevrelerin lojik şemaları verilmiştir.

74LS74 İkili Kenar tetiklemeli D-Flip-Flop'u

74LS90 Yukarı Ondalık Sayıcı

74LS194A 4-bitlik Universal Ötelemeli Saklayıcı

Ek B

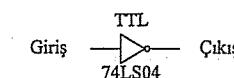
TTL ve CMOS Tümdevre Özellikleri

Bütün lojik kapı elemanları, Flip-Flop'lar, kodlayıcılar, kod çözüçüler, seçiciler, dağıticılar gibi lojik elemanlar TTL ve CMOS teknolojisi ile üretilmektedir. Dolayısıyla lojik devre tasarımcısı bu iki teknolojiye ait tümdevreleri oldukça yoğun bir şekilde kullanmak durumunda kalır. Durum böyle olunca da bu iki aileye ait karakteristik değerleri öğrenmek veya bu bilgileri bir şekilde bilmek yararlı olur. Bu bölümde lojik devre tasarımcısının her dönemde ihtiyaç duyacağı bilgiler özetlenmeye çalışılmıştır. Bölüm içinde sırasıyla: TTL ve CMOS tümdevre karakteristikleri ele alınan birer tümleme kapısı üzerinde açıklanmış, bunların yanı sıra propagasyon gecikmesi gibi bazı önemli kavramlar da irdelenmiştir.

TTL Tümdevre Özellikleri

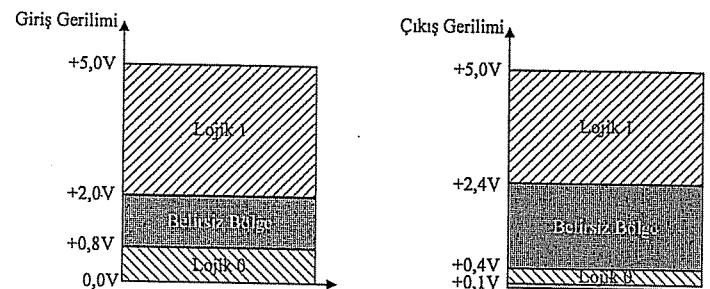
TTL özellikleri, lojik tasarım yapan mühendisler ve teknisyenler tarafından bilinmek zorundadırlar. Bir tasarımın ve üretimin temel başlangıç noktası da bu bilgilerdir.

Bilindiği üzere lojik devreler 0 ve 1 ile ifade edilen ikili işaretlerle çalışırlar. Ancak her lojik ailenin lojik 0 ve lojik 1 seviyeleri birbirinden farklıdır.

TTL tümdevrelerin besleme gerilimi +5 V'dur. Bu aileye ait bütün elemanların lojik giriş seviyeleriyle lojik çıkış seviyeleri aynıdır. Bir TTL tümdevrede, örneğin 74LS04'te, giriş değeri, giriş gerilimi 0 V-0,8 V arasındaysa lojik 0; 2,0 V-5,0 V arasındaysa lojik 1 seviyesindedir. 0,8 V-2,0 V arası ise belirsiz bölgedir. 0,8 V-2,0 V arasında bir gerilim uygulanması durumunda TTL devre girişindeki işaret belirlenemez ve bu değer bir lojik seviye olarak yorumlanamaz. Kısacası giriş ne lojik 0'dır ne de lojik 1'dir; bir başka deyişle belirsizdir. Yine, 74LS04 tümdevresinde,

çıkış değeri, çıkış gerilimi 0,1 V-0,4 V arasındakiysa lojik 0; 2,4 V-5,0 V arasındakiysa lojik 1 seviyesindedir. 0,4 V-2,4 V arası ise yine belirsiz bölge olarak isimlendirilmiştir. Bu arada bir gerilim uygulanması durumunda TTL devre çıkışında bir lojik seviye belirten bir işaret söz konusu değildir. Giriş ve Çıkış gerilimlerine ilişkin özellikler aşağıdaki şekillerden görülmektedir:

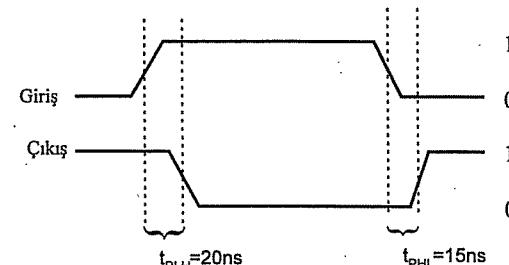
Lojik 1 seviyesi için giriş gerilimi ile çıkış gerilimi arasında bir gerilim farklılığı bulunmaktadır. Bunun sebebi sayısal sisteme her an etkiyebilecek olan istenmeyen gürültülerden lojik seviyelerin etkilenmesini engellemektir. Bu farklılık lojik 0 seviye için de geçerlidir. Girişte 0 V-0,8 V'luk bir aralık bulunmasına rağmen, çıkışta bu aralık 0,1 V-0,4 V'a kadar düşüş göstermektedir.

Propagasyon Gecikmesi

Bir elemanın girişinde oluşan bir işaret değişiminin çıkışta görülmesi için geçen süreye propagasyon gecikmesi adı verilir. Bu gecikmeyi göstermek için 7404 TÜMLEME kapısı örnek olarak seçilmiştir. Kapının girişine uygulanan 0-1-0 gecili bir işaretle karşılık olan 1-0-1 şeklindeki işaret değişimi arasındaki gecikmeler değerlendirildiğinde şu sonuçla karşılaşılır: lojik kapının 1-0 geçişine oranla 0-1 geçişinde daha büyük bir gecikme söz konusudur. 0-1 geçişinde yaklaşık 20 ns'lik bir gecikme oluşurken 1-0 geçişinde sadece 15 ns'lik bir propagasyon gecikmesi söz konusudur (bkz. yan sayfadaki şekil). Bu değerler farklı türdeki TTL'ler için farklıdır! Özellikle ileri *Shottky* teknolojisi ile üretilen tümdevrelerde, örneğin 74ALS04, propagasyon gecikmesi 1,5 ns mertebesindedir. Hızlı elemlarda propagasyon gecikmesi daha küçüktür.

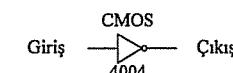
Standard TTL elemların güç harcama miktarı 10 mW (mili Watt) civarındadır; genel olarak 1-10 mW mertebesinde olduğu söylenebilir; örneğin 74LS00 kapısı için bu değer tipik olarak 1 mW'dır; tabii ki, tümdevre içerisindeki kapıların kullanılma durumları da güç tüketimini etkiler. Tüm kapılar en çok akım çeken durumda sürürlürlerse daha çok güç harcanır.

Bütün bunların yanısıra, bir elemanın çıkışında süreBILECEĞİ eleman sayısı da önem taşımaktadır. Standart TTL ve ileri *Shottky* teknolojisi ile üretilen TTL elemlar çıkışında aynı cins 10 taneye kadar kapı sürebilir, ancak bir ileri *Shottky* TTL eleman çıkışında sadece bir tane standart TTL sürebilir.

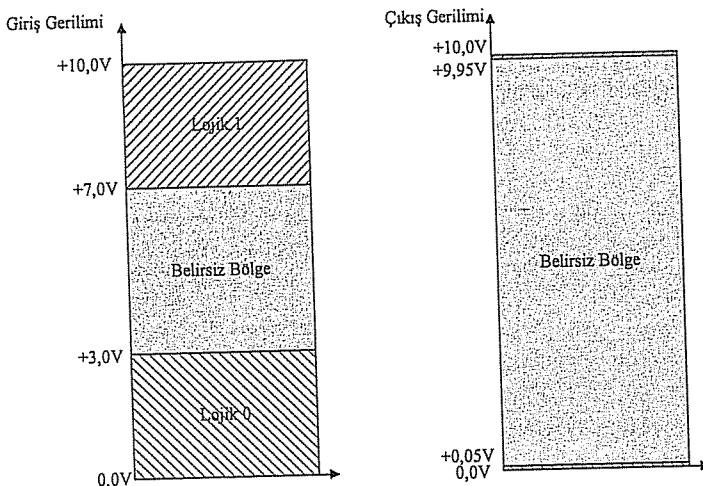
CMOS Tümdevreler

CMOS'larda besleme gerilimi 10 V'dur. Ancak, HCT kodlu CMOS tümdevrelerde besleme gerilimi seviyeleri TTL tümdevrelerle aynıdır. Çünkü HCT serisi CMOS tümdevreler elektriksel olarak TTL uyumlu tümdevrelerdir. Aşağıda CMOS, 4004 tümdevresinin içerisinde bulunan bir TÜMLEME kapısı görülmektedir.

Bir CMOS tümdevrede, örneğin 4004'te, giriş değeri, giriş gerilimi 0,0 V-3,0 V arasındaysa lojik 0; 7,0 V-10,0 V arasındaysa lojik 1 seviyesindedir. 3,0 V-7,0 V arası ise belirsiz bölge olarak isimlendirilmiştir. Bu aralıktaki bir gerilim uygulanması durumunda CMOS devre girişindeki işaret belirlenemez ve bu değer bir lojik seviye olarak yorumlanamaz. Kısacası, giriş ne lojik 0'dır ne de lojik 1'dir; belirsizdir. Yine 4004 tümdevresinde, çıkış değeri, çıkış gerilimi 0,0 V-0,05 V arasındaysa lojik 0; 9,95 V-10,0 V arasındaysa lojik 1 seviyesindedir. 0,05 V-9,95 V arası ise yine belirsiz bölge olarak isimlendirilmiştir. Bu arada bir gerilim uygulanması durumunda CMOS devre çıkışında bir lojik seviye belirten bir işaret söz konusu değildir. Giriş ve çıkış gerilimlerine ilişkin özellikler aşağıdaki şekillerde verilmiştir.

TTL teknolojisinde olduğu gibi CMOS teknolojisinde de lojik 1 ve lojik 0 seviyeleri için giriş gerilimi ile çıkış gerilimi arasında bir gerilim farklılığı bulunmaktadır. Bunun sebebinin sayısal sisteme her an etkiyebilecek olan istenmeyen gürültülerden lojik seviyelerin etkilenmesini engellemek olduğu daha önce belirtildi. Özellikle çıkış gerilimi için CMOS devrelerin bu gürültü filtreleme konusunda TTL teknolojisinden daha iyi olduğu söylenebilir.

Propagasyon Gecikmesi

7404 TTL TÜMLEME kapısında oluşan propagasyon gecikmesi 74HC04 CMOS TÜMLEME kapısı için de geçerlidir. Standart CMOS tümdevrelerde propagasyon gecikmesi 25-100 ns arasında değişmesine rağmen, özellikle yeni nesil yüksek hızlı CMOS devrelerde (HC serisi) bu gecikme 8 ns mertebesine düşmektedir. Dolayısıyla tasarımın yüksek hızda çalışması isteniyor ya da planlanıyorsa mutlaka HC serisi CMOS teknolojisi ile üretilmiş lojik elemanların kullanılması önerilir. CMOS elemanların güç harcama miktarı 0,01-1 mWatt mertebesindedir.

TTL ve CMOS Karşılaştırılması

CMOS teknolojisi, TTL teknolojisi ile üretilen tümdevrelere göre, gürültüye daha az duyarlıdır; dolayısıyla daha iyidir. Standart olarak bir TTL'de propagasyon gecikmesi 10-15 ns, CMOS'da 25 ns düzeyindedir. Ancak heriki ailenin de çeşitli türleri vardır; bunların propagasyon gecikmeleri ve harcadıkları güç miktarı değişmektedir. Eski neslin aksine, yeni nesil CMOS tümdevrelerde propagasyon gecikmesi TTL elemanlara oranla daha küçüktür denilebilir; böylece daha hızlı çalışan lojik devreler gerçekleştirmek olasıdır. Bununla birlikte, güç tüketimleri açısından bir karşılaştırma yapıldığında CMOS teknolojisinin TTL teknolojisine göre daha üstün olduğu görülür. Standart TTL'de 10 mW, düşük güç harcayan LS serisi TTL devrelerde 1 mW civarına güç tüketilirken, CMOS teknolojisinde güç harcama 0,01 mW-1 mW arasındadır. Bu yüzden özellikle pille çalışması istenen tasarımlarda ya CMOS ya da çok az enerji tüketen diğer TTL teknolojisi tercih edilir.

Ek C

Lojik Devreler Lab. Deney Önerileri

Lojik devre tasarımını anlamanın ve edinilen bilginin pekiştirilmesinin en kolay yolu konularla ilgili uygulama yapmaktan geçer. Böylece teorik olarak görülen cerebrosel ifadelerin indirgenmesi, kombinezonsal devreler, ardışılık devreler gibi konuların pratikte uygulanması ve gerçek dünyada nasıl kullanılacağı görülmüş olur. Burada, bir lojik laboratuvarında yapılması gereken on tane deney önerisi verilmiştir; bir lojik devre laboratuvarı uygulamasında en az sekiz tanesinin yapılması gerektiği ön görülmektedir;

- Deney 1. Lojik Kapı Elemanları
 - Deney 2. TTL ve CMOS Özelliklerinin Çıkarılması
 - Deney 3. Lojik Fonksiyonların İndirgenmesi
 - Deney 4. Aritmetik İşlem Devreleri
 - Deney 5. PLD Uygulaması
 - Deney 6. İşaret Üreteçleri ve Frekans Bölme
 - Deney 7. Üç-Durumlu Çıkışlar ve Ortak Yol Kullanımı
 - Deney 8. Saklayıcı ve Sayıcı Uygulamaları
 - Deney 9. Ardışıl Devre Uygulaması
 - Deney 10. ADC/DAC Uygulamaları

Yukarıda listelenen deneyler iki şekilde yapılabilir; ya, doğrudan elemanlara ait tüm devrelerin deney düzenekleri üzerinde fiziksel kurulumlar, ya da lojik devre benzetim ortamları kullanılır. Deney düzenekleri lojik kapı vs. gibi tüm devreler, proto-board, güç kaynağı, osiloskop, lojik probe gibi ekipmanlardan oluşabileceği gibi, bunların birçoğunu üzerinde barındıran ve genel olarak Deney Seti (Örneğin, C.A.D.E.T., Wish Maker vb.) olarak adlandırılan hazır düzenekler de olabilir.

Yapılan her deney sonrası bir deney raporu hazırlanması gereklidir; rapor, deneyi yapan kişinin deney sırasında edindiği bilgi birikimini açıkça yansıtmalı ve bir teknik rapor ciddiyetinde olmalıdır. Bu yapılarken de standart mühendislik formatlarının kullanılması önerilir.

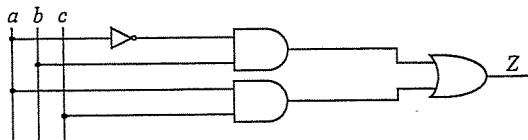
Deney 1.

Lojik Kapılar ve Fonksiyon İndirgeme

Bu deneyin amacı, temel lojik kapıları ve bu elemanlardan türetilen kapı elemanlarını pratik kullanım açısından incelemektir. Deneyde, sırasıyla VE, VEYA ile TÜMLEME temel kapılarına ilişkin lojik ifadelerin doğruluğu örnek girişler verilecek sinanacaktır. Buna ilave olarak lojik devre tasarımcısının temel kriterlerinden biri olan maliyet faktörünü en aza indirmek amacıyla tek tip kapı elemanlarıyla (TVE ya da TVEYA kapıları kullanılarak) nasıl tasarım yapıldığı yine bu deneye tartışılmacaktır. Sonraki aşamalarda, verilen bir lojik fonksiyon indirgenecek ve hem ilk fonksiyona hem de indirgenmiş fonksiyona ait doğruluk tabloları oluşturularak çıkış fonksiyonlarının aynı lojik değerleri aldığı gösterilecektir.

Deneyden Önce Yapılacaklar:

- Şekil-D1.1.'deki devreye ait Z çıkış ifadesini bulunuz.

Şekil-D1.1. Örnek devre.

- Devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz.
- Z çıkış ifadesini Karnaugh diyagramıyla indirgeyiniz.
- İndirgenmiş fonksiyonu *sadece TVE kapıları* ile gerçekleyiniz.
- İndirgenmiş fonksiyonu *sadece TVEYA kapıları* ile gerçekleyiniz.
- Hangi tasarımın daha az kapı gerektirdiğini belirleyiniz.

Gerekli Önbilgiler:

Bu deneye başlamadan önce lojik fonksiyonların gerçekleştirmesinde kullanılan VE, VEYA, TÜMLEME kapıları ile TVE, TVEYA, YA DA ve TYA DA gibi türetilen kapılarla ilişkin doğruluk tabloları incelenmelidir; ayrıntılı bilgi için bkz. Ayrıntı 5.1.

Ayrıca, TVE ile TVEYA türetilmiş kapıları kullanılarak temel kapıların oluşturulması için gerekli yöntemlerin anlatıldığı Ayrıntı 6.5'i inceleyiniz.

Deneyde Kullanılan Malzemeler:

- 1 x 7400 tümdevresi; 4'lü 2-girişli NAND (TVE)
- 1 x 7402 tümdevresi; 4'lü 2-girişli NOR (TVEYA)
- 1 x 7404 tümdevresi; 6'lı INVERTER (TÜMLEME)

- 1 x 7408 tümdevresi; 4'lü 2-girişli AND (VE)
- 1 x 7432 tümdevresi; 4'lü 2-girişli OR (VEYA)
- Besleme kaynağı, bağlantı kablolari.

Deneyin Yapılışı:

- TÜMLEME, VE ile VEYA kapılarına ilişkin tümdevreleri (7404, 7408, 7432) teker teker deney düzeneğine kurunuz ve kapıların her girişine ilişkin mümkün lojik değerleri vererek her kapı elemanına ilişkin doğruluk tablolarını elde ediniz.
- TVE (7400) kapıları kullanarak, VE, VEYA ile TÜMLEME kapıları gibi çalışacak devreye ilişkin eşdeğer devreleri kurunuz ve doğruluk tablolarını elde ediniz.
- TVEYA (7402) kapıları kullanarak, VE, VEYA ile TÜMLEME kapıları gibi çalışacak devreye ilişkin eşdeğer devreleri kurunuz ve doğruluk tablolarını elde ediniz.
- Deneyden önce yapılacaklar kısmında verilen devreye eşdeğer devreyi en az sayıda kullanılacağı tespit ettiğiniz aynı tür kapıları (TVE ya da TVEYA) kurunuz. Giriş değişkenlerine mümkün lojik değerleri vererek devreye ilişkin doğruluk tablosunu oluşturunuz. Sonucu deneyden önce yapılacaklar kısmında bulduğumuz doğruluk tablosu ile karşılaştırınız.

Deney Raporunda Yapılması İstenenler:

- Herbir deneyde elde ettiğiniz, gözlemediğiniz sonuçları şekillere destekleyerek açıklayınız.
- Aynı tür kapı elemanları kullanmanın olumlu yönlerini açıklayınız. Hangi durumda TVE, hangi durumda TVEYA kapısının tercih edilmesi gereği konusunda bir yöntem önermek mümkün müdür?
- TTL ailesine ait 7400 ve 74LS00 tümdevrelerini, propagasyon gecikmesi ve çıkışta sürebildikleri kapı sayısı açısından karşılaştırınız.

Deneysel 2.

TTL ve CMOS Özelliklerinin Çıkarılması

TTL ve CMOS tümdevreler lojik devre tasarımda standart birimlerdir denilebilir; kodlayıcı, kod çözücü, saklayıcı, sayıcı gibi birçok birim TTL ve CMOS teknolojiyle birer tümdevre olarak üretilmişlerdir. Bu deneyle yapmak istenen TTL ve CMOS teknolojileriyle üretilen kapı ve diğer temel birimlerin gecikme, G/C akım-gerilim eğrileri ve harcanan güç miktarının belirlenmesidir.

Deneysel Önce Yapılacaklar:

- Tümdevre kataloglarından araştırılarak TTL ve CMOS teknolojileriyle üretilmiş kapı tümdevrelerinin özellikleri incelenmelidir.

Gerekli Önbilgiler:

Bir kapının girişine uygulanan değişikliğin çıkışına yansıtılmasına kadar geçen süre gecikme olarak adlandırılır; ve, bu gecikme değeri, 0'dan 1 geçişle (τ_y), 1'den 0'a geçiş (τ_d) arasında farklıdır. Kapıların girişine uygulanan gerilim 0 Volt ile belirli bir Volt arasında ise lojik 0 olur; arada bir belirsiz bölge vardır; daha sonra belirli bir Volt ile 5 Volt arasında lojik 1 olur. Bu belirli bölgeler TTL ve CMOS için farklıdır.

Boşta çalışma özelliğinin bulunması

Çıkışa herhangi bir bağlantı yapılmamışken (Şekil-D2.1.'de yük olarak kullanılan 3 TVE kapısı bağlı değilken), yani yüksüzken, girişindeki gerilim (V_g) değeri 0 V'dan 5 V'a kadar yavaş yavaş arttırılır ve çıkıştaki gerilim (V_o) ölçülür. Bu değerler, V_g yatay eksen, V_o dikey eksen olmak üzere $V_o = f_b(V_g)$ bağıntısı uyarınca G/C eğrisi elde edilir.

Yükte çalışma özelliğinin bulunması

Bir kapının çıkışına birkaç kapı bağlıken (bkz. Şekil-D2.1), yani çıkış yükü iken G/C eğrisi elde edilir; $V_o = f_b(V_g)$ eğrisinin bulunması.

Giriş gerilimi giriş akımı arasındaki ilişkinin çıkarılması

Çıkışa herhangi bir yük bağlanmamışken $V_o = f_{bg}(I_o)$ bağıntısına ait eğrinin bulunması; bu amaçla kapı girişindeki gerilim artırılırken akımın değişimi bir yere yazılır ve V_o/I_o eğrisi çizilir.

Bir kapı için güç harcama miktarının bulunması

Güç, besleme gerilimiyle (V_{cc}) çekilen akımdan (I_{cc}) hesaplanır. İlk önce kapının çıkış ve girişleri boştayken harcana güç bulunur; daha sonra kapının girişlerine 1, 2, 3, 4 ve 5 MHz'lik işaretler uygulanarak ayrı ayrı harcanan güç miktarı bulunur. Besleme gerilimi ve çekilen akımı ölçmek için Voltmetre besleme gerilimine paralel,

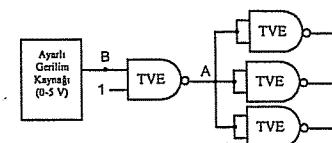
Ampermetre seri olarak bağlanır; DC gerilim ve akımla çalışıldığı için Voltmetre ve Ampermetre doğru kutuplanmalıdır (aksi durumda ibre ters yönde sapar veya eksiz değer gösterilir).

Yükselen ve düşen kenarlarda gecikme değerlerinin bulunması

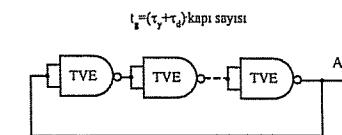
Bir kapının girişleri birleştirilip girişine bir kare dalga işaret uygulanır; giriş ve çıkış işaretleri bir osiloskop ekranında üst üste bindirilerek τ_y ve τ_d değerleri bulunur.

Deneye Kullanılan Malzemeler:

- TTL TVE (NAND) kapıları; örneğin 7400 TTL tümdevreleri (2 adet)
- CMOS TVE (NAND) kapıları; örneğin 4000 CMOS tümdevreleri (2 adet)
- 1 adet Ayarlı gerilim kaynağı, 2 adet AVO metre, Osiloskop cihazı.

Şekil-D2.1. TVE kapısının yüklenmesi

Şekil-D2.2. TVE kapısıyla işaret üretici

Deneysel Yapılışı:

- TTL kapının özelliklerinin bulunması
 - Boşta çalışma özelliği
 - Yükte çalışma özelliği
 - Yükselen ve düşen kenarlarda gecikme değerleri (τ_y ve τ_d)
 - Bir kapı için güç harcama miktarı
 - Giriş gerilimi giriş akımı arasındaki ilişkinin çıkarılması
- CMOS kapının özelliklerinin bulunması
 - Boşta çalışma özelliği
 - Yükte çalışma özelliği
 - Yükselen ve düşen kenarlarda gecikme değerleri (τ_y ve τ_d)
 - Bir kapı için güç harcama miktarı
 - Giriş gerilimi giriş akımı arasındaki ilişkinin çıkarılması
- Kapılarla işaret üretici elde edilmesi ve gecikme
 - 7 tane iki girişli TTL TVE kapısını Şekil-D2.2 deki gibi bağlayınız ve A noktasında görülen işaretin osiloskopta gözleyiniz. İşaretin periyodu ve frekansı hangi büyüklüktedir; deney a-iii'de elde edilen gecikme değerleriyle nasıl bir ilişki vardır?

- ii) Bir önceki deneyi (Deney i) CMOS TVE kapısı için deneyiniz. Elde edilen işaretin periyodu ve frekansı hangi büyüklüktedir; deney b-iii'de elde edilen gecikme değerleriyle nasıl bir ilişki vardır? τ_y , yükselen; τ_d , düşen kenarda gecikmelerdir.

Deney Raporunda Yapılması İstenenler:

- Herbir deneye elde ettiğiniz, gözlemediğiniz sonuçları şekillerle destekleyerek yazınız.
- TTL kapı ile CMOS kapı arasında en belirgin fark nelerdir? Sizce hangi durumlarda hangisi seçilmelidir?
- Deney c'de neden kapı sayısı tek sayı olan 7 seçilmiş; çift sayıda kapı kullanılmış olsaydı nasıl bir sorun çıkabilirdi?

Deney 3.

Kombinezonsal Devre Tasarımı

Bu deneyin amacı, sözle tanımı yapılan işlevleri yerine getiren kombinezonsal devrelerin tasarımını gerçekleştirmektir. Devre tasarımda aynı tür kapı elemanlarının kullanılması şart koşularak devre karmaşıklığının/maliyet faktörünün ve devre gecikmelerinin en azı indirilmesine çalışılmıştır.

Deneyden Önce Yapılacaklar:

- Deneyin yapılmasına geçmeden önce aşağıda sözle tanımlanan problemlerin tasarımının tamamlanmış olması gerekmektedir. Problemler şu şekilde tanımlanmışlardır;

 - x, a ve b şeklinde üç girişi bulunan bir devre gözönünde bulundurulsun. Devre aşağıdaki çıkışları vermektedir.

$x=0$ ve $a=0$ için devre çıkışı lojik 0,

$x=1$ ve $b=1$ için devre çıkışı lojik 1,

$a=1$ ve $b=0$ için devre çıkışı lojik 1,

diğer durumlar dikkate alınmamıştır.

Bu kombinezonsal devreyi tasarlayınız. Devreyi sadece TVE (NAND) kapıları ile gerçekleştiriniz.

- x, a ve b şeklinde üç girişi bulunan bir devre x girişine gelen lojik seviyelere göre çalışmaktadır. Buna göre, $x=0$ ise TVEYA, $x=1$ ise TVE gibi çalışan devre için doğruluk tablosunu oluşturunuz, çıkış işaretini indirgeyiniz ve devreyi sadece TVEYA kapıları kullanarak tasarlayınız.

Gerekli Önbilgiler:

Kombinezonsal devrelerin ve kombinezonsal devre elemanlarının tanıtıldığı Ayrıt 7.1 ve Ayrıt 7.2 ile Kombinezonsal devre tasarımının ayrıntılı olarak açıkladığı Ayrıt 7.3 ü inceleyiniz.

Ayrıca, indirgenmiş ifadelerin aynı tür kapılarla gerçekleştirme şartlarının anlatıldığı Ayrıt 6.6 yi gözden geçiriniz.

Deneyde Kullanılan Malzemeler:

- 1 x 74HC00 tümdevresi; 4'lü 2-girişli NAND (TVE)
- 1 x 74HC02 tümdevresi; 4'lü 2-girişli NOR (TVEYA)
- Besleme kaynağı ve bağlantı kablolari.

Deneyin Yapılışı:

- Deneyden önce yapılacaklar kısmında tanımlanan ilk probleme ilişkin tasarladığınız devreyi kurunuz. Devreye ilişkin doğruluk tablosunu elde ediniz.

- b) Deneyden önce yapılacaklar kısmında tanımlanan ikinci probleme ilişkin tasarıladığınız devreyi kurunuz. Devreye ilişkin doğruluk Tablosunu elde ediniz.

Deney Raporunda Yapılması İstenenler:

- Herbir deneye elde ettiğiniz, gözlemediğiniz sonuçları şekillerle destekleyerek açıklayınız.
- Bir bitlik bir toplama ve çıkarma devresi tasarlayınız. Bu devrede x , a ve b şeklinde giriş değişkenleri, f_1 ve f_2 şeklinde çıkış değişkenleri tanımlanmıştır. f_1 çıkışı Borç ya da Elde, f_2 çıkışı Toplam ya da Fark çıkışı olarak tanımlanmıştır. $x=0$ ise devre çıkarma ($a-b$), $x=1$ ise devre toplama ($a+b$) işlemi yapmaktadır. Devreyi sadece TVEYA (NOR) kapıları ile tasarlayınız.
- Beş değişkenli bir fonksiyonun Karnaugh diyagramıyla indirgenmesi mümkün müdür? Bu konuya araştırarak, eğer mümkün ise, bir örnek üzerinde açıklayınız.

Deney 4.

Aritmetik İşlem Devreleri

Bu deneyde, toplama ve çıkarma işlemlerinin gerçekleştirildiği aritmetik devreler tanıtılmaktır. Tasarım yöntemi ve çalışma prensibi açısından bu devreler birer kombinasyonsal devredir. Deney aşamasında, *yarı toplayıcı*, *tam toplayıcı* devrelerle, 4-bitlik toplama ve çıkarma devresi gerçekleştirilecek, çalışma biçimleri inceleneciktir.

Deneyden Önce Yapılacaklar:

- Yarı toplayıcı devrenin gerçekleştirilmesi için gerekli kapı elemanlarını ve bunlara ilişkin tümdevreleri belirleyiniz.
- Tam toplayıcı devrenin iki adet yarı toplayıcı devreyle gerçekleştirilmesi için gerekli kapı elemanlarını ve bunlara ilişkin tümdevreleri belirleyiniz.
- 4-bitlik toplama ve çıkarma devresini, 74HC283 tümdevresi ile gerçekleştirmek için gerekli bağlantı şemasını oluşturunuz.
- 4-bitlik toplama ve çıkarma işlemlerini yapabilmek amacıyla bir Aritmetik Lojik Birim (ALU) kullanılmak istenmektedir. Bu işlemleri, 74181 ALU-tümdevresi ile gerçekleştirmek için gerekli bağlantı şemasını oluşturunuz.

Gerekli Önbilgiler:

Yarı toplayıcı devrenin tasarımına ilişkin ifadeleri gözden geçiriniz. (bkz. Ayrit 7.4.1)

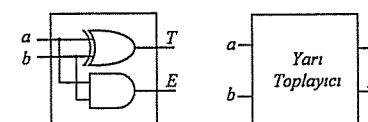
Tam toplayıcı devrenin iki adet yarı toplayıcı devre ile tasarımına ilişkin ifadeleri gözden geçiriniz. (bkz. Ayrit 7.4.1)

Deneyde Kullanılan Malzemeler:

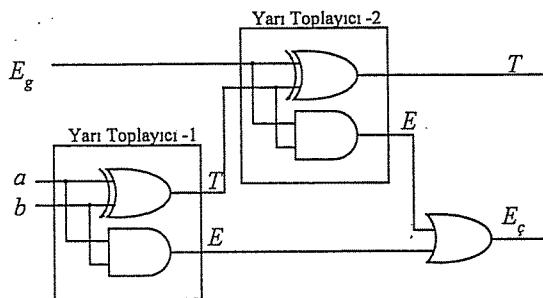
- 1 x 74HC86 tümdevresi; 4'lü 2-girişli XOR (YA DA)
- 1 x 74HC08 tümdevresi; 4'lü 2-girişli AND (VE)
- 1 x 74HC32 tümdevresi; 4'lü 2-girişli OR (VEYA)
- 1 x 74HC283 tümdevresi; 4-bit ikili Tam Toplayıcı
- Beslemé kaynağı ve bağlantı kabloları

Deneyin Yapıları:

- a) Yarı toplayıcı devreye ilişkin devre aşağıda verilmiştir. Bu devreyi kurunuz. Yarı toplayıcıya ilişkin doğruluk tablosunu elde ediniz.

b) Tam toplayıcı devreye ilişkin devre şeması aşağıda verilmiştir.

İlk deneyde oluşturmuş olduğunuz devreyi bozmadan, yukarıdaki devreyi kurunuz. Tam toplayıcıya ilişkin doğruluk tablosunu elde ediniz.

c) Deneyden önce yapılacaklar kısmında sorulan 4-bitlik toplayıcı tümdevresi {74HC283} ile tasarladığınız 4-bitlik toplama ve çıkarma devresini kurunuz. Devreyi kullanarak aşağıdaki işlemleri gerçekleştiriniz ve sonuçları yorumlayınız.

$$\begin{array}{r}
 1001 \\
 + 0110 \\
 \hline
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{r}
 1001 \\
 . 0110 \\
 \hline
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{r}
 0111 \\
 + 1011 \\
 \hline
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{r}
 0111 \\
 - 1011 \\
 \hline
 \end{array}$$

d) Deneyden önce yapılacaklar kısmında sorulan 4-bitlik ALU tümdevresini {74181} Devreyi kullanarak yukarıdaki ilk iki işlemi gerçekleştiriniz ve sonuçları yorumlayınız.

Deney Raporunda Yapılması İstenenler:

- Herbir deneyde elde ettiğiniz, gözlemediğiniz sonuçları şekillerle destekleyerek açıklayınız.
- 4-bitlik toplama ve çıkarma devresinin 2.3.7 de verilen tasarımını ve 74HC283 tümdevresinin kullanılmasıyla gerçekleşen tasarımını kapı yoğunluğu ve maliyet açısından karşılaştırınız.
- Tasarlamış olduğunuz 4-bitlik toplama-çıkarma devresi ile 8-bitlik toplama-çıkarma devresinin tasarımını gerçekleştiriniz. Elde ya da borç olduğu durumu açıklayınız.

Deney 5.

PLD Uygulamaları

Bu deneyde, Programlanabilir Lojik Dütenekekler (*PLD-Programmable Logic Devices*) genel olarak incelenecik ve en çok bilinen/kullanılan elemanlarından biri olan ROM üzerinde deneyler yapılacaktır.

Programlanabilir Lojik Devrelerde amaç, karmaşık lojik işlevleri tek bir devre elemanı kullanarak gerçekleştirmektir ve buradaki programlanabilirlik özelliği lojik kapılar bağlamında istenilen işlevin sağlanması anlamındadır. Bir Programlanabilir Lojik Düzen, kendi bünyesinde programlanabilir özellikle VE ve VEYA kapılarını barındırmaktadır. Bu kapıları programlama işlemi, değişkenleri kapı girişlerine bağlantısını sağlayan sigortalarla gerçekleştir. Dolayısıyla, bir değişkenin kapı girişinde etkimesi isteniyorsa sigorta olduğu gibi bırakılır, eğer değişken bağlantısı istenmiyorsa o değişkene ilişkin sigorta atılır. PLD elemanları programlanabilirlik özelliklerine göre, bir kez programlanabilenler ve çok kez programlanabilenler olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar. Bir kez programlanabilen PLD elemanları içinde, PROM, PAL ve PLA, çok kez programlanabilen PLD elemanları içinde ise EPROM, E²PROM, LCA/LGA sayılabilir.

Deneyden Önce Yapılacaklar:

- Kataloglardan 2864 E2PROM'a ilişkin giriş-çıkış ve programlamak için gerekli bağlantıları belirleyiniz.
- Tam Toplayıcı devrenin iki adet Yarı Toplayıcı devreyle gerçekleştirilmesi için gerekli kapı elemanlarını ve bunlara ilişkin tümdevreleri belirleyiniz.
- 4-bitlik toplama ve çıkarma devresini, 74HC283 tümdevresi ile gerçekleştirmek için gerekli bağlantı şemasını oluşturunuz.

Gerekli Önbilgiler:

PLD elemanlarının genel yapılarını, özellikle PROM programlanması ilişkin bilgileri inceleyiniz (bkz. Ayrıt 7.4.1 ve Ayrıt 11.3)

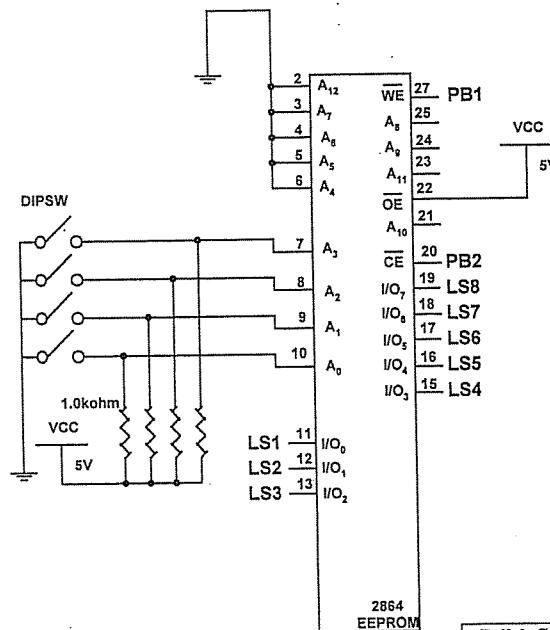
Deneyde Kullanılan Malzemeler:

- 1 x 2864 E2PROM
- 1 x Direnç 1kΩ
- 4 x Anahtar DIP switch
- 1 x Hazır Deney Seti*
- Bağlantı kabloları

* Bu deneyde, C.A.D.E.T veya WishMaker gibi bir deney setinin kullanılması özellikle önerilir.

Denevin Yapılışı:

a) 2864 Elektriksel Silinebilir ve Programlanabilir E²PROM'u programlayabilmek için gerekli bağlantı şeması aşağıda verilmiştir. Bu bağlantıları Hazır deney seti üzerinde gerçekleştiriniz. Tümdevrede, çizimde gösterilmeyen 14 numaralı uç toprak, 28 numaralı uç ise besleme gerilimi (V_{cc}) içindir. Bu bağlantıları yapınız.

b) E²PROM'un 11-13 ve 15-19 numaralı uçları veri giriş uçlarıdır (LS1-LS8). DIP switch'ler ile E²PROM'a ilişkin düşük anlamlı bellek gözeleri seçilir ve bu adresden itibaren 20 numaralı uç ile CE Lojik 0 yapılarak tümdevre aktif hale getirilirken, 27 numaralı uç \overline{WE} yine Lojik 0 yapılarak veri giriş uçlarından girilen bilginin E²PROM'da saklanması sağlanır.

Bellek Gözeli Adresi	Veri
000	30
001	31
002	32
003	33
004	34
005	35
006	36
007	37
008	38
009	39
00A	40
00B	41
00C	42
00D	43
00E	44
00F	45

Bu açıklamalardan yararlanarak ve yanda verilen tabloyu kullanarak verilen adres gözlerinde istenen verilerin saklanması sağlayınız, bir başka deyişle E²PROM'u programlayınız.

c) E²PROM'un beslemesini kesiniz. Veri giriş uçlarının bağlantılarını ayıriz. 20 numaralı uç \overline{CE} ve 27 numaralı uç \overline{WE} Lojik 1'e çekilerek 16 tabanında girilen verilerin ASCIIolarak okunması sağlanır.

Bu bağlantıları yaparak çıkış değerlerini kaydediniz.

Denev Raporunda Yapılması İstenenler:

- Herbir deneye de elde ettiğiniz, gözlemediğiniz sonuçları şekillerle destekleyerek açıklayınız.
- 2864 E²PROM'un katalog bilgilerini inceleyerek bellek kapasitesi, propagasyon geçikmesi, güç harcaması gibi karakteristik değerleri belirleyiniz. Bu değerleri temel lojik kapı elemanları ile karşılaştırınız.
- Bir tablo ile verilen verileri saklamak amacıyla deneyde kullanılan E²PROM yerine başka hangi programlanabilir devre elemanı kullanılabilir? Bu devrenin özelliklerini ve nasıl programlandıklarını açıklayınız.

Deney 6.

İsaret Üretecleri Ve Frekans Bölme

İşaret üreteçleri, lojik devre açısından periyodik özellikte kare dalga veya darbe şeklinde ikili işaret üreten birimlerdir; kombinenzosal devrelere giriş işaretü, ardışılık devrelere saat işaretü olarak uygulanırlar. Frekans bölme ise, var olan periyodik ikili işaretin daha küçük frekans değerine sahip hale getirilmesidir; yani, periyot süresi olan T' 'ni artırılmışdır (frekans değeri=1/periyot süresi).

Denevden Önce Yapılacaklar:

- Ayrıt-11.5 deki kenar ve düzey tetikleme özellikleri ve Ayrıt 10.1.6 daki Saat işaretleri ve senkron hıtların zaman davranışları başlıklı ayırtlar okunmalıdır.
 - CMOS ve TTL teknolojisinde üretilmiş TVE kapıları içeren tüm devrelerin uçları ve kapıların tipik gecikme değerlerini araştırınız ve bir yere yazınız. bkz. Ek-A ve Ek-B.
 - *Schmitt Trigger* olarak adlandırılan devrenin çalışmasını araştırınız; 7414 içerisindeki *Schmitt Trigger* olan bir tümdevredir. 7414'ü inceleyiniz.
 - Tek kararlı ikili devre olarak adlandırılan 74121 tümdevresini inceleyiniz.

Gerekli Önbilgiler:

Belirli aralıklarla kendisini tekrarlayan işaretlere periyodik işaret denir. Periyodik bir ikili işarette biri darbe (lojik 1) diğeri boşluk (lojik 0) olarak adlandırılan iki kısımdır. Darbe boşluk oranı yaklaşık olarak eşitse, kare; darbe oranı boşluğa göre çok çok küçük ise darbesel işaret olarak adlandırılır.

Deneyde Kullanılan Malzemeler:

- CMOS ve TTL TVE kapıları: örneğin 7400 ve 4011 tümdevreleri
 - Schmitt Trigger devresi: örneğin 7414 tümdevresi
 - JK flip-flop'u: örneğin 74109 veya 74112 tümdevreleri
 - Tek kararlı ikili devre: örneğin 74121 tümdevresi
 - Cesitli değerde direnceler (R) ve kondansatörler (C).

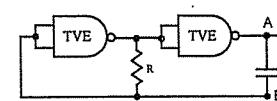
Denevin Yapılışı:

- a) CMOS TVE kapılarını kullanarak Şekil-D6.1 deki gibi devre kurunuz; $R=10\text{ k}\Omega$, $C=10\text{ nF}$ olarak alınız. C' nin değerini sırasıyla, yaklaşık olarak 1, 10, 20, 50, 100 nF yaparak A ve B noktalardan işaretlerin değişim şekillerini gözleyiniz ve bir yere çiziniz. C' nin değeri sabit bırakıldığından, örneğin 20 nF, R'nin değeri hangi değere kadar kütüklülürse titreşim sönmektedir/isaret ifadesini durmaktadır? Belirleyiniz. R'nin başlangıçtaki değeri 10 k Ω

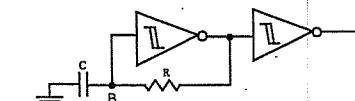
b) Bir önceki deneyi TTL- TVE kapısı için tekrarlayınız.

c-) Şekil-D6.2 deki gibi bir devreyi Schmitt Trigger devresiyle (7414) kurunuz; $R=330\Omega$, $C=10\text{ pF}$ olarak alınır. C' nin, 10, 100, 1000 nF değerleri için A ve B noktalarındaki işaret-

lerin değişim şeklini gözlemleyiniz ve bir yere çiziniz. $C=100\text{ nF}$ için R 'nin değerini artırarak işaret üretiminin sustuğu R değerini belirleyiniz.

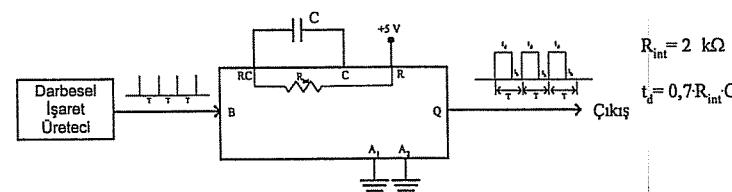
Sekil-D6.1. TVE kapısıyla işaret üreteç

Sekil-D6.2. Schmitt Trigger ile işaret üreticisi

- d) Deney A veya b'de elde edilen ikili işaretin JK girişleri kısa devre edilmiş ve lojik 1'e çevrilmiş bir flip-flop'un saat işaretin girişine bağlayınız ve flip-flop'un saat işaretitle Q çıkışının arasındaki bağıntıyı belirleyiniz. Bir bölme işlemi gerçekleşti mi? Eğer evet ise, işaretin frekansı kaçır bолжndu? Neden?

e) Şekil-D6.3 deki devreyi kurup A ve B noktalarındaki işaretin değişim şéklini gözleyiniz. Giriş darbe oranı çok kısa olan bir işaret uygulanırsa B noktasındaki işaret nasıl olur belirleyiniz ve yorumlayınız.

Sekil-D6.3. 74121 ile işaret şekillendirici devr

Denev Raporunda Yapılması İstenenler

- Herbir deneyde elde ettiğiniz, gözlemediğiniz sonuçları şekillerle destekleyerek yazınız.
 - Deney a ve deney b'de elde ettiğiniz işaretlerin frekansları farklı mı? Nedenini açıklayınız.
 - Deney 4'de en basitinden bir ikili işaret frekans bölüçlü yapılmıştır. Bu şeilde 1 tane flip-flop'la 2'ye bölmeye yapılabilir; 2 taneyle 4'e, 3 taneyeyle 8'e ve 4 taneyeyle 16'ya bölmeye yapılabilir. Veya, 4 bitlik doğal kodda bir ikili sayıcının saat işaretti girişine uygulanırsa sayıcının en anlamlı çıkışısı olan Q4'de frekansı 16'ya bölünmüş işaret elde edilir. Eğer işaretin frekansı 10 bölünmek istenirse kaç tane flip-flop gereklidir? Böyle bir frekans böülüç devresini tasarlayınız ve çiziniz.
 - Sabit frekanslı analog işaret üretmek için kristal olarak adlandırılan elemanlar kullanılır. Kristal'in kullanıldığı analog işaret üretken bir devreyi araştırmız ve çiziniz. Çalışma şekeini de açıklayınız.

Deneý 7.**Üç-Durumlu Çıkışlar VE Ortak Yol Kullanımı**

Karmaþık bir lojik devre birçok eleman içerir ve bu elemanların birbirileyle olan baþlantısını saglamak kolay olmayabilir. Çünkü birinin çıkışı diðerinin veya diðerlerinin girişlerine baþlanacaktır. Bu sekilde birçok baþlantı hattı olacaktır. Baþlantı hattı sayısını azaltmak ve tasarım esnekliği saglamak için lojik birimlerin çıkışı ortak yola baþlanacak sekilde tasarlanabilir. Böylece, birimler arasında ortak bir yol (*common bus*) olur ve birimler arasındaki veri aktarımı ortak yolun paylaşımıyla sağlanır. Herhangi bir anda yolu bir birim kullanırken diğerleri ya giriş durumunda ya da bekleme durumunda kalırlar. Bu deneýde 3-durumlu (*3-states*) çıkışa sahip birimlerle ortak yol kullanımına ilişkin uygulama yapılacaktır.

Deneýden Önce Yapılacaklar:

- Ortak yol kullanımlı sağlayan 3-durumlu çıkışları ve açık kolektörlü çıkışları inceleyiniz; bu amaçla bakınız Ayrıt 7.5.
- 3-durumlu çıkışlara sahip saklayıcı tümdevrelerini inceleyeniz.

Gerekli Önbilgiler:

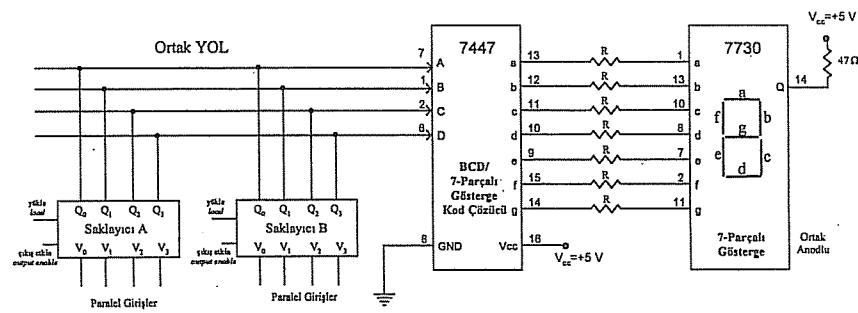
Ortak yolu süren çıkışlarından yalnızca biri yolu sürmelidir; diğerleri yüksek empedans olan 3. durumda bulunmalıdır. Eğer aynı anda iki birim yolu sürerse kısa devre olur.

Deneýde Kullanılan Malzemeler:

- 4 bitlik çıkışları 3-durumlu saklayıcı: örneğin 74173 (D flip-flop'u) tümdevresi (2 tane)
- BCD/7-Parçalı Göstergé Kod çözüçü: örneğin 7447 tümdevresi
- 7-Parçalı Göstergé (ortak anotlu)

Deneýin Yapılıþı:

- a) Sekil-D7.1 de görülen devrenin sağ tarafında bulunan kısmını kurunuz. Bu kısım BCD girişleri 7-parçalı göstergede olusturmalıdır. Örneğin BCD girişler 0001 ise göstergede 1_{10} , 0101 ise 5_{10} yazmalıdır.
- b) Saklayıcıları, çıkışları ortak yola bağlı olacak şekilde kurunuz. A saklayıcısına 1, B saklayıcısına 5 değerini yükleyiniz. Ortak yolu, herhangi bir anda yalnızca birinin kullanacağı sekilde sürünüz. A saklayıcısıyla sürüldüğünde göstergede 1_{10} , B ile sürüldüğünde 5_{10} görülmelidir.
- c) Heriki saklayıcı da yolu sürmediği zaman göstergede hangi sayı göründüğünü belirleyiniz.

Şekil-D7.1. İki saklayıcının ortak yola erişmesi ve 3-durumlu çıkışlar.

Deneý Raporunda Yapılması İstenenler:

1. Deneýde elde ettiðiniz sonuçları ve yorumları şekillerle destekleyerek açıklayınız.
2. Çıkışları 3-durumlu olmayan birimler ortak yol kullanılabilecek biçimde nasıl bağlanırlar? Hangi yöntemler vardır?
3. Bir ortak yola en fazla kaç tane 3-durumlu çıkış bağlanabileceğini araştırınız; sayı arttıkça devrenin hızında azalma olur mu?
4. Ortak yol kullanmanın olumlu ve olumsuz yanlarını araştırınız ve yazınız.
5. Açık kolektörlü çıkışlarla ortak yol kullanımını bir örnek üzerinde şekil çizerek açıklayınız.

Deneysel 8.**Saklayıcı ve Sayıcı Uygulamaları**

Saklayıcı ve sayıcılar ardışılık devre uygulamasında bolca kullanılır; saklayıcı ile sayıçı arasındaki fark, sayıçının içeriğini belirli bir sıra düzende değiştirebilmesidir. Bu deneyde, ilk önce saklayıcı uygulaması yapılacaktır; bir SIPO saklayıcıya verinin seri girmesi ve paralel çıkışması ve daha sonra bir sayıçının 0'dan başlayarak saydırılması işlemleri gerçekleştirilecektir. Heriki deneyde de çıkışlara bir BCD/7-parçalı gösterge kod çözücü ve 7-parçalı gösterge bağlanacaktır. Böylece çıkışların değeri 7-parçalı gösterge üzerinde görülmeye sağlanacaktır.

Deneysel Önce Yapılacaklar:

- Kitabınızdaki saklayıcı ve sayıcılar kısmına göz atınız; türleri ve çalışma şekilleri deneysel başlamadan önce öğrenilmelidir. (bkz. Ayrıt-11.1 ve Ayrıt-11.2)
- BCD kod dönüştürücü ve 7-parçalı kod göstergelere göz atılmalıdır. (bkz. Ayrıt-7.1.4)
- Deneysel kullanılacak tüm devrelerin bacakları ve anımları katalogdan incelenmelidir.

Gerekli Önbilgiler:

Deneyselde kullanılacak saklayıcı, sayıçı, BCD/7-parçalı gösterge kod çözücü devreler hazır tümdevre olarak üretilmişlerdir; üstelik değişik özelliklere sahip birçok türleri vardır. Universal bir saklayıcı her tür ötelemeli saklayıcı olarak kullanılabilir: SISO, SIPO, PIPO, PISO gibi. Sayıcılar, önyüklemeli ise saymadan önce sayıçı içeresine saklayıcıda olduğu gibi bir sayı yüklenir ve sayma işlemi oradan başlar.

Deneysel Kullanılan Malzemeler:

- 4 bitlik Ötelemeli Saklayıcı (SIP0-seri giriş paralel çıkışlı): örneğin 74194 tümdevresi
- 4 bitlik Sayıcı: örneğin 74193, 74192, 74191 tümdevreleri
- BCD/7-Parçalı Gösterge Kod Çözücü: örneğin 7447 tümdevresi
- 7-Parçalı Gösterge (ortak anotlu).

Deneysel Yapılışı:

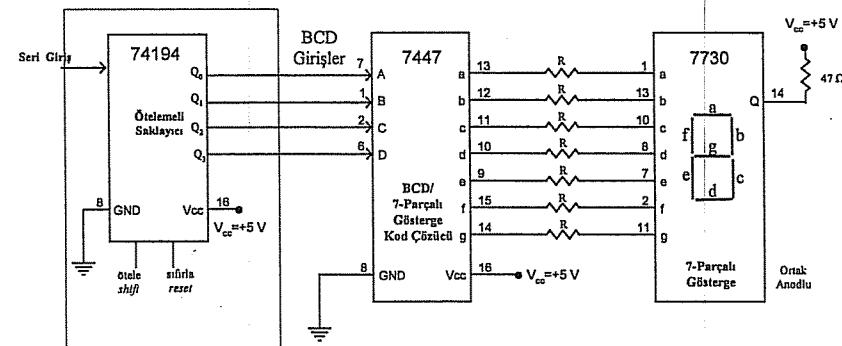
a) Şekil-D8.1 de görülen devrenin sağ tarafında bulunan kısmını kurunuz. Bu kısmı BCD girişleri 7-parçalı göstergede oluşturmalıdır. Örneğin BCD girişler 0011 ise göstergede 3, 0111 ise 7 yazmalıdır.

b) Saklayıcı deneyi olarak, Şekil-D8.1 de sol tarafta görülen saklayıcı devresini kurunuz. Saklayıcının sıfırla girişini etkin yapınız; bu durumda 7-parçalı göstergede 0 sayısı belirecektir. Saklayıcıya 0 ile 9 arasında olacak şekilde 4 bitlik sayıyı seri giriş üzerinden bit bit giriniz.

- Örneğin 0101 sayısını (sağdaki bit en anlamsız) girdiğinizde; ilk bit 1, seri giriş lojik 1 yapın ve ötele girişini tetikleyiniz. Bu durumda saklayıcı içeriği 0001 (1_{10}) olacaktır ve göstergede 1_{10} görülecektir. Seri giriş lojik 0 yapılp ötele giriş

tetiklendiğinde saklayıcı içeriği 0010 (2_{10}) olacak ve göstergede 2_{10} sayısı görtülecektir. 0101 sayısının diğer bitleri içinde benzer işlemi yapıp sonucu değerlendiniz.

- Kurduğunuz devrenin seri girişine sırasıyla 0111, 1001 ve 1111 sayılarının bitlerini giriniz. Herhangi bir anda saklayıcı içerisindeki veri 0 ile 9 arasında bir sayıya karşılık geliyorsa göstergede ilgili sayı görüllür; eğer, sayı 9'dan büyük ise ne görülmüyor?
- Şekil-D7.1 deki şekilde kesikli çizgilerle belirtilen yere 4 bitlik yukarı sayıçı koyarak devreyi kurunuz. Sayıcının saat girişine elle darbeler üretiniz ve sayma işleminin gerçekleştiğini görüntülez. Saat girişine yüksek frekanslı bir ikili işaret uygulandığında göstergenin tüm led'lerinin sürekli işleyerek 8 oluşu olduğunu görlüllür. Neden?

Şekil-D8.1. Saklayıcı ve sayıçı deneyi lojik şeması.

Deneysel Raporunda Yapılması İstenenler:

- Deneyselde elde ettığınız sonuçları ve yorumları şekillerle destekleyerek açıklayınız.
- Deneysel a'da saklayıcı içeriği 0001 olsa ve saklayıcı çıkışlarından en anlamlı olanı, yani Q_3 , seri giriş ucuna bağlansa, her tetikleme anı sonrası 7-parçalı göstergede hangi sayılar görüller. Belirleyiniz.
- Deneysel b'de 1 hane için yaptığınız ve sayıçı kullandığınız deneysi 2 hane için yapacak lojik devrenin şemasını çiziniz. 09'dan 10'a geçişin nasıl olduğunu açıklayınız. Sayıcı çıkışları 99 olduğunda bir sonraki sayı ne olur?
- Bir tane BCD/7-Parçalı Gösterge Kod Çözücü kullanılarak birden çok gösterge siren/onlara çıkış veren bir devre nasıl olabilir? Araştırıp lojik şemasını çiziniz.

Deney 9.

Ardışıl Devre Uygulaması

Yalnızca 1 bitlik bilginin tutulduğu devre de, bir mikroişlemcinin iç mimarisini de ardışıl devre özelliğindedir. Ardışıl devrelerde çıkış veya çıkışlar o andaki girişlere ek olarak geçmiş girişlerin belirlediği durumlara da bağlıdır. Çoğu lojik uygulamanın doğası ardışıl devreye dayanmaktadır denilebilir. Bu deneyde bir girişli bir çifte ardışıl devre tasarlanacak ve gerçekleştirilecektir; devrenin işlevi şifre çözme veya yakalama olarak adlandırılabilir.

Deneyden Önce Yapılacaklar:

- Şekil-D9.2 deki bir girişli bir çıkışlı devre kurulacaktır. Devrenin fonksiyonu şyledir: girişine sırasıyla 0, 1, 1, 0 bit dizisi geldiğinde (0110 olarak gösterilir) çıkışa bağlı led 1-ışık saçacak; aksi durumda led sönük olacaktır. Bu işi yapacak ardışıl devreyi JK flip-flop'ları ve VE, TVE, VEYA kapıları kullanarak tasarlayınız (tasarım için bkz. Ayrıt-10.5). Aynı işi, ötelemelî saklayıcıyla gerçekleştirecek şekilde tasarlayınız ve deneye başlamadan önce belirleyiniz. (tasarım için bkz. Ayrıt-12.2)

Gerekli Önbilgiler:

Ardışıl devre tasarımda, ilk önce durum diyagramı ve durum tablosu elde edilmelidir. Devrenin durum sayısı, kaç tane durum değişkeni olacağını belirler; herbir durum değişkeni için bir tane flip-flop kullanılır. Örneğin 4 tane durum varsa 2 tane flip-flop, 5 ile 8 arasında durum varsa 3 tane flip-flop gereklidir.

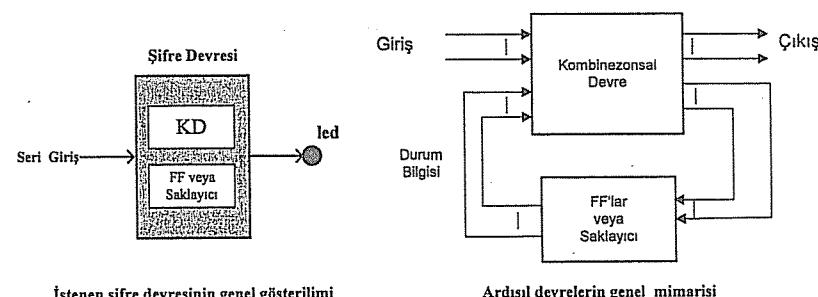
Led'lerin ışık saçması doğru yönde kutuplanması gereklidir; yani, üzerinden akım geçirmesi gereklidir. Uçları katot ve anot olarak adlandırılır; katot ucu daha düşük gerilim seviyesine bağlanmalıdır.

Deneyde Kullanılan Malzemeler:

- JK flip-flop'ları: Örneğin 7474 tümdevresi
- Kapılar; VE, TVE, VEYA: örneğin 7408, 7400 ve 7432 tümdevreleri
- 4 bitlik ötelemelî saklayıcı: örneğin 74198 tümdevresi.
- 1 tane led: örneğin kırmızı veya yeşil bir led.

Deneyin Yapılışı:

- JK flip-flop'ları ile tasarladığınız devreyi kurunuz. Çeşitli kombinezonlar verecek doğru çalışıp çalışmadığını sınayınız. Doğru şifre, yani 0110, arda arda iki kez girilirse devrenin davranışını nasıl olmaktadır?
- Ötelemelî saklayıcıyla tasarladığınız devreyi kurunuz. Çeşitli kombinezonlar verecek doğru çalışıp çalışmadığını sınayınız. JK flip-flop'ıyla tasarlanan devreyle aynı davranış gösterip göstermediğini sınayacak örnek şifreler giriniz.

Şekil-D9.1. Şifre devresi giriş ve çıkışı.

Deney Raporunda Yapılması İstenecekler:

- Deneyde elde ettiğiniz sonuçları ve yorumları şekillerle destekleyerek açıklayınız.
- Ardışıl devre olarak tasarlanması istenen bir şifre devresinin girişine ard arda 1100111 gelirse çıkışını lojik 1 yapması istenmektedir; aksi durumda çıkışı lojik 0 olmalıdır. Bu devreyi ötelemelî saklayıcı kullanarak ve D flip-flop'u ile belle kullanarak ayrı ayrı tasarlayınız ve lojik şemasını çiziniz.
- Yeteri kadar büyülüklükte ikili sayıçı kullanılarak 2 nokta arasındaki mesafenin ne kadar sırde alındığını/gidilebildiğini ölçen bir devre nasıl yapılabilir; düşününüzü kavramsal olarak şekillerle destekleyerek açıklayınız.

Deneysel 10.

ADC Uygulamaları

Analog işaretlerin sayısal sistemlerinde değer olarak kullanılabilmesi için bir dönüştürme işlemi gereklidir; yani, analog değerden örneklemeler alınıp onlara karşılık gelen sayısal kodlar üretilmelidir. Bu amaçla ADC (*Analog-Digital-Converter*) olarak adlandırılan birimler kullanılır; tersi olarak da sayısal koddan analog işaret elde etmek için de DAC (*Digital-Analog-Converter*) olarak adlandırılan birimler kullanılır. Bu deneyde, analog işaretin sayısal dönüştürülmesi uygulanması yapılacaktır.

Deneysel Önce Yapılacaklar:

- Ayrıntı 2.2 de anlatılan Analog/Sayısal işaret dönüştürme konularına göz atınız. Dönüştürme ilgili kavramları öğreniniz: dönüştürme hızı, duyarlılık vs gibi.

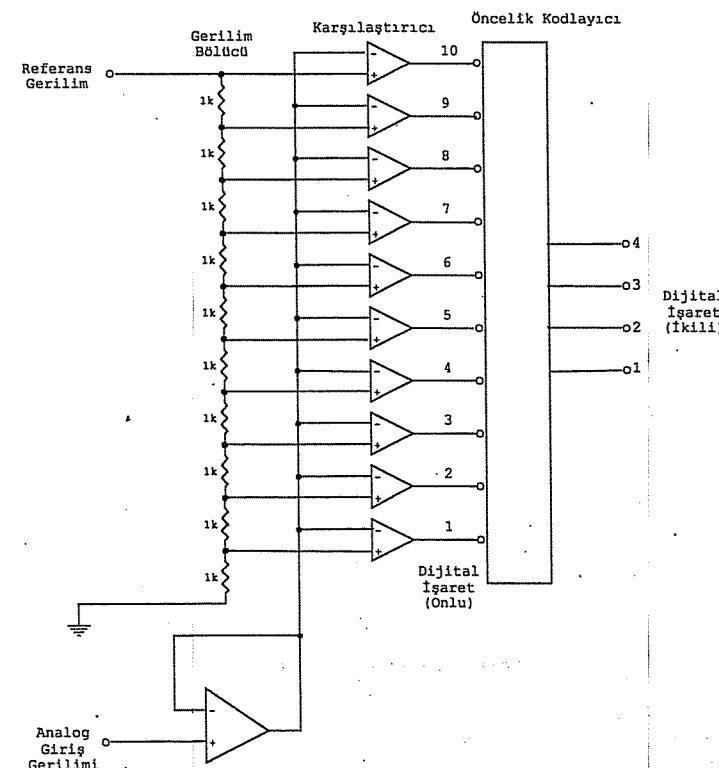
Gerekli Önbilgiler:

Genel olarak, paralel ve seri olmak üzere iki çeşit ADC yapısı bulunmaktadır. Şipşak (*Flash*) ADC'ler paralel, ardışıl ADC'ler serise örnek olarak verilebilir; paralel ADC'ler karmaşık yapılarına karşı daha hızlı dönüştürme yaparlar; Şekil-D10.1 de şipşak ADC'nin iç yapısı verilmiştir: Herbir karşılaştırıcı girişinde gerilim bölgelerle bölünmüş bir gerilim ve dönüştürülecek analog işaret bulunur. Karşılaştırıcıının çıkışında bir ondalık kodlayıcı kullanılarak kodlanmış dijital işaret elde edilir.

Ardışıl Yaklaşımlı ADC, çok bilinen ve kullanılan ADC türüdür. Ardışıl Yaklaşımlı ADC'nin dönüştürme hızı yaklaşım yöntemine göre sabit olabileceği gibi girişteki analog işaretin gerilim düzeyine de bağlı olabilir. Eğer doğrusal yaklaşım yöntemi kullanırsanız dönüştürme hızı girişteki analog işaretin gerilim düzeyine bağlı olur. Çünkü 0'dan başlanarak ardışıl yaklaşıldığı için gerilim düzeyi düşükse çabuk yaklaşılır/bulunur; gerilim düzeyi yüksekse daha çok sayıma adımı gerekeceğinden dönüşme daha çok saat işaretini gerektirir. Bölmeli ardışıl yaklaşım kullanırsanız daha hızlı dönüştürme yapılır. Burada, bilinmeyen bir sayının verilen cevaplara büyük-küçük denilerek sıkıştırılıp bulunması gibi bir yöntem kullanılır. Örneğin 1 ile 64 arasındaki bir sayı, verilen cevaplara büyük veya küçük olduğu söylemesi durumunda en kötü koşulda 6 söylemede bulunabilir. Bu doğrusal yaklaşımla bulunmak istenseydi, en kötü durumda 64 söylemede bulunurdu; 64'e karşılık 6 sabit sayısal olur.

Bölmeli Ardışıl Yaklaşımlı bir ADC'nin iç yapısı Şekil-D10.2 de verildiği gibidir: içerisinde kontrol lojiki, ardışıl yaklaşım saklayıcısı (SAR), karşılaştırıcı, DAC ve çıkış işaretini tutan bir adet Tutucu/saklayıcı bulunur. Doğrusal ardışıl yaklaşımlı ADC'nin mimarisinin de aynıdır; tek fark, saklayıcı yerine, 0'dan başlayıp dönüştürme değerine kadar sayan sayıcı kullanılmıştır.

Bölmeli ardışıl yaklaşımında dönüştürme işlemi şöyle gerçekleşir: SAR saklayıcısının en yüksek anlamlı bitine yüklenen değer DAC tarafından analog işaretin çevrilir. Sonra da dönüştürülecek analog gerilim ile karşılaştırılır. Eğer SAR'daki değer büyük ise SAR içeriği temizlenir. Eğer dönüştürülecek gerilim büyük ise en yüksek anlamlı bit olduğu gibi korunurken, bir sonraki en yüksek anlamlı bit'e bir başka değer yüklenir... Bu işlemler en az anlamlı bit için de yapılanca kadar tekrar edilir. En az anlamlı bit de işlendiğinde sonra dönüştürülecek işaretin sayısal değeri SAR içerisinde edilir; içeriği çıkıştaki tutucuya/saklayıcıya aktarılır. Bu tutucunun / saklayıcının çıkışları, genel olarak, üç durumlu olup ortak yol uygulamaları için uygunlardır.

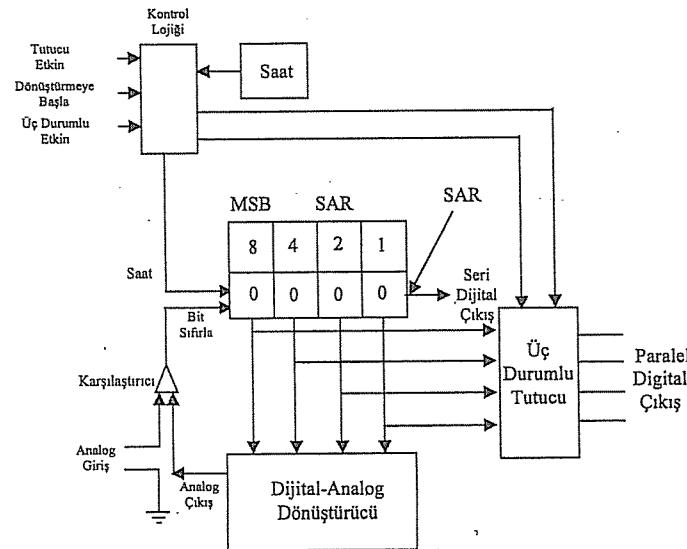
Şekil-D10.1. Şipşak (Flash) ADC iç yapısı.

Deneyde Kullanılan Malzemeler:

- 8 bitlik ADC: örneğin ADC0809 tümdevresi
- Potansiyometre: örneğin 20 kΩ doğrusal özellikte
- Direnç: 7 tane 4.7 kΩ
- Multimetre

Deneyin Yapılışı:

Buradaki deneyler, 8-bitlik analogtan sayısal dönüştürücü olan ADC0809 tümdevresi kullanılarak gerçekleştirilecektir. Bu ADC, ardışıl yaklaşımı bir dönüştürücü olup, 8-bitlik üç durumlu tutucu çıkışına sahiptir. ADC0809, 0-5 V DC işaret girişlerine izin verme olup, 640 kHz'lık saat işaretinde, çevirme işlemini 100 μ s'de tamamlamaktadır.

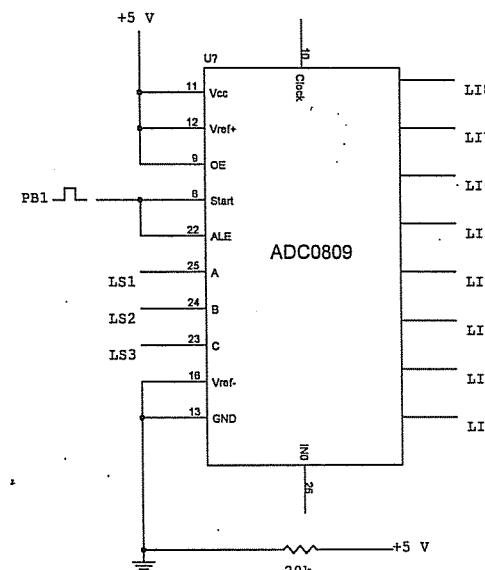
Şekil-D10.2. Ardışıl yaklaşımı ADC iç yapısı.

a) ADC-0809 tümdevresini deney setine yerleştirmeniz. Tümdevrede, 13 numaralı uc toprak ve 11 numaralı uc besleme gerilimi midir ($V_{cc} = +5$ V DC). Şekil-D10.3 de verilen bağlantıları yapınız.

b) LSI-LS2-LS3 anahtarlarını lojik 0 seviyesine çekiniz. Saat işaretinin frekansını 100 kHz'e ayarlayınız. ADC-0809'un analog gerilim giriş ucu olan 26 numaralı ucuna Voltmetreyi bağlayınız.

c) ADC-0809'un 26 numaralı ucundaki gerilimi 2.50 V DC'ye ayarlayınız. Başla (Start) ve ALE girişlerini lojik 1'e çekerek aktif hale getiriniz. Bu durumda LI8 çıkışının lojik 1 seviyesinde olması beklenir. Yani LI8'de bulunan LED'in yanması gerekdir, eğer bu sağlanmıyorsa LI1-LI8 LED'lerinin yaklaşık olarak 128 değerini sağlıyor olması gerekmektedir.

d) ADC-0809'un 26 numaralı ucuna çeşitli analog gerilim değerleri uygulayınız ve LI1-LI8 dijital çıkışlarındaki LED konfigürasyonu belirleyiniz. Gerilim değerlerinin değişimiyle dijital değerlerin değişimini göz önünde bulundurarak ADC'nin duyarlığını belirleyiniz.

Şekil-D10.3. ADC-0809 uc bağlantı şeması.

Deney Raporunda Yapılması İstenecekler:

1. Deneyde elde ettığınız sonuçları ve yorumları şekillerle destekleyerek açıklayınız.
2. Bir şirkette iki sistem çalışmaktadır; bir tanesi odanın sıcaklığını kontrol etmekte ve saat değerde tutmaya çalışmakta, diğeri ise çalışanlarını sesleriyle tanıyalarak otomatik geçiş sisteminde kullanılmaktadır. Her iki sistemi kontrol eden cihazlarda yer alan ADC'lerin özellikleri için ne söyleyebilirsiniz? Konuyu detaylı araştırarak bu uygulamalar için uygun ADC'leri özellikleriyle birlikte veriniz.
3. Deneylerde kullanılan Analog-Sayısal dönüştürme işleminin duyarlığını artırmak için nasıl bir çözüm öneririsiniz? Bunun için bir tümdevrenin bulunup bulunmadığını araştırınız ve özelliklerini yazınız.

Kaynakça

- [1] Balasubramian, K., Altun, Z.G., Çölkesen, R., and, Özer, G., *An Intelligent Data Acquisition and Management Card for the PC*, Laboratory Microcomputer-Incorporating Science Software, v.12, n.3, 1993.
- [2] Çölkesen, R., ve Örencik, B., *On the Design of V.42bis Data Compression and Decompression Chip*, Proceedings of the 6th International Conference od Microelectronics (ICM'94), İstanbul, September 1994.
- [3] Çölkesen, R. ve Aliefendioglu, O., *Bir Yorumlayıcı Tasarımı ve X-Y Tablası Üzerinde Uygulaması*, Otomasyon ve Bilgisayar Sempozyumu, İstanbul, 1994.
- [4] Çölkesen, R., *An Architecture Simulation: Usning Object-Oriented Concepts as an HDL*, teknik doktman, İTÜ, 1995.
- [5] Çölkesen, R., Balasubramian, K., and Altun, Z.G., *A Micro-processor Controlled Versatile 3-D Motion Control System Incorporating Hash Function Command Interpreter*, Laboratory Microcomputer-Incorporating Science Software, .
- [6] Danilels, Jerry D., *Digital Design from Zero to One*, John Wiley & Sons Inc., 1996.
- [7] Electronics WORKBENCH, *multiSIM: Getting Started & Tutorial*, Interactive Image Technologies Ltd., 1999.
- [8] Harmancı, E., *Lojik Devreleri Dersleri*, İTÜ Elektronik Fakültesi, 2. baskı, 1988.
- [9] Horsey, M.P., *Electronics Projects Using Electronics WORKBENCH*, Newnes, 1998.
- [10] Mano, M., *Digital Design*, Prentice Hall Int. Inc., 2nd Edition, 1991.
- [11] SGS-THOMSON, *Low Power Schottky TTL ICs Databook*, 1st Edition, 1991.
- [12] Örencik, B., *Lojik Tasarım Lab. Deney Kılavuzu*, İTÜ Elektrik-Elektronik Fakültesi, 1987.
- [13] Ünalan, E., *Lojik Devreleri: Cilt I: (Kombinasyonal Devreler)*, Cilt-II (Ardışıl Devreler), İTÜ Elektrik Elektronik Fakültesi, 1988.
- [14] Taub, H. and Schilling, D., *Digital Integrated Electronics*, McGraw-Hill, 1977.
- [15] Toros, Z., Çölkesen, R., *Message Display System: a VLSI Design*, ICTP-INFN Second Course on Basic VLSI Design Techniques (a project design), Trieste, 1991.
- [16] Kollektif (Editör: Çölkesen, R.), *Bilgisayar Mühendisliğine Giriş*, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul, 2007.

www.papatya.info.tr

Yazarlarımız

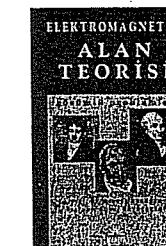
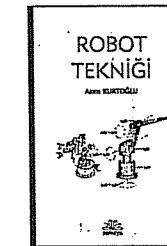
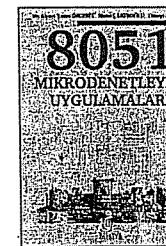
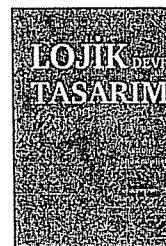
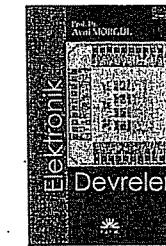
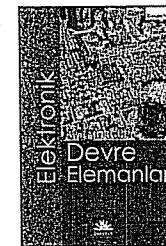
Taner ARSAN (Dr.) - Kadir Has Üniversitesi

Taner Arsan, 1968 yılında Erzincan'da doğdu. 1990 yılında İTÜ Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği Bölümünden mezun oldu. Yüksek Lisans öğrenimini 1994 yılında, doktora öğrenimini ise 1999 yılında İTÜ Kontrol ve Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde tamamlandı. 1997-1998 yılları arasında TÜBİTAK Bilişimadamlı Yetişirme Grubu'ndan aldığı burs ile University of Glasgow'da doktora konusu üzerinde çalışmalar yaptı. 1991-2000 yılları arasında İTÜ Kontrol ve Bilgisayar Mühendisliği Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. 2000 yılında Kadir Has Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nde Yardımcı Doçent Doktor olarak göreve başladı. 2006-2007 yılları arasında İsviçre'de Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne (EPFL) - Signal Processing Institute'de doktora sonrası çalışmalar yaptı. Halen Kadir Has Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümünde Bölüm Başkan Yardımcılığı ve Rektör Danışmanlığı görevlerini sürdürmektedir. Öngörülu Kontrol; Lojik Devreler, Mikroişlemcili Sistem Tasarımı, Bilgisayar Ağları ve Yazılım Mimarisi Tasarımı konuları ilgi alanları içinde yer almaktadır.

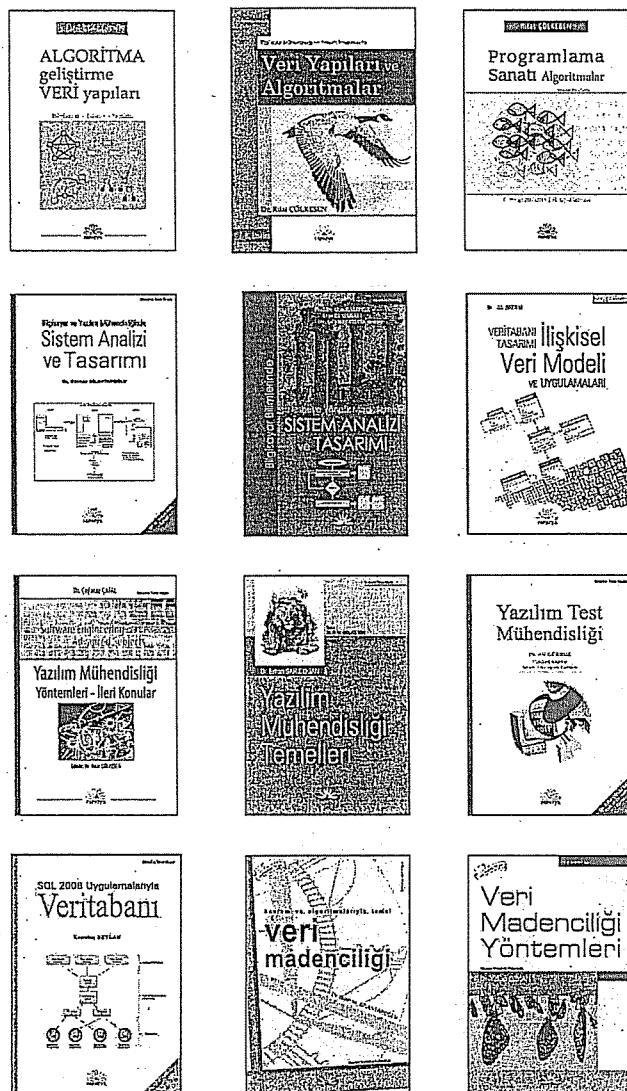
Rifat ÇÖLKESEN (Dr.) - Post-Edu Enstitüsü

İstanbul'da bir üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Eğitimi: Elektronik ve Haberleşme Mühendisi (KTÜ), Bilgisayar Yüksek Mühendisi (İTÜ), doktora çalışmaları İstanbul Teknik Üniversitesi, ICTP Microprocessor Lab. (Trieste-İtalya) ve Çukurova Üniversitesinde yaptığı çalışmalarla tamamladı. Profesyonel yaşam: Yüksek Lisans ve doktora eğitimi/calışmaları süresince İTÜ Vakfı eğitim bölümünde bilgisayar programlama dersleri verdi; ve dört yıl kadar bilgisayar sektöründe "arştırma ve proje müdürüluğu" görevinde bulundu. Bu süre içerisinde "Bilgisayar Ağları ve İnternet Teknolojileri" konusunda katma değeri yüksek birçok proje tasarladı; algoritmalar ve bilgisayar ağları çalıştığı ana konulardır. Akademik kitaplar basan bir yayinevinde yayın danışmanlığı ve hakem kurulu başkanlığı görevini de yürütmektedir. Yayınları: Bilgisayar Mühendisliği ve çalışma/araştırma yaptığı konularda çeşitli kitaplar yazdı: "Bilgisayar Haberleşmesi ve Ağ Teknolojileri (Bülent Örencik ile)", "İşte C programlama Dili", "Veri Yapıları ve Algoritmalar", "Programlara Sanatı ve Algoritmalar" ve "Bilgisayar ve Elektronik Mühendisliği için Lojik Devre Tasarımı (Taner Arsan ile)" adlı kitapları en çok bilinen eserlerdir. Türkçeye aşık olup Türkçenin iyi bir bilim dili olacagina inanmaktadır; kitaplarını da, bilimselliğe ek olarak alanında Türkçenin güzel kullanılmasını yaygınlaştırmak amacıyla yazmaktadır. Toplam 10 civarında kitabı ve 30'un üzerinde ulusal ve uluslararası yayını vardır. Diğer: 7 kitabın editörlüğünü ve Türkiye Bilişim Ansiklopedisi'nin baş editörlüğünü yapmıştır.

www.papatya.info.tr

Bilginin Kaynağı

Papatya Yayıncılık Eğitim

üniversitenin de ötesi...

Öğrenim sonrası eğitim veren özel sektörel eğitim enstitüsündür. Amacı, Üniversite veya Meslek Yüksekokulu mezunlarını sektörün aradığı katma değeri yüksek olan bireyler haline getirmektir; üniversite öğretimini sektörel açıdan tamamlamaktadır. Bu amaçla hem diploma programları düzenlemekte hem de bağımsız dersler/kurslar açmaktadır. Bilişim ve İşletme ana eğitim alanlarıdır:

**Bilişim & Bilgisayar
İş Dünyası & İşletme
İnsan & İnsan Bilimleri
Temel Bilimler & Teknik**

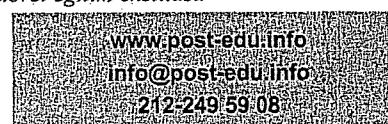
Programlar

- Bilişim Uygulama Uzmanı
- Bilişim Satışçılığı
- Yazılım Tasarımcısı
- Donanım Tasarımcısı
- Network Uygulama Uzmanlığı
- Internet/ISP Uygulama Uzmanlığı
- Bilgi İşlem Merkezi Yöneticiliği
- E-İş Uygulama Uzmanlığı
- MIS Uzmanlığı
- Satış Yöneticiliği
- Satış Uzmanlığı
- İnsan Kaynakları Yönetimi

Programları

Konusunda doktoralı, uzman veya isim olmuş eğitmenler tarafından uygulamalı ve teorik anlatımlarla kısa zamanda yüksek katma değer... Her kursa/derse ait özel hazırlanmış kitaplar ve yardımcı dökümanlarla standartüstü eğitim. Kişilik testiniz ve meslek seçiminizde yol gösterme; hem eğitim hem motivasyon...

sektörel eğitim enstitüsü

www.post-edu.info
info@post-edu.info
212-249-59-08

Dizin

10 tabanı	36	ASCII	83
10'dan n 'e dönüşüm	45	tablosu	85
16 tabanı	36, 39	asenkron ardışık devreler	232
2'li taban	35	ASIC	20
2'den 16'ya dönüşüm	52	asosiyatif bellek	296
2'den 8'e dönüşüm	52	ayn tür kapı kullanılması	148
3-durumlu eleman	192		
devre deneyi	376		
74 serisi tümdevreler	351		
7400/7402/7404/7408	354		
74138/74151/72283	355		
74194	356		
7432	354		
7474	356		
7486	354		
7490	356		
7-parçalı gösterge	188		
		Bb	
		baskılı devre	345
		BCD	67
		BCD çıkarma	69
		BCD sayı	39
		BCD sayıcı	284
		BCD toplama	68
		bellek	18, 287
		benzetim ortamları	19, 327
		<i>binary</i>	37
		birleşim	99
		bit	21
		bitişik kodlar	73
		<i>Boole</i> cebri	
		aksiyonları	101
		fonksiyonları	107
		teoremleri	101
		boş kümə	100
		boyana fazlalık sınaması	77
		Büyük O gösterilimi	210
		<i>Byte</i>	21
		Cc - Çç	
		CAM	287, 296
		CMOS	19, 350
		CMOS tümdevreler	359
		CRC	79
		çarpımların toplamı	148
		çevrimli fazlalık sınaması	79
		çıkarma işlemi ve türleme	56

Dd
 D flip-flop 254
 DAC 21, 27, 32
 dağıtıcılar 179
 de Morgan kuralı 102
 decoder 182
 değişkende fazlalık özelliği 102
 DEMUX 179
 devre elemanları 161
 donanım tanımlama dili 21
 DTL 350
 durum diyagramı 234
 durum indirgeme 241
 durum tablosu 235
 düzey tetikleme 20

Ee-Ff
 E2PROM 287
 ECL 350
 eksik Boole işlevi 144
 eleman karmaşılığı 204, 208
 EMO 388
 encoder 184
 EPROM 287, 296
 eşdeğerlilik tablosu 241
 eşlik biti 76
 etkisizlik 192
 evrensel küme 100
 excess-3 70
 flip-flop'lar 253
 D flip-flop 254
 JK flip-flop 255
 SR flip-flop 255
 T flip-flop 256
 frekans bölme deneyi 374

Gh-Hh
 görüşe dayanarak indirgeme 122
 Gray kodu 73, 76
 halka sayacı 284
 Hamming kodlaması 81
 Hamming uzaklığı 74
 hata onarma/sezme 76
 HDL 21
 hexadecimal 39
 HTL 350

Iı-İ-Jj

IEEE-1973/1984 standarı 161
 ikili işaret 25
 ikili kodlanmış ondalık gösterim 67
 ikili sayı sistemi 37
 ikili sayıcı 284
 ikili taban 36
 indirgeme deneyi 362
 indirgeme görüşe dayanarak 122
 indirgeme Karnaugh diyagramı 124
 işaret üretici deneyi 374
 işaretlerin sınıflanması 23
 işaretsız sayı 40
 işaretli sayı 40, 53
 işlemci tasarım (örnek) 320
 JK flip-flop 255

Kk

kanonik biçim 109
 kanonik model 16
 kanonik yaklaşım 304
 karmaşılık 200
 hesabı 204
 Karnaugh diyagramı 124
 kart 20
 katalog bilgileri 349
 kayan noktalı 40
 kenar tetikleme 20
 kenar ve düzey tetikleme 248
 kesişim 99
 kod çözüçü 182
 kod tablosu 14
 kodlama sayısal kodlama 66
 kodlama 14, 30, 64
 kodlanmış sayısal işaret 25
 kodlayıcı 184
 kombinezonsal devreler 15, 160
 deneyi 367
 elemanları 160
 tasarımı 162

komşuluk kavramı 129
 kontrol sistemi 315
 kuantalama 29
 küme kavramı 97
 kümeler cebri 97
 kümeler cebirinde tümleme 99

Ll

latch 246, 258
 logic monitor 342
 lojik devre benzetimi 339
 lojik kapı elementleri 98
 lojik kapılarla gerçekleştiririm 116
 lojik probe 342
 LRC 77

Mm-Nn

m'den n'ye dönüşüm 50
 maksimum terimler 107
 maliyet 20, 201
 hesabı 202
 Mealy makinası 231
 minimum terimler 107
 modüler yaklaşım 304
 Moore makinası 231
 Mors alfabesi 64
 MOS 350
 multiSIM 328
 MUX 74
 n'den 10'a dönüşüm 42
 NAND 93
 nibble 21
 NOR 94
 NOT 91

Oo-Öö

O notasyonu 210
 octal 39
 on tabanı 36
 onaltılı taban 36
 ondalık sayıcı 284
 OR 90
 ortak yol kullanım deneyi 376
 örnekleme 28
 ötelemeli saklayıcı 279

Pp-Rr

PAL 216
 iç yapısı 219
 PIPO 280
 PISO 280 280
 PLA 216
 iç yapısı 223

PLD 214

PLD deneyi 371
 programlanabilir ardışıl devreler 247, 298
 programlanabilir kombinezonsal devre 214

PROM 215, 287, 295

İç yapısı 217

propagasyon gecikmesi 358

Quine-McCluskey yöntemi 139

RAM 247, 287, 289

ripple sayıcı 284

ROM 294

RTL 350

Ss-Şş

saat işaretü davranışı 250
 sabit noktalı 40
 saklayıcı 18, 246, 278
 saklayıcı deneyi 378
 sayı sistemleri arasında dönüşüm 42

sayıcı 246, 282

sayıcı deneyi 378

sayıların gösterimi 40

sayının genel ifadesi 42

sayı sistemleri 35

sayısal işaret 14, 25

seçiciler 174

sekizli sayı sistemi 39

sekizli taban 36

senkron ardışıl devreler 232

Shannon Teoremi 102

SIPO/SISO 280

sonlu durum makinaları 238

SR flip-flop 255

standart tasarım birimleri 245

şifre çözme 239

Tt

T flip-flop 256

taban-1'e göre tümleme 55

tabana gör tümleme 53

tam çıkarıcı 171

tam toplayıcı 168

toplamların çarpımı 151

transistör 17

TTL 19, 350

TTL özellikleri 357

TTL ve CMOS deneyi 364

tutucu 28, 246, 258
 tümleme 53
 işlemi 91
 kapısı 146
 taban-1'e göre tümleme 55
 tümleşik devreler 167
 tümleyen aritmetiği 38
 tümleyen-ve/veya 93, 94
 türtilen işlemler 93
 türetilmiş kapılar 146
 Türkçe karakter tablosu 84
 TVEYA 94
 TYA DA 96
Uu-Üü-Vv
 Unikod 84

üç fazlalık kodu 70
 VE işlemi 88
 veri altyapısı 315
 VEYA işlemi 90
 XNOR 96
 XOR 95

Yy-Zz

YA DA 95
 yarı çıkarıcı 170
 yarı toplayıcı 168
 yutma özelliği 102
 yüksek empedans 192
 yürüyen ışık 343
 zaman karmaşıklığı 204

www.papatya.info.tr